MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNELME

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

A JOGFEJLÉSRE.

FŐTANODAI

S

MAGÁNHASZNÁLATÚL

IRTA

BOCSOR ISTVÁN

TÖRTÉNET- ÉS ÁLLAMJOGTANÁR.

MAGYARORSZÁG TÉRKÉPÉVEL.

NEGYEDIK KÖTET

(HETEDIK FÜZET).

PÁPÁN,
NYOMATOTT A REFORM. FŐISKOLA BETŰIVEL.
1869.

KIJAVITANDÓK.

Lap	*Sor*			
405	— 20	másba fölmenéssé	*helyett tedd:*	másbaolvadássá
895	— 13	császár	*után tedd:*	(mint illyen VI Károl)
906	— 13	gyülésen	*helyett tedd:*	gyülés értekezleteiben
910	— 15	jogával	*után*	Ausztria, *hagyassék ki.*
919	— 17	különben	*után tedd:*	is
976	— 37	családból	*helyett tedd:*	családokból
1455	— 9	békás	„ „	békés
1510	— 13	vethet e	„ „	vethete
1520	— 24	fáradtam	„ „	fáradtan
1572	— 34	ság	„ „	ország
1576	— 37	18	„ „	8
1640	— 16	mert	„ „	mért
1645	— 28	a hol	„ „	hol a
1647	— 18	Mijeleztük	„ „	Mi jeleztük
1652	— 19	c)	„ „	f)
1716	— 12	urak	„ „	uraknak
1717	— 5	helyette	„ „	helyett
1731	— 38	a	*hagyassék ki.*	
1812	— 10	a vallás	*helyett tedd:*	a r. egyház

124. §. A 48-diki mozgalmak kezdete. Bel- s nyúgot- és délkeletről jött viharok.

Midőn 1848 tavaszán az országrendek búcsut vettek Pozsonytól, vége volt a régi Magyarországnak. Midőn ugyan ekkor Pesten az új kormány beköszöntött, egy új Magyarország születendésének tárultak fel kapui. A karok és rendek betetőzték az eddigi fejlődés elméleti munkáját; a nép és kormánya, hogy az elmélet ténynyé, a papírmalasztok valóságokká váljanak, a gyakorlati élet talapján kezdte meg a vivmányok fölépitését. Annyi nemes tüz után, mint minővel akkor népünk egész zöme Europa mozgalmait felkarolta, azt lehete reményleni, hogy az új viszonyok nehézség nélkül folynak át a nemzet ereibe: e remény azonban hiú remény vala. Igaz, hogy a szentesitett törvényekkel elnémulni látszék minden ellentét. Igaz, hogy a magyar nép majd nem páratlan odaadással gyámolitá a szervezők munkáját. Igaz, hogy mig egész Europa háborgó tengerként szórta népeire a harczok véres habjait, Magyarország vér nélkül lépett át új alakulására, mert azon kedélyhullámokat, mellyek Pest utczáin szabadság- és egyenlőségharsogtatásokban [94]), Pozsonyban, Sze-

[94]) Martius 15-dikén a martius 13-diki bécsi események hírére az ifjuság vezérlete alatt több ezerből álló néptömeg jelent meg Pest utczáin, melly az országgyüléshez intézendő, s 12 pontba (sajtószabadság, felelős miniszterium, közteherviselés, polgári s vallási egyenlőség, nemzetőrség, unio sat.) foglalt népkérelmet Petőfi nemzeti dalával együtt (Talpra magyar! hí a haza sbt.) Landerernél kinyomatta, a helytartó tanácsesal a sajtószabadságot kimondatta, Budán Stancsicsot, Murgut börtöneikből kieresztette, a rend és sajtókihágások ügyé-

geden, Temesben zsidóüldözésekben, imitt amott egy két szöllő, erdő, legelőfoglalásokban törtek ki, nem lehete forradalomnak bérmálni: mind e mellett, mihelyt tettre, törésre került a dolog, a reformoknak csak tagadásokon keresztül vive, csak véres válságok után lehete, és kelle az életbe átvitetniök. A szokott ellentétek csak a rögtön jött rohamtól megfélemlítve nyujtottak kezet a békülésre: mihelyt tágulni érzék a szoritást, bőszülten rohantak elő támadásaikkal. Martius közepén megszületett a szabad népek szabad államlétele: martius végén már szövetkeztek megfojtására a reactio polyp-karjai. A viszályok hát, és a belőlök kelt küzdelmek elmaradhatlanok voltak a kormány működésétől. A küzdelmek a haza helyzete, jellege, s történelme fonalán 3 irányban merültek fel ismét, a szerint, a mint magvaik bel, nyúgoti, és keleti viszonyokból sarjadzának fel. A belügyekben a kimondott népuralmi és korszerüségi elveknek kelle viódni a kiváltságos maradványokkal, és kortól elmaradottságokkal. Keletről a délkeleti részek és szláv nemzetiségek támadák meg a magyar fensőség-, és nemzetiséget. Nyúgotról az idegen teljuralom, és hozzá sorakozott osztrák tartományok szálltak csatára a magyar függetlenséggel. Mind a 3 ellentét, mint már $3^1/_2$ század óta, mélyen volt furódva a haza beljébe. Mind a három egymással szövetkezett az új vívmányok megdöntésére. Mind a három készületlen találta a vajudó hazát. Lehete-e e helyzetben, midőn a küzdelmek a kor, a küzdő elemek, a küzdés tárgyai jellegéből folyó-

ben bizottmányokat nevezteteti, s a kivilágitott két város utczáit nemzeti zászlókkal bejárván éjféltájban minden rendbontás nélkül szétoszlott. E volt az egész martius 15-diki mozgalom, mellyet Széchenyi, mivel az esőzés mindenkit csernyő alá vonulni kényszeritett, csernyőforradalomnak keresztelt. Az illy jelenetek, mellyek a főváros példájára másutt is ismételtettek, hasonlóképp botrány és vér nélkül folytak le. A csendbizottmányok erélyes buzgalma fentartotta mindenütt a kellő nyúgalmat.

lag véres háborukká fejlődtek, a magyar harczoknak szerencsés kimenetre jutniok?

A haza belj é b e n az egész kormánygépezet, az egész társadalmi állapot új szervezést kivánt. Mindenütt ezer meg ezer nehézség merült fel. Nem volt elég képzett új egyén az új kormányágok betöltésére, s midőn e miatt a miniszterium régi kormánytagokat alkalmazott, váddal ostromoltaték, hogy az ó rendszer embereinek martalékúl veti az ifjú szabadságot. A megyékben, a városokban hasonlókép számos bonyodalmak támadtak. A társadalom rétegeiben mindenütt hiányt, mindenütt pangást talált a kormány. Nem volt új szabású büntetőtörvény, nem volt birtokbiztositó telekkönyv, nem voltak korszerű kereskedelmi, ipari, gazdászati, nevelési, adó- s pénzügyi rendszerek, nem volt nemzeti hadszervezet, s mind ezeket újonnan kelle teremteni a kormánynak. Örvendetes jelenség volt ugyan azon előzékenység, melylyel sok helyütt a társadalmi élet javitásában magok a néposztályok dolgoztak kezére a miniszteriumnak. A nemzetőrség sorait a falusi nép is szives részvéttel szaporitotta, s kezet nyujtott a közbéke fentartására. A nemesség nyugalommal türte jobbára veszteségeit. A pesti iparos legények kissé felzudultan ugyan, de később a kormány által mérsékletre szorítva magok kezdék rombolni a középkori iparkiváltságokat. A cath. alpapság maga léptetett életbe apróbb javitásokat. A magyar püspökök élénken tanácskoztak az egyház szükségesb reformjairól. A pesti tanuló ifjúság maga kelt harczra a szellemnyügző nevelési rendszer ellen sat. De mind ezek kevéssé pótolták a hiányokat, csak kevéssé enyhiték a nehézségeket. Mind e mellett azon erőfeszités következtében, mellyet tehetséges miniszte-reink kifejtettek, szépen haladott előre az ország belszervezése, s bizonyosan maradón meg is fogamzott volna, ha csak nyúgot, és délkelet viharai háborítólag nem csapnak közinkbe.

N y ú g o t r ó l az uralkodó család, és Ausztria kormánya s népei léptek föl a magyar függetlenség ellenségül.

Az uralkodó családnak 48 tavaszán rendre hulltak fejére a csapások. Olasz, német, szláv tartományait a szellemfojtó metternichi kormányrendszer a februari forradalom hirére martius első napjaiban véres forradalomra izgatta fel. Legelsők

voltak a fölkelésben a pezsgő vérű lombardvelenczeiek, kik különféle tüntetésekkel már 1847 őszén nyilvánították elégületlenségüket: martiusban pedig fegyvert fogva Majlandból a Radeczky parancsnoksága alatt állt osztrák őrizetet kiszoritották, Velenczét feladásra kényszerítették, s amott a Szardiniávali egyesülést (mert e közben Szardinia is hadat izent Ausztriának), itt a köztársaságot kikiáltván, magokat az osztrák uralomtól elszakadottaknak nyilatkoztatták. Veronánál, hova Radeczky menekült, nem maradt egyéb kezében Ausztriának.

Bécset hasonló zivatarok lepték meg. Mivel látta a főváros népe, hogy a kormány sem elégületlensége, sem alkotmány után epedő szomja eloltására nem akar semmit tenni, megoldta nyelvét, felnyitotta ajkait, kérelmeket fogalmazott, az épen akkor együtt ülő osztrák rendeket szabad sajtóért ostromolta, sőt midőn küldötteiről elfogatás hire futott szét, martius 13-dikán az országháznak neki rohant, lépcsőit, ajtait, szobáit, ablakait összetörte, a közibe lőtt katonasággal összecsapott, s a vér láttára neki bőszülve tömegestől rontott a császári udvarba. A további vérontás Ferdinándnak a lövést megtiltó parancsával meg lőn ugyan állitva; de az izgalmak nem szüntek meg. A nép, a nemzetőrség és sajtószabadság megadásával, az elszökött Metternich bureauja helyett új kormány alakitásával, s alkotmány és országgyülés igéretével nem volt megelégedve. A birodalom német népfajai nem akartak addig nyúgodni, mig egy szabadelvü Ausztriát, sőt mig egy az egész szabad Németországgal egyesülendő Ausztriát ki nem vivandnak. Mert meg kell érinteni, hogy martius folytán a Németszövetség majd mindegyik államát a bécsi mozgalmakhoz hasonló mozgalmak rázkódtaták meg, minek következtében a német nemzet a szövetségnek központositott német birodalommá egyesülését tüzvén zászlójára, e czél elérése végett minden szövetségállamnak népesség arányában küldendő képviselőit egy birodalmi parlamentre hivta össze Frankfurtba. És ez eszmének a bécsi forradalom olly diadalt szerzett, hogy Bécsben minden tornyon sárga, vörös, fekete zászlók, minden fövegen, öltönyön 3 szinü német csokrok, és szalagok lobogtak, mig a császári fekete-sárga szinektől, mint az absolut rendszer jelvényeitől mindenki gyülölettel fordult el.

A forradalmi hullámok a szláv tartományokat sem hagyák érintetlenül, csak hogy itt nem a német egység, hanem a külön válandó szláv fajoknak egy nagy szláv szövetségbe központosítása tüzetett ki végczélúl. Innen alig indultak meg a mozgalmak, a csehek azonnal Csehországot régi területébe visszaállíttatni, a cseh országgyülést tüstént egybehivatni, az országot külön felelős miniszteriumal elláttatni sürgették a kormánynál. Addig is, mig ez megtörténnék, Prágában a nemzeti fiókegyleteknek középpontúl szolgáló „szlovánszka lipa" nevü társulatot alakitották, külön cseh nemzetőrséget (szwornoszt) állitottak, Thún Leo várgróf elnöklete alatt cseh nemzeti bizottmányt neveztek, s e bizottmány által Prágába május 31-dikére a szlávság minden vidékeiről egy congresust hivattak össze, mellynek ama szláv fajokból alakitandó nagy szövetség vala vezéreszméje. — Halicsban a párizsi és bécsi forradalmak nem költöttek ugyan semmi mozgalmat, mert a mult krakói események ovatossá tették a nemességet; de később itt is elrejthetlenné lett a feltámasztandó Lengyelországgali egyesülés vágya. Ausztria e szerint, miután Magyarország saját önállóságú országgá lett, Lombárd-Velencze elszakadtnak kiáltá magát, a csehek, morvák, horvátok, ráczok, rusznyákok egy nagy Szláviára áhitoztak, a halicsiak Lengyelország után sóvárogtak, a németek a Némethonba olvadást sürgették, vagy teljesen felbomlandó, vagy jobb esetben osztrák államszövetséggé alakitandó lett volna. Dahlman ezen szavai: „nemzeti szabadság, és Ausztria összeférhetlen dolgok" végzetszerü jóslatként hangzottak minden ajakról.

Megrémült az udvar, megrémült a fekete-sárgák tábora a mozgalmakból folyható illy következményeken. A dynastia rossz szemmel nézte korlátlan hatalma elvesztét, s egy német birodalom alakulandását, mi által egy idegen hatalomnak, tán épen a gyülölt porosznak lett volna alá rendelve. A büszke katonaság mogorván türte szégyennel lett visszaveretését. A clerus megdöbbent a szabad szájú népnek ellene fordult hangulatától. A nemesség rettegett tekintélye s kiváltságos jövödelmei csorbitásától. A polgárság többjei irtóztak anyagi érdekeik hanyatlásától. A szlávok gyülölték a németségbe olvadást, s gyanúval nézték a német szabadelvüek diadalait. A

kormány, melly most is jobbára Metternich iskolájából lön összetoborzva (Kolowrat, Ficquelmont sat.), kétesen lebegett a fiatal szabadság, és vén absolutismus, a nép, és dynastia, az alulról, és felülről függés zátonyai között. Ennyi s illy erős ellenszenv megtermé keserű gyümölcseit. A sértett elemek visszahatásra zúdultak fel. A császár azon környezete, melly eddig sem akart engedni, a császár háta mögött egy titkos udvari párttá, az ugy nevezett camarillává tömöritette magát, s szárnya alá vevén minden avas elemet a kétszinüség titkos leple alatt vállvetve dolgozott a feladott tér visszafoglalására. Élén a császár testvére Ferencz Károl, és neje Zsófia állottak, kiknek neve, állása, családi befolyása varázserővel vonta oda az elégületleneket. A bécsi radicálok ugyan, midőn vevék észre ez ármányokat, a miniszteriumot megbuktatták, május 15 és 26-án újabb forradalmat támasztottak, s a kormánytól időközben adott alkotmányt félrevetvén, a jövendő új osztrák alkotmány alapjául egyetemes szavazatjogot, és egy kamarás parlamentet vivtak ki a császártól; de mind ezek inkább a reactio, mint a szabadság malmára hajták a vizet. Mert a szélsőségig feszités még jobban elrémité az aristocratákat. A tartományok népei felzúdultak a bécsi terrorismus ellen. A szlávok kiaknázták a németek túlzásait, s ürügyet vőnek magoknak a germanismus ellen föl lépni. A néptömeg éretlenebb volt, mint sem a szokatlan eszméket megemészthette volna. A camarilla a radical kinövésekben egygyel több okot talált gyanúi igazolására, s minél kihivóbbak voltak a democraták tüntetései, annál jogositottabbnak tartotta magát a forradalom lenyügzésére. Így a kinyert vivmányoknak napról napra összébb kelle zsugorodniok. A forradalom mézes hetei nem élték túl a tavaszt. A mint a nyár jött, mindig tonnyadtabbakká perzselék reményeit az ellenhatás forró szelei. Ennek szüleményei voltak, hogy a májusi forradalom után a bécsiek megfélemlítése végett a császár és udvar Innsbruckba távolittattak el, hogy Radeczky 20,000 horváttal erősülvén a császár parancsa daczára tovább folytatta az olasz háborút, hogy az udvarnál a katonaság pártja kerülvén felül minden engedmény útja elzáratott, hogy Windischgrätz Prágában a szláv congressust, és eszméiből kelt junius 12-diki forradal-

mat [95]) szétrobbasztotta, hogy az új miniszterium, mellyet Pillersdorf, majd Doblhof alakitott, a kormányi központositást kezdvén pártolni, minden népszabadsági kisérletet komolyan visszautasitott, hogy az egyetemi tanulók legioja (az aula), és a biztonsági választmány nem sokára feloszlattattak, hogy a május 18-dikára hirdetett német birodalmi gyülésre a követek választása Ausztriában csak immel, ámmal vitetett véghez, s mindenek fölött, mi hazánkat legjobban érdeklé, hogy a bécsi miniszterium a magyarral, az osztrák császár a magyar királylyal, az osztrák népek a magyar nemzettel nyiltabb, kihivóbb küzdelemre léptek föl.

Magyarországon az alkotmányt nem lehetvén megtámadni, mert azt százados törvények, és kötések biztositották, a reactio a törvényellenesen Bécsbe központositott pénz- had- és kereskedelmi ügyeknek most visszanyert függetlenségét czélozta megsemmisiteni, mert ezek elszakitása teljes államtönkre, söt az egységes birodalom teljes felbomlására vezetne. Már a pozsonyi gyülés bezárta előtt sürgette Ferdinánd a nádorhoz intézett leiratában az államadósságok negyedének, vagy azok 10 millio kamatának elvállalását, annyival inkább, mert, mint irá, azok nagyrésze a franczia háborúkból származott, s a birodalom védelmére, mihez pedig a pr. sanctio szerint Magyaror-

[95]) Még be sem végzé e congressus a bábeli nyelvzavar miatt megakasztott tacácskozásait, s még el sem készité egészen nyilatkozványát, mellyet a szlávegység ügyében Europa népeihez intézni akart, midőn az érintett forradalom következtében szétriasztaték. Mik voltak ennek okai? Orosz kezek, democrat lengyelek, összecsküdt panszlávok, vagy ezek ellenesei dolgoztak e benne? nem tisztán világos. Elég az hozzá, hogy junius 12-dikén a tulzó csehpártiak, a szwornoszt, a cseh tanulók midőn meglátták az ágyúkat, mellyeket Windischgrätz várparancsnok a congressuson mutatkozott szellem kitörésétől tartván, a városnak szegeztetett, a várnak rohantak, torlaszokat emeltek, Windischgrätzet szidalmazták, nejét agyonlőtték, fiát megsebesitették, s az összehordott torlaszokról olly erősen tüzeltek a katonaságra, hogy csak ágyukkal, kartácsokkal, a város égetésével, s több napig tartó vérengzéssel lehete őket elnyomni. A későbbi nyomozás egy két elfogottól csak azon vallomást nyerhette, hogy e forradalomnak azon titkos szövetség terve szerint, mellyet a lengyel menekültek egy ny-i szláv birodalom felállitása s Magyarország ebbe olvasztása végett már 1847-ben Epertesen kötöttek, csak 1850-ben, még pedig Krakóban, Zágrábban, Pozsonyban, Prágában egyszerre kellett volna kiütni, de a franczia februári forradalom hamarább megértelte a tervet, s igy annak kivitele 48-nál tovább nem maradhatott.

ság is köteles járulni, fordittatott. A magyar közvélemény teljesen idegenkedett ugyan az államadósságoktól, mert azok a nemzet megkérdezése nélkül, és inkább megrontására, mint javára szedettek fel; a magyar miniszterium mindazáltal szabad megalkuvás utján megigérte a jövő gyülésen az elvállalás keresztül vitelét, ha viszonzásul a dynastia, és bécsi kormány őszinte kezet nyujtandnak az új törvények életbe léptetésére. De a bécsi miniszterek mindjárt a pozsonyi gyülés után olly ellenségesen léptek föl, hogy a nemzet nagylelküségének hamar meg kelle jegesednie. Ők a magyar jövedelmekről a felelős kormány felállta óta is egyre rendelkeztek, a magyar bányák termékeit továbbra is Bécsbe szállittatták, a magyar bank jegyeit, mellyek a nemzettől ajándékozott arany és ezüst alapra voltak kibocsátva, az osztrák pénztároknál elfogadni megtiltották, a magyar ezredeket Magyarhonba áttetetni nem engedték, Ferdinánd világos parancsa ellenére a magyarországi hadparancsnokságok- és kormányszékekhez a honvédelmi miniszterium rendeleteit kijátszó utasításokat [96]) küldözgettek, a tisztek és közlegénység között, az idegen, és magyar katonaság között a gyülöletet alattomosan szitogatták [97]), sőt,

---

[96]) Illy Bécsből vett utasításra támaszkodva tagadta meg b. Léderer Ignátz budai főhadkormányzó a magyar miniszterium többszöri felszóllitása ellenében azon 14,000 fegyver kiadását, mellyek a várhegyi fegyvertárban léteztek. Midőn az e miatt beszús néptömeg Léderernek budai szállásán macskazenét csinált, a szomszéd épületekben elrejtett katonaság olly dühvel rohant a semmit nem gyanitó tűntetőkre, hogy több iſjak átszurattak, többen véres fejjel futásra kényszerittettek, s ártatlan nók, gyermekek, öregek legázolva földre terittettek. A további összeütközést, mit visszatorlásúl a félrevert harangokkal felzúdított nép megújitni akart, csak a nádor közbejövetele, s a vizsgálat megigérése hárította el. A vizsgálat eredmény nélkül maradt. Léderer büntetlenül Bécsbe távozott.

[97]) Hihetőleg illy szitogatás szerepelt azon vérengzésben, melly junius 11-diki pünkösd éjelen a pesti Károlkaszárnyában tanyázó olasz katonaság, és honvédek közt véghez vitetett, s mellyre közvetlen egy honvéd órájának egy olasz közlegény által lett elorzása nyujtott alkalmat. Az ebből kelt viszály verekedéssé, a verekedés véresharczczá nőtt. Az olaszok a honvédekre erősen tüzeltek, s közlök 2—3 tisztet, 4—5 köz vitézt lelőttek. Sem a haranglármára oda tódult sokaság fenyegetései, sem a kaszárnyának szegezett ágyúk nem csillapiták le a felbőszült olaszokat. Csak a közikbe ment hadügyminiszter olasz beszédére, s a szinte oda kocsizott nádor biztositására rakták le másnap fegyvereiket, s szállittattak bánatos arczczal R. Komáromba.

mint az utóbbi események igazolák, a nemzetiségi viszályokkal titkos szövetkezésbe léptek. A magyar kormány bizván fejedelme szavai- és kormánya őszinteségében nehány visszatorlási intézkedéseken kivül nem tett semmi ellenséges lépést, sőt királyát Innsbruckból Budapestre meghivta, s jóakarata tanúsitásaul őt az olasz háboruban 40,000 harczossal segiteni igérte; de őszinte kisérleteit kéz alatt a fondorkodó reactio mindenütt, és mindenben meghiusitotta. Szakadni kelle hát a békás megoldás szálainak; mire a haza délkeleti tagjain újra felvájt sebeknek elmérgesedése, s az elmérgesedést fokozó bécsi kezek átkos beavatkozása nyujták az első alkalmat.

Délkeleten már régóta folytak a népfaji viszálkodások. A mártiusi események ugyan és a testvériség édes hangjai elfojtottak egy időre minden daczosb ellenszenvet; de alig múlt el az első mámor, a szerb, horvát, tót, oláh, szász nyugtalanságok azonnal egész erővel kitörtek. Megujultukra az első lökést minden esetre Prágában kell keresnünk. Az innen kibocsátott testvéresülési kiáltványok, de kivált a szláv congressus felvájták nálunk is a hamu alatt izzó szikrákat, s minden népfajt külön politikai nemzetiséggé alakulás vágyára lobbantottak fel. A congressus eredmény nélkül szétoszlott ugyan s a szláv önállásróli rajongások a prágai forradalom leágyuzásával el lőnek némitva, de a titkos müködések, csak hogy más irányt véve, ezután sem szüntek meg. A csehek t. i. látván egy Panszlávia kivihetlenségét, hogy a szláv túlsulyt legalább Ausztriában kivivhassák, minden más néptajt hátra szoritani, a császárt szláv császárrá, Ausztriát szláv állammá idomitani, Ausztria német birodalomba olvadásának ellene dolgozni, s a magyarokat, kiket az északi és déli szlávok közé lett településüknél fogva az álmodott Szlávia legmakacsb gátlóinak tartottak, kiirtani, vagy legalább leigázni tüzték ki feladatukúl. És hogy ezt biztosban elérhessék, kapkodva mindenhez, mitől segélyt reményltek, szorosan a német és magyar mozgalmak elleneseihez csatlakoztak, tervüket a császár iránt negélyzett loyalitásba burkolták, mindent a szorongatott dynastia védelmére tenni hirdettek, s igy tényleg a camarilla szolgálatába adták magukat. Ez irány lett vezércsillaga a magyarországi szlávoknak is. „Az osztrák trón védelme, Ausztria egysége, nemzeti egyenjogositottság,

harcz a túlzó demagógok ellen" mint irányadó jelszavak lobogtak mindenütt az izgatások zászlóin.

Az éjszaki tótoknál nem nagy tüzet birtak ez izgatások gerjeszteni. Mert ámbár a cseh ügynökök Stúr, Hodzsa, Hurban, s több ev. papok kiséretében Nyitra, Turócz, Trencsén, Árva, Liptó, Hont, Gömör megyék tót falvait vörös-fehér lobogókkal bejárva a népet tót herczegséggel ámitgatták, bár az Orod Tatranszki (tátrai sas) czimü tót lap folytonosan bujtogatott, s bár a prágai congressus Stur inditványára hadtoborzást határzott a magyarok ellen; de mind ez izgatások részint kormányunk erélyén, részint a nyert jogokért hálás tót nép rokonszenvén, részint az értelmiségnek magyar érzelmén tökéletesen megtörtek. Stúr, Hurbán, és a cseh ügynökök a nép dühe és a rögtön itélő bíróságok elöl megszökni kénytelenittettek, a vezérletük alatt később beütött zsoldos csapatok kikergettettek, s a felvidéki tót nép ezután leghüvebb harczosa lett szabadságháboruinknak.

Nem igy a szerbek. Már Pozsonyban, midőn Ujvidékről 16 pontú kérvénynyel egy küldöttség jelent meg az országgyülés előtt, oly titkos vágyakat lehete a szerbek keblében gyanítani, melyek az elismert nyelv- és jogegyenlőséget nem csak az egyedi teljes szabadságra, nem csak a nemzeti nyelv szabad fejlesztésére, nem csak az egyházi és iskolai szabad önkormányzatra, hanem a már II Leopold alatt pöngetett külön szerb területre (vojvodina), külön kormányzatra, tehát külön politikai nemzetiségre is ki ohajtották terjesztetni. Már az egyik küldött Sztratimirovics György Kossuthali párbeszédében nyiltan kimondá hogy ha mindezeket Pozsonyban meg nem adják, másutt fognak a szerbek segélyt keresni. S midőn Kossuth e lázadással fenyegető szavakra mérgesen válaszolá: „döntsön hát kard közöttünk": el lett döntve már akkor a szerb viszály kiegyenlitésének békés uton lehetlensége. Kossuth szavai az egész szerblakta földet lángba boriták, melynek lakosait különben is a prágai izgatások, a pesti, belgrádi, uj vidéki szerb lapok a Karlóczáról szétküldött levelek, az óhitü papság, Rajacsis érsek s a kibérelt vezetők magyarfaló beszédei vérig felbőszitették a magyar faj ellen. Nem is késtek a dühös szenvedélyek kitörései, Ó Becsén (ápril 26.)

az uj törvények kihirdetésekor a magyar szenvü szerbek halálra üldöztettek, a tanácsház leromboltatott, s a város és szállások gyujtogatásokkal össze vissza dulattak. Kikindán (ápril 24.) a földek fölosztását rivalgó népcsoport kaszákkal, vasvillákkal rontott a tanácsra, nehány kerületi tisztviselőt agyonvert, s a halálra keresett magyarok- és németeket szökni kényszeritette. Látván a főizgatók a forradalmi láng ily kigyuladásából, hogy itt az idő a nyiltan föllépésre, Rajacsics által Ujvidékre nagy nemzeti szerb gyülést hirdettettek. Daczára a magyar kormány rendeletének, mely Temesvárra és május 27 dikére tüzte ki a congressust, május 13-dikán Magyar- Tót- és Szerbországokból számosan jelentek itt meg a szerbek; Ujvidékről azonban, mert ez rögtönbiróság alá lett helyezve, tömegestől Karloczára vonultak. Ha lett volna is mérséklet az összecsődült tömegben, azt a megnyitáskor tartott fanatikus beszédek, a régi szerb nagyság és Brankovics vajda emlegetése, s e nagyság akadályozóira harsogtatott átkok tökéletesen elnémitották volna. A harag, és boszu kitöréseinek senki sem mert ellene szólani, s igy minden ajánlat, terv, és indítvány egyhangúlag határozattá emeltetett. Rajacsics patriarchává kiáltatott. A szerb nemzet önálló nemzetté, a szerblakta föld az osztrák ház és magyar korona alatt Temes, Krassó Torontál, Szerem, Bács, Baranya megyékből, a sajkások kerületéből s a bánság és pétervárади végvidékekből külön kormányú szerb vajdasággá nyilvánittatott, s hogy mind ez tényleg is kivitessék, 48 tagból ideiglenes kormány (nagy odbor) alakittatott, Suplikácz István oguliní ezredes szerb vajdává választatott, a nép fegyveres fölkelésre fölesketett, s a gyülés szétoszolván minden további teendők a nagy odborra ruháztattak. Az odbor hüven meg is felelt ráruházott tisztének. Prágába, Zágrábba, Insbruckba küldöttségeket bocsátott. Suplikácz megérkeztéig Sztratimirovics Györgyöt fővezérré nevezte, a fellázadt szerbeket föllegyverezte, s ezekből Perlasznál, Karlócza- s Alibunárnál, és Bácskában a római sánczok vagy Tiszától Dunáig nyuló földvárak között 3 rendes tábort alkotott össze. A magyar kormány kiméletesen bánt kezdetben e nyilt lázadásokkal. Az ó becsei s kikindai lázangókat ugyan szigorún büntettette; de a többi zavarok lecsillapitására csak békitő biztosokat nevezett, s a karlóczai gyülést csak intő

irataival akadályozta. Midőn azonban ez engedékenységet sükertelennek látta, midőn a karloviczi gyülés által a nádor engedelmességet sürgető levelét félrevettetni, a kir. biztosok iratait megégettetni hallotta, s midőn a pártütők vakmerőségéből gyanitani kezdé, hogy e mozgalmak felsőbb kezektől vannak függőben, izgatva, és vezetve; elhagyta a kimélet utját, s fegyvert rendelt használni a fegyveres támadás ellen. E czélból 10 honvédzászlóaljat alakitott, Csernovics, és Vukovics polgári biztosok mellé b. Hrabowszky János altábornagy- és péterváradi parancsnokot az alföldre hadi biztossá nevezte, s a 3 rácz tábor szemmel tartása végett Becskereken, Verseczen Ó Becsén s majd Ó Kéren részint az eddigi katonaságból, részint a székelyek- és szomszéd megyei nemzetőrökből jókora tábort vonatott össze. Mind ez intézkedéseit azonban az erélytelenség, a szétdaraboltság, de kivált az alföldi hadparancsnokok kétes magatartása sükertelenekké tették. A temesvári hadkormány főbb tisztei (b. Piret, Rukavina, Dreyhan, Haynau sat.) az egész hadkezelést csak immel ámmal vezették, a magyar miniszterek és biztosok rendeleteit ellenkező rendeleteikkel elzsibbasztották, s kivált midőn a szerb táborban felütött fekete-sárga zászlókból, a dynastia védelmét hirdető rácz kiáltványokból, s a ráczok és horvátok szövetkezéséből az udvar titkos szándokát sejdíteni kezdették, a pártütő csapatok megerősödése gátlására épen semmi lépést nem tettek. Hrabowszki ugyan a nála panaszt tett szerb küldötteket visszautasitván, midőn az e miatt rászórt szidalmak és fölkelésre zúditó harangozások türelméből kivették, Karloczát jun. 12-én megtámadtatta, lődöztette, égettette s elfoglalta; de, mivel kis hadával a ráczok tüzelései ellen azt megszállva tartani nem volt képes, 70 fogolylyal visszatért Péterváradra. Vérszemet kaptak a szerbek e nem sikerült kiránduláson. Erősbödve a sajkásokkal, erősbödve a hozzájuk állt pancsovai, péterváradi határőrökkel, erősbödve a fellármázott Szerviából átszökött kóbor szerviánokkal (magok elnevezése szerint ajdukkok, betyárok) még merészben léptek ellenünk csatára. Sz. Tamásnál hányt erős sánczaikból több kirohanást kezdettek, alibunári táborukból Sz. Mihályt, Fehértemplomot megtámadták, számos falvakat feldúltak, s további dulásaiknak csak a magyar biztosok-

kal, addig mig Rajacsics Innsbruckból visszaérkezik, megkötött fegyverszünet szabott határt egy időre. Ide fejlődött azon hűségfogadalom, mellyet pár hónappal előbb az újvidéki küldöttség negélyezett Pozsonyban. Ugyan akkor midőn Pesten az olasz katonák magyarjainkra lődöztek, midőn Prágában a panszlávok torlaszharczot kezdettek, Karlovicznál a hon szerb és magyar fiai testvéri vért ontva csaptak össze egymással. Pünkösd ünnepei, mellyekhez a hir annyi rémeket kötött, szent lélek helyett csak ugyan a visszavonás ördögét, a polgárháború legelső üszkét lökték közinkbe.

Hasonló fordulat állt be Horvátországban. Alig hangzottak el itt is a testvéries egyetértés martiusi hangjai, e hó végén már a régi fajgyülölet ütötte fel ismét zászlóját. Gáj t. i. és vezérszereplő illir társai a sokfelé szakadásnak kedvező új vívmányok által tervük valósitására még jobban felsarkaltatván tót- horvát- dalmátországi testvéreiket Zágrábba martius 25-én tartandó gyülésre hivták össze. E gyülés Horvát- Tót- Dalmátországokat, mint Fiuméval öregbitendő három-egy-királyságot a magyar kormánytól elszakasztva külön miniszterium által kormányoztatni határozta, Jellacsics József ezredest bánná választotta, s ez és több határozatai megerősitése végett száz tagú küldöttséget menesztett ő fölségéhez. A küldöttek nem nyertek ugyan kegyelmes választ, mert Ferdinánd a bán megerősitésén kivül minden más kivánalmaikat visszautasitotta; de, mint az események megmutaták, nem jártak mégis hiában. Zágrábban csak hamar olly jelek mutatkozának, mellyek terveiknek a már ekkor csirádzó camarilla titkos terveivel egybeszövődését hagyák át villanni egész működésükön. A minthogy alig tért vissza a küldöttség, azonnal az uralkodó ház nevében mind a három királyság ellenforradalomra lőn felhiva. Jellacsics, és Gáj tüzetes rendszerrel intézték ez ellenforradalom szálait. Az illir lapok a magyarokat az osztrák monarchia s horvát nemzetiség elnyomóinak, s mint ázsiai kényurakat az országból kiüzendőknek kürtölték. A horvát nemzet- és határőrök banditákkint jártak szét a falukon, s minden magyar érzelmü horvátot úton, út félen halállal fenyegettek. A papok a népet magyarok jöttével, lutheránus papokkal, vallás és nyelv elnyomásával ijesztegették. Jellacsics

Magyarországgal minden összeköttetést megszakitott, a kormányról minden magyar érzelmü horvátot elmozdított, a népet hizelgő beszédeivel, a parasztságot robotelengedő adománylevelevel fegyverfogásra tüzelte, mind azokra, kik parancsának ellene szegülnek, magyar szint, ruhát viselnek, vagy a horvátokat magyaroknak nevezik, rögtönbiróságot hirdetett, Tót- Dalmát- Horvátország hatóságaihoz adó s katonaszedés végett körleveleket bocsátott, s végre Ferdinánd tilalma ellenére Zágrábba junius 5-dikére országgyülést hivott össze. A magyar kormány értesülvén a lázongásokról, ellenük, mert hadereje nem volt, békés eszközökben, s a király tekintélyében keresett menszert. E czélból ő fölségétől két leiratot eszközölt ki, mellyeknek egyike Jellacsicsot a magyar törvények iránti engedelmességre utasitja, másika a nádort megbizza, hogy az illir merénylet elfojtása végett kir. biztost nevezzen Horvátországba. A nádor Hrabowszkyt teljhatalmú biztosul tüstént ki is nevezte, s Jellacsicsot eddigi rendeletei visszavételére szóllitotta fel. Mi sükere lett e leiratoknak? mi sükere lett e rendeleteknek? Mutatá Zágráb, melly azokat s a nádor és magyar miniszterek képeit Sz. Márk-téren tüzbe vetette. Mutaták Jellacsics tovább folytatott hadkészületei. Mutaták a biztosi kiáltványok lábbal tiprásai. Mutatá Hrabowszky és Jellacsics magán találkozása, hol a bán, mint hirlék, Ferencz Károl és Zsófia iratai előmutatásával magát Magyarországon szervezendő pártütésre felhatalmazottnak, s rá nézve a beteges király akarminemü iratát nem kötelezőnek állitá. Mutatá Hrabowszkynak ezek következtében ingadozóvá lett magatartása, ki ez után minden erélyesb rendszabálylyal felhagyott, sőt magát a biztosi hivataltól egészen fölmentetni kérte. Hasonló eredménye lett egy május 29-i leiratnak, melly a bánt a kihirdetett gyülés megtartásától eltiltja, s 24 óra alatt a király előtt megjelenni parancsolja. Jellacsics az újabb parancsot sem vette figyelembe. A gyülést pár nap mulva megnyitotta, magát báni méltóságába beigtattatta, s az egybegyültekkel a tanácskozásokat megkezdette.

A zágrábi gyülés nem felelt meg a rajongoktól várt nagyszerüségnek. Ott volt ugyan Gáj egész phalanxa, a felzaklatott nép és papjai, ott volt Rajacsics a szerb küldöttséggel,

ott voltak több szerviánok Törökországból, ott volt a cseh nemzet képviselője egy tanuló, ott volt a szloven club küldötte egy stájer, ott volt a magyar rémuralmat ecsetelő Hurbán; de hiányzott Dalmatia a háromegykirályság egyik láncszeme, hiányzott Verőcze megye, hiányzott Fiume, hiányzottak a nagyobb urak, hiányzott a nemesség nagy része. Daczára a csókos ölelkezéseknek nem nagy összetartás volt észrevehető. A római és görög vallásuak féltékenysége, de kivált a szerbeknek Szerémséghez követelt igényei, mit pedg a horvátok a három-egykirályság alkrészének akartak, csak nem összeveszeszték a duzzogó testvéreket. Szemet szúrt az is, hogy mig a rajongók egy nagy Szláviáról, a horvát ezredeknek Italiából visszahivásáról sat. tüzesen tanakodtak, a bán mély hallgatásba zárkózott, miből már ekkor némellyek őt egy csalárd politika részesének gyaniták, melly a szlávokat Ausztria javára csak vak eszközökül akarja felhasználni. Mind e széthuzások fölött azonban győzött végre az, miben mindnyájan megegyeztek. A magyarok iránt már közönségessé tett gyülölet, a magyar kormánytól elszakadás vágya, a horvát és szerb egyesülés nélkülözhetlensége, a visszalépés szégyene, Jellacsics sürgés- forgása, s Gáj ingerlő beszédei összehozták a szétfolyt véleményeket. A gyülés mind azon kivánalmakat, melylyek a három-egykirályságra- s ennek a bán elnöklete alatt a had- pénz- és külügyeken kivül, mellyek a bécsi kormányba központositttatnának, minden másban önálló szláv miniszteriummal kormányoztatására nézve már olly régóta éltek az illirek keblében, egyhangúlag elfogadta, határozattá emelte, s szentesitésük végett Jellacsics és Rajacsics vezérlete alatt küldöttséget bocsátott Innsbruckba. Jellacsicsot a gyülés határozatai kellemetlen helyzetbe sodorták, mert előre tudta, hogy azok sem a szláv túlsulytól félő Ausztriának, sem a teljuralomba visszahelyezendő dynastiának, sem a még készületlen camarillának nincsenek inye szerint. De meg rá nézve a fejedelem hangulata is kedvezőtlen fordulatot vett. A magyar kormány t. i. látván az eddigi lépések haszontalanságát, most azon erős elhatározással küldte Batthányit Innsbruckba, hogy vagy a bán letételét eszközölje ki, vagy a miniszterium lemondását adja be. A miniszterek kivánata világos törvényszegés

nélkül nem volt visszautasitható, mit azért Ferdinád junius 10-dikén kibocsátott több leirataival kész szivvel teljesitett is. Az egyik leiratban („Szózat a horvátok- és slavonitákhoz") az elkövetett horvát lázításokat egy sértett monarcha haragjával kárhoztatja, Jellacsicsot a bánságból leteszi, büntársaival együtt perbe fogatni rendeli, s a horvátokat szabadságuk és nemzetiségük felől biztositván minden szétválni törekvő kihágások kerülésére komolyan inti. A másikban („Szózat határőreimhez") a határőröket mindenütt és mindenben a nádor és magyar kormany parancsai alá helyezi. A harmadikban gr. Latour bécsi hadügyminisztert olly intézkedés tételére utasítja, mi szerint minden hadparancsnokságok akár Magyarországban, akár Erdélyben, akár a kapcsolt részekben, akár a végvidékeken csupán a magyar hadügyminisztertől függjenek. Mi előtt azonban a Jellacsicsot érdeklő rendeletek végre hajtva és kihirdetve lennének, hogy a kiegyenlitésre még egy végső kisérlet tetessék, szinte a magyar kormány ajánlatára testvére János főherczeg közbenjárását rendelte meg, ki azt szivesen el is vállalta, s az elámitott népnek felvilágositása végett Horvátországba személyesen lemenni igérkezett. E fordulatok következtében nem lett kedvező az ez alatt Innsbruckba érkezett horvát, és szerb küldöttségek fogadtatása. Ő fölsége Jellacsicsnak kijelentette, hogy ellene, mint engedetlenségével a királyi tekintélyt mélyen sértő ellen vizsgálatot rendelt, ennek megkezdése előtt azonban őt a Magyar- és Horvátország közti kapocs fentartására intézendő kiegyenlítés végett János főherczeghez utasította. A szerbek küldötteinek pedig ekkép válaszolt: „nem hagyhatom helyben egy törvénytelen gyülekezet választásait, s végzéseit . . . kész vagyok különben görög nem egyesült alattvalóim minden törvényszerü, rendesen előterjesztendő kivánatait teljesiteni. A magyar országgyülés és a magyar miniszterium, s ezen kivül a ti törvényes gyüléstek azon közegek, mellyek által kivánataitokat kell fölterjesztenetek." Megdöbbenték e válaszok kezdetben mind két küldöttséget. A horvátok a zágrábi gyülésen meghallván a bán ellen ki adott szigoru rendeleteket haragra lobbantak, „az árúlő sváb király" letételét kiabálták, s Jellacsics szabaditására futárt rendeltek Innsbruckba. Nehezen esett az udvar reactionarius tagjainak is,

hogy kedvelt hiveiket, és az általuk szított zavarokat nyiltan kelle kárhoztatniok: mivel azonban terveik a nyilt szakításra még nem voltak eléggé megérve, hagyták folyni a dolgokat, mint folyhattak; de hát mögött annál tüzesben üzték a kétszinü politikát. A császár hát mondhatott, irhatott, tehetett, a mit akart: környezete kezei másképen, más felé, más irányban vezették a bonyodalmak szálait. Jellacsics és Rajacsics, kiket ő elutasított, Ferencz Károl- és Zsófiánál szives fogadtatást találtak, értekezéseket tartottak, s részeseiül avattattak fel az egész camarillai titoknak. E camarillába vonatott most bele a bécsi miniszterium, sőt úgy látszik maga János főherczeg is, s mind ezek, mind amazok az itt kifőzött tervekhez, nem a császár parancsaihoz szabták ezen túl minden lépteiket. Innen lett, hogy Jellacsics nem végzett János főherczeggel Bécsben, nem alkudozott a magyar kormánynyal, hanem egyenesen haza ment, Zágrábban magát dictatorrá kiáltatta, s a gyülést szétoszlatván, nyiltan már a magyarok elleni pártütésre ütötte fel zászlóját, de mellyen nem többé az illirek ábrándja, a nagy Szlávia, hanem a camarilla jelszava „az egységes Ausztria" czége lobogott. Innen lett, hogy Rajacsics nem hogy csillapítá vala hazatértekor pártosait; de sőt nagyobb ellenállásra tüzelte. Innen lett, hogy János főherczeg nem ment Horvátországba, s csak Bécsben akará folytatni a szemfényvesztő alkudozásokat. Innen lett, hogy a bécsi miniszterium merészebben mert szólni a magyarokhoz, tőlök a horvátországi csász. seregek pénzzel ellátását követelte, s komolyan szóllitotta fel a magyar kormányt, hogy igyekezzék minden áron kibékülni Jellacsicscsal, mert különben kénytelen lesz a semlegességet Magyarország irányában felmondani. Mindezekből meggyőződött végre miniszteriumunk, hogy kisérletei csak haszontalan alkudozások, csak időnyerésül felhasznált szemfényvesztések lehetnek: miután azért a bécsi miniszterium gúnyos kivánalmát erélyesen visszautasította, s a még mindig alkudozni akaró János főherczeg kivánatára a horvátokkali kibékülés föltételeit hozzá felküldötte, magát a délen, és nyúgoton egyesült ellenség leküzdésére már elégtelennek látván, a nemzethez folyamodott, s a király által Pestre országgyülést hivatott össze. Annyival inkább szükségesnek látta pedig ez intézkedést, mert a délkeleti mozgalmak tömbében még egy más vészelem,

– Erdély forrongása kezde sorakozni hazánk viharaihoz. Erdély iránt mind két hazában egyenlő vélemény uralkodott, azon vágy t. i. hogy mind kettő mint a mohácsi vész előtt teljesen egyesittessék. Midőn azonban a magyar országgyülés ezt elhatározta, s midőu 48 folytán Erdélyben is, nálunk is komolyabban készülének az unio létesitéséhez; a sok különleges érdekek, melyek általa sértve lennének, azonnal ellenszegülésre riadtak fel. A nagy birtokosok rettegve néztek urbéri javadalmaik elvesztésének elejbe. A királyi hivatalnokok féltették zsiros jövödelmüket. A szászok nem örömest áldozták fel testületi kiváltságaikat a jogegyenlőségnek, szabadalmaikat a magyar fensőbbségnek. Az oláhok felbujtva a szászok, az oláh papok és más kontatók által féltették a magyarokkali egyesüléstől nyelvüket, vállásukat, jogaikat, holott épen az egyesülés által rájok is kiterjesztendő magyar törvények ragadták volna ki jogtalanságukból. Az aldunai tartományokban müködő orosz propaganda, melly egy Daco-Romania felállitásával izgatott, s a kibérelt oláh kolomposok (Barnutiu, Jankú, Cipariu, Laureani, Mikás, Manu, Popassu, Belecescu), kik mindenféle nyomás hazudásával egy Hóra-lázadást akartak, ellene dolgoztak minden közeledésnek. Ennyi fölkeltett gyanu, ennyi aljas érdek, ennyi dühös izgatás feldulta csak hamar a két hon nemzetei békéjét. A szászok, bár az erdélyi országgyülés az ő követeiknek is hozzájárultával az uniot elfogadta s Ferdinánd megerösitette, az egyesülés ellen küldöttséget s feliratot intéztek Insbruckba. Az oláhok Saguna oláh püspök összehivására Balázsfalván *máj. 15-én nagy népgyülést tartottak*, egészen az egyesülés ellen nyilatkoztak, 16 pontú folyamodásukban már ekkor a 4-ik nemzetül elismerendő oláhság részére külön területet és külön nemzeti kormányt követeltek, s mind ezek szentesitése végett szinte küldötteket bocsátottak az udvarhoz, kik által az unio megsemmisitését, egy új országgyülés tartását s kérelmeik teljesitését sürgölték Ferdinándnál. A királyi válasz, mely a szászokat kereken elutasitotta, az oláhok igazságos kivánatait pedig a magyar országgyülésre halasztotta, visszafojtá ugyan egy időre az igy felzudult elemeket; de annál dühösebben törtek azok ki később, midőn a reactio megértnek látván a kitörés pillanatát, igénybe vette segélyü-

ket. Most még csak a szászok gyülésein kitüzött fekete-sárga lobogók, a szebeniek mellére aggatott fekete-sárga kokárdák, az elnyomott erdélyi németek védelmeért Bécsben, Frankfurtban könyörgő szász követek, s az oláhságnál titokban üzött fondorlatok mutaták a keleti és camarillai működések együttességét.

125. §. A 48-diki mozgalmak tovább terjedése. Pesti országgyülés.

Az új Magyarország első életnyilvánulatai, mint a lefolyt 3 hó mutatá, mindjárt kezdetben zátonyra akadtak. A korlátlan hatalom, a népfajviszályok, a conservativ érdekek mérgesen zúdultak fel ellenük. Illy tömöritett támadások legyőzésére a kormány magát már elégtelennek látván, az egész nemzet segélyét vette igénybe. Ezért hivatott össze julius 2-dikára a pesti országgyülés. Ohajtotta volna ugyan, s eleget rajta is volt a magyar kormány, hogy azt a fejedelem személyesen nyissa meg, mert ez lett volna legvilágosb megczáfolása azon köz hirnek, mintha az udvar a haza ellenségeivel tartana; de mivel a császár mintegy pártállást foglalva nem akarta azt a magyaroknak megadni, mit a bécsiektől megtagadott, nem mozdult Innsbruckból, hanem öcscsét Istvánt bizta meg a megnyitásra, két leiratot bocsátván a nemzetgyüléshez, mellyeknek egyikében a nádort teljhatalmú, még a 48-i törvényekben magának fentartott jogokkal is felruházandó képviselőjévé nevezi, másikában a délkeleti lázadásokat az egész család érzelmével öszhangzólag helytelenitvén, az ország képviselőit a magyar korona, és eddigi törvények sértetlenül fentartása iránt biztositja. István a nyert teljhatalom következtében meg is nyitotta jul. 5-dikén az országgyülést. A trónbeszéd, mellyet egy menyezetes emelvényről férfias hangon felolvasott, a déli részekben, s épen a kir. ház érdeke ürügye alatt kitört

lázadásokat szigorún kárhoztatván, felszólitja a nemzet képviselőit, hogy a nyilt támadás elfojtása végett az ország védelmi és pénzerejéről komolyan goudoskodjanak, reménylvén egy uttal, hogy ők a Lombard-Velenczében megtámadott trón érdekében is erélyesen fognak intézkedni. Ritkán látott lelkesedéssel fogadtattak a fejedelem, és helytartója felhivásai. Mert hiszen lehetett volna e a jelen pillanatban magyar kebelnek megindulás nélkül maradni? A nemzet mindent, mit ohajtott, valósulva szemlélte. Kiváltság nélkül választott képviselői, Horvátországon kivül teljes számban voltak összegyülve, törvényei újra meg újra szentesitve, a lázadások kárhoztatva, kormánya politikája helyeselve, királya s családja jó akarata az iratok minden soraiban biztositva. S ki nem osztotta volna ezek láttára a képviselők örömmámorát? És még is más részről minden ember arczán kinos sejtelmet lehete észrevenni. A jó kedv rózsái közé a kétely tövisei vegyültek mindenütt. Mintha az eddigi jelenségek után mindenki érezte volna, hogy ámbár a nemzet bővében volt a sok szép szavaknak, a biztositó igéreteknek, a nép lelkesedésének, még is annyira csoportultak már feje fölött a fellegek, hogy a villámhullások elkerülhetlenek lesznek; a mennyi ok volt hát az örömre, annyi ok volt az aggályra. Az éljeneken átdördülő vészhangokat nem voltak többé képesek semmi kiabálások elrejteni. Remény és félelem, üdv és kárhozat, fellobbanás és lehangoltság, béke és háború közlt hullámzott a rivalgó tömeg kedélye. E hullámzat, e színvegyület, e folytonos kétség, e lidérczként nyomó hangulat szállta meg a törvényhozókat is. Mit kell tenni? mit nem kell tenni? jobbra vagy balra kell e hajolni? alkudozás vagy kettévágás oldhatja e meg a kuszált csomókat? e két sark körül forgott legnagyobb részük véleménye. Sem fejedelmük, sem kormányuk nem

birt e kérdésekben nekik biztos irányt nyujtani. Csoda volt e hát, ha az egész gyülésen habozás, határozatlanság, jobbra, balra tapogatódzás ömlött szét? Csoda volt e ha magatartása, pártalakulásai, sőt minden határozatai e jellegének lettek kifolyásai? Csoda volt e, ha, midőn sem felülről, sem alulról nem nyert biztos vezértűt, a rajta túlkerült tömegvélemény pedig szoritotta, utóbb végzéseiben azon pártnak vetette magát karjaiba, melly elszántan lépett fel a cselekvés terére? E volt állása a nemzet legelső képviseleti gyülésének.

A megnyitás után mind a képviselők, mind a főrendek háza, amaz ifj. Pázmándy Dénes, ez gr. Majlát György elnökei alatt, megkezdé tanácskozásait. A rendkivüli körülmények rendkivüli intézkedéseket, ezek rendkivüli tárgysorozatot kivántak: mindenek előtt azért nem a trónbeszédre adandó szokásos válaszfeliratot, hanem azt, a miért kiválólag egybehivattak, a veszélyben forgó haza védelmére szükséges had- és pénzerő előteremtését tüzték a képviselők napi rendre. A miniszterium Kossuth pénzügyminiszterre bizta e tárgybani javaslata előterjesztését. Soha feszültebb nem volt a nemzet figyelme, mint e pillanatban. De soha nagyszerübb napot nem is élt, mint julius 11-dike, mellyen Kossuth előadását megtevé. Halványan, és karonvezetve lépett ő a szószékbe. Halkan, beteges hangon kezdette meg beszédét. Élénken fösté az átkos viszályokat, melyeket örökségül hagyott ránk Ausztria politikája. Érinté az eszközöket, mellyekkel ezek elfojtathatnának. Hivatkozott a külföld rokonszenvére. Vonatkozott Angol-Franczia- és Németországgali viszonyainkra, s mindezekből azt vonta ki, hogy a magyarnak csak önmagában, csak saját erejében kell segélyforrást keresni. Beszéde keresztül rezegte a kebel minden húrjait. És midőn szólott végre a jognak ösvényéről, mellyen eddig a kormány járt, és ezután járnia kell; midőn szólt egy ellenséges világról s ennek ellenében önállásunk fentartásáról; midőn hangosan felkiáltott: „a haza veszélyben van! uraim! mentsék meg a hazát;“ s midőn ennek következtében a törvényhozást 200,000 katona, és 42 milliónyi

adó megszavazására hivta fel: a képviselők egytől egyik felugrottak, kezeiket esküre emelték, egyezőleg „megadjuk"-ot kiáltottak, s az adót és katonaságot ünnepélyes nyilatkozattal megszavazták. És állának a képviselők feltartott kezekkel, a karzat égett a lelkesedés lángjában, aztán egy pillanatra csend következék; és Kossuth a meglepő látványnál keresztbe font karokkal, könnyben uszó szemekkel töredezett mély hangon mondá: „önök felállottak; én leborulok e nemzet nagysága előtt; és csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapúi sem fogják megdönteni."

E nagyszerű jelenettel tetőpontját érte a nemzeti öröm magasztossága; utólsó lobját veté föl az egyetértés szent tüze. Ezen túl viharos napok, ezen túl szakadás, tétovák, túlzások, csüggedés csapkodandnak szerte szét a gyülés folyama medrében. Az útat erre a válasz felirat tárgyalása, melly a véderő megajánlása után következett, nyitotta meg. A trónbeszéd egyik sarkpontját a védelemkérésen kivül a királynak az olasz háborúra nyujtandó segély fölemlitése képezte, minek megszavazásához kötötte már előbb az udvar is Jellacsics ellen kiadatott nyilatkozványait s Budára lemenetelét. E segélyre nézve a miniszteri tanácsban két vélemény uralkodott. Batthyányi, Deák, Eötvös, Klauzál, Széchenyi, Mészáros mint a békés kiegyenlités emberei részint a pr. sanctióban rejlett kötelezettségnél fogva, részint hogy az ellenünk készülő reactio lefegyvereztessék, részint mert mindenütt a nemzet gyöngeségét, szomszédaink ellenszenvét, a szenvedélyek ingatagságát, a belháborúk iszonyait tartották szem előtt, népszerüségük koczkáztatása- és némi áldozattétellel is hajlandók voltak 40,000 ujonczot fejedelmük védelmére megajánlani. Kossuth ellenben és Szemere éltető elemük a népszerüség, és vesztett türelmük uralma alatt hivatkozván a nép lelkesedésére, magunk méltóságára, a közvéleményre, a radicálok fenyegetéseire, kik már is gyávaságot lobbantának a miniszterek szeme közé, készebbek voltak ördöggel, pokollal csatára kelni, mint az új vivmányokból csak hajszálnyit is engedni, tagadván hát a pr. sanctioban foglalt kötelezettséget vonakodtak a szabadságért harczoló olaszok ellen hadseregünk akármelly részét a

bécsi kormány rendelkezése alá bocsátani. E véleménykülönbség csak hamar megtermé keserü gyümölcsét. A magyar cabinetben meghasonlás támadt, melly soha többé nem volt kiengesztelhető. Azt, minek illy feszültségben kelle vala történni, hogy t. i. vagy Kossuth kilépjen, mint maga is gyakran fenyegetődzött, vagy a többiek leköszönjenek, a körülmények lehetlenné tették. A népszerü Kossuth kiléptével könnyen forradalmi ellenzék alakulhata vala, melly a miniszteriumot megbuktatná. Ha pedig az összes miniszterium mondott volna le, félni lehete, hogy az udvar vagy nem enged többé miniszteriumot, vagy térdet fejet hajtó szolgákat nevezend ki. Így maradni kelle annak fonák, s Bécsből is folyvást nehezitett állásában, minek az a viszás eredménye lett, hogy kényszerüségből a többségnek kelle hátrálni, s jobbára a kisebbség, az engedni nem akaró Kossuth nyerte meg a viták csatáit. Az olasz kérdésben is hát csak annyit határzott a cabinet, hogy a trónbeszédben az olasz háborúnak csak fölemlitése, csak a segélyadásnak reménye érintessék. A miniszterium azonban Kossuthnak hozzájárultával is jegyzőkönyvében késznek nyilatkozott, hogy a pr. sanctio alapján, mihelyt hazánk épsége, önállása, törvényei az osztrák kormány részéről is biztositva leendnek, ö fölségének egy méltóságának, és az olaszok szabadságának megfelelő béke eszközlésére hadseregünk nélkülözhető részével segédkezet nyujtand. A sajátságos határozattal nem volt ugyan egyik fél sem megelégedve; de a remény, hogy országgyülésen minden jobbra forduland, mindegyiket elhalgattatta. Itt azonban, hol nem volt többé titok a miniszterek meghasonlása, midön az olasz ügy tárgyalásra került, épen azon véleményharcz, épen azon megszakadás lett uralkodó, mint a miniszteri tanácsban. A baloldaliak csak hamar megbánták, hogy a 200,000 katonát minden kikötés nélkül megajánlották, mert a miniszteriumnak most már közzé tett nyilatkozata után féltek, hogy ez a nyert haderöt szabadságellenes czélokra forditja; minden erejüket megfeszité azért, hogy a válaszfeliratban azon keveset is, mit a miniszteri határozat igér, megbuktassák, mi által természetesen a miniszterium is, mert állását ehez kötötte, megbukandó volna. Illy erős megtámadás ellen, mi magát Kossuthot is érte, Kossuth vállalta

magára a miniszteri politika védelmét. Ő azonban azt, nem szeretvén a népszerüség vesztével vásárolni meg a cabinet győzelmét, csak azon vonalig, a meddig vele egyetértett, azon túl a maga vélelme szerint értelmezte a ház előtt. Előre bocsátá, hogy ő szivében ugyan rokonszenvez Ausztria ellenségeivel, de itt nem elvből, vagy rokonszenvből, hanem politikai körülményekből kell kiindulni; s épen azért a miniszterek illy opportunitási politikára alapíták egész eljárásukat. Az ő minden működéseiken lidércz gyanánt ült idáig Ausztria azon mentsége, hogy fenntartási ösztönből, és csak azért pártolja a lázongó szlávokat, mert, mig a magyarok sem adósságok elvállalásával, sem az olasz háborúra segélyadással nem akarják a roskadó birodalmat támogatni, addig ők segítséget igérnek. Hogy hát ez ürügy elhárittassék, a miniszterium készneк nyilatkozott a Szardiniától is megtámadott Ausztriának segélyt nyujtani, de csak saját állapotunk megszilárdulása után, csak béke eszközlésére, csak az olasz szabadság sérelme nél kül, csak is e föltételek moralis hatása alatt; kérte azért a képviselő házat, fogadja el ezen politikát, s már a válasz feliratban fejezze is ki hozzájárultát. Soha kormánypolitika roszszabbúl nem volt védve, soha kormány titkai jobban el nem árulva, soha miniszter által fejedelme érdekei iránt vállalt kötelezettség jobban nem sértve, mint Kossuth beszéde által. Batthyányi boszúsan hallá a minisztertanácsi határozaton túl ment nyilatkozatokat; de, mert nyilt szakadást előidézni nem akart, hallgatott. Deák és Eötvös eleget iparkodtak a kihivó előadás élét elvenni; de iparkodásaik sükeretlenek maradtak. A baloldal nehányai (Nyári, Irinyi, gr. Teleki László, Perczel, Madarász, Kállay sat.) Kossuth beszéde által még jobban felbátorittatván merészben orstromlák a miniszteri politikát, melly az általuk elsorolt bünökkel terhelt Ausztriának segélyt akar szavaztatni. Mert hiszen nem saját lételünk megtámadása lenne e, ha a velünk egy forrásból eredt szabadságért küzdő olaszok ügyébe beavatkoznánk? ki áll jót értte, hogy a győztes Ausztria nem épen ellenünk fordítja e az után támadásait? nem lenne e önállásunk feladása, ha a pr. sanctio odamagyaráztatnék, hogy Magyarország nem csupán maga védelmére, hanem az osztrák császárnak is akarminő háborúja-

ban támogatására, sőt azon tartományok megvédésére is köteleztetik, mellyek a pr. sanctio után szereztettek? nem lenne e merő szójáték csupán béke eszközlésére nyujtani segélyt, mert hát ha az olaszok illy békére rá nem állanak, nem kellene e akkor fegyverrel is bele vágni a háboruba? nem lenne e a nemzet lealatsonyitása csak azért, hogy Ausztria kegyét megnyerjük, titkos elleneinkkel, a camarillával szövetkezni? — Kossuth nem állhatván tovább, hogy a karzat tapsai, mellyek a baloldal ostromait kisérték, az általa védett ügyet pedig kárhoztaták, az ő népszerüségét is aláásással fenyegetik, még jobban elhagyá magát ragadtatni, s most már nem csak azt mondá ki, mit eddig a miniszterium tett, hanem minden parlamenti szokás ellenére azt is dobra ütötte, mit az ő értelme szerint jövendőre tenni fog. „A magyar kormány — mondá — a mit igér, csak akkor fogja valósitani, ha mind azokat, miket ennek valósitásához kötött, megnyerte. Nem fogjuk mi simpliciter azt mondani: tessék seregeinkkel disponálni; hanem megkérdjük az osztrák miniszteriumtól: mit adtok az olaszoknak? Itt mindenek előtt kikötjük azt, hogy az olasz nemzetnek a legszabadabb institutiok garantiroztassanak. Azt nem akarjuk mondani, hogy az osztrák kormány alatt az olasz tartományokból semmi se maradjon, hanem azt fogjuk mondani, hogy Ausztria biztositson magának egy olly strategicus vonalt — legyen az Etsch folyó, vagy bár mi egyéb határvonal — mit a körülmények szerint kivánatosnak fog tartani. S az ezen vonalon kivül eső rész ne csak szabad alkotmányos institutiókkal láttassék el, hanem egyszersmind annak Aúsztriától elszakadásába is bele egyezünk, azon részre pedig, melly Ausztriánál maradna, minden esetre a legszabadabb institutiok biztosittassanak. Tehát mi az olaszoknak azt kivánjuk mondani: itt van független kormánytok; függetlenségtek ára az, hogy segitsétek az ausztriai monarchiának terheit viselni, mellyek minket is nyomnak; mert banquerotte fenyeget benünket. Ha pedig el nem fogadják az olaszok a békét ezen föltételek alatt, akkor azt mondom: te haszontalan, te méltatlan ember vagy, te nem akarsz szabadságot, hanem egyebet; azért én segitem az ausztriai császárt.“ Harsány éljenekre fakadt a ház e miniszteri szavakra; de meg-

rémültek a cabinet többi tagjai. Nem egyéb lett volna illy felirat, mint kétértelmű föltételekkel az igért segélynek meghiusítása, mint két harczfél közé hivatlan oda tolakodás, mint az osztrák kormány haragjának újabb felingerlése. Midőn azért az ellenzék feje Nyári azt inditványozta, hogy Kossuth nyilatkozata úgy, mint mondva volt, maga Kossuth által fogalmazva a válaszfeliratba bele tetessék, Batthyányi, ne hogy Bécsbe azt hidjék, mintha ez az összes miniszterium akarata volna, tüstént tiltakozott ellene, még az nap miniszteri tanácsot tartott, s közértelemmel elhatároztatta, hogy a miniszterium felvilágositásképen ugyan nem ellenzi a képviselőkkel közöltetni azon szándokát, mi szerint ha máskép nem lehetne, valamelly területnek a birodalomtól elszakasztása javaslatával is megkisértené az olasz pacificatiót; de a feliratba csak azt kivánja bele tetetni, mit eddig határzott, s mihez most is ragaszkodik. Kossuth szinte beleegyezett e határzatba, s ehez mérve fogalmazta azt, mire a háztól megbizatott, más nap a gyülésben megvallani kénytelenitetvén, hogy a mit tegnap mondott, azt csak ő maga mondta. Az illy fogalmazás azonban nem elégité ki a baloldalt, mellynek többjei most már túl menve a mérséklet határain a tegnapiak elferditését, a kormány nem egyenes úton járását, a 200 ezer katonának álnokúl kicsalását, közügyeink vezetésében ármány és cselszövény uralkodását lobbanták a miniszterium szemére. Ez, az ingerült viták közé gondatlanúl oda vetett vádak kihozták türelméből Kossuthot, s mivel bennök bizalmatlanság kérdése forog, mérgesen hivta fel a házat; vajjon az eddigi felvilágositások után akar e a kormánynak bizalmat szavazni? A ház igen nagy többsége meggyőződve levén a jelen miniszterium hazafisága- és nélkülözhetlenségéről, felállott, „akarunk"-ot kiáltott, s Kossuth azon dörgő szavaira: törpüljön el az ollyan minoritás, melly igy violentálni akarja a dolgokat" egészen elfogadta a miniszteri politikát. Ezzel el lett döntve a válaszfelirat sorsa. Az a kormány értelme- s szellemében készült el, és terjesztteett föl.

A roppant (233) többséggel a törpe kisebbség (36) ellenében eltakartatott ugyan külsőleg a kormány és nemzetgyülés keblébeni megszakadás; de nem a belső viszásságok, melylyek gyülésen belől és kivül mind nyiltabban ütötték fel fe-

jöket. Titkolhatlanná lett ez óta a szenvedélyesség, melly a vitákban, és gomba módra nött lapokban a kormányon ülök iránti szilaj hangulatot vezérelte. Titkolhatlanná lett a képviselök ingatagsága, mellyet majd Kossuth, majd a karzat, majd Batthyányi ragadtak jobbra vagy balra. Titkolhatlanná lett a politika szövevényeiben való járatlanság, melly példátlan öszinteséggel kitálaltatott a magyarral mindent, mit az eszélyesség elhallgatni parancsolt. Titkolhatlanná lett az egyik szélsőségből a másikba ragadtatás, melly utóbb is azután Kossuth praepotentiájának szerzé meg a diadalt. Valóban nagyon kevés tápot nyerhetett illy körülmények közt a Pest és Bécs közti feszültség békés megoldásának reménye. S ha a válaszfelirat sok szép szavaival behegesztve lettek volna is némileg a sebek; a további viták által ujra kievesedtek volna azok, mire a válaszfelirat után elővett tárgyalásai a német szövetség iránti viszonyunknak, a honvédelmi rendszernek, és a pénzügy állapotának elég alkalmat nyujtottak.

Az olasz ügynél mutatkozott rokonszenv még osztatlanabbúl nyilvánult a német nemzet iránt, melly magát Ausztriával együtt egy szabad egészszé összeforrasztani törekvék. A magyaroknak nem egy okuk volt ez összeforradást ohajtani. Ők, hogy kormányzatuk függetlensége állandósítassék s a magyar és német együttartásával a szláv elem túlsulya, és a muszka befolyás meghiusittassék, csak úgy reménylhették, ha ez egyesülés létre jövend; azt azért, a mennyiben körükbe tartozhatott, elömozditani egyik fő feladatuknak tartották. Ezért a magyar kormány, mihelyt az egységes német parlament egybehivatását hallotta, magának a bécsi kormánynak egyeztével Pázmándy Dénest, és Szalay Lászlót azonnal Frankfurtba küldötte, felhatalmazván öket, hogy a magyaroknak rokonszenvét a német egyesülés iránt kijelentvén, a birodalmi gyülésnél minden alkalmat megragadjanak, melly a szabadság, és mind két állam érdekében egy véd- és daczszövetségre vezethetne. A frankfurti gyülés készséggel fogadta küldötteinket, s az alakúlandó német központi hatalomnak meghagyta, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a Magyarországgal kötendő szövetségre. A magyar országgyülés becsületbeli kötelességének tartotta a rokonszenvet elismeréssel viszonozni; a miért Gorove inditványára hasonló ünnepélyességgel nyilvánitá vonzalmát, s

a kormányt továbbra is megbizta a német birodalommali szoros szövetkezés folytatására. Ezt azonban sem Kossuth, sem a baloldal nem eléglette. Kossuth dobra ütvén ismét, mit csak titkos tanácskozásokban lehete vala tárgyalni, a német egyesülés ellen dolgozó bécsi reactióra olly menydörgőleg szórta kárhozatát, hogy a baloldal vezére Nyári a vérmes szavaktól felbátorittatván a ház örömüdvözletét azon hozzáadással kivánta megtoldatni: ha a bécsi kormány a központositott német hatalommal a német egység miatt háborúba keverednék, soha, de soha Magyarország pártfogására ne számitson; mi azután a háztól el is fogadtatott. Érezték a mérsékeltek, érezték Batthyányi és Deák, érezték a főrendek az illy kihivások tövisességét, s iparkodtak az engesztelődés utjára vezetni a dolog folyamát. És a felső háznak sükerült is Nyári inditványát szelidebb fogalmazással fölcseréltetni, melly enyhite ugyan valamit a határozat darabosságán, de maga a dolog s a fölötte folyt tárgyalások közben ejtett keserü kifejezések mélyen maradtak a bécsiek emlékezetében. Szalay László értesülvén a magyar nemzet illy határozatáról az aug. 10-én megalakult német birodalmi miniszteriumnál tüstént lépéseket tett a szövetség létesitésére; de lépései a bekövetkezett események miatt teljesen sükeretlenek maradtak.

Hazánk ügyei napról napra zivatarosbakká fejlődvén, eltutasithatlan teendője lett a nemzetgyülésnek a megszavazott védelem életbeléptetéséről gondoskodni, mit a had- és pénzügyröli javaslatok tárgyalásával valósitott is.

Mészáros hadügyi javaslata a megajánlott 200 ezerből 40 ezer gyalogot és 4 ezred lovast azonnal kiállittatni kivánt, a többit pedig tartalékkép csak később szedetni tervezte. A javaslat ellen a képviselőháznak nem volt ugyan sok kifogása: de az, a mi itt nyílt kérdésnek hagyatott, hogy t. i. az ujonczok besoroztassanak e az eddigi osztrák öntetü ezredekbe, vagy belőlük magyar lábon, magyar ruhában, magyar zászlókkal, magyar vezénylettel egészen külön álló ezredek alakitassanak? 7 napi vitára nyujtott alkalmat. Mészáros és elvtársai, mert rövid az idő, lehetlen a kivitel, veszélyes a rögtönzés, nincsenek magyar tisztek, a régi katonaság elkeserittetnék s a megkülönböztetés a fennálló, és új csapatok

között könnyen gyülöletet szülhetne, a jelenben még létező rendszer megtartását vitatták. Batthyányi tudván, hogy a hadsereg magyarositása ujabb botránykő leend a bécsi kormánynál, s ő fölsége nehezen adná egyezését illy ingerlő szervezethez, szinte Mészáros vélelmét pártolá. Deák elégnek találván az elvet kimondani, hogy a magyar hadsereg magyar legyen, annak mikor, mimódon kivitelét a miniszterre bizatni ajánlotta. Mások a válságos perczeket tartván szem előtt, a hazát minél előbb akár frakkban, akkár attilában, akár magyar, akár osztrák zászlókkal, akár magyar, akár német parancsszó mellett minden formasági vita mellőztével megmentetni sürgették. Mind ez érvek visszhang nélkül surrantak át az ellenzék meggyőződésén. Nyári, Madarász, Kubinyi ugyan a fecskefarkokra szórt gúnyaikkal nem birtak diadalra vergődni; de annál győzőbben hatottak Teleky és Bezerédy tartalmas beszédei, mellyek hivatkozva régi kivánalmainkra, hivatkozva igényeink törvényességére, hivatkozva a győzelemnek csak nemzeti lelkesedés által kivivhatására, a 200 ezer katonát tüstént magyar lábra állittatni sürgették. Hat nap csapkodott már erre, amarra a külön nézetek vihara a nélkül, hogy Mészáros engedett volna: akkor lépett föl Kossuth közvetitő szónoklatával. Ő ugyan a teljesen önálló magyar hadszervezetet pártolta; de mivel ez eszme kivihetőségén maga is kétkedett, azon közvetitést inditványozta, hogy a 200 ezerből legelőször a most ellenség előtt álló ezredek, még pedig a régi mód szerint egészittessenek ki, a többiek pedig honvédzászlóaljakban tüstént magyar lábon szerveztessenek. A ház magáévá fogadá a közvetitést, s miután végre a hadügyminiszter is engedett a többség akaratának, határozattá emelte. Kezdék ugyan érezni nem sokára a legtüzesb patrioták is, hogy e furcsa keverék (az ugy nevezett k ó f i c z, mint ezt maga Mészáros tréfásan nevezte) nem nyomja el a kétféle hadcsapatnál, kivált a tiszteknél a féltékenység töviseit; de a bövebb megfontolásra nem volt már idő. Közelebb dörögtek már fejünk fölött az ágyuk, mint sem más, czélszerübb védelemről lehete vala tanakodni. A miniszteri javaslat azért azon kivül, hogy a 6 évi szolgálati idő 4 évre (19 évestől 23 évesig) szállittatott, a botbüntetés eltöröltetett, az egész hadsereg, mihelyt

lehet, magyar lábra állittatni rendeltetett sat. minden részleteiben elfogadtatott.

A védelem másik ágát a pénzerő képezte. Kossuth ez iránt akkép nyujtotta be javaslatát, hogy ámbár ő a lefolyt 3 hó költségeit a kincstárban talált ½ millióval, az eddig befolyt rendes (2½ mil.) jövödelmekkel, s kibocsátott kamatos kincstárutalványokkal a nélkül, hogy a felállitott magyar bank segélyére szorult volna, tökéletesen födözte; de a jövő 1½ évi (90 millio) kiadásoknak, mivel csak maga az új katonaság fölszerelése s a netán folytatandó háború 58 milliót igényel, a reménylhető 27—28 millionyi jövödelemből nem lesz képes eleget tenni, a miért 48-ban 16, 49-ben 45, összesen 61 millio hiány keletkezendik. E hiányt vagy kölcsönnel, vagy papirpénz kibocsátásával lehet kiegyenlitni. Kölcsönt — 12½ milliot — ajánlott is a bécsi bank azon föltétellel, hogy a törvényhozás a magyar bank 1 és 2 forintos jegyeinek s általában miuden papirpénznek kibocsátásáról 1866 utoljáig, a meddig az ő szabadalma tart, mondjon le; mi azonban, mivel az az ország pénzügyi függetlenségét áldozná fel, sem idáig el nem fogadtatott, sem jövőre el nem fogadtathatik. Más országtól szerezni költsönt, az europai pénzcrisis vagy teljesen lehetlenné teszi, vagy csak 25% veszteséggel engedné meg. Nem marad hát egyéb hátra, mint kamatlan papirpénzjegyekkel födözni a fölmerülendő hiányt. Ezért a nemzetgyüléstől 61 millio papirpénz kibocsátására kért felhatalmazást akképen, hogy e 61 milliot a közállomány minden jövödelmével biztositsa, s 1852-től kezdve évenként beváltandó 3 millionyi részletekben letörlessze. A képviselők belátván ez intézkedés halaszthatlan szükségét egyértelmüleg megszavazták a 61 milliot, s csak ez után vették elő a költségvetés részletes tárgyalásait. Ezeknél Kossuth megkülönböztette az 1848-nak 2-dik felét, és az egész 1849-i évet, amannak bevételeit 10, s kiadásait 20 milliora, emennél a bevételt 17, a kiadást 62 milliora számitván. A 48-diki féléven hamar keresztül ment az országgyülés, mert itt még a régi adórendszer, s a régi forrásokból keletkezett tételek jobbára ugy mint előadva voltak, helyben hagyattak; legfölebb az eddig adómentes osztálynak már ez év két végső havában megadóztatása, s a kétszeresen fizetendő távolléti adó okozott

némi vitát: de az 1849-i költségvetés hosszas tárgyalásra nyújtott alkalmat. Mert Kossuth benyújtott kimutatásában egyik jövödelemforrásul egészen új adó rendszert tervezett, mellynél az egyenes adón, t. i. a rangkülönbség nélkül fizetendő földház- kereset- személy- és távolléti adón kivül, nem egyenes, vagy mellékadóképen a birtokváltozások bejegyzését, a váltó tőkéket, a kártyákat, a pálinkafőzést, az italmérést, a vágott dohány- burnot- s szivarárulást százalékokkal, vagy bélyegdijakkal megrovatni javaslá, s az urbériségek kármentesitése végett részint egy hitelbankot felállittatni, részint a vesztett birtokosoknak némi előlegezést adatni inditványozott. Mind ezek pedig sokkal szokatlanabbak, egyesek érdekeibe sokkal mélyebben vágók voltak, mint sem minden áldozatkészség mellett is ellenmondás nélkül hagyattak volna. Mind e mellett azok, a mik tárgyalásra kerülhettek, kisebb nagyobb módositásokkal jobbára elfogadtattak, a szőllődézma köz felkiáltással eltöröltetett, az urbériséget vesztett birtokosok 5%-os államkötelezvényekkel tüstént kármentesittetni határoztattak sat. Nem lehete azonban e pénzügyi tárgyalásoknak békésen véget érniök. A közbejött események a nélkül, hogy a javaslatok vagy határozmányok törvényekké alakittathattak volna, minden további működést félben szakasztottak.

A háborúra tett készületek közben nem felejté el a ház kiterjeszteni figyelmét a kincstári javakon magyaroknak m e g t e l e p i t é s é r e és n é p n e v e l é s r e is. Amazt Kossuth javaslá akképen, hogy az aldunai és tiszai vidékeken lakó idegen népfajok elleni biztositásúl oda székelyek telepitessenek; emezt b. Eötvös az elemi oktatásról szólló javaslatával hozta szőnyegre. Amaz változtatás nélkül elfogadtatott; ez csak több viták, és megrostálások után alkottatott határozattá. Legelső csirái mutatkoznak e határozatban olly intézkedésnek, melly a nevelést az egyház kizárólagos kezelése alól kiveszi, közvetlen az állam gondoskodása alá helyezi, róla vallás különbség nélkül rendelkezik, s a catholicus világiakat is részesiti a nevelésbe beleszóllásban.

Miután a védelem legszükségesb tényezői fölött jobbára bevégeztetett a tanácskozás, a gyülésen uralkodó szenvedélyesség, s a már tettre, nem tanakodásra szólító körülmények

sokakban azon ohajt támaszták, hogy az országgyülés hova hamarább berekesztessék, a fejedelem annak bezárására Budapestre meghivassék, s az eddigi határozmányok megszentesités végett minél előbb felküldessenek. A képviselők méltányolván ez egyetemes ohajt, keblükből küldöttséget neveztek Innsbruckba. A bécsi kormány azonban megelőzte a mieinket. Midőn a magyar küldöttek Innsbruckba érkeztek, Ferdinánd már készülőben volt Bécs felé, s nekik szóval csak annyit igért, hogy a nemzet kivánatát, ha a gondviselés engedi, teljesiteni fogja; később leküldött válaszában pedig az országgyülésnek személyesen bezárását sept. 17-dikére határozza, addig is biztositván a képviselőket, hogy a három-egykirályság hatóságainak minden ellenségeskedést eltiltott, s az összes hadseregnek a zendülők megfékezését megparancsolta. A fejedelem e szerint ismét Bécsbe tevén át udvarát, ide vitték föl Batthyányi és Deák a szentesitendő határozmányokat.

Bécsben ez alatt gonosz fordulata állott be a hangulatnak. A camarilla az önhaszonleső bécsieket, az államhitelezőket, a szlávokat, Ausztria tartományait, az osztrák miniszteriumot annyira felingerelte ellenünk, hogy azon martiusi istenités, melylyel akkor a bécsiek a magyarokat illették, juliusban már teljes gyülöletté változott. Az osztrák országgyülést is, melly jul. 22-dikén megnyittatott, a tudatlanság, a magán érdekek, s az egymás ellen tüzelt népfaji viszályok utóbb egészen a miniszterium bábjává sülyeszték, s igy ez is a reactio uszályhordójává, következőleg makacs ellenségünkké változott. Nem kissé fokozták a feszültséget a magyar országgyülés vitái. Midőn Kossuth Ficquelmont megbukott miniszteriumát e szavakkal: „e miniszterium nincs többé, az aula elfujta" tetszés és nevetés közt elitélte, kimondhatlanul fel lett ingerelve a bécsi kormány. Teleky azon mondata: áruló az, ki Ausztria Némethonnali egyesülését akadályozni bátorkodik, felbőszitette a német-ellenes szlávokat, és udvari környezetet. Azon elszakadási törekvések, mellyeket a külön és magyar lábra állitandó honvédelemnél, a teljesen önálló költségvetésnél, az egészen független diplomatiai alkudozásoknál, a független kereskedelmi rendelkezéseknél észre vett az udvar, annyira elkeseriték irántunk az örökös országok népeit, hogy

illyekkel azokat ellenünk fellázitni nem nagy munkában kerülhetett a camarillának. Nem is késett ez most már, miután kivált egyik szövetségese Radeczky az olaszokat megverte, nyiltan sikra lépni. A császár, a miniszterium, az országgyülés, a szlávok egészen hatalmába levén keritve, nem tartá többé titkolandóknak terveit. Nyilt, tüzetes rendszerrel kezdé meg az ostromot, melyben, kerüljön akarmibe, az elvesztett állást, hatalmat, egységet visszaszerezni tüzte ki feladatául.

Igy álltak a dolgok Bécsben, midőn Batthyányi, és Deák a gyülés eddigi határozataival ott megjelentek. Lehete e az uralgó csillagzat alatt fáradozásaiknak sükert aratniok? Az udvar a pesti jelenetekben merő forradalmat, a határozatokban csupán forradalmi emeltyüket, az önállóság sürgetésében erőszakos elszakadást látott. Nem hogy hát a törvényjavaslatokat megerősitette volna, hanem, kiakarván kerülni, hogy István nádor ezt megtehesse, tőle a ráruházott teljhatalmat visszavetette, a király által aug. 31-én az osztrák miniszterium egy emlékiratával [98]) együtt egy leiratot küldetvén hozzá, melyben kivánta ő fölsége, hogy az emlékirat a magyar miniszteriumban tanácskozás alá vetessék, az ott érintettek: a pr. sanctioval összhangzásba hozassanak, e végett a magyar kormány, a béesi miniszterium s a társországok küldöttei (Jellacsics) 8—14 nap alatt Bécsben összejöjjenek, addig minden ellenségeskedés megszüntessék, Jellacsics és Rajacsics ellen intézendő keresetek felfüggesztessenek, s minden végvidék örei ideiglenesen az osztrák kormány hatósága alá adassanak. Ez iratok, a miniszterelnök nem lévén honn, a nádor által Kossuth kezeihez küldettek. Látta ő belőlök közeledni a válság óráját; de előre látta egy uttal az epés ingerültséget, melly közlésükkel az országgyülésben támadhatna. Mielőtt azért szólt volna róluk, még egy utolsó lépést akarván megkisérleni, sept. 4-dikén a szenvedés beteges hangján arra hivta fel a képviselőket, hogy, mivel miniszstereink Bécsben 8 nap óta már sükertelenül fáradoznak,

[98]) Az emlékirat a birodalmi kormányzás egységét követelte, az összes had- és pénzügyet teljesen központositani kivánta, a magyar kereskedelmi miniszteriumot megszüntetni véleményezte, a nagyobb közlekedési vonalok irányát a reichsrath által meghatároztatni s a magyar postaügyet is az államegységbe visszakebeleztetni tervezte.

küldessék támogatásukra egy 100 tagu küldöttség, mely kérje meg ő fölségét a védelmi határozatok szentesitésére, hozzon a háznak határozott választ: vajjon akarja-e a dynastia a nemzetet megmentési törekvéseiben őszintén támogatni, s ha rögtön meg nem hallgattatnék, azonnal térjen vissza, mert a halogatás nem egyébnek, mint egyenesen tagadó válasznak fogna tekintetni. Inditványozta egy uttal egy Európához intézendő nyilatkozvány készitését, melyben isten és a népek igazságszeretetére hivatkozva megmutattassék, hogy nemzet jogosabb, s fejedelméhez hüvebb téren nem állott, mint az annyi ármányokkal körülfont s magát most ezek ellen védő Magyarország. Inditványai közakarattal elfogadtattak, s a 100 tagú küldöttség másnap mindjárt felment ő fölségéhez. A küldötteket Bécs szabadbadelvüei ismét melegen üdvözlék; de hidegen, a Budapestre lemenetelt megtagadva fogadta Schönbrunnban az udvar, mire azok némán, szótlanúl távoztak, s Bécset oda hagyták. Haza jöttek pár nappal később Batthyányi, és Deák is, s miután a kir. válaszból világosan láták a fejedelem bizalmatlanságát, többi társaikkal együtt Szemerén kivül, ki az új miniszterium kineveztetéseig tárczáját megtartotta, hivatalukról lemondtak. Nehéz volna leirni az igerültséget, mit a küldöttség fogadtatása, s a miniszterek lemondása okozott. Midőn sept. 11-én Pázmándy számolt a ház előtt küldötteink eljárásáról; midőn a nádor értesitette az országgyülést, hogy a miniszterium lemondván, addig, mig új alakul, maga vette kezébe a kormányt; midőn Kossuth elsorolta most már nyilvánosan az aug. 31-iki kézirat és osztrák memorandum követelményeit; midőn gr. Teleky Ádám-drávai seregünk vezérének a horvátok betörendéséről tett tudósitása felolvastatott; s midőn egy kir. leirat, mely a kedves és hü horvát bánt az eddigi uton továbbra is müködni megbizza, valósággal létezőnek nyilvánittatott: a kedélyláz olly dühe szállta meg a jelenvoltak kebelét, hogy a harsogó lármából, a kitüzdözött vörös tollakból, a termet körülvett dunaparti néptömeg kiabálásából már már forradalom kitörésének lehete elejbe nézni. Ki csodálhatá, ha illy nyomás alatt erős hangok, és végzések dördültek meg a képviselőházban? A betörési tudositás és Jellacsicshozi kézirat bámulat és szörnyüködés közt a kárhoztatás köveivel sulytatott. A bécsi em-

lékirat harag- és boszusággal fogadtatott, s később, midőn tárgyalását a nádor sürgeté, oda, hova intéztetett, visszaküldetett. A nádor levele, és a kormánynak maga kezébe vétele törvénytelennek nyilvánittatott, s helyette az egész kormányzat Mátyás végzeménye értelmében a nádor vezérlete alatt a benn és künn éljenzett Kossuthra és Szemerére bizatott. És Kossuth használván rögtön a ráruházott hatalmat, inditványaiban a kormányt felhatalmaztatni kérte, hogy addig is, mig a felküldött javaslatok szentesittetnének, az elárult haza, és királyi trón megmentése eszközeiül a 61 millio pénzjegy kibocsátása rögtön megkezdessék, a határzott katonamennyiség a hatóságok által toborzás vagy sorshuzás utján tüstént kiállittassék, a kiállitott ujoncokból magyar lábon honvédzászlóaljak alakittassanak, s veterán katonáinknak, ha nekik tetszik, a honvédsereghez rangjuk megtartása mellett átállani megengedtessék. Százhét évvel ez előtt épen sept. 11-dikén egy siránkozó királynő könnyüire lelkesülten kiálta fel nemzetünk: „moriamur pro rege nostro M. Thereziа:“ s nem lett volna e e magasztosság beszennyezése, ha 107 évvel utána az elárult haza, és ingó királyi szék megmentésére minden védszert meg nem ajánlana? Őseink nagylelküségét nem hagyák utánzatlanúl képviselőink. Két hóval előbb adott szavukat beváltották, s a támadás elleni önvédelemnél még a rendkivüliséget sem tartván jogositatlannak, Kossuth inditványait teljes terjelmükben elfogadták.

A sept. 11-diki jelenetekkel az országgyülés már már forradalom örvényébe vala szoritva: ettől azonban megmenték még most a mérsékeltek utolsó kisérletei. A leköszönt minisztérium békepártja minden erejét megfeszité, hogy a törvényesség tere el ne hagyassék, a nádorrali szakitás elhárittassék, s Kossuth mellőztével, ki oly nagy szálka volt a békepárt és udvar szemében, egy méltányos kiegyenlítésre hajló miniszterium alakittassék, miket Batthyányinak egy időre kieszközölni sükerült is. Az országgyülés a nádorral kibékült, s azon határozatától, hogy magát addig, mig a közelgő veszély elháritva nincs, permanensnek nyilatkoztassa, ellállott: a nádor pedig Batthyányit bizta meg ujra miniszterium alakitásával, mit ő azon föltétellel, hogy mind az udvartól, mind az országgyüléstől támogattassék, el is fogadott, s erélylyel foly-

tatta tovább védelmi intézkedéseit. Magasbra hágtak azonban már mind Pesten, mind Bécsben, mind Zágrábban a forrongás lángjai, mint sem ily kisérletekkel eloltathattak volna. A neki gyürködzött reactiot nem lehete többé rohanásaiban megállitani. Épen akkor midőn a magyarok a békés megoldásról intézkedtek, a bécsi udvar nyakunkra küldte már beavatott szövetségeseit. Jellacsics september 11-dikén magyar határokra betört, az osztrák katonaság egész zászlóaljai hozzáállottak, Teleky Ádám vonakodott ellene harczolni, Morvából nehány fegyveres lázitó Hurbán, Stur, Hodzsa társaságában Nyitra megyébe beütött, Erdélyben az oláh határőrök Urbán vezérlete alatt ellenünk támadtak, frankfurti követünket, mert Ferdinánd e küldetést rosszalta, János főherczeg birodalmi kormányzó visszautasitotta, a király válasza Batthyányi miniszterelnökségét ugyan nem ellenezte, de föltételeit, mivel az országgyülés a horvát ügyekben mit sem tett, sőt a pénzjegyek kibocsátásával, ujoncszedéssel, s a sorkatonaságot zászlói elhagyására csábitással a törvényesség teréről lelépett, addig, mig a horvát bonyodalmak kiegyenlitésére a megbizandó birodalmi (osztrák) gyülés alkalmas eszközöket nem talál, nem teljesitette, szóval oly viharok szórattak egyszerre, még pedig a császár és király nevében honunkra, melyek minden békülést álmok országába üztek, sőt melyek szándékosan oda látszának irányozva lenni, hogy a nemzetet a törvényes tér elhagyására, egy erőszakos forradalomra kényszeritsék. Egy darabig azonban ellen álltak a képviselők minden erőszakos szakitásnak, s a végperczekben sem mondtak le a törvényesség utján teendő kisérletekről. E végett felfogván a fejedelemtől fenhagyott fonalat, Batthyányit mint törvényesen elismert miniszterelnököt kormányfőnek kiáltották. A nádort, mint törvényeink rendelik, a drávai sereghez fővezérkép elküldötték, s hogy a magyar sereg élén a horvát viszályokat kiegyenlitse, felhatalmazták. Az osztrák országgyüléshez, mivel Bécsben a dynastia méltatlan tettei láttára ismét rokonszenv kezde irántunk nyilatkozni, hogy a ne tán szétágazó érdekek kibékittessenek, 12 tagú küldöttséget küldöttek. Mind ezek azonban nehány nap alatt haszontalan törekvésekké törpültek. A kormányelnök sem alulról, sem felülről nem támogattatott. Kossuth a radicalpárt

élén, mely a simogatások ellenében régóta már csak fegyverrel tartá lehetőnek a csomó ketté vágását, nem bizván a szelid szabályok sükerében, Jellacsics beütése hirére az alföldre ment, s a tettszomjas népet tömeges ellenállásra izgatván, elzsibbasztotta Batthyányi intézkedéseit. A nádor békitési kisérlete a táborban nem sükerült. Jellacsicsot a balatoni gőzösre, hol a nádor a kirendelt értekezletre várta, tisztjei átmenni nem engedték. S a nádor átlátván e vakmerőségből, hogy Jellacsicsot családja tagjai támogatják, a csiklandós helyzet által annyira lehangoltatott, hogy a tábort oda hagyva Budára, Budáról Bécsbe, Bécsből, midőn a reactio előtte is bezárta nagybáttya ajtait, lemondását benyujtván, annya jószágára Schaumburgba távozott. A bécsi küldöttség, melly az osztrák országgyüléssel vala értekezendő, a szlávokkal egyesült miniszteri párt cselszövénykedése miatt a gyüléshez be sem bocsáttatván süker nélkül visszatért. Az udvar a főherzeg lemondásával elveté most már egészen az álarczot, s a királylyal tüstént több kéziratot küldetett Batthyányihoz, mellyeknek egyikében a nádor lemondása elfogadtatik, másikában a Batthyányi által felküldött miniszterek (b. Ötvös, b. Vay, gr. Erdődy Sándor, b. Kemény Dénes, Ghiczy, Mészáros, Szentkirályi) nem erősitettvén meg, az uj kormány alakitása b. Vay Miklósra bizatik, harmadikában, hogy a vérontás, és féktelenség iszonyatosságai megállittassanak, minden Magyarországban létező hadtestek gr. Lamberg Ferencz altábornagy parancsnoksága alá rendeltetnek, több mellékletekben pedig a fejedelem a katonasághoz és néphez felszólitásokat intéz, amazt intvén, hogy elhagyott zászlóihoz tüstént visszatérjen, ettől megvárván, hogy bizalommal veendi sértett jogai helyreállitására czélzó intézkedéseit. Szomorúan igazolák mind ezek a radicálpárt nézetét és gyanúit. Mert hiszen kinek is lett volna többé a törvények szentségébe bizalma, midőn a király az alkotmányt mellőzve miniszterelnököt nevez, főhadparancsnokot tesz, s a néphez oly felhivást intéz, mintha már az ország mindenütt a lázadás fáklyáját égetné? Kinek meg ne rendült volna hite, midőn a kedvelt nádor is, ki a fővezérlet elvállalásakor biztositá megbizóit, hogy ha e nemzetet mindenki megfogja is csalni, ő halála után is tisztán akarja fentartani a maga emlékét, a

legválságosb perczekben oda hagyta a hazát? Kinek lett volna még békereménye, midőn azokat is, kik ebben legjobban hittek, az udvar elszánt föllépése tökéletesen kétségbe ejtette, Széchenyi lelkét megtörte, Eötvöst hona elhagyására vezette, Deákot, Klauzált visszavonulásra inditotta? S kinek lehetett volna még csodálkozni, hogy a türelmet vesztett nemzetnél a harczpárt került felül a mérsékelteken, s az elfojtott keserüség véres jelenetekben törend ki? — Batthyányi mind e mellett sem veszté reményét, s még egyszer kisérletet tett a béke fentartására. E czélból, mielőtt amaz iratokat a képviselőházzal közölte volna, ennek egyeztével Lamberget fölkeresni a Velenczénél állt magyar táborba sietett, s őt ott minden eljárásában a törvényesség lehető megtartására birni akará. Szándoka azonban csakhamar füstté változott. A képviselők, mig ő táborban járt, sept. 27-én éji 11 órakor gyülést tartottak, s a körutjából épen akkor megérkezett s a szószékre fegyveresen lépett Kossuthnak inditványára a nemzet- és hadsereghez egy nyilatkozványt bocsáttatni határoztak, melyben a fejedelem törvényellenes rendeleteit érvényteleneknek nyilatkoztatják, gr. Lamberget a főparancsnokság elfogadásától, s a népet, és fegyveres csapatokat a neki engedelmeskedéstől honárulás súlya alatt eltiltják, s e nyilatkozványt minden hatóság- és hadsereggel tüstént közlendőnek rendelik. Szét volt ezzel tépve a békés megoldás utolsó szála is, annyival inkább mert a fővárosi nép dühe, melly a falakra kiraggatott nyilatkozványok által még visszatarhatlanabbá fokoztatott, más nap (sept. 28.) az ez alatt Budára ért Lamberget meggyilkolta; harmadnapra pedig (sept. 29.) Jellacsics seregeinket Fehérvárról megrohanván, a 2-dik polgárháborút tettlegesen megkezdette. Batthyányi értesülvén, midőn épen a fővárosba vala visszatérendő, az országgyülés határozata- és Lamberg szomorú sorsáról, füstbe ment tervei fájdalmas érzetével a táborba vissza- s onnan Jellacsicsesali sükertelen találkozása után Bécsbe sietett. Czélja volt itt a megölt Lambergnél talált azon kir. kéziratok iránt, mellyek Majláth György országbirót ideiglenesen kir. helytartóvá nevezik, az országgyülést elhalasztják, s őt e rendeletek ellenjegyzésére hivják fel, a felvilágositásokat megtenni, s b. Way kineveztetését ellenjegyezvén a magyar ügye-

ket törvényes folyásukba vezetni vissza. Törekvése itt is meghiúsult. Az udvar Way helyett b. Récsey Ádám tábornokot nevezte miniszterelnökké, s ennek aláirása mellett (oct. 3-án) Ferdinánd az országgyülést, mert Kossuth és társai által félrevezetve több törvénytelenségre vetemedett, s határozatával kir. biztosa meggyilkoltatását idézte elő, szétoszlni parancsolta, határozatait érvényteleneknek nyilvánitotta, Magyarországot hadi törvények alá vetette, a hadsereget Jellacsics- mint teljhatalmu kir. biztosnak parancsnoksága alá helyezte, s jövőre az összes monarchia egységét, érdekeit, szervezését a nemzetiségek egyenjogusága alapján a birodalom minden részei együttmüködésével elintéztetni rendelte. Megszünt ezzel Batthyányi müködése, a miért mind miniszterségéről mind képviselőségéről lemondott. De teljesen megváltozott az országgyülés állása is. A helyzet, melybe magát ellenei ármánya által sodortatni engedte, megfosztá törvényes kormányától, megfosztá királya támogatásától. Maga vett azért át minden hatalmat. A kormányt Kossuth elnöklete alatt egy 6, később 9—12 tagú bizottmánynak, az ugy nevezett honvédelmi bizottmánynak kezébe adta, s magának is nem annyira törvényhozási, mint védelmi és végrehajtási intézkedésekkel kelle ezután foglalkoznia. Elérkezett hát úgy látszik azon végpercz, melyben a nemzet, — mint Batthyányi mondá — azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorult, mellynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles tekintetben tartani.

Mig igy küzdtek képviselőink a jogharczok mezején, addig harczosainknak a szerbdúlta alföldön a már kitört polgárháború iszonyaival kelle ismét szembeszállniok. Alig telt le ugyanis a magyar biztosokkal kötött fegyverszünet, a szerbek ismét és még merészebben vették elő támadásaikat Mert most már nem csak több szerviánok, nem csak több császári tisztek, hanem maga a szerb fejedelem Karagyergyovics Sándor, és Mayerhoffer belgrádi osztrák consul is gyámolitták soraikat. Verseczi táborunk nagy szálka volt a fölkelők szemében: első csapással is azért ezt akarák szétrobbasztani. A jul. 11-diki támadás nem sükerült ugyan, mert huszáraink, gyalogságunk, s nemzetőreink a lázadókat visszaverték; de a további sükert, mit az egész fölkelés elnyomása kisérhete vala,

a vezetők kétes magatartása teljesen meghiúsitotta. Blomberg ezredes a verseczi magyar tábor vezére nem üldözte erélyesen, mint kelle vala, a fölkelőket, minek következtében azok gátolatlanúl üzheték tovább véres dúlásaikat. Perlaszi táborukból Écskát, a római sánczokból Földvárt, Ó Becsét, Futakot, vracsegavji táborukbol Fehértemplomot, csapataink ez előnyös állomásait több izben megtámadták, Pancsovát elfoglalták, Uzdint, Új Moldvabányát, s Ó Moldvát lángok martalékává tették, Neuzina és Szárcsa kirabolt házait az ott maradt lakosok legyilkolásával porrá égették, szóval a bánság virágzó szép földét dulás, és pusztulás üszkeivel töltötték be egészen. Nem sokat használt, hogy becskereki táborunk vezére Kiss Ernő ezredes alig 800-d magával a tizszerte nagyobb ellenséget Écskától visszaszalasztotta. Nem sokat használt, hogy ugyan ezen tábor 9—10 százada Neuzinán a tetők és pinczék nyilásaiból lődöző ráczokat részben legyilkolta, részben felgyujtott házaik romai alá temette. Nem sokat használt, hogy a német fehértemplomiak a derék Maderspach őrnagy vezérlete alatt Petrovics vagy Knicsanin betört szerviánjait, majd a fiatal Nugenttól vezetett ráczokat a 9-dik honvéd zászlóaljnak, az úgy nevezett v ö r ö s s a p k á s o k n a k segélyével városukból kiverték. Mert hős fiaink feláldozásait a titokban működő ármány minden eredménytől megfosztotta, a szerbeknek ellenben fegyverrel, löporral, ágyukkal, átcsábitott tömegekkel szaporitotta mindenütt erejét. Innen ha a bánságban győzelmesen villogtak is imitt amott fegyvereink, de Bácskában minden süker nélkül dolgoztak, mit Sz. Tamás több izbeni ostroma szomorún tanúsitott. A magyar kormány t. i. döntőleg akarván valahára föllépni a vérengzés elfojtására, bácskai táborunkat b. Bechtold altábornagy fővezérsége alatt 15—16 ezerre szaporitotta, s e táborral a lázadók gyüpontját Sz. Tamást és Turiát, miután az első támadás nem sükerült, aug. 19-én másodszor is megtámadtatta. A támadás szerencsésen kezdődött. A Ferencz-csatornán levő hid elfoglaltatott. A ráczok az erődbe vissza kergettettek, s Bakonyi ezredes egyik hadteste, a Sándor-gyalogság a sáncokra felmászván a gyilkos csata füstjében már már kitüzendő zászlóinkat kezdé lobogtatni. Bechtold fővezér azonban, mintha az ellenséggel egyet

értett volna, az ostromlókat csak hamar visszaparancsolta, mi által az ostromlottaknak ut nyittatott, hogy minden erejükkel az elfoglalt sánczok védelmére rohanjanak, Bakonyit s a Sándor-gyalogságot visszanyomják, s a lődözött Turiát is megszabaditsák. A magyar tábornak egy pár száz vitéze elveszte után szégyennel kelle Sz. Tamás alól visszavonulnia. Vérszemet kaptak erre a felkelők. Sztratimirovics a római sánczokból Temerint, Szireget, Járeket aug. 26-a éjelén megtámadta, ott tanyázó csapatainkat kiverte, Temerint, Járeket lángba boritotta, s ez által Pétervároadot a magyar tábortól tökéletesen elszakasztotta. Iszonyú izgultságot keltettek e kudarczok a pesti országgyülésen. Perczel Bechtoldot egyenesen árulónak kiáltotta, a baloldal és ellenzéki lapok a miniszterek- és főtiszteket kiméletlenül ostorozták, s a közvélemény kárhozatkiáltásai, bár a ház többsége a könnyelmüleg eldobott „árulás" szót Batthyányi, és Mészáros erős sürgetésére jegyzőkönyvileg rosszalta, olly szakadást löktek a kormány, a gyülés, a nemzet keblébe, hogy a szerb fölkelés erkölcsi hatásával sokkal több kárt tett ügyünknek, mint az anyagi veszteségek. Sietett ugyan a kormány helyre ütni akarni a magyar néven ejtett csorbát, s Mészáros a maga vezérlete alatt sept. 21-dikén harmadszor is megtámadtatta Sz. Tamást; de, bár Éder, Bakonyi tábornokok és Kolowrat s Aulich ezredesek elég erélyesen müködtek, a határozatlanság, az ingerültség, a lehangoltság, mellyek a hadseregnél uralkodtak, ez uttal is szétmállasztottak minden törekvést. Mészárosnak azon meggyőződéssel kelle Bácskából távoznia, hogy a szerbek legyőzésére nem egyes bravourok, hanem, mint Kiss Ernő tudósita, számos ágyuk, kipróbált emberek, és legalább 40 ezernyi hadsereg szükségesek.

126. §. A 48-diki mozgalmaknak polgárháborukban kitörése. Ferdinánd lemondása.

Három hó folyt le ismét az új Magyarország életében. Még mindig a jog, és törvényesség paizsával vitt küzdelmei töltötték be e 3 hónapot. A pesti gyülés utolsó,

s a bécsi kormány többé nem titkolható fölléptével azonban megszüntek e küzdelmek csupán szóharczok lenni. A jövő napok polgárháborukká változtatják a jogi feleselléseket. A nemzetnek, mivel nyilt sisakkal támadtatott meg, nem maradt egyéb hátra, mint nyilt sisakkal szálni ki az önvédelem sikjára. Jog és törvény hátra vonultak: vas és nyers erő vevék föl a viadal kezlyüit. A 48-dik év örömmámoros első hónapjai könny- és véröntözte 3 hóval végződnek. Ferdinánd békésen megkezdett magyar királyságát kigyúlt viszályok véres lángjai fejezték be.

Még ki sem mondá jól a nemzet teljes elhatározását a fegyveres önvédelemre, elleneink szövetsége már is egy új ellenséget, a szerbek után a horvátokat inditotta nyakunkra. Jellacsics 35—40 ezernyi hadseregével, mellyet horvát határ- és nemzetőrökből, császári katonaságból, és vörös köpenyü szerezsánokból toborzott össze, september 11-dikén Dráván át kelt, s borzasztó rablások és rémitgetések közt ment Balaton partjain Budapest felé. Útjában senki nem gátolta. Seregünk, melly a Drávánál ellene felállitva volt, visszahuzódott. Ottinger, ki e sereg vezére vala, Jellacsicshoz átpártolt. Az új vezér Teleky Ádám kétesen viselte magát, s a nádor is, kit a vezénylet átvételére a nemzetgyülés ide küldött, maga helyett Móga altábornagyot nevezvén fővezérré, vigasz nélkül hagyta oda táborunkat. Budapest népe leirhatlan izgatottsággal várta a bán közeledését. A horvátok, mintha már Budapesten volnának, elbizakodva hirdették a forradalom levertét. Nem úgy fordult azonban a dolog, mint ők reményleték. Jellacsics várakozása, hogy a régi magyar katonák hozzá csatlakoznak, nem teljesült, emberei jobbára visszaszökdöstek, és midőn sept. 29-én Pákozd, Sukoró és Velencze között a mieinket megtámadta, erélyesen visszaveretett. Fiatal táborunk, de kivált ujonez tüzéreink olly döntőleg feleltek rohamaira, hogy rendetlenül, s Mógától 3 napi fegyverszünetet kérve kelle visszavonulnia Pákozdra. Móga megadta a szünetet, mit azonban ő nemtelenül megszegvén, osztrák határokra iramlott. Mire zászlóaljaink nyomaira bukkantak, ő már akkor Bécs mellett gr.

Auersperg tábora födözete alatt nyúgtatta csapatait. Még roszabbul járt jobb szárnya, melly Roth és Filippovics vezérlete alatt a pécsi uton igyekezett Fehérvár felé. Mert azt a Perczel Mór ezredes, és Görgey Arthur őrnagy alatt kiküldött fölkelök Tácz és Ozora között bekeritették, lefegyverezték (oktober 7-én), de tisztjein, s nehány foglyon kivül haza bocsátották. Leirhatlan volt az öröm, még leirhatlanabb a hatás, mit e kicsiny, de még is jelentékeny győzelem okozott. A süker elszánt erőfeszitésre ragadta az egész nemzetet. Anyák fiaiknak, nök férjeiknek, lyányok kedveseiknek fegyvert adtak kezükbe. Az ország egy toborzó hadtanyává változott. Minden részeiből tódultak az önkénytesek. A nemzetőrségek mozgókká tetettek. Honfiaink s idegenek legiókat alakitottak. Külföldön levö katonáinkból a Würtemberg- Sándor- Vilmos- Nádor- Koburghuszárok páratlan szenvedések kiállásával századonként haza szökdöstek, s csatlakodtak a haza zászlóihoz. A reactio kullogó szolgái, miután kivált Görgey gr. Zichy Ödönt Jellacsicsesali czimborálás vádjaért Csepel szigeten felakasztatta, a szigor láttára meghunyászkodva riadtak vissza, s kénytelen kelletlen bele vonattak a közáradat hullámaiba. Az országgyülés sem maradt el a nemzet férjfias felriadásától. Felbátoritva a szerencsés kezdemény által merészebb határozatokat alkotott. Ferdinand oktober 3-ki iratait törvénytelenecknek nyilvánitotta, Récseyt, ki azokat ellenjegyezte, pörbe fogandónak rendelte, Jellacsicsot s a neki engedelmeskedőket honárulóknak kiáltotta, s egy uttal istenre s a világ közvéleményére hivatkozva kijelentette, miként a képviselőház a törvénytelenség vádját, melylyel ez iratokban illettetik, azokra torolja vissza, kik a király nevével a törvény és alkotmány felforgatására illy szentségtelenül visszaélnek, hozzá adván Kossuth inditványára e határozathoz, hogy az árulókra nézve a kegyelem ideje lejárt, s elérte a nemzet a perczet, mikor nem tanácsos többé türelmével játszani. És csak ugyan annyi megcsalatás után tökéletesen elszakadtnak látszék már a nemzet türelme fonala. Csuda e azért, ha minden bokorban árulót gyanitván, minden külföldön tartózkodó magyart, ki 15—30 nap múlva haza nem tér, honárulónak bélyegzett? Csuda e, ha keble minden kegyeletével szakitván, haragját maga István főherczeg ellen is fordità,

s végzésképen kijelentette, hogy miután ő a hazát legnagyobb inségében elhagyta, közte s a magyar nemzet között minden viszonyt örökre megszakasztott?

Nem kis mértékben növelték a képviselők e bátor elhatározását a hirek, mellyek ugyan ekkor Bécsből érkeztek. Itt t. i. a magyar ügyek fordultával ismét véres mozgalmak ütötték fel fejöket. Jellacsics elfogott s kinyomatott levelei, a Ferdinand és Récsey által kiadott oktober 3-ki rendeletek, s a Bécs felé vonult horvátoknak Latour hadügyminiszter által nyiltan pártoltatása felnyitották a bécsi nép szemét. Értelmesbjei átlátták a törekvést, melly a magyar szabadsággal együtt az osztrákokét is legyilkoltatni szándékolja. Ez ügyközösség élénk rokonszenvet keltett iránt unk Bécsben. Midőn azért gr. Latour az itt tanyázó ezredeket Jellacsicshoz csatlakozni, s a vonakodókat erőszakkal is Magyarországba indittatni parancsolta, az összetódult néptömeg az elszállitást meggátolta, s a ráágyuzó tüzérséggel véresen összeütközött (octob. 6-án). Borzasztó mészárlás fejlődött ki ez összeütközésből. A harcz a táborhidtól a belvárosba huzódott. A nép izgatva az aula, a democrat clubok, a közbátorsági bizottmány által iszonyú dühvel rohant a kartácsoló katonaságnak. Torlaszairól keményen lődözte a nemzetőrök feketesárgáit, a fegyvertárt feltörte, a haditanács épületét ostrom alá vette, ott Latourt agyonverte, összeszabdalt hulláját lámpafára akasztotta, s vad lármával hirdette reggelre mindenütt kivivott győzelmét. A bécsi országgyülés megborzadván a vérontástól, feliratot s követséget küldött Schönbrunnba a császárhoz, kérvén öt, hogy a vérengzést állitsa meg, s mivel ennek oka leginkább a Magyarország ellen kiadott iratokban, és a Jellacsicsot támogató miniszterium iránti gyülöletben rejlik, amaz iratokat vegye vissza, s nevezzen egy népszerü miniszteriumot. Ferdinand megigérte a kérelmek teljesitését: reggelre azonban szándokát megváltoztatta. Schönbrunnból Olmützbe menekült, s hátrahagyott nyilatkozványaiban istenre és jogaira hivatkozva kijelenté, hogy ezeket elszántan védendi, a miért a birodalom népeit egész kereszthábornra hivta fel, s Windischgrätz herczeget minden hadai főparancsnokává nevezvén a lázongó Bécs ellen ostromharczot parancsolt. El volt ezzel vetve Ausztriában is a népszabadság el-

fojtása koczkája. Az országgyülés eleget tiltakozott a császár és Windischgrätz törvénytelen rendeletei ellen: de a cseh és morva követek tömegestől oda hagyván Bécset, minden hatástól megfosztatott. Közbenjártak Bécsért a frankfurti parlament küldöttei is; de haszontalanúl. Windischgrätz sem ovásokra, sem közbenjárásokra nem ügyelt, Bécset, miután táborát Auersperg és Jellacsics csapatai odavonásával 110,000-re növelte, ostrom alá fogatta, s az agyon gyilkolt, az agyon lődözött, az agyon égetett várost daczára a Messenhauertől vezetett polgárörség védelmének oct. 30-dikán egészen hatalmába ejtette. A Sz. István tornyára kitüzött óriás fekete-sárga zászló november 1-én már egész büszkeséggel hirdeté a forradalom megdöltét.

Elterjedvén Pesten az oct. 6 diki fölkelés hire, az irántunk nyilvánult rokonszenvet élénk lelkesültséggel fogadta mindenütt nemzetünk. A képviselök hálát nyilvánitottak a bécsi harczoló népnek, s mivel közvetve ügyünkért vérzett, és vérzik, segitségére minél nagyobb haderőt indittatni határoztak. „Előre Bécsig," „sorsunk egybefort," „a testvérnépet ne hagyjuk cserbe" e volt jelszava Kossuth után az egész nemzetgyülésnek. A hadseregnél azonban megoszolva voltak a vélemények. Átlépje e az a Lajtát, vagy megtartván még most is a törvényesség terét csak magyar határokon maradjon? Üldözze e Jellacsicsot osztrák földre, vagy csupán védelemre szoritkozzék? Harczoljon e a császári zászlók ellen, vagy hitelt adva fejedelme rendeleteinek mozdulatlan állásban vesztegeljen? e kérdések ingadoztaták a tábor tiszteit, e kérdések forditák visszsza a Lajtán már átment magyar csapatokat. Az országgyülés tudósittatván e habozásról, végre abban állapodott meg, hogy ha már eddig elmulasztatott Jellacsics üldözése, csak akkor induljon tovább a hadsereg, ha a bécsi gyülés segélyül hivja s nem tekinti határsértésnek Lajta átléptét; de tüstént visszaforduljon, mihelyt a bécsiek a szabadság győzelmét saját erejükkel is kivivhatni nyilatkoztatják. A bécsi gyülést már ekkor teljes tehetlenség zsibbasztotta el, a nép határozatlan volt, s a legvégső eszközökhez nyúlni kevesen birtak elég elszántsággal. Innen lett, hogy a magyar gyülés megkérdezésére semmi válasz nem érkezett. Innen lett, hogy a képviselök a halogatást nem akarásra magyarázván, a felső tábort csak sa-

ját védelmünkre szorítkozni parancsolták. Innen lett, hogy a Lajtán már másodszor átvezetett hadsereg ismét visszavonatott Ausztria földéről. Kossuth azonban fölmenvén a táborba másfordulatot adott ez ingadozásnak. Midőn Windischgrätz táborunk tiszteit is a hozzá állásra hivta fel; midőn Kossuth és Pázmándynak, kik mint a kormány és országgyülés elnökei válaszoltak e felhivásra, és kérték Bécs ostroma abbanhagyását, e szavakkal: „lázadókkal nem alkudozom" felelt vissza; s midőn Auersperg- és Jellacsicsesal egyesülvén tüzetes ostrommal szorongatta már a szenvedő bécsieket: Kossuth Parendorfból Bécs felé inditá seregünket. Az osztrák előörsök Schwechatig vonultak elöle; hol azonban megállapodván, oct. 30-ka reggelén összeütköztek csapatainkkal. Hevesen folyt mind két részről az ágyuzás. Jobb szárnyunkon véresen verekedtek a német lovasok és magyar huszárok. Középen gr. Guyon és Görgey őrnagyok szuronyt szegezve támadták meg a császáriakat, s mind két helyen az ellenség sorai a fiatal magyar erő előtt már ingani kezdének. De a tulnyomó lovasság- és ágyuktól megtámadtatott balszárnyunk az egész tábornak Dunába szorittatásától tartván, visszavonulni kényszerittetett. A csata rend e miatt felbomlott, a kaszákkal, villákkal fegyverezett néptömeg a közibe szállt bombáktól megrettenvén a jobb szárnyról szétfutott, a Bécsből várt kiütés elmaradt, s igy a csata elveszett. Csapataink az ország határaira, majd Pozsonyba vonattak vissza. Első összeütközésüket rendes osztrák hadakkal drágán kelle megfizetniök.

A horvát beütéssel, mellyből a schwechati csata fejlődött ki, összeköttetésben, s majd nem egyszerre támadák meg hazánkat éjszakról és keletről. Amonnan Stúr, Hodzsa, Hurban Cseh és Morvaországban toborzott zsoldosai, és Simunics tábornok alatt beküldött császári zászlóaljak; eminnen a felbujtott erdélyi oláhok. A szlávhösök ugyan saját rokonaiktól Nyitrából csúfossan kikergettettek, sőt Simunics hadai is Nagy-Szombat alól a schwechati ütközet után Morvába visszahajtattak; de az oláh lázadás sokáig vértengerrel föstötte Erdély szerencsétlen földét.

Az anyagok, mellyekből e lázadás kigyúladt, már régen készen voltak Erdélyben. Sem a magyar kormány, sem a ma-

gyar országgyülés nem sietett az ottani viszonyok rendezésével bedugni azok kutfejét. Nem volt hát nehez a résen állt reactionak nyilt lázadásra lobbantani fel az izzó parazsat. A kicsinált terv szerint az idő a kitörésre most már elérkezett, s mint egy varázsütésre fel is szöktek a hamú alól minden viszályelemek. A szászok Szebenbe (oct. 6) összegyülvén, Magyarhontól elszakadásukat már nyiltan kimondották. A fajgyülölettől lihegő nép vakon rohant ellenünk azok szövetségébe, kik magát is könnyen fölemészthették vala. Az oláhság dühös izgatói Jankú, Axente, Róth szász pap és többen Balázsfalván ismét gyülést tartottak (sept. 16), az uniot visszautasitották, magokat állandó oláh bizottmánynyá alakitották, s a Daco-Romaniává átváltozandó Erdélyt hadszedés végett tribunatusokra osztván, egészen zsarnok önkényük alá vetették. És e bizottmány tagjai, vagy kiküldöttei mint tribunok, praefectusok római öltönyben jártak széllyel mindenütt összetoborzva, fölfegyverezve, legiokba szervezve, sőt már sok helyütt rablásnak eresztve a fölkelt olák pórokat. A császáriak is látván a lázadás ennyire megérését megkezdték müködéseiket. Urbán a Bécsből megbizott oláh határőri alezredes felmondván határőreivel a magyar kormánytóli függést, Naszódon rendre eskette a császár zászlóihoz az oda tódult oláhokat. B. Puchner erdélyi főhadkormányzó elvetvén álarczát, mit eddig a magyarok irányában hordozott, Erdélyt ő fölsége nevében hadi törvény alá vetette, minden kormányt kezébe vett, s az oláh bizottmánynyal kezet fogva császári katonák- és oláhokból 4 tábort, magából a fölkelt oláhságból 15 legiot állitott fel, s igy egy egész hálózattal kerité körül Erdélyt, mellyből minden magyarnak kiirtatnia, minden jogosságnak számüzetni kelle vala. B. Vay Miklós ugyan, kit a magyar kormány a lázongások legelső hirére teljhatalmú biztosúl küldött Erdélybe, a kéznél levő honvédek és nemzetőrök által több helyen szétverette a duló oláhokat, elfogottaikat rögtönitéletileg kivégeztette, s b. Puchner nyilatkozata ellen czáfoló ellennyilatkozatot adott ki: de a szigor csak növelte a telbőszült dühöt, a későn hirdetett ellennyilatkozat nem lelt viszhangra, az oláhok még féktelenebbül gyilkoltak, s b. Puchner még nyiltabban vette foganatba a bécsiek kicsinált tervét. E terv Kolozsvárt, mint szerintök a ma-

gyar lázadás gyúpontját tüzte ki szétpusztitandóúl. Minden felől megindittattak azért ellene úgy a császári, mint a császári tisztekkel ellátott oláh legiok. Vérfagyasztók a mészárlások, miket e hadjárat közben Jancu, Axente, Buteanu, Mikas, Balinte s több tribunok vagy praefectusok vandal csordái elkövettek. A zalatnai vérfürdő, a kisenyedi mészárlás, a magyar urak, és nők megnyúzásai, a sárdiaknak kutba hányatása, a perzselt falvak vereslő lángjai, a császári sas szárnya alatt rablók vad hahotái rémterjesztve hirdeték Kolozsvárnak a bősz ellenség közeledtét. Nem nézték ugyan tétlenül a vérengzéseseket Erdély hü fiai. Mert a székelyek Agyagfalván tartott nagy gyülésük halározata szerint, mint megindult napkelet ezerenként tódultak a védelemre fölkelt székely táborba, s a kir. biztos is fölébredvén most már Puchner áltatásaiból, erélyesben gyüjté a honvéd- és nemzetőröket. De mit használt a puszta buzgalom? Magyar és székely ezredeink egy két helyen visszaverték ugyan a támadókat, erdőkbe, hegyekbe, barlangokba szalasztották a vérszomjas tömegeket, s megmentettek sok ezer kétségbe esett szökevényt: de rosszul ellátva, rosszul fegyverezve, rosszúl, vagy hűtlenül vezényelve, nem lehettek képesek, hogy a mulasztás, habozás, vagy gyávaság hibáit helyre üthették, — s a 3 felől támadó ellen csapásait Kolozsvár fejéről elhárithatták volna. Koloszvárt b. Vay biztos oldalán Baldacci tábornok védette. A védök száma és készsége nem hiányzott. De a fejöket vesztett ügyetlen vezetők oda vitték a dolgot, hogy midőn Urbán Apahidára nyomulva a feladást sürgette, a fel vagy nem adás fölötti tanácskozások közt a nép, a tanács, a menekültek, a katonaság magok közt összevesztek, Vayt halálra keresték, Baldaccit elfogták, a fejnélküli sereg nagy része feloszlott, s e kinos zavarban a polgárság a várost feladta. Nov. 17-én kardcsapás nélkül foglalta el Kolozsvárt az ellenség. Ezzel egész Erdély elesett. Maros-Vásárhely, Enyed, Torda, Szamosújvár, Dées feladták magokat. A székelyek Urbán fenyegető kiáltványaira egészen elnémultak. A magyar tábor romjai Czecz alezredes vezénylete alatt a csúcsai szoroshoz vonták magokat. Erdélyt most már csak e kis földdarab, csak az áldozattá lett 2000 magyar család sirjai, csak a fájdalom és bosszúvétel ingere tarták egybekötve hazánkkal.

Hasonló vész fenyegetett bennünket Bánságból. A szerbek soraiba ugyan a bécsi kormány mérges meghasonlást hintett szét, mert a nemzeti ábrándokat nyakáról lerázván, az odbort mellőzte, Sztratimirovicsot letette, a szerviánokat hazaküldeni készült, minden vezényletet osztrák tábornokok kezébe adott, s ezek által a csalatásból kiábrándultakban a magyarokkali egyezkedés iránti hajlamot fölébresztette. Mivel azonban a szerbek magokat, ha magokra hagyatnak, tehetleneknek érezték, s a kormány is észrevevén eljárása hibáit, a zugolódókat Suplikácznak fővezér- és vajdává nevezésével, Knicsanint, Sztratimirovicsot mézes igéretekkel kibékitette, csak hamar eloszlott a keletkezett felleg. A magyarok alkuajánlatai Rajacsics konokságán hajótörést szenvedtek, — s igy tovább folyt a fajpusztitó háború. Az alatt t. i. mig Jellacsics Buda felé közelgett, a szerbek, hogy a magyar dél felől is szoritassék, Temesvár, Arad, Török-Becse, N. Kikinda megvételére Szeged felé indittattak meg. Török- s Ó Becsétől és N. Kikindától ugyan, mellyeket egyszerre támadtak meg, Rohonczy, Damjanics, Nagy Sándor dandárai által veszteséggel viszszaverettek, úgy hogy Bácska sokáig menten maradt dúlásaiktól; de Bánságban nevezetes előnyöket vivtak ki magoknak. Itt Berger, Piret, Rukavina, Blomberg részint Arad- és Temesvárnak, részint a körültök czirkáló osztrák seregeknek parancsnokai az october 3-diki nyilatkozvány következtében az engedelmességet, mellyet eddig a magyar kormány iránt negélyeztek, nyiltan felmondták, Aradot, Temesvárt hatalmukba ejtették, kiütéseikkel a magyar lakosokat sanyargatták, a Krassó- s Marosvidéki oláhokat, kik pesti követük Murgu hazafias beszédeire hallgatva, eddig még csöndesen viselték magukat, ellenünk fellázitották, s itt ott velük szövetkezve az egész környék ostoraként osztogaták minden felé csapásaikat. Nem maradtak ugyan adósok magyar harczosaink e véres bántalmakért. Nagy Sándor a temesváriakat, Mariássy s Visoczky az aradiakat, más tiszteink a rabló oláhokat számtalanszor megfékezték. Damjanics vörös sipkásai élén Strázsát, a ráczok erős fészkét megvette, Maderspach Fehértemplomból a dúlóknak sokszor körmükre ütött, Asbóth Bogsánt elfoglalta, s ennek csapatában Rózsa Sándor (az elhirhedt szegedi fogoly) csi-

kósai rablása, — és gyilkolásával az oláhokat rémülésbe ejtette. Mind e visszatorlások azonban csak futó csillagokként tüntek el a véres láthatáron. Az egésznek állásán sem ezek, sem újabban Vetter tábornok terve szerint az erős rácz fészkeknek Alibunárnak, Jarkovácznak, Tomassovácznak szétrombolása, sem Pancsovának, hova ezekből a ráczok futottak, Kiss Ernő bánsági fővezér által intézett, de nem sükerült megtámadása nem okoztak semmi kedvezöbb fordulatot. A gyakorlott császáriak, a fanatizált fölkelök, a jól vezénylett hadsorok, a jól felszerelt harczhelyek könnyen kitarták a dicső, de mulékony hatású rohamokat. A honnét rövid időn Krassó, Temes és Torontál nagy része a császáriak kezére jutott. Becskereknél, Versecznél, Fehértemplomnál, Péterváradnál alig volt már egyéb támpontja a bánsági magyar tábornak.

Ennyi támadás kettőzött erőfeszitésre sarkalta az országgyülést, és honvédelmi bizottmányt. Kossuth tapasztalván, hogy a 3 szinü rózsa alatt rejlő feketesárga érzelmek milly zsibbasztólag hatnak a régibb vezénylő tiszteknél, ezektől a hadsereget megtisztitotta, feldunai táborunknál a fővezéri botot Görgey Arthur tábornoknak, — azon férfiúnak, ki — mint maga Kossuth mondá — nem csak katonai munkálata, hanem magas érzelmei s forró honszeretete által is biztositást nyújt a haza ügyeinek, kezébe adta, s általa e tábort egészen új és rendszeres alakban szerveztette. A honvédelmi bizottmány Komáromot, Lipótvárt, Péterváradot, Eszéket, Munkácsot megerösittette, fegyvereket készittetett, ágyukat öntetett, ujoncokat szedetett, a honvédsereget 140—150 ezerre szaporitotta, az innen is onnan is fenyegető beütések visszariasztására Perczel Mór tábornokot horvát- és stájerhatárok felé küldötte, Eperjes táján Pulszky alezredes vezérlete alatt jobbára ujoncz honvédek- és nemzetőrökből 10 ezernyi tábort alkotott, a csúcsai szorosnál állt erdélyi hadat szinte 10 ezerre szaporitván, ennek élére Bem Józsefet — Lengyelhonból Bécsbe, Bécsből Pestre menekült lengyeltábornokot — állitotta, a bács-bánsági táborban a szerbek kivánalmainak megadása igéretével békealkut kezdett meg, a külországok kormányainál, Párisba gr. Teleky Lászlót, Angliába Szalayt, Szardiniába b. Splényit küldvén követekül, a barátságos összeköttetés iránt lépéseket

tett, szóval a vész perczeiben megtette mind azt, mi által a feldúlt ország minden részéből rá függesztett várakozásnak megfelelhete vala. A képviselők sem mulaszták el támogatni kormányuk működéseit. Magyarország népeihez védelemre hivó felszólitást bocsátottak, s Európához elkészitették végre azon kiáltványt, mellyben elszámlálván megtámadott jogainkérti védelmünk okait, a népek erkölcsi támogatását hivják segélyül. Ambár azonban illy elszántan lépett ki most már a nemzet a sikra: mind a mellett még most is megtartá a kegyeletes tiszteletet, mellyet koronás királya, királyi családja, s a vele kötött szövetségek iránt mindig hűn őrzött keblében. Mivel önvédelme végett harczolt, nem hitte magát forradalmi téren, nem tágitott a törvényességtől, nem tett semmi lépést a törvényes dynastia ellen. Innen az ideiglenes kormány minden kir. joghoz tartozó kinevezéseket csak jóváhagyás reményében tett. A hadsereg magát kir. magyar hadseregnek nevezte, s minden esküszegés daczára a királyhozi ragaszkodást lobogtatta zászlóin. A magyarországi püspöki kar azon feliratában, mellyet Fogarassy czimzetes püspök által küldött Olmüczbe, ámbár ő fölségét esküje megtartására, s a gyászos háború megállitására a vallás, és erkölcsiség nevében hathatósan kérte és emlékeztette; de a hódolatteljes jobbágyi hűséget meg nem tagadta. Az országgyülési szónokok kijelentették, hogy a nemzet csak hona és trónja megtámadtatása miatt, és csak kényszeritve fogott fegyvert, de e tért — mert nagy erő fekszik az önvédelem harczában — semmi áron el nem hagyandja. Illy hangulat fölkölté ismét némellyekben a vér nélküli megoldás reményét. A volt miniszterium béketöredéke Batthyányi (most ikervári képviselő), Deák, Klauzál, s több békepárti képviselők (Pázmándy, Wesselényi, Kazinczy sat.) megragadták még egyszer az egyezkedés horgonyát, s készek levén nagyobb áldozatokkal is (adósság-elvállalás, pénz- had- külügyek közössége stb.), csak az alkotmány lényege biztosittassék, megvásárolni a békét, élénken dolgoztak, hogy a közvéleményt a fegyver kétes kimenetü politikájától elforditván, e béketervüknek megnyerjék. Számitásukat azonban egy tollvonással keresztül huzta az olmüczi udvar. Aggódva látták itt a reactio vezetői, hogy a fejedelmi szavakkal üzött játék mennyire

sülyeszti a fejedelmi tekintélyt, mennyire emeli ellenben a népek erkölcsi erejét. Féltek, hogy ha Europa megtudandja cselszövényeiket — miket pedig most már titkolni nem lehete — kárhoztatva itélendi el a Habsburg-dynastiát. Féltek, hogy az elcsábitott népek, felnyilván utóbb szemeik, egymással fogandnak kezet, s magok az ámitók ellen forditandják a bosszúállás fegyverét. Féltek, hogy a gyönge Ferdinánd, kit ármányaik öntudatlan eszközévé aláztak le, fölvilágosittatván egyszer kicsikart iratai törvénytelenségéről, könnyen a béke ösvényére lépend, a népek karjaiba veti magát, s egy tollvonással megsemmisiti minden kezdeményeiket, miktől pedig most már, miután félig meg volt nyerve a tér, sem a családtagok, sem a miniszterium, sem a bécsi győzelem gőzétől elkábitott katonapárt elüttetni nem voltak hajlandók. Hogy azért e kinos helyzettől menekedvén, szabad kézzel dolgozhassanak, Ferdinándot letenni, s helyette egészen tőlük függő fejedelmet, kit sem eskü, sem koronázás, sem szószentség, sem tekintet, sem tétova nem köt meg, ültetni a trónra határozták el körükben. Ferdinándot a lemondásra, s ez által népeinek tett igéretével nyilt szakadásra rá birni nem volt könnyü dolog: mi azonban egy kitörendő néplázadásnak feltüntetésével utóbb még is sükerült. Ferdinánd, el levén hitetve, hogy a forradalmat csak lemondással lehet elfojtani, Olmüczben a császári család, a miniszterek, Windischgrättz, Jellacsics, és mások jelenlétében császári, s királyi koronáit, miután testvére Ferencz Károl öröködési jogáról örökre lemondott, ennek első szülötte Ferencz József javára dec. 2-dikán letette, alattvalóit a neki tett eskü alól feloldotta, s e lemondási okmányt minden népei által törvényül elfogadtatni rendelte. Ezzel még az nap Prágába távozott: Ferencz József pedig föllépett a cselekvés terére. Ferdinánd utolsó szava istenhezi könyörgés volt a belbéke, a népek boldogsága, az uralkodásra áradandó áldás megadásaért. S unokaöccse mint szólt legelőször népeihez? „Szilárdan elvagyunk határozva a „korona fényét homálytalanúl fentartani, s a birodalom min„den országait, és törzseit a népek egyenjogositottsága, egyen„lősége, törvényhozásbani részvéte alapján egy nagy államtest„ben egyesiteni. Számolunk ez elhatározásunkban a mindig hü

„földmüvelökre, a polgárokra, az állam szolgáira, de legki-
„vált dicső seregünk kipróbált bátorsága — hüsége — és ki-
„tartására. Örömest fordítanók összes törekvéseinket Magyar-
„ország boldogsága öregbitésére: de mi jelen pillanatban lehe-
„tetlen. Mert ott egy vétkes pártfelekezet felségsértő ellensze-
„gülésben hü seregeinket megtámadta, mellynek zsarnokságából
„hát a lakosok nagy többségét fegyver erejével ki kell szaba-
„ditni, s magyar népeink számára a béke malasztjait állandó-
„sitani. E czélból a nov. 6- és 7-diki rendeleteket (mellyek-
„ben herczeg Windischgrätz meghatalmaztatik, a pesti ország-
„gyülés feloszlattatik, s Kossuth és pártja honárulónak nyilvá-
„nittatik) újra megerősitjük, s Windischgrätznek, hogy az
„országot fegyverrel hóditsa meg, ujra meghagyjuk" sat. Fe-
rencz József hát olajág helyett harczlobogót ragadott kezébe,
s hazánkat őse II József nyomán az összbirodalomban, az össz-
birodalom kinyert jogait a teljuralom üstjében szétolvasztani
tüzte ki első jelszaváúl!

Az olmüczi események és nyilatkozványok után csak kettő
között lehete választani a nemzetnek, vagy letenni a kivont
fegyvert s mindent feladva hódolni az önkénynek, vagy azt
még jobban marokba szoritva élethalálharczra határozni el ma-
gát. Jobbra, balra hullámoztak e kérdések fölött az ország-
gyülésen a vélemények. A világtalan Wesselényi, az alsóház
elnöke Pázmándy és több elvbarátaik még most sem tevén le
a békeálmodásokról, a kényszer hatalma előtt meghajolni, Fe-
rencz Józsefet királyúl elfogadni, s ezzel az új viszonyok kö-
zött a kiegyenlitésre az első lépést megtenni ajánlották. Kos-
suth ellenben arról ügyekvék meggyőzni a képviselőket, hogy
hozzon bár a nemzet bármi áldozatokat, a jelen körülmények
között becsületes békét nem vásárolhat; inkább hát fegyveres
önvédelemben, mint gyáva hódolásban haljon meg; inditvá-
nyozta azért, hogy a lemondás, a trón betöltése, s az új fe-
jedelem elfogadása teljesen félre vettessenek. A nagy többség
meghajolt érvei előtt, s határozatában kinyilatkoztatá: hogy,
miután a kir. trónról, az öröködésrendről, az ország ideig-
lenes kormányzatáról a nemzet előleges hozzájárulása nélkül
senki sem rendelkezhetik; miután az ország sarktörvényei sze-
rint a halálozás által megürült trónon törvényes királynak csak

az tekintethetik, ki a nemzet képviselőivel tett egyezmény, koronázási hitlevél és eskü után Sz. István koronájával megkoronáztatik; s miután az olmüczi lemondások és jogátruházások iránt a nemzet előlegesen meg sem kérdeztetett: az országgyülés mind azokat Magyarország és kapcsolt részeire nézve érvényteleneknek, hatástalanoknak tekinti, az azoknak való engedelmeskedéstől mindenkit eltilt, s az alkotmányt minden idegenszerü beavatkozástól, bitorlástól megóvni, mindenkinek szent kötelességévé teszi, senki honárulás büntetése súlya alatt máskép nem cselekedendvén. Az országgyülés e határozata s Ferencz József hadüzenete után nem volt többé visszalépés a harcz teréről. A leáldozandó 1848-czal a nemzet és dynastia között teljesen szétszakadt a törvény és béke szent kapcsoléka.

A trónváltozással be lőn fejezve Ferdinánd uralkodói pályája. Ő 18 évig hordta fején Sz. István koronáját. Koronáztatása előzményei, s az ifjúkoráról keringő hirek nagy reményt költöttek minden magyarban, hogy a beteges trónörökös a trónon testben, lélekben egésségessé, erélyes, szabadelvü fejedelemmé válandik. A remény nem teljesült. A gyöngeség, ingadozás, tehetlenség mind végig sajátjai maradtak, olly sajátságok, mellyeket akár a kor viszonyaivali megalkuvásra, akár a kor intő szavávali daczolásra egyenlő sükerrel lehet használni. Illy önállástalanság a jószivü fejedelmet könnyen ravasz és önző kezek bábjátékává tehette. A mint környezetét az érdek erre vagy arra hangolta, úgy lőnek az ő lépései is majd jobbra, majd balra irányozva. Innen folytak a szavaiban, tetteiben nyilvánult örökös ellenmondások. Innen folytak a nevében és neve alatt majd korszerü, majd korellenes, majd engedő, majd daczoló irányban elkövethetett cselekmények. Mártiusig a közszellem kényszerétől meg megingatott absolutismusnak költsönözte nevét, martiusban az eszmerohamtól kicsikart szabadelvüségnek, martius után a szabadság ellen összeesküdt camarillának. A névnek ez átkölcsönzései teszik Ferdinánd egész életrajzát. Különben a 830 óta nyúgot és kelet nyomásai között habozó, az események rohamától ide oda hányatott monarchiának méltó jelképe vala.

127. §. Ferencz József fölléptével megnyilt magyar-osztrák háboruk. A függetlenség kikiáltása.

A trónváltozás és urunk 1849-dik éve Ausztriában az absolut uralom visszahelyezését, nálunk a polgárháborúnak, mit eddig a császár csupán Kossuth és pártja fölkelésének bélyegzett, Ausztria hóditó háborújává fokozását nyitotta meg. Amott a Bécsből Kremsierbe áttett országgyülés szétoszlattatván, martius 4-dikén egy birodalmi alkotmány octroiroztatott, melly a Habsburgok örökös koronaországait egy oszthatlan, felbonthatlan, kormányzatban, törvényhozásban, jogokban egységes összbirodalommá alakitja. Emitt, meg kellvén még előbb törni a fegyverre kelt nemzetet, az ország meghóditása Ausztria egész erejével foganatba vetetett. Csatazaj, dobpörgés, ágyúmoraj, vérontás töltik be a jövő 8 hó minden perczeit. Ezek képzik Ferencz József első föllépte eseményeit.

Windischgrätz december közepén kezdte meg a tervezett hóditást. A császári seregek 5—6 felől törtek be egyszerre az országba. Maga a fővezér messze terjedt táborának közepén a Duna két partján vezeté le 3 hadtestét, mig szélső jobb szárnyán Nugent altábornagy Stájer felöl, szélső balszárnyán Simunics altábornagy a morva határszélek felöl intézték támadásaikat. Ezen kivül Slesiából a jablunkai szoroson Frischeisen ezredes 1000, és Hurban 2500 panszláv önkénytessel, Halicsból a duklai szoroson Schlick altábornagy 8—9 ezer emberrel, Erdélyből b. Puchner 17,000 harczossal, s számos oláh legioval, délről pedig a bács-bánsági szerb-osztrák hadak 40 ezerrel készültek, nyomúltak az ország szive felé. Hazánkat e szerint 120—130 ezernyi ellenség köritette körül egyszerre akkor, midőn védelmére alig állott 100—105 ezer gyakorlatlan harczosunk készen. Mert Windischgrätz 64 ezernyi táborának a feldunánál Görgei csak 30,000-t, Perczel Muraközben csak 6000-t, Frischeisen- és Hurbánnak Beniczky- és Querlond csak mozgó csapatokat, Schlicknek Pulszky csak 10,000-t,

Puchnernek Bem csak 10,000-t, a szerb hadaknak Kiss, Damjanics sat. csak 33,000-t állithattak elejbe, várainkat pedig alig 15,000 ember őrizte. Csuda volt e, ha ezek látása Windischgrätzet diadala előérzetében azon büszke hiedelemre ragadta, hogy egy katonai diszmenettel az egész nemzetet lábaihoz borúlni kényszeritendi? — És valóban a harczok kezdetén teljesülni látszék e végzetteljes hiedelem. A mieink mindenütt folyvást vesztettek. Simunics daczára Guyon ezredes rettenthetlen küzdésének túlnyomó csapataival Nagyszombatot elfoglalta. Schlick Kassánál és Szikszónál Pulszky, majd később maga Mészáros által vezénylett seregünket megverte, s Miskolczra vonulni kényszeritette. A feldunai tábor előörseinek a főtáborral Pahrendorfnál, Köpcsénynél megkisérlett összecsapásai szerencsétlenül ütöttek ki. S Görgeynek Pozsonyból a túlnagy erő elől Óvárra, Óvárról már dec. 19-én Győrbe kelle hátrálni. Az itt hányt sánczok között a Drávától ide hivott Perczel hadával egyesülten akarta ő elfogadni az ütközetet. Csak hamar meggyőződött azonban, hogy sem a sánczok terjedelmessége, sem az ezek védelmére szükséges erő hiánya, sem a Duna, Rába, Rápcza keményen befagyott jege nem nyujtának a győzelemre, vagy legalább biztos fentartására semmi kilátást. A miért nehány napi pihenés után Bábolnára, itt hadai egy része megveretvén Bicskére, Bicskéről egyenesen Buda alá huzódott. Buda alatt volt most mind Görgey, mind a magyar kormány elhatározva megvivni az eldöntő csatát, a miért a már Pápáig hatolt Perczel hadteste is ide rendeltetett. Mind kettő számitása azonban csak hamar füstbe ment. Perczel Buda felé vett utjában azon biztos reménynyel, hogy Görgey, mint igérte, az ellenséget Bicske felől meg fogja támadni, a Győrből sietö első osztrák hadtestet Moórnál bevárta, s vele dec. 29 én megütközött: de sehonnan nem támogattatván, a kétszer akkora erőtől annyira megveretett, hogy serege romait csak pár nap mulva, csak Budapest táján lehete összeszedni. A csatatért 400 halott boritotta. Fogoly 1000-nél több került az ellenség kezébe. Vészhozólag merültek fel már ez ütközetnél a keserü viszályok, mellyek Görgey és Perczel közt, Görgey és Kossuth közt lábra kaptak. A szenvedélyes vetély, és féltékenység, miről a moóri vereség olly

szomoru emléket hagyott hátra, fájdalom! állandóul keresztül vonult ez óta a haza sorsát kezükben tartó főbb embereink munkálatain.

A moóri csatavesztés, a feldunai tábor folytonos hátrálása, a harcz üszkeinek már a főváros tövében repkedése leirhatlan levertségbe sodorták a nemzetet. Azon tüzes szózatok után, mellyekkel az országgyülés isten és haza nevében a népet tömeges fölkelésre hivta fel; azon honvédbizottmányi tudósitások után, mellyek Pozsonyt csak strategiai szempontból mondák oda hagyandónak, s a hónapokig erősitett győri sánczokat az osztrák zsarnok zsoldosai sirjának hirdették; azon levelek után, mellyeket Kossuth az ellenségnek Győr vagy Buda alá nem eresztése iránt vezéreinkhez küldözött, mindenki azt hitte, hogy a támadókat bizonyosan visszaverendjük, s a visszavonulás csak azért történik, hogy a hazába beljebb csalt ellenség kisebb körre vont hadainkkal könnyebben, és egyszerre megsemmisittessék. Meg volt azért rémülve mindenki, hogy illy sebesen, hogy illy váratlanúl, hogy a mieink illy szégyenletes hátrálásával az osztrákok már Budához közelednek. De még nagyobb lett a rémültség, midőn a történtek után Mészáros és Görgey magát Budapestet is tarthatlannak nyilváníták. A főváros hangulata legkeserübb panaszokba tört ki, kétségbe esve nézett a jövőnek elejbe, s átkozta mind azokat, kik a nemzetet illy örvénybe sodorták. E helyzetben, mit már tovább titkolni nem lehete, 48 legutolsó éjelén azt határozta az országgyülés, hogy mind maga, mind a kormány Pestet oda hagyja, s üléseit és székét az alföldek mélyébe, a tiszta magyarság legnépesb városába Debreczenbe tegye át. Bathyányi ugyan régibb párthiveivel együtt még e végső perczben sem szünt meg a béke helyreállitásán dolgozni, a miért a pesti legutolsó ülésben azon inditványnyal lépett föl, hogy Ferencz Józsefet királyúl elfogadva küldessék Windischgrätz táborába egy országgyülési követség, melly a fővezért fegyverszünetre birja; addig pedig a kormány ugyan tegye át székét az alföldre, de az országgyülés Budapesten maradjon. Inditványa első pontja ugyan Magyarország szabadsága, becsülete, jóléte megóvása mellett egyhangulag elfogadtatott, s a tábornagyhoz, vagy, ha szüksé-

ges, a fejedelemhez menendő küldöttek Majláth György országbiró, gr. Majláth Antal, Lonovics József püspök, Deák Ferencz, és saját kértére maga Batthyányi Lajos tüsténi meg is választattak: de az országgyülés és kormány különszakasztása — mert féltek az innen folyható káros eredményektől — nem talált visszhangra. Így a képviselők, a honvédelmi bizottmány, a kormány egész személyzete, s a menekvendők hosszú sora az új év első reggelén kiköltöztek Budapestről, mig a békeküldöttek Windischgrätzhez Bicskére indultak. „Magyarországgyülést — mert az el van oszlatva — nem ismerek, egyezkedésről nem alkudozom, a küldötteket ő fölségéhez nem bocsátom, egyedül föltétlen megadás, és a várak azonnal átadása azon eszközök, mellyekkel ő fölsége kegyelmét megnyerheti a nemzet" ekként hangzott Windischgrätz válasza. E volt eredménye a nemzet legutolsó kisérletének. Lehete e most már, miután akár leteszi, akár villogtatja fegyverét, mindenkép veszélynek nézhete elejbe, más választása, mint folytatni tovább az élethalálharczot? Nem is tőn többé semmi békelépést. Sorsa, jöjjön akarmi, egészen a harcz koczkájára vala szoritva.

A nemzetgyülés és kormány tovavonulta után egy Pesten tartott haditanács következtében a hadsereg is tovavonult Buda alól, Görgey föl éjszaknak Wácz felé, Perczel pedig összeszedett maradványaival keletnek Czegléd felé; mig a Schlick ellen müködött magyar tábor most már Klapka György ezredes vezérlete alatt Miskolczról Tokaj tájára rendeltetett. Mert mind a 3 tábornak azon feladat volt kitüzve, hogy addig, mig a kormány a hadseregeket megerősbitheti, a 3 irányból rohanó ellenséget visszatartsák, s a Tiszavonalt, mint annyi hátrálás után egyedül lehető harczvonalt Windischgrätztől megvédjék. Windischgrätz a kivonulás után január 5-én kardcsapás nélkül elfoglalta Buda-Pestet. A budai várlakra feketesárga zászlók tüzettek. Magyarország szivét 1849, mint 308 évvel előbb 1541 egy kérlelhetlen ellenség torkába sodorta. Senki sem tudhatá, nem fog-e az ismét 145 évig idegen iga alatt sorvadni?

A bevonult osztrákok nyomait mindenütt rémjelenetek követték. Windischgrätz kiáltványokat bocsátott ki, mellyekben Kossuthot, a honvédelmi bizottmányt, a kormánybiztoso-

kat törvénykivülieknek nyilvánitja, mindenkit, ki a forradalmi hatóságoknak engedelmeskedik, felakasztással fenyeget, minden magyar érzelmü helységet földig lerontatni igér, minden Kossuth-pártiak javait zár alá vetetni rendeli sat. És e fenyegetést a legnagyobb szigorral kezdte mindjárt beléptekor foganatba vetetni. Pesten többen agyonlövettek, többen börtönbe vettettek, Hrabovszky, Moga, Lázár, Battyhányi Lajos, Károli György, Czuczor Gergely, Pázmándy Dénes és más számosak elfogattak, Budán egy középponti bizottság állittatott, melyhez még azok is, kik a forradalmi felforgatásokban csekély, vagy semmi részt nem vettek, megidéztettek, elitéltettek, szóval ellenére a megtéröknek igért bocsánatnak most már az egész nemzetre mint lázadóra kiterjesztetett az ostromállapot véres eljárása. Fájdalom! a védszárnyak, mellyek alá az üldözöttek menekülhettek volna, teljes bomladozásban állottak. A magyar országgyülés oszlófélben volt. A förendek háza nagy részben elmaradt töle. A képviselök számosai vagy nem mozdultak Pestről, vagy haza, de nem Debreczenbe vándoroltak, vagy a győzönek önkényt hódoltak. Az ideiglenes kormány a zavarban elvesztette fejét. A hadsereget feloszlástól lehete félteni. Számos régi tisztek részint mert az eddigi vereségek után elvesztették reményüket a magyar ügy győzelmében, részint azon ürügy alatt, hogy a debreczeni vörös republikánusok törvénytelen térre léptek át, részint hogy az utolsó perczben bőrüket megmentsék, lemondtak, vagy egészen átpártoltak. Bácsi táborunknál egész árulás volt készülöben. A feldunai táborban titkos fondorlatok csirái mutatkoztak. Görgey, a franczia Dumouriez szerepét játszani akaró fővezér jan. 5-én Váczon nyilatkozványt bocsáta közre, mellyben a feldunai kir. hadsereg az erélytelen honvédelmi bizottmány iránt bizalmatlanságát nyilvánitván, kijelenti, hogy esküjéhez hiven Magyarországnak V Ferdinánd által szentesitett alkotmányát egész erejével védendi, de szintilly elszántsággal fog azok ellen föllépni, kik éretlen respublikai kisérletekkel az alkotmányos királyságot megdönteni ügyekeznek; kijelenti továbbá, hogy parancsokat csak a felelős hadügyminisztertöl vagy helyettesétöl fogad el; s kijelenti végre, hogy az ellenséggel kezdett bármi egyezkedés eredményét csak akkor ismerendi el,

ha az egy részről Magyarország azon alkotmányalakját, mellyre a sereg megesketett, más részről a hadtest becsületét is biztositja. Hogy illy nyilatkozatokkal az eddig csupán személyes féltékenység a katonai és polgári hatalom közti meghasonlás magvává, s a tényleges kormány tekintélye csorbitásává fajult át, mondani sem kell. A minthogy illy föllépések következtében a honvédbizottmány a közönség szemében is kezdé elveszteni a bizalmat. Kossuth tehetlenséggel, gyávasággal, rossz akarattal vádoltatott, az összetartás szálai bomladoztak, s az egész nemzet rettegve várta ügyünk gyászos kimentét. Tekintve hát az illy vészterhes körülményeket, csuda volt e, ha a védtelenek önfentartási ösztönből, ügyünk barátai a jobbra fordulás fölötti kétségbeesésből az erőszak vesszejének önkényt hódoltak? Csuda volt e, ha az illy reménytelenségek láttára az osztrák lapok az egész fölkelésnek egy két nap alatt szétmálandását kürtölték, sőt a zágrábi újság már Kossuth búcsúszózatát is közölte? Csuda volt e, ha Windischgrätz a fölkelőket csak lázadó csordáknak, a fölkelést a főváros elfoglalásával bevégzettnek tekintvén, nem tett semmi erélyes hadmozdulatokat, s gőgös tisztjeivel együtt tétlenül időzött Budapesten? Neki sem a bomladozó seregektől, sem a tehetlen kormánytól, sem a rémhirekkel elámitott nép hangulatától nem lehete semmit tartani.

Illy reménytelenül álltak Magyarország ügyei 1849 elején. Köszönet Windischgrätz elbizakodása- és zsarnok békóinak, hogy reménytelenebbekké nem váltak. Ha a teljhatalmú tábornagy zilált állapotunkat felhasználva a magyar hadat és kormányt erélyesen üzőbe vevé vala, vagy a rémitések, akasztások, főbelövések helyett a nemzet önérzetét kimélve múltra feledést, jövőre jogtiszteletet hirdete vala; a nemzet nagy része, — mert úgy is csak kényszeritve nyúlt fegyverhez, — ha mindjárt vérző szivvel is, elfogadta volna a békülésre nyujtott őszinte jobbot, s nehány nap alatt vége lett volna szabadságharczunknak. De ő az első sükertől elvakitva, kegyelem helyett vérpallost vett kezébe, elbizottan pihent borostyánain, s egy két üldöző csapat kiküldésével megelégedvén teljhatalma embertelen gyakorlatánál nem tett Budapesten egyebet. És mi lett illy bánás eredménye? Az elkeseredett keblek megadás

helyett ellenállásra, csüggedés helyett lelkesedésre tüzeltettek föl. A szétszórt hadmaradványok időt nyervén tömörebb hadtestekké szerveződtek. A magyar kormány felocsudván első ijedtségéből bámulatos ruganyossággal kezdte meg intézkedéseit. A pénzjegysajtót újra mozgásba tette, a lőpor- és fegyvergyártást ujra neki inditotta, a toborzást és ujonczozást nagyobb erélylyel folytatta, s a megfogyatkozott seregeket újabb zászlóaljakkal szaporitotta. Kossuth — a lesujtott kormányelnök — az első reménysugárra fölegyenesedett, s összegyüjthetvén valahára Debreczenbe 140—150 képviselőt, mihelyt ott kedvenczterére, a ref. főtanoda nagy termében állitott szószékre léphetett, olly határozatokra tüzelte föl az egész országgyülést, mellyekben ez a nemzet nevében Windischgrätz föltétlen megadási parancsát egyhangúlag visszautasitá, az ország alkotmányát, függetlenségét, nemzetiségét utolsó csepp vérig védelmezni fogadá, a harczban megfutamlókat mint honárulókat halállal büntettetni végezé, s az állam részére történt bárminemü kiszolgáltatást a nemzeti becsület lekötése mellett megtérittetni igéré. És e határozatokra föléledt a meggörbedt nemzet. Ezerenként küldé fiait a szabadságharczra, vetélkedve szállitá harangjait ágyúöntésre, fehérnemüeit a harczfiak ruházatára, tépéseit a sebesültek számára, sőt a megszállott részekben is ha mással nem, szenvedőleges ellenállással igyekvék meghiusitni ellensége előhaladtát. E körülmények megforditák kétségbeesett ügyünket. A windischgrätzi párszó: „lázadókkal nem alkudozom" megtette üdvös hatását, — a férfias elszántság meg termé üdvös gyümölcseit.

Ügyünk jobbra fordultát Bem nyitotta meg Erdélyben. Mikor ő a múlt december közepén a csúcsai tábor vezényletét átvette, az erdélyi osztrákok és oláhok Csúcsát, Zsibót megtámadva épen akkor kezdték meg Magyarországba tervezett betöréseiket. Ideje vala hát védelmére kelni a fontos pontnak, melly ha elvesz, nincs hova menekülni a szorongatott kormánynak. Érezte az új fővezér, érezte az alatta új lelkesültségre gerjedt fiatal sereg a feladat fontosságát; elszántan fogott azért mind kettő annak kiviteléhez. Bem 3 felől inditotta meg 10—12 ezerét a támadók ellen, s rohamokkal, szúronyokkal, ágyúival olly hatalmasan működött, hogy kará-

csonyra már Kolozsvárt visszafoglalta, s az innen Naszód felé futó ellenséget Bukovinába kergette. Öt nap alatt Erdély fővárosa, és éjszaki fele ismét kezünkben volt. Éjszakról délre, a királyföld és Puchner főtábora ellen forditá Bem fegyvereit. Kicsiny volt ugyan serege, mert sem a Debreczenből igért segély, sem a Marosvásárhelyről készülödő székelyek nem csatlakoztak hozzá, a miért a rögtön megtámadott Szeben alól is jan. 20-án Vizaknára kelle huzódnia; de Puchnert még is annyira megrémitette, hogy ez a Moldva- s Oláhországban állomásozó muszkákat a maga felelőségére ugyan, de bizonyosan az olmüczi és pétervári udvarok tudtával segélyül hivta, és csak akkor, midőn azok február elején Brassóba és Szebenbe bevonultak, merte serege egész zömét Bem üldözésére inditni. Bem maroknyi hadával is szembeszállt Vizaknánál az üldözőkkel, sőt erős állását elhagyván vakmerőn utána rohant a a Szebenhez hátráló 5 akkora ellenségnek. De Puchner itt megfordult, s drágán fizettette meg seregünkkel a vakmerőséget. Bemnek Vizaknáról Szerdahelyre, Szerdahelyről Szászsebesre, Szászsebesről Szászvárosra, Szászvárosról Hunyad megyébe Piski falúba kelle magát vonnia. Szerencsére Dévára ért ekkor már az igért magyar segélyhad, melylyel Bem kifáradt, kiéhezett, agyon üldözött harczosait 8000-re szaporitván, bátran állott elejbe a piskii hidnál az osztrákok és oláhok üző tömegének. A piskii hid rendkivüli fontossággal birt. „Ez a hid Erdély; utolsó emberig kell azt védeni“ igy kiálta Bem b. Keménynek a megvédésre felállitott hadtest ezredesének. Az ütközetnek hát, melly itt vivandó lesz, meg kelle nyeretnie, mert különben oda vesz Erdély, oda vesz alsó Magyarország. E fontosság tudata, mit az osztrákok is beláttak, a legelszántabb csatára sarkalta mind a két félt. Az ellenség február 9-én már jókorán megtámadta Kemény csapatait, s azokat, bár háromszor visszaveretett, hátrálni kényszeritvén, a hidat el is foglalta; de Bem e válságos perczben érkezvén oda, a futamlókat visszatéritette, a támadókat a vizen átnyomta, a magaslatokat szuronyszegezve megvette, s ügyesen álczázott ütegeis huszáraival oldalt kerülvén, a golyózápor elől futó, hulló, vagy foglyúl eső császáriakat estére kelve annyira szétrobbasztotta, hogy a maradvány csak Alvinczné l, Fehérvárnál,

vagy Szebennél állapodott meg. Ennél véresebb csata nem volt az egész hadjáratban. Részünkről 600, az ellenségéről 1000 embernél több halt, vagy sebesedett meg. A piskii diadal Bem tábora harczkedvét annyira fölhevitette, hogy egyenesen a reactio főfészkének, a már muszkákkal is megrakott Szeben- és Brassónak bevételét, s ezzel az egész osztrák had megsemmisitését tüzte ki legközelebbi feladatául. Bem ezt végrehajtandó, miután a Bukowinából beütött Urbánt oda ismét visszaszalasztotta, s harczosait a Marosvásárhelyen fölkészült székelyekkel 10—12 ezerre szaporitotta, Medgyesre, majd innen kiszorittatván Segesvárra költözött. Itt szándékozott ő maradni mind addig, mig a székelyföldről várt csapatok még nagyobb számmal megérkezendnek. Az ellenség nyomulta azonban más határozatra birta. Mig t. i. a császáriak a tavaszi esőzések, olvadások miatt felázott agyagföldön keservesen hatoltak Segesvár déli oldala felé, addig Bem pár ezer ott hagyott emberének zajával, tüzével megcsalván Puchner figyelmét, titokban Medgyesre vonult, s onnan tovább menvén martius 11-dike reggelén táborát Szeben előtt ütötte fel, melly öt Segesvárnál már tönkretettnek gondolta. A meglepett muszkaőrizet és polgárok hallani sem akarván a kivánt feladásról, a sánczok közt erős tüzzel fogadták a támadókat; de ezek vérig keserittetvén békeküldöttükön elkövetett gyalázatos bánás által, kit a muszka parancsnok megkorbácsolva küldött vissza hozzájuk, olly dühvel rohantak a sánczoknak, a kapúknak, az utczákon eltorlaszolt csapatoknak, hogy estére már az oroszok kiüzve, s Szeben és felhalmozott élelem- és hadkészletei egészen elfoglalva valának. Puchner észrevevén megcsalatását, sietett Szeben megszabaditására; de Bem elejbe menvén, seregét szétverte, hadmaradványait Brassóba, majd Brassót is megvevén Oláhországba üzte, s velök minden ellenségeit a tömösi, a törcsvári, a vöröstoronyszorosokon át Erdélyből kikergette. Ezzel el lőn döntve egész Erdély sorsa. A Habsburgház ellenseinek a Zápolyáknak, Bocskayaknak, Rákóczyaknak történelmi tere egészen Bem hatalmában volt. A székelyek, kik az osztrákoknak már annyira kezében voltak, hogy csak a végszögletben lakó háromszékiek az ügyes tüzérkáplár Gábor Áron által készitett ágyúik, lándzsáik, nemzetőreik segélyével

tartották fenn magokat, most mindnyájan a magyarokhoz állottak. A szászok meghódoltak. Az oláhok nagy részben lerakták a fegyvert. Puchner hires táborát nem Erdélyben, hanem Oláhföldön kelle most már keresni. A császári ügy harczosait már csak a Hunyad és Abrudbánya havasaiba rejtőzött Jankú bandái képezték. Így végződött a lengyel hős hádjárata. A martiusi vivmányok évfordulati ünnepén már magyar diadalénekek harsogtak Erdély hegyei között.

Ugyan akkor, midőn Erdély meghódolt, Bácskában is, Bánságban is jobbra fordult a háború koczkája, melly valóban 1849 elején nagyon szomorú vala. A ki látta a dermesztő hidegtől tizedelt honvédeinket; a ki látta seregünknek tisztei czivódása, s a bácsi tábor fővezére gr. Eszterházy Sándor által elkövetett árulás miatt megzilált állapotát; a ki látta erődeinknek, ezek közt Eszéknek is, mellyet német tisztei feladtak, elvesztét; a ki látta a magyar érzelmüek kétségbeesését, midőn az ottani hadak Windischgrätz ellen a felsőtáborhoz parancsoltattak; a ki látta az e kivonulás következtében szerb martalékul esett, romokká dúlt, porrá égetett magyar és német falvakat; a ki látta a kivándorolt lakosoknak inségét, vagy a honn maradottaknak irgalom nélkül felkonczoltatását; a ki hallotta ezeknek a forradalmat kezdő, de őket most véd nélkül hagyó urakra szórt átkait: vérkönnyeket kelle annak fájdalmában hullatnia. Sem az egyetlen egy erőd Pétervárad, mellyet Csuha ezredes néhány zászlóaljjal őrizett, sem az alig 9—10000-nyi hadtestek, mellyek Aradnál Gál Miklós tábornoknak, s Szeged- és Szabadkánál gr. Hadik ezredesnek vezénylete alatt megállottak, nem voltak képesek e siralmas helyzetet megmásitani.

Köszönet ismét Windischgrätz túlbizakodásának, Bácsbánság e borús napjai nem sokára tisztábbakká kezdének derülni. A büszke tábornagy, miután a „hűfegyvertársak" nélkül is teljesnek hitte győzelmét, végkép szakitni akart minden szabadsági vágyokkal; büszkén érezteté azért az illyesekért rajongó szerbekkel megvető bánása szigorát. Minden szerbet, erődöt, csapatot osztrák tisztek vezénylete alá vettetett, mindenhová sárgafekete zászlókat tüzetett, az odborokat eltiltotta, Rajacsics tiltakozó iratait visszautasitotta, az ellenszegülő helységeket lefegyvereztette, szóval a szerbeket, úgy mint a ma-

gyarokat szabadság után epedő vágyaikért az ostromállapot rögtönitélő bíróságainak vetette alá. Nem lett ugyan ránk nézve semmi nagy haszna ez eljárásnak, mert a tömegnél nagyobb volt a fajgyülölet, mint a szabadság szeretete, s a neki bőszült csoportok most is egyre öldözték fajrokonainkat; de a hangulat nyomottsága sokat levont a pártszenvedély éléből, tompitotta a harczkedvet, habozást terjesztett a fölkelők sorában, s igy mint Windischgrätz erélytelensége, ugy a szerbek tétovája időt hagyott kormányunknak az ellenállási erélyesb intézkedések megtételére. Innen lett, hogy midőn Windischgrätz a bánságban is megkezdvén munkálatait, Theodorovicsnak, az e közben megholt Suplikácz helyett vajdává nevezett tábornoknak a támadási parancsot kiadta, s midőn ez tüzzel vassal rontott az aradi, szegedi és szabadkai hadtestekre; a mieink már tetemesen megszaporitva fogadták, s jelentékeny veszteséggel visszaüzheték a támadókat (febr. 9. és 13). Theodorovich, miután kivált Knicsanin szerviánjai bizonyosan a porta befolyásával haza küldettek, nem bátorkodott kiskanizsai menhelyéből, hova visszavonult, a támadást megujitani. E szerencsés kezdet arra határozá a magyar kormányt, hogy az elvesztett szerb földet, hol már Pétervárad is ingadozott, teljesen visszafoglaltassa. E feladat kivitelére Perczel Mór tábornok küldetett az Al-Dunához, ki saját tulajdonánál, a merészségnél fogva legalkalmasbnak látszék a szerb harcztéren helyet foglalni. Perczel férfiasan megfelelt a rábizott feladatnak. Martius közepén átvevén a bács-bánsági hadtest parancsnokságát, haladék nélkül megkezdte müködését. Theodorovicsot, ki a Szegednek átellenben fekvő Szőregen 5—6 ezerével magát elsánczolta, sánczaiból kiverte, Zentát, — az ellenség vandalismusa által elpusztitott várost — visszafoglaltatta, a szorongatott Pétervároadot felszabaditotta, s ez előzmények után a két erös rácz fészeknek, Sz. Tamásnak és a római sánczoknak ostromlására inditotta hadait. Sz. Tamásnál már háromszor omlott hiában magyar vér. A sükertelenséget Perczel volt az első, ki az országgyülésen árulásnak, a vezénylők titkos utasitásainak tulajdonitotta. Meg kelle hát mutatni Perczelnek, hogy igaza volt, s kicsiny de hün vezetett erővel is meg lehet venni a bevehetlennek hitt Srbobrant (igy nevezték a ráczok Sz. Tamást).

E tudat megkettőzteté mind a vezetők, mind a vezetettek buzgalmát. És april. 3-dikán a Ferenczcsatornáni hidnak intézett erős ágyuzás, és véres rohamok után a hidfő délre már elfoglalva, a sánczok megmászva, a háromszinü lobogó kitüzve, a város felgyujtva, a házak porrá égve, az utczai harczra szoritott őrizet ezerei irgalom nélkül leölve, s a hires erősség romai földig lerontva valának. Sz. Tamás eleste maga után vonta a római sánczok elestét, mellyek negyednap mulva (april. 7-én), midőn Goszpodinczénél a menekvő szerbek tökéletesen szétverettek, 4 órai heves lődözés, és szuronyrohamok után hasonlókép bevetettek, s belölök az őrizet kiüzetett. Ha Perczel akkor tüstént üzőbe veszi a titeli fensikra vagy sajkások kerületébe futott töredékeket, könnyen véget vethet e vala a szerb fölkelésnek; de halogatása sükertelenekké tette győzelmeit. Mert bár nehány nap múlva Titel vidékét hevesen megtámadta, bár Ó Becsét, Kikindát, Melenczét, Becskereket, Jarkováczot, Uzdint, Pancsovát sat. elfoglalta, bár folytonos előhaladásával a ráczokat olly zavarba ejtette, hogy azok számosai Belgrádba menekültek, s maga Rajacsics Zimonba futni, Knicsanint újra behivni, Theodorovicsot az ellene ingerült nép kivánatára letenni, s a fővezérséget ismét a népszerü Sztratimirovicsnak átadni kéntelenitteték: de mind ezzel nem tudá megakadályozni, hogy a mocsároknál fogva különben is erős Sajkáskerület Sztratimirovics által még jobban megerősittetvén minden támadásait meg ne hiúsitsa. Nem sokat használt, hogy támogatására a kormány Erdélyből Bémet Bánságba rendelte. Bem ugyan az ide átvezető vaskapúi szoroson magának ágyúival utat törvén, Karansebest elfoglalta, a temesvári örség egyrészét Lugosból kiszoritotta, a Havasalföldre menekült Puchner-féle osztrákokat, kik háta mögött beütöttek, ismét visszakergette, s Temesvárt és Aradot szorosan körül keritette; de a Sajkáskerület mind végig megvivatlanúl maradt. Aradot is csak később, csak rövid időre lehete magyar kézre juttatni.

Bem és Perczel hadjáratai csak előjátéka voltak azon nagyobbszerü győzelmeknek, mellyeket ügyünk szerencsésb fordultával Windischgrätz főtáborán a magyar derék hadak ki vivtak. Mint érintettük, az ellenség visszatartása s a Tiszavonal védelme volt e hadaknak kitüzve. E vonalt éjszaknyúgot-

tról Simunich, éjszakról Schlick, nyúgotról maga Windischgrätz fenyegette. Hadseregeinknek hát ezen irányokban kelle védmüveiket megkezdeni. A minthogy 49 elején Görgey Váczról éjszaknyúgotra a Leopoldvárt szorongató Simunich ellen indult meg; Klapka 10—11 ezerével a Kassa és Eperjes felöl mozogni kezdö Schlick ellen Tokaj vidékén foglalt állomást; Perczel összeszedett csapatait a Budáról Tiszához sietö windischgrätzi fötábor gátolása végett Szolnok felé vezette, hova támogatására a bánságból Damjanics és gr. Vécsey (előbb Eszterházy) hadtestei is fölrendeltettek. Mivel hihető volt, hogy a Tiszavonal fő megtámadására Windischgrätz minden oldalról központositni akarja és fogja erejét, táborainknak is a Tisza mögött egyesülve központosulni volt végfeladata; mig azonban ez megtörténhetnék, mind a 3 tábor külön, egymástól függetlenül müködött az elöttük állt ellenség visszatartásában.

Görgey mesterileg végrehajtotta e feladatát. Első kezdeményével ugyan, hogy t. i. Simunichot Nagy-Szombat- és Leopoldvárnál támadja meg, miután a Váczról utána küldött Csorics osztrák altábornagy utolérvén, nehány osztályait megverte, s Simunich is meghallván érkezését Leopoldvár ostroma helyett minden erejét ellene forditá, felhagyni, s igy két tüz közé szoritott állásából Garan és Vág völgyein a bányavárosokba fordulni kényszeritteték: de mind az itt elövett, mind további hadmüveletei sikerrel lönek koszorúzva. A bányavárosok birása sok előnyt igért Görgeynek. A tót vidékeken, és karpatokban sok kisebb honvédcsoportok voltak elszórva, melylyek a fötáborhoz csatolva nevezetes erősbülést nyújthattak annak. A németek- és tótokból jelentékeny számú ujonczok toborztathattak össze, a bányák sok aranyat, ezüstöt szolgáltathattak, a területi nehézségek a támadókat az üldözésben visszatarthatták, s a Görgeiveli foglalkozás a Tiszától egészen elfordithatta az ellenség figyelmét. E kilátások olly szerelmessé tevék Görgeyt a bányavárosokbani tartózkodásba, hogy ámbár öt Debreczenből a hadügyminiszter Mészáros Kassa felé vonulásra, s Schlicknek, ki már Klapka állomása felé mozdulni készült, hátulfogására utasitotta, ő e parancsot daczosan mellőzte, s egész táborát Körmöczbányán, Beszterczebányán, Sz. Kereszten, Selmeczen helyezte el téli szállásra. Csak ha-

mar azonban meg kelle változtatnia elfoglalt állomását. Mert a szegény felvidék rövid időn képtelenné lett seregei élelmezésére: ezen kivül délről Csorics akadály nélkül felnyomulván, hadosztályait Selmeczről kiszoritotta, nyúgotról Simunich Leopoldvárt feladásra kényszeritvén (febr. 2.) újabb erővel fenyegetődzött, éjszakról pedig Göttz tábornok alatt a Frischeisen-féle, de szaporitott ezredek, és Hurbán csapatai a jablunkai szoroson betörvén, Beniczky csapatait, mellyek a szoros őrizetére voltak rendelve, már Turóczba szoritották. E három felől jöhető vész öt tovavonulásra kényszeritette. Miután azért Aulich ezredessel Göttz hadtestét Körmöczbányáról visszaverette, Kmety alezredessel pedig Hurbán csapatait ismét viszszaszalasztatta, meredek hegyeken, szorosokon, vizáradásokon, bedült alagutakon keresztül Beszterczére, Rózsahegyre, s Rózsahegyről Garan és Vág völgyein Szepesség felé inditotta meg táborát. Iszonyúak voltak a nehézségek, mellyekkel hadsorainak küzdeniök kellett. Számos helyen a lovasságnak leszállva, és kézen kelle lovait vezetni, a tüzéreknek pedig ágyuikat, szekereiket szétszedni, hogy darabokban hordhassák vagy tolhassák át a meredek sziklákon. Mind ez akadályok daczára februar elején Görgey mind 4 hadosztálya szerencsésen Lőcsére érkezett, hol az itt született fővezér fáradt legénységének kipihentetésével, s tisztikara- és földieinek febr. 5-én adott fényes tánczvigalommal ünnepelte meg születésnapját. E helyzettel fel volt nyitva a kapú Klapkávali egyesülésre, Schlick hátulfogására, sőt, mitől az udvar tartott, egész Gallicziának fellázitására. Görgey, ha ez utóbbit nem is, de az egyesülést és Schlick hátulfogását tüstént meg is kezdette. Schlick Tiszától elvonulván, hadai egy részét Eperjesen vonta össze, melly, hogy biztositva legyen, a Lőcse-eperjesi országúton fekvő hegylánez tetejét Branyiszkót ágyukkal, gyalogsággal erősen megrakatta. A hegy nagy akadály volt Görgey útjában. Akarmint igyekvének felmászni zászlóaljai, a 20 állásból szórt ágyutüz által mindig visszaszorittattak. Végre azonban Guyon, a rettenhetlen ezredes késő éjig folytatott rohamaival olly vérengzőleg nyomúlt fel a hegy két oldalán, hogy onnan az osztrákoknak számos holtjuk- és sebesültjök hátrahagyásával kelle szanaszét futniok (febr. 5). A mieink e győzelem után akadály nélkül

mentek Eperjesre, Eperjesről — miután Schlick Gömörbe vonult, — Kassára (febr. 12).

Mig Görgey a karpatokban járt, a felső tiszai tábor vezére Klapka, és az osztrák altábornagy Schlick Tokaj vidékén viaskodtak egymással. Schlicknek nagyon érdekében feküdt a Tiszáni átmenetnek, legközelebb a tokaji hidnak urává tenni magát: egész erővel rohant azért Klapkának Tarczal, Keresztur, és Tokaj körül tanyázó századaira (jan. 19). A vastag köd miatt későn vették észre a magyarok a támadást, úgy hogy a két harczos fél alig 20 lépésnyire csapott össze egymással: de a 34-dik zászlóalj, a lengyel legio, a hevesi és abauji önkénytesek oly tüzesen visszaverték az ellenség rohamát, hogy annak sebesen kelle előbbi állomására vonulni. Nem mulasztotta el ugyan Schlick 2-szor, sőt, midőn erősbülést kapott, 3-szor is (jan. 25) megkisérleni a tokaji hidnak, s a Tisza jegén átmenve a túlfekvő erdőnek elfoglalását: de a mi ujonczseregünk oroszlánbátorsággal csatázott, s a nála kétharmaddal számosabb császáriakat Mádra, Tállyára visszaszoritotta. Nevezetes, hogy Schlick másodszori támadásakor épen azon helyen veretett meg, hol, több mint 100 évvel előbb (mint egy ott álló emlék mutatja) egyik ősét Rákóczy megverte. Nevezetes az is, hogy Klapka volt az első, ki a magyar ujonczcsapatokat rendes császári katonaság ellen győzelemre vezette, mi kisded seregeinknél az önbizalmat megszilárditván, nem csekély erkölcsi nyereménynek tekintethetett. Schlick többé nem háborgatta Klapkát: neki, tudósittatván Görgey Szepességbe érkeztéről, minden hadaival Kassa- és Eperjesre kelle sietni.

Harmadik, Perczel vezérlete alatt állt táborunk sem maradt el a többiek nyomdokától. Windischgrätz azt hitte, hogy Görgey hadai Csorics- és Göttztől, Klapkáéi Schlicktől, a bácsbánságiak a Kecskemét felé leküldött Jellacsicstól egy két összecsapással semmivé tetetnek; Perczel kóbor töredékeit pedig egy két agyúszó szétmálasztandja. E hitre alapitá Buda elfoglalása után elővendő terveit. Perczelnek azért utána küldte ugyan Ottingert 18,000 emberrel, kik Szolnokot elfoglalták, s a Tiszáni átmenetet egyszer kétszer megkisérlették; de komoly és nagyobb erőfeszitést nem tettek, gondolván, hogy

felső és alsó tiszai táboraik győzelmei után kard csapás nélkül megnyilandnak előttük Tisza hidjai. Igy Ottinger tétlenül vesztegelt a közép Tiszánál. Perczel felhasználván e tétlenséget, 15,000-re szaporitott seregével jan. 22- és 25-dikén a szolnoki hidon merészen neki rontott Ottinger táborának, s a szolnokiak kapái, kaszái, vasvillái által hatalmasan támogattatván, a meglepett császáriakat egész Czeglédig szaladni kényszeritette. Itt összeszedte Ottinger szétrobbasztott századait, s törekvék a magyarokat üldözéseikben megállitani. Mind hiában. Czeglédnél még sulyosban megveretett, mint Szolnoknál. Pál fordulása itt is, mint a felső Tiszánál győzelemre fordità hadaink eddigi hátrálását.

A 3 tábor e szerencsés előhaladása arra birta a magyar kormányt, hogy, mint már előbb tervezé, a hadmüveletek szálai egyesitése végett, de meg, úgy látszik, azért is, hogy az egyes vezérek sajnosan tapasztalt függetlenkedései megtöressenek, hadseregeink élére egy egyetemes fővezért állitson. E szempontból Kossuth sok tétova után Dembinszky Henrik lengyel tábornokot, ki Párisból gr. Teleky László közbenjártára Debreczenbe jött, az egyesitendő 3 vagy 4 tábor fővezérévé nevezte. Alakittatott ezen kivül Dembinszky elnöklete alatt Bem, Vetter, Aulich, Görgey, Klapka s mások belevonásával Debreczenben egy főhadi tanács, melly által jövőre minden haditervek készitendők, s helyben hagyandók lennének. Dembinszky kineveztetése nem lelt mindenütt kedvező fogadtatást. Sértette a magyar nemzeti büszkeségét, hogy függetlenségharczában a legmagasb rang egy külföldire ruháztatott. Sértette az eddigi vezéreket, hogy közölök egy sem tartatott méltónak a fővezéri botra. Kevesen biztak egy idegen nem ismert jellemében, képességében, kitartásában. Lehetlen volt azért a viszályoknak elmaradniok, mit Dembinszky csak hamar tapasztalni kényteleniteték. Perczellel mindjárt első fölléptében meghasonlott. Ő épen a czeglédi csata napján menvén a táborba, azon álhirre, mintha Tiszafüreden keresztül egy nagy ellenséges tábor sietne Debreczenbe, a győztes csapatokat Czeglédtől visszatéritette, s a Tisza balpartján Füredre indulni parancsolta. Perczel Tisza jobb partján — mert ez rövidebb út — akará azokat oda vezetni; miből heves vita támadt, Perczel lemon-

dott, s a harcz teréről elvonulva Debreczenbe ment. Dembinszky a parancsnokságot Répásyra bizta, Czeglédet, Szolnokot ellenségünk kezébe adta, s ide oda jöve, menve időzött Tisza balpartján. Ez után Klapkával jött összeütközésbe. Klapka t. i. gyanitván, hogy Schlick rögtön visszavonultának a Görgeytőli hátbanfogatás félelme lehetett oka, egész erejével Schlick üldözésére szándékozott indulni; de Dembinszky Miskolczra rendelte, s heves szóváltás után is csak annyit engedett meg, hogy hadteste egyharmadával utána nyomulhasson Schlick táborának. Klapka e kevés erővel is az osztrák végcsapatokat szétszalasztotta, Hidasnémetit elfoglalta, s az ez alatt Kassára ért Görgeyvel személyesen összejövén, a kettőjök közt kicsinált terv szerint a Gömörbe hátrált Schlick hadai üldözésére akarta vezetni seregét. Dembinszky azonban itt is zavarólag lépett közbe, Klapkát Putnok felé rendelte, s ez által meghiúsitotta a két parancsnok együttmüködhetését. Ez Görgeyvel is feszültségbe ejtette. Görgeyt már a hir, melly neki a lengyel tábornok kineveztetését megvitte, élénk bosszúsággal töltötte. Dicsvágya, melly lángeszét, egoismusa, melly tettszomját, fényes karpati hadjárata, melly többi vezértársai munkálatait jóval felülmulta, némi jogos igényt szültek keblében a fővezérség elnyerendése iránt. Most azonban ez igényeket meghiúsulni, sőt azon hozzá küldött miniszteri leirat által, melly őt Dembinszkynek alá- s hadtestét egy ujabb felosztással jóval megkisebbitetni rendelte, hatalmát czélzatosan csökkentetni kelle látnia. Mind ez féltékenynyé tette nagyravágyó kebelét, s törekvéseit oda irányitotta, hogy amaz intézkedés, s vele a gyülölt lengyel megbuktattassék. A gúnyos modor, melylyel napi parancsában Dembinszkynek fővezérré neveztetését táborával tudatta, a keserüség, melylyel tisztei körében Dembinszky s a kormány ellen nyilatkozott, a dacz, melly főnöke intézkedéseit, hol csak lehete, elzsibbasztani czélozá, tisztei határozata, melyben ők a hadügyminiszternek is kijelenték, hogy csak eddigi tábornokuk alatt akarnak szolgálni, s a fondorlatok, mellyekkel e széthuzási szellem a közlegénység s más hadtestek keblébe is átültettetett, mind ama törekvések kifolyásai valának. Illy viszonyok között nem sok áldás lehetett a különben is népszerütlen fővezér munkálatain, mely-

lyeket ő az egyesült hadtestekkel most megkezdett. Terve az volt, hogy a Bács-bánságból fölrendelt Damjanics- és Vécsey-féle hadtestek Czibakházánál Tiszán áttörvén Szolnokhoz nyomuljanak, Répássy (előbb Perczel) hadteste Poroszlóra vonuljon, Görgey és Klapka táborai a felvidékről Eger, Poroszló, Gyöngyös és Pest felé haladjanak, s egyesülvén az ez alatt Szolnokot már beveendő bács-bánsági táborral hadseregünk egész zöme (45—50 ezer) együtt induljon az osztrákok megtámadására. Az új munkálatoknak hát alapját a Tisza, czélpontját a Duna képezte. A terv szerencsés sükert igért, de csak azon esetben, ha — mire Dembinszky is hibásan számitott — az osztrákok az eddigi tétlenségben maradnak. Ezek sem nézték azonban nyúgodtan a magyarok készületeit. Windischgrätz, bár herczegi gőgje még mindig szétfutott, vagy szétfutandó csordákról álmodozott, Ottinger megveretése és Schlick hátrálása által felriasztatván, mindjárt az első czeglédi csata után Jellacsicsot, Csoricsot, sőt még a pesti őrcsapatokat is magához vonva táborába ment, s minden ereje központositásával készült itt az ellene tervezett támadások felfogására. Táborát a Gyöngyös és Eger közt elterült sikon helyezte el, mig az ide törekvő s balszárnyat képzendő Schlick-hadtestnek az elfoglalandó Verpelét tüzetett ki állomásúl. Ekkorra a kitüzött terv szerint Dembinszky is felállitá hadait. Közepük Tarna folyó mentében Kápolna- és Verpelétnél, jobb szárnyuk (az ez alatt Miskolczra levonult Klapka és Görgey hadtestei) Eger és Mátra közt a siroki szorosig helyeztetett el, mig a várandó szélső balszárny Czibakháza- és Szolnoknáli csatározásra volt utasitva. Mind két fél táborában hiányoztak hát még febr. 24-én a sajátképeni balszárnyak. Mind e mellett Windischgrätz, maga Kápolnának, Schlick a siroki szorosnak inditván csapatait, febr. 26-án megkezdette a támadást. Az ütközet e napon eldöntetlenül maradt ugyan, de az osztrákoknak annyiban előnyükre vált, hogy az éjszakról sietö Schlick a siroki szorost, az ott volt csekély magyar erő nem győzvén kitartani az erös rohamokat, estére kelve hatalmába ejtette, s igy seregét Verpelétig tolhatta. Másnap a félbenhagyott csatázás minden ponton ujra kezdetett. Schlick korán reggel megtámadta Verpelétet, Windischgrätz Kápolnát, Klapka kisded seregével sokáig védte

Verpelétet, de midőn hátulról is megtámadtaték, kénytelen volt azt feladni. E feladás eldönté az ütközet sorsát, egyesité az osztrák erőket, de szétkuszálta a magyarokat. Nem sokat használt, hogy a mieink véres utczai harczokkal Kápolnát kétszer is visszafoglalták; az ellenség közepe homlokban, jobb és balszárnya oldalról annyira szoritották őket, hogy Dembinszky majd 1800 holt, sebesült, és fogoly hátrahagyásával az egész tábort Kerecsendre, innen Mezőkövesdre visszavonni kénytelenitteték. Az osztrákok hát győztek: de győzelmük az üldözés erélytelen volta miatt minden fontosb eredmény nélkül maradt. A harmadik napon utána mentek ugyan a teljesen szétmállottnak hitt magyar tábornak; de ez Kövesdnél, Eger- Farmosnál, s pár nap múlva, midőn Dembinszky nem hajtván tisztei s neki hevült katonái támadást sürgető kéréseire, egészen a Tisza mögé vonta hadait, a tiszafüredi hidfőnél olly mérgesen verte vissza csapásaikat, hogy az üldözőkből csak hamar hátrálók lettek, s felhagyván a Tiszán átmehetési reménynyel Poroszlónál megállapodtak. Windischgrätz martius elején ismét Budára tette hadiszállását, s mintha az auszterliczi csatát nyerte volna meg, hős kiáltványokkal hirdette mindenütt győzelmét. Pedig sajátkép csak ellenfele hibáinak lehete azt tulajdonitani. Dembinszky elkésett intézkedéseivel, nem központositá a hosszúvonalra nyúlt sereget, nem vőn a támadásra alkalmas állást, nem Verpelétre, hanem Czibakháza- és Szolnokra helyezte a súlypontot, a hadosztályokat össze-vissza keverte, rendeleteiben ingadozott, de, mi legszomoritóbb volt, nem birta a hadparancsnokokat parancsai föltétlen elfogadására, harczosait bizalom- és lelkesedésre hangolni. Görgey nem ment idejében Verpelléthez Klapka támogatására, s később Poroszló feneketlen söppedékeiből az ott megjelent osztrákok elől megállás helyett (mint főnöke parancsolá) Tiszafüredre vezette hadtestét. Dembinszky a fegyelem megrontásáért tehetlen haragnál egyébbel nem tudott, nem mert, de nem is lehetett föllépni. Mert a törzstisztek, midőn kivált a haditerveknek velök közlése iránt tett kérelmüket mérgesen visszautasitotta, annyira felvoltak ellene ingerülve, hogy a szolgálatot nyiltan felmondták; mire Kossuth- és Mészárosnak, kik a viszályokat megtudván Debreczenből a táborba utaztak,

nem maradt egyébb választásuk, mint a tisztikar fegyelmetlenségét rosszallani, de egy uttal Dembinskyt a fővezérségről lemondásra birni, mi martius 5-én meg is történt. Dembinszky helye Vetter altábornagygyal töltetett be. Az uj vezérlet alatt tovább folytatták tiszai seregeink munkálataikat ugyanazon alapokon ugyan, mellyekre az előbbi terv vala épitve, de akképen, hogy a támadás fősulypontja Czibakházára, hol nehány nap óta a tervezett szélső balszárny — az oda érkezett Damjanics és Vecsey legkitünőbb zászlóaljai, erélyesen mozogtak, fektettessék, mig a poroszló-pesti vonalon a czirkálás csak az ellenség figyelme elvonására legyen forditva. E végett a tábor egy része is Damjanics és Vécsey támogatására Czibakháza felé lőn rendelve. Mi előtt azonban a segélyhad oda ért volna, Damjanics Czibakházáról, Vécsey Török Sz.-Miklósról olly hevesen támadták meg Szolnoknál az osztrákokat, hogy azoknak az ágyuk kereszttüze, a 3-ik és 9-ik zászlóaljak rohamai, s az utczákon véghezvitt szuronyviadal elől nyakra főre kelle Szolnokból kifutni, s töredezett csoportokban Abonyba menekülni (mart. 5.). Ha Vécsey Damjanicsnak szót fogad, s utját állja a szaladóknak, az egész seregnek csak fegyverletétel, vagy teljes felkonczoltatás lett volna sorsa. Igy is tetemes volt a veszteség. A tömérdek elesett-, sebesült-, fogoly-, és zsákmánnyal drágán meg lőn fizetve a kápolnai diadal. A szolnoki vereség felriasztá Windischgräczet budai kényelméből annyival inkább, mert most már nem csak a szabadságharczosoktól, hanem, mint a győzelem hirére kitüzött háromszinü zászlókból észreveheté, a főváros lakosságától is fenyegettetni látta helyzetét. Hirtelen összegyüjté azért minden lehető erejét, iratta a mérges kiáltványokat, csinálta a különféle terveket; de mivel a magyar támadási pontokat nem tudta, csak hadaink mozdulatainak utánfutkozással játszhatta vezéri szerepét, mit hihetőleg még tovább is folytatott volna, ha csak végre a magyarok tüzetes támadása teendőinek határozott irányt nem adott volna. Ezek t. i. miután Görgey a jobb szárnyat Tokajnál a Tiszánál átvezetvén, győztesen közeledett Eger felé, s Beniczky 600 embere által, kiket Komárom fölmentése czéljából Losoncz felé kiküldött, az ide ért osztrákokat irgalmatlanul megverette, (mart. 23.), Tisza mögötti állásukból martius 27-én már Poroszló és Kápolna közé

vonultak, itt Görgey ideiglenes vezérlete alatt — mivel Vetter megbetegedett, — április 2-án Schlich előhadait Hatvantól Gödöllőre szoritották, április 4 én Tapio-Bicskénél Jellacsics seregét hátrálni kényszeritették, s igy a mindig jobban összeszoritott osztrák haderő ellen táboruk egész zömével április 6-án Izsaszeg- és Gödöllőnél döntő támadást kezdtek meg. Izsaszeg és Gödöllő Rákos pataka balpartján feküsznek, mellyet kisebb, nagyobb távolságban erdős, völgyes, hasgatott magaslatok kisérnek. A vidék hát, különösen a Izsaszeg előtti királyerdő a csupán ágyukkal és gyalogsággal vivandó védelemre nagyon alkalmatos volt. E hegyeken helyezé el Windischgrätz hadai közepét, balszárnyát (Schlick), és jobb szárnyát (Jellacsics). E hegyeknek átellenben egy nagy félkör alakban foglaltak állást a magyar hadak is a szélső jobb szárnyon Gáspár, a jobb szárnyon Damjanics, a középen Aulich, a balszárnyon Klapka parancsnokok vezérlete alatt, mig Görgey mint ideiglenes fővezér majd itt, majd amott igazgatta a harczfolyamat szálait. Gáspár az egész pesti országuton legkorábban kezdte meg a támadást; de, mivel Schlick utóhadait erősen szétzilálta, Bagnál tovább nem nyomult. Ez alatt Damjanics és Klapka Jellacsicsnak a királyerdőben álló hadteste ellen intéztek támadást, amaz az erdő éjszaki, ez déli oldalán. Klapka a vele szemközt állt zászlóaljakat Izsaszegig üzte; de itt Jellacsics két dandárától annyira megzavartatott, hogy hátrálni kényszeritteték. E miatt Damjanics sem fejthette ki eléggé hadai szokott csapásait. Mert bár halált megvetve csatáztak honvédei; de mivel Klapka támogatására segélyt kelle küldeni, s ezen kivül Schlicktől, kit Gáspár nem üldözött, oldalról is megtámadtaték, sükeretlenül maradtak elszánt rohamai. Igy hullámzott a harcz délután 4½ óráig. Ekkor ért oda Görgey, ekkor érkezett a harczvonalba Aulich hadteste. Megforditák ezek Klapka hátráló zászlóaljait, — megforditák az ütközet folyamát. „Ma győzni kell a magyaroknak, vagy visszamenni Tiszántúlra," kiálta Görgey Klapkának, ki emberei fáradt volta- s töltényei elfogytával mentegetődzék. És a fáradt csapatok e biztatásra, s Damjanics vitézei Aulich támogatásával olly lelkesülten ujiták meg rohamaikat, hogy alkonyatkor már az osztrákok Rákos jobb partjára átnyomva, a

magaslatok megmászva, a sánczolatok bevéve, a magyar lobogók kitüzve, az égő Izsaszeg kiüritve, s a lovagias bán egész hadával Gödöllőre, a győzelmet várt fővezér hadiszállására szoritva valának, hova érkezett éjfél felé Schlick hadosztálya is, melly Damjanicscsal éji 11 óráig csatázott. Izsaszeg odahagyása a magyarok részére dönté el a győzelmet, kik előtt most telnyilott az út Czinkotán keresztül Pestre. Gödöllő tarthatlanná lett, s Windischgrätz részint még azon éjjel, részint más nap korán Buda-Pest alá, Rákos vize mögé vonta hadait. Hogy csupán romokat nem vitt oda, azt csak Gáspár és a szélső balszárny tétlenül állásának köszönhette. Igy is határozottan a magyarok részére dölt el a győzelem. Krisztus születése múlt évben Erdély fővárosa Kolozsvár visszavételével örvendeztette meg a nemzetet, Krisztus halálának ez idei ünnepe (április 6.) halállal sujtá ellenségünk ezereit. Krisztus feltámadása reggele (április 8.) gyönyörü tavaszi napként derité fel a szenvedő nemzet haldokló reményét. Kossuth méltán irhatá Gödöllőről Debreczenbe küldött tudositásában: „A dicsőség napjait éljük" „A nemzetnek meg kell hajolni hadseregünk előtt" „A magyarnak büszkén kell felemelni fejét, mert megérte a szolgasággal fenyegetett nemzet dicsőségének legszebb napjait" „Ez azon hallelujah, melylyel az emberiség megváltójának feltámadási napját a szabadság istenének szent oltára előtt megünnepeljük" „Én fáradtam, de nyugodt lélekkel azon nyoszolyában hajtom álomra fejemet, mellyből ma reggel riadva szökött ki Windischgrätz, futásban keresve menedéket az igazságos istennek hadseregünk vitézségében nyilatkozó boszúja elöl."

Az izsaszegi győzelem után két teendője volt a magyar tábornak, vagy Budapestet visszavenni, vagy a szorongatott Komáromot felszabaditni. Windischgrätz az elsőt várta; a miért hadait a történelmi Rákoson helyezvén el, mind itt, mind Budán erősen készült az ellenállásra. A magyarok azonban tudván azt, hogy Magyarország főváros nélkül sokáig el volt hajdan, s most is el lehet, és hogy az ellenség, ha Komáromnál hátban fogatik, azt önkényt feladandó leszen, egyenesen Komárom fölmentését tüzték ki első teendőjökül. E végre Görgey, Klapka, Damjanics — csak Aulich hadtestét hagyván Windischgrätz nyugtalanitására — a többi hadakkal Vácz felé indultak, az ott ma-

gokat megfészkelt Göttz- és Jablonowszky-féle osztrák dandárokat magának Göttznek elestével szétverték (ápril, 10.), s innen Ipolyságon, Léván, Kálnán keresztül Nagy-Sarlóig vonultak. Nagy-Sarlónál azonban Wohlgemuth altábornagy alatt egy erős hadtestté egyesitett osztrák csapatokra bukkantak, mellyeket csak a város utczáin, sövényein, házaiban, s oldalmagaslatain vivott gyilkos csatákkal lehete Klapka és Damjanics zászlóaljainak szétszalasztani (ápril 19.). E véres ütközettel, melly az ellenségnek 2000 holtja- és sebesültjében, s több mint 2000 foglyában került, teljesen felnyílott az út Vág felöl Komáromba. Komárom február elejétől fogva Duna, Vág és Csalóköz felöl szoros ostrom alá volt véve, s kivált az utóbbi hetekben erősen bombázva. A mindenünnen összehordott nehéz löszerek megingatták ugyan itt ott az erődök falait, összedönték a város házait, s lakaikból kivonulni, és a czigánymezőn sátorozni kényszeriték a polgárokat; de sem a szorongatott őrséget hitében megtántoritani nem birták, sem a szüzvár feladását nem eszközölhették, sem nem akadályozhatták meg, hogy a sarlói harczczal szabaddá tett oldalon ápril 21-én Guyon 60 huszárral, ápril 22-én Görgey, Klapka, Damjanics a tábor nagy részével az örömben uszó várba és városba be ne vonuljanak.

Illy előzmények nagy változást szültek az osztrák táborban. Az olmüczi cabinetnél Windischgrätz — mert egyedül az ő ügyetlenségének rovattak fel a császáriak eddigi vesztességei — teljesen elvesztette hitelét, melly azért őt ápril 14-dikén a vezénylettől elmozditotta, s Bécs hadi parancsnokát, a már Komárom ostromával is megmérközött Welden táborszernagyot nevezte fővezérré. Welden, bár mi nehezen esett katonai büszkeségének, csak hamar fölismerte, hogy az ő feladatának jelen sanyarú helyzetben csak a hadsereg megmentésére kell szoritkozni, mit haladéktalanúl munkába is vett. A buda-rákosi tábor egy részét élén Jelacsicscsal, kinek ügyetlen akadékoskodásaitól szabadulni ohajtott, a déli szlávok támogatása tekintetéből Eszék felé vonulni parancsolta, 4 ezeret Hentzi tábornok alatt Buda várában hagyott, a podgyászokat, betegeket, foglyokat (köztök Batthyányit) Fehérváron, Pápán keresztül Sopronba küldötte, a többi sereget pedig Duna jobb

partján föl felé inditotta meg. Igy Sz. György napja hajnalán az utolsó osztrák csapatok is elhagyták Budapestet, még pedig olly titokban, hogy a buda-pestieket csak Welden- és Henczinek a várost, ha békében nem marad, bombázással fenyegető kiáltványai, s a pesti hajóhid lángjai, mellyet a császáriak magok után felgyujtottak, értesiték a teljes kivonulásról, mit azután a nép örömujongásai közt Aulich nehány huszárszázada bevonulása követett.

Komáromnál ez alatt élénken dolgozott hadseregünk a Duna jobb parti ostromlók ellen. De nagy baj volt, hogy a hajóhid le levén rontva, új talphidat kelle készíteni, mi, mivel a munka 4—5 nap tartott, hátráltatá a várbóli kitörést, meggátolá ekkép az ostromhad teljes szétveretését, mi előtt Budáról Schlick, és Csorics hadtestei hozzá csatlakozhattak volna. Mind e mellett az april 26-án elő küldött csapatok az újszőnyi és monostori sánczokat rohamokkal bevevén, az egész sereg (23—24 ezer) átment a Dunán, s gyilkos csatát kezdett a jóval nagyobb ellenség ellen. A harcz sokáig kétesen hullámzott. A balszárnyon Klapka az Ó Szőnyre és Mocsára támaszkodó erős osztrák jobb szárny ellen részint gyöngesége, részint a harczvágytól elragadtatott Nagy Sándor huszárainak idő előtt tett bevágása miatt nem sokra mehetett, sőt visszaveretett. Középen Damjanicsot Harkály és Csém felé kezdett előnyomultában az osztrákok futó árkai, mellyeket, hogy a lovasság és tüzérség átmehessen, be kelle előbb temetni, sokáig feltartóztatták. A jobb szárnyat vezénylő Görgeyt az ácsi erdőkből, mellyeket az oda vonult ellenség vadászokkal, és ágyukkal sürün megrakott, ezek tüze visszaszoritotta. A császáriak Tata felől mindig újabb, ujabb erösülést kaptak; a mieink ellenben, mert az utóhadtest mind eddig meg nem érkezvén, nem frissitheték fel lankadt soraikat, egyre gyengültek. Mind ennek daczára harczosaink merész elszántsága délre megforditá a szerencsét. Görgey az egész jobb szárnyat összeszedvén, olly erős rohamot intézett az ácsi erdőre, hogy abból az osztrákok egészen kiszorittatván Acs felé vonulni kényszerittettek. Damjanics neki eresztvén Schlick hadtestének vitéz zászlóaljait, csak hamar győzelmesen történtetett előre. Klapka és Nagy Sándor is visszaüzvén a várnak átellenben levő erődből (csillageröd) szórt

ágyúgolyókkal az idáig csalt ellenséget, ismét a harczsorba állottak. Erre az osztrákok, mivel a csatával különben sem volt egyéb czéljuk, mint kivonultokban a lassan szállitható ostromlövegeket megmenteni, miután ezeket biztonságba helyezték, Győr és Poszony felé elvonultak. Görgey elérvén czélját, a vár felszabaditását, miután a 7-dik hadtest elmaradása miatt ugy sem folytathatta volna egész erővel a támadást, megszüntette az ütközetet. Másnap megérkezett ugyan az elkésett hadtest is, s egy része az osztrákoknak utánok küldetett; de kiket már utolérni nem lehete. Ők a magukkal vitt 1200 sebesülttel, de 1000-nél több fogoly, 7 ágyú, s egész táborhely hátrahagyásával már Pozsony felé, s osztrák határokon állottak. E kivonulással vége szakadt a Windischgrätz-féle katonai diszmenetnek. A 4½ havi véres küzdelem a szabadság fegyvereinek adta meg a diadalt.

A harczfordulatok előnyeit egyik hadviselő fél sem elégedett meg csupán hadi czélokra használni fel, hanem mindegyik politikai tőkét csinált azokból, mindegyik, mondhatni gondatlan elhamarkodással, már a féluton számolni akart egymással. Az olmüczi udvar teljes hitelt adván Windischgrätz fenhéjazó tudósitásainak, Ferencz Józseffel martius 4-dikén egy alkotmányiratot adatott ki, melly mellőzvén hazánk 8 százados alkotmányát s a Habsburgokkal kötött, és eskükkel szentesitett szerződéseit, Magyarországot Erdélytől, Horvát- Tót- Dalmátországoktól, Fiumétől, Bánságtól, mellyek külön koronaországokká alakittattak, megfosztva egyszerüen az ausztriai császárság koronatartományai közé sorozta, kitörölte hát Magyarországot az önjogú országok, a magyar nemzetet az önálló nemzetek sorából. Válaszúl e jogtipró törvénysértésekre Kossuth a debreczeni gyülésen már martius végén az elszakadás eszméjét penditette meg, mi azonban fegyvereink további diadalától lön felfüggesztve. A diadal nem késett. Az izsaszegi, s váczi ütközetek, Sz. Tamás és a római sánczok bevétele, Erdély teljes visszahóditása, s Arpád onokáinak szinte reménythaladó hősiessége elég varázszsal birtak Kossuth lángoló képzelmére, hogy elérkezettnek lássa a pillanatot, mellyben a nemzet az olmüczi államcsiny visszatorlásaúl királyi családjával számoljon. E czélból april 13-dikán az országgyüléssel zárt ta-

nácskozmányt tartott, s miután itt nehány békepártiakon kivül, kik a függetlenség kimondását időelőttinek vitatták, az egész képviselőséget terveinek megnyerte, más nap april 14-dikén a debreczeni nagy templomban, — mert a gyülést a nagy tömeg oda özönlése miatt a főtanodából ide kelle áttenni — fényes beszédében [99]) a következő inditványokkal lépett föl: Ma-

---

[99]) „Hazám képviselői! — igy hangzott a mély csöndben megkezdett beszéd — „Méltóztattak velem parancsolni, hogy a mikor szükségét látom, a táborba menjek. Voltam legközelebb, s onnan visszatérvén, kötelességemnek ismerem, ha bár nem újak is azok, — minthogy már a honvédelmi bizottmány által közhirré vannak téve, itt a t. képviselőház előtt, nyilvános ülésben, hivatalosan megemliteni egy pár szóval hadjáratunk eddigi eredményeit.“ — Elbeszélvén itt röviden a mult hadjáratot, és győzelmeket, s erős bizalmát helyezvén jövőre is a nemzet magasztos hazaszeretetébe, igy folytatja beszédét: „A kormány mind ezektől gyámolitva nem fog semmit elmúlasztani, hogy ha új meg új ellenség fenyegetné is az országot, azzal is diadalmasan megmérkőzhessünk. És én nem csak a hitnek szent hitével, hanem az észnek meggyőződésével is mondom: elérkezett a percz, midőn Magyarországnak szabaddá, függetlenné kell lennie, elérkezett a percz, midőn Magyarországnak, s különösen a nemzet képviselőinek kötelessége, isten, a világ, Európa és a nép előtt kimondani, hogy szabadok, függetlenek lenni akarunk (viharos taps, leirhatlan lelkesedés, boltozatot rázkódtató éljenzés). Uraim! ha én visszaemlékezem azokra, a mik épen most egy esztendeje történtek, és a mik közt az isteni gondviselésnek kiszámithatlan rendelete szerint, én magam is az események által a szerénység porából, mellyet örömest vallottam magaménak, kiemelve, némi tevékeny részt vevék; ha visszaemlékezem azon hűségre, melylyel az idők viszontagságai alatt iparkodtam az ausztriai háznak trónusát megtartani segiteni; s ha végig tekintem az árulást, hitszegést; ha végig nézem azon hálátlanságot, melylyel ezen indulat, — melly indulata keblemnek közös volt a nemzet összeségével —, az ausztriai ház által viszonoztatott: talán mentve volnék isten és emberek előtt, ha személyes boszúval, s a szenvedélynek némileg fölingerült hangjával mondanám azt, hogy velem rendelkezhetik isten akármint ez életben; bocsáthat reám szenvedést, bocsáthatja reám a vérpadot, bocsáthatja reám a bürökpoharat, vagy a számüzetést; de egyet nem bocsáthat reám soha, azt nem, hogy *én valaha az ausztriai háznak alattvalója legyek*. Azt nem bocsáthatja reám isten sem; mert az embernek, ki el van határozva valamire, bár lánczokba szoritattanának minden tagjai, mindig marad elég ereje meghalni, ha magát máskép meg nem mentheti. Hanem uraim! én, mint egyike a nemzet azon képviselőinek, kiket a nép bizalma a nehéz időkben meghivott arra, hogy Magyarországot előbb megmentsék, aztán újjá teremtsék, s tegyék jövendőjét szabaddá, nagygyá, dicsővé; én, mint a nemzet képviselője, a személyes ingerültség, az indulat és szenvedely minden gondolatát, esküm szerinti kötelességemnél fogva, keblemből a nemzet nagy kérdéseinek

gyarország minden a koronához tartozó országaival együtt független europai állammá nyilvánittassék; a Habsburg-lotharin-

megitélésénél száműzni kötelesnek vallom magamat: azért mind ezt mellőzve, higgadtan, szárazon, nem akarva szólni az indulatokhoz, veszem föl röviden az eseményeket, mint előttünk állnak." Elsorolta ezekre a 48-diki törvényeknek csupán régibb, eskük- és kötésekkel szentesitett törvényeinkből, nem forradalomból születését, de egy uttal az osztrák háznak ezek ellenében kezdett ármányait, melly képmutatással, esküszegéssel, pártütők pártolásával, orosz segély behivásával, seregei ránk küldésével Magyarországot szétdarabolta, eltörölte, — s ez után igy szól tovább: „Ezek szárazan a tények s merényletek, mellyek ellenünk elkövettettek. Már most kérdem én: lehető e az, hogy valaha még pietással viseltessék a nép egy olly uralkodó ház iránt, melly a multaknak sok bűnei után legközelebb ellenünk mind ezeket követte el?... És kérdem én: ha olly méltányosok és mérsékeltek valánk, hogy nem léptünk ki a forradalmi térre, hanem védelmeztük magunkat az igazságtalan megtámadás ellen; s védelmünknél közbe jön minden, a mi egy nemzet ellen bűn lehet, magának a nemzetnek az élők sorából kitörlési merénylete is, — kérdem én: ha ezek után a nép erejének érzetére fölébredt, nem tartozunk e mi a magyar szabadságharczban elhunyt testvéreink szent emléke iránt azon kötelességgel, hogy a miért ők elvérzettek, annak jutalmát vegyük el a nemzet számára? Kérdem én: nem tartozunk e mi, nemzeti képviselők, a nép iránt azon kötelességgel, hogy a nép, melly a kormány s az országgyülés parancsára nem csak örömest adja fiait a szabadságharczban elvérzeni, nem csak örömest viseli a hadjárat minden terheit, hanem egyszersmind készséggel s örömmel teszi ezt; — nem kötelességünk e nekünk megtenni azon lépéseket, mellyek magokban foglalják a biztositást, hogy valamint az érettünk vérző vitéz hadsereg, úgy az annyi áldozatokat hozott nép el fogja venni méltó gyümölcsét áldozatainak, s hogy a harcznak vége nem alku leszen egyesek javának vagy dicsvágyának számára, hanem győzedelem, a szabadság győzedelme a nép és nemzet számára? Uraim! a magyar nemzetet a mérsékelt és óvatos nemzetek sorába fogja igtatni e napokra nézve a história; mert mi mind ekkorig nem mondottuk ki a szót, melly szónak kimondásával más nemzetek szabadságharczaikat kezdették, s akaratjukat nyilvánitották, hogy többé rabszolgák lenni nem akarnak. De én azt gondolom, hogy ennek ideje már elkövetkezett. A nép határozottsága, seregeink diadalmas előhaladása, és a hazafiui s becsületbeli kötelesség érzete azt sugaltatja velem, hogy itt van az idő, midőn ki kell mondanunk: hogy az ausztriai ház által a köztünk és közte fennállott kapocsnak elszakitását a nemzet a maga népfelségi akaratával szentesíti; s hogy a magyar nemzet fellép az európai státuscsalád sorába, mint önálló, független hatalom, melly készületlenül találtatván a mult hónapok harczaiban, ellenében azon hatalomnak, mellyet Európa legnagyobb hatalmasságai közé számitottak, ennyi időn keresztül nem csak megtudta magát tartani a legnagyobb vészek között, hanem elég erőt tudott kifejteni, hogy előtte fussanak az annyira elhiresztelt császári seregek; megmutatta, hogy a szabadságra méltó, hogy a szabadságra

giai ház a magyar nemzet elleni árulása, hitszegése, és fegyverfogása által szétszakgatván minden közte és Magyarország

elég erős. Most Magyarországnak ki kell mondani, hogy akarata is van ezen erejét utolsó csepp vérig a szabadságra, mellyre méltó, felhasználni! Egyszersmind, uraim, ki kell ezt mondanunk azért is, hogy az európai státuscsalád, mellytől magunkat elszakitottaknak semmi esetben sem tekinthetjük, tudja meg, hogyan érez, mikép gondolkodik s mit akar a magyar? Azért is ki kell mondanunk, hogy az ausztriai ház a magyar nemzet elleni fegyverfogása által elszakitván a közte s köztünk fennálló kapcsolatot, Magyarország uralkodására méltatlannak nyilvánittatik, s örökre számkivettetik; úgy *más részt meg kell mondani Europa népeinek*, hogy *midőn* kényszeritve voltunk önvédelmünkre fegyvert fogni, s az annyi veszélyek közt vivott harcznak ezen gyümölcsét elidegenithetlen természeti jogainknál fogva magunknak decretáljuk: Európa népei irányában a békét és barátságot óhajtjuk, s tisztelni fogjuk minden nemzetnek jogait; de megkivánjuk, hogy a mieinket is tiszteljék. Mert némely hatalmasságok már ismét hozzá kezdenek nyulni azon tacticához, mellyet régóta szoktak követni, hogy elérjék diplomatiai ármányok utján azt, a mit fegyverrel nem tudtak elérni. Congressust részint kezdettek, részint tartani száudékoznak a végett, hogy az 1815-diki bécsi congressus alkalmával megállapitott elvek alapján *rendelkezhessenek a nemzetek fölött*, mellyek igazságos önvédelmökben vérzenek az önkény ellenében. Akarnak rendelkezni a nemzetek fölött, mint rendelkezik a majoros a nyáj fölött, ide s amoda csapva, darabolva és szakitva szét országokat, vagy kapcsolván össze elemeket, mintha a nemzetek semmik nem volnának, mint allodiumok, mellyek fölött a congressus osztozhatik. Nekünk, uraim, el kell foglalnunk Európában azon állást, hogy valahányszor az európai nemzetek hatalmainak képviselői nem saját ügyök, hanem Európa ügyei fölött akarnak intézkedni, rólunk nélkülünk senki ne intézkedjék; hanem szavunk legyen azon kapcsolatnak kérdésében, *melly köztünk s a civilisált Európa többi népei közt fennáll*, s mellyet a jognak, méltányosságnak és barátságos békének alapján a civilisatio előmozditásával összekötve fentartani legforróbban óhajtunk. (Helyeslés). Tehát mind a jog, mind a hazafiúi kötelesség, mind a körülmények állása, mind a hadsereg iránti méltányosság, a melly hadsereg megkivánhatja már, hogy a nemzet egyszer mondja meg, hogy mig a hadsereg vérzik, biztos is lehet abban, hogy senki ő felette alkudni nem fog olly feltételek mellett, mellyek végett nem volt volna méltó vérét ontani; és a kötelesség a nép iránt, mi szerint a nép tudja, hogy elveendi áldozatainak gyümölcseit, melly a *jóllét, szabadság, és boldogság*. Én mind ezen indoknál fogva *itt az Isten templomában felhivom önöket, uraim, nemzeti képviselők*, hogy számot vetve isten, lelkiösmeretök s haza iránti kötelességökkel, vegyék böles tanácskozás és elhatározás alá inditványomat, mellyet a következőkben van szerencsém előterjeszteni.“ Következnek az érintett inditványok, mellyek után igy végzi be beszédét: „Tisztelt képviselők! Előterjesztettem inditványomat. E nap Magyarország történeteiben talán a mind ekkorig élt napok közt a legnevezetesb leend, hogy ha én nem hibáztam felfogásában a körülményeknek, és ha nem

közt fennállott kötéseket, az uralkodásból örökre kizárassék, s trónvesztett- és számüzöttnek nyilatkoztassék; az igy europai államcsaládba lépendő független nemzet részéről kijelentessék, hogy minden más állammal békét és barátságot tartani óhajt; s végre, hogy addig, mig a nemzetgyülés az egész kormányrendszert megállapitja, a kormány egy elnökre s miniszteriumára ruháztassék. Kossuth lángszavai viharos tapsokra ragadták a közönséget; „elfogadjuk" harsant föl minden inditványaira, s midőn a Habsburgok számüzetésére összetett kezekkel, égbe emelt szemekkel ámént kiáltott, százszoros ámen dördült rá az egyház minden zege-zugából. Egyetlen egy ellenző hang sem emelkedék. A 35—40 tagból álló ellenzék elnémult a közhangulat láttára, s félelemből e? felszóllalása sükertelensége látásából e? vagy más politikai okokból? felhagyott minden ostromával, holott meggyőződése, s követi és hazafiúi kötelessége az ellenkezőt igényelte volna. A függetlenségi nyilatkozat [100])

hibáztam azon számitásban, hogy mások is akként éreznek a haza irányában, a mint én érezni kötelességemnek ismerem. Én nem ajánlom önök pártfogásába, uraim, ezen inditványokat; sőt arra szólitom fel önöket, hogy félretéve minden tekintetet a világon, pusztán isten és önlelkiösmeretöktől s a haza iránti kötelességöktől kérve számot, vegyék birálat s itélet alá ezen inditványokat, és ha ugy látandják, hogy ezen iditványok jók, tegyék le önök ma, uraim, Magyarország jövendő szabadságának, jóllétének és boldogságának alapját!"

[100]) „Mi a magyar állodalmat törvényesen képviselő nemzetgyülés" — igy szóll a nagy fontosságú okmány — midőn jelen ünnepélyes nyilatkozatunk által Magyarországot elidegenithetlen természetes jogaiba visszahelyezve, minden hozzátartozó részekkel és tartományokkal egyetemben az önálló, független európai státusok sorába igtatjuk, s a Habsburg-Lothringen házat isten és világ előtt trónvesztettnek nyilatkoztatjuk: erkölcsi kötelességünknek ismerjük, ezen elhatározásunk indokait nyilvánitani, mi szerint tudva legyen az egész müvelt világ előtt, hogy e lépésre a halálig üldözött magyar nemzetet nem túlzott elbizakodás, s nem forradalmi viszketeg, hanem a türelem végső kimerültsége s az önfentartás kénytelensége vezeté. Háromszáz esztendeje mult, hogy a magyar nemzet szabad választás által az osztrák házat, két oldalu kötések alapján a királyi székbe emelte. És e három század nem egyéb, mint folytonos szenvedés három százada. Isten ez országot a jóllét és boldogság minden elemeivel megáldótta. Közel 6000 négyszeg mérföldnyi területe sokszerü bőségben van elárasztva a felvirágzás forrásával; 15 milliónyi népe keblében hordja az ifju erőt és fogékonyságot, hogy Europa keletén a népszabadságnak és civilisatiónak hatalmas tényezője s Európa békéjének, mint hajdan őre volt, úgy jövőben biztositója legyen. Soha egy dynastiának hálásabb feladat nem jutott az isteni gondviseléstől, mint jutott a Habs-

egy választmány által (Kossuth, Gorové, Szacsvay, Hunkár, Horváth Mihály) elkészittetett, elfogadtatott, s országszerte

---

burg-Lothringeni háznak Magyarországon. Elég volt volna nem akadályoznia természetes kifejlődését: s most Magyarország a legvirágzóbb országok közt állana. Elég volt volna nem irigyelnie a mérsékelt alkotmányos szabadságot, mellyet a nemzet egy ezred év viszontagságai között féltékenyen megőrizgetett, s királyai iránt a példátlan hűség kegyeletével azonositott: s a Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzetben trónusának rendithetlen támaszát még sok ideig feltalálhatá. De ezen dynastia, melly egy uralkodót sem mutathat fel, ki népei szabadságában kereste volna erejét és dicsőségét, a magyar nemzet irányában firól fira a hitszegés politikáját követé; s vagy nyilt erőszakkal azon dolgozott, hogy ez országot, törvényes önállásától s alkotmányos szabadságától megfosztva, a már előbb minden szabadságukból kivetkőztetett császári tartományaival egy közös szolgaságba összeolvaszsza; vagy ha e részben magát a nemzet megtörhetlen vigyázata által gátolva érezte, minden ügyekezetét oda forditá, hogy Magyarország, erejében elzsibbasztva, kifejlődésében feltartóztatva, a császári tartományoknak gyarmatul szolgáljon, mi szerint azok Magyarországból s annak rovására minél több hasznot huzhassanak, s e haszon által képessé tetessenek azon terhek elviselésére, mellyekkel rájok, az alkotmányaiktól megfosztottakra, a pazar gazdálkodásu császári uralkodás akadály nélkül nehezedett; s nehezedett nem alattvalói érdekében, hanem a korlátlan uralkodás európaszerte terjesztésének s a népek szabadsága elnyomásának érdekében. Több izben történt, hogy e zsarnok rendszer ellenében, mellynek minden lépését vagy nyilt erőszak, vagy bünös ármány és cselszövény bélyegzé, a magyar nemzet, önfentartása végett, fegyveres védelemhez volt nyulni kénytelen. És bár diadalmasan harczolta az igazságos védelem harczait, erejének használatában mindig olly mérséklett, s a királyi szó iránti hitben mindig olly bizakodó volt, hogy győzelmes fegyverét azonnal letette, mihelyt királyai a nemzet jogait és szabadságait egy újabb alkukötéssel, egy újabb esküvel biztositották. De hiában volt minden újabb kötés: minden újabb kir. eskü az uralkodó ház ajkairól egy újabb hitszegés kezdete volt; s a magyar nemzet országos életének megsemmisitésére intézett politikája soha sem változott háromszáz éven át. Hiában ontá vérét nemzetünk ezen házért, valahányszor az veszélyben forgott; hiában áldozott e dynastiának családi érdekeiért annyit, mellynél többet nemzet nem áldozhat soha királyaiért; hiában felejté túlzott nagylelküséggel minden újabb igéretnél a multak sebeit; hiában ápolt kebelében olly törhetlen hűséget királyai iránt, melly még a szenvedések között is a vallásosságig emelkedett: a Habsburgi s utóbb Habsburg-Lothringeni ház uralkodása Magyarországon utódról utódra a folytonos hitszegés historiája maradt. És a magyar nemzet mind e mellett tiszteletben tartá a kapcsolatot, melly őt két oldalu kötésekkel ezen dynastiához kötötte; s ha most az önfentartás természeti kötelességénél fogva e hitszegő háznak trónvesztését es számüzetését elhatározza: ezen igazságos itéletre csak azon tapasztalás által volt inditható, hogy a Habsburg-Lothringeni ház kérlelhetlenül összeesküdött Magyarország státuséletének kiirtására, és önmaga tépte

kihirdettetett. Kossuth víharos éljenzéssel kormányzó elnökké kiáltatott, s az új miniszteriumot (elnök s belügyminiszter Sze-

---

szét azon kötelékeket, mellyek őt a magyar nemzethez csatolták, mit Európa előtt nyilt kérkedéssel be is vallott. Több ok van, melly isten és világ előtt minden nemzetet feljogosit, hogy a felette uralkodott dynastiát trónjáról száműzze. Illyenek: ha az ország ellenségeivel, rablókkal, pártütőkkel a nemzet elnyomására szövetkezik; ha az esküvel szentesitett alkotmány s országos státusélet eltörlésére fegyveres erőszakkal támadja meg alattvalóit, kik ellene fel nem lázadtanak; ha erőszakkal feldarabolja s megcsonkitja az ország területi épségét, mellyet fentartani megesküdött; ha idegen fegyveres erőt használ saját alattvalóinak legyilkolására s törvényes szabadságuk elnyomására. Minden egyes ok elég bűn arra, hogy a dynastia a trónt elveszitse. A Habsburg-Lothringeni ház példátlan hitszegéssel mind ezen bűnt együtt és egyszerre követte el: s elkövette a magyar nemzet státusélete eltörlésének határozott szándokából; elkövette annyi árulás, annyi rablás, gyujtogatás, öldöklés, kegyetlenség, a népjognak olly lábbaltapodása kiséretében, hogy e bűneinek historiája felett elborzad az emberiség. Alkalmul ezen hitszegésre az osztrák háznak azon törvények szolgáltak, mellyek az ország alkotmányának biztositására a mult 1848-ki tavaszszal hozattak. Ezen törvények pedig a honpolgárok belső viszonyaira vonatkozó gyökeres reformokkal újjá teremték ugyan az országot; — mert eltörülték a hübéri adózásokat és papi tizedet; a népnek nyelvre s vallásra való tekintet nélkül képviseleti jogot adtak az előbbi aristokratia szerkezetű országgyülésen: letették alapját a jogegyenlőségnek, s eltörülték az adómentességek privilegiumát; visszaállitották az erőszakkal elnyomott sajtószabadságot, s visszaéléseinek fékezésére esküttszéki institutiót alakitottak; — de bár a februári franczia forradalom által előidézett szellemi rázkódtatás következtében az ausztriai birodalomnak csaknem minden tartománya forradalomban s a dynastia egészen gyámolatlan volt: a hű magyar nemzet nem igyekezett ezen körülményt arra felhasználni, hogy a király ellenébe új meg új jogokat szerezzen magának; hanem megelégedett azzal, hogy nemzeti szabadságát, önállását és függetlenségét a miniszteri felelősségre alapitott közigazgatási rendszer által újabb meg újabb királyi hitszegés ellen biztositotta. De azon önállás és függetlenség, mellyet ez által biztositott, nem volt új szerzemény, hanem régi, törvény s királyi eskük által folytonosan fentartott jog, mely még azon jogszerű viszonyon sem változtatott legkevesebbet is, mellyben Magyarország az osztrák császári birodalom irányában álla." Elsorolja itt a nyilatkozat ez önállás történelmi bebizonyitására (mert az okmány az ügyünkkel kevéssé ismeretes külföldnek is történelmi felvilágositásokat akart nyujtani) a prag. sanctiot, a koronázási alkukötéseket, az 1790: 10-ben II Leopold által újolag világosan kijelentett függetlenséget, a kir. esküket, mellyeket ennek fentartására a Habsburg-örökösök még akkor is, midőn osztrák császárokká lettek, letettek, sőt maga V Ferdinánd esküjét, is: de elmondja egy uttal, mint szegte meg csak hamar Ferdinánd esküjét, mint esküdött össze családjával, melly Magyarországot vérbe boritni elhatározá, mint kezdte meg ennek kivitelét a pártütő horvát bán, a hor-

mere, külügy s ideiglenes kereskedelem gr. Batthyányi Kázmér, pénzügy Duschek, közlekedés Csányi, igazságügy Vukovics,

---

vátok, ráczok, oláhok, szászok segitségével, mint üzött játékot a nemzettel, mint tagadta meg védelmi határozatai megerősitését, mint pártolá az általa kiüzött sereget, s ezzel egyesülve mint inditá meg az egész osztrák tábort Magyarország meghódítására Ezek után igy folytatja szövegét: „Mielőtt azonban a zsarnok dynastia főserege Magyarországra beütne, az olmüczi palotában családi revolutio eszközöltetett. V Ferdinánd lemondott a tronusról, mellyet annyi hitszegéssel megfertőztetett; a király terstvéröcsesének, az öröködési jogról szinte lemondott Ferencz Károlynak fia, az ifjú Ferencz József főherczeg kiáltotta ki magát osztrák császárnak s magyar királynak. De a magyar nemzet alkotmányos trónjáról, a nemzet nélkül, családi kötések által senki sem rendelkezhetik, És mégis, a magyar nemzet annyira nem óhajtott egyebet, mint törvényeink fentartását, s azoknak ótalma alatt a becsületes békét, hogy, ha ezen trónváltozásra a magyar nemzet megegyezése törvényes úton felkéretik. s az ifjú herczeg a magyar alkotmány fentartására esküt tenni ajánlkozik, a magyar nemzet semmit sem késett volna, őt, mielőtt kezét polgárvérbe mártotta, diplomatikai kötések alapján királyának fogadni, s Sz. István koronájával megkoronázni. De ő megtagadva mindent, mi isten és ember előtt szent, nem csak erre nem ajánlkozott, sőt inkább kivetkőzve az ifjú kebel romlatlanságából, első szavával kikiáltotta, hogy Magyarországot, mellyet ő, a lázadó, lázadónak mert bélyegezni, fegyverrel hóditandja meg, s hogy élte feladatának ismeri, azt ezred év óta fentartott önállásából kivetkőztetve, az osztrák birodalomba beolvasztani. És szavát, a mennyire tehette, ügyekezett is rettenetesen beváltani. Reá küldte Magyarországra Windischgrätz teljhatalmu helyettesének vezérlete alatt álló seregét, s egy uttal Galliczia és Styria felől az országot külön seregekkel megtámadtatá. A magyar nemzet védelmezé magát a reá mért halál ellen. De mert ennyi ellenség ellenében, s ben az országban vandal lázadóktól zaklatva, még egész védelmi erejét ki nem fejtheté, eleinte hátrálni vala kénytelen; s hogy a fővárost a prágai s bécsihez hasonló szerencsétlenségtől megmentse, s e jobbra érdemes nemzet sorsát készületlenül egy ütközet koczkájára ne tegye, elhagyta magát a fővárost is, s az országgyülés és nemzeti kormány mult január elején Debreczenbe tétetett át, az igazságos isten segedelmébe s a nemzet erejébe vetett azon biztos reménynyel, hogy a főváros elhagyásával a nemzet nem fog elveszni. És hála istennek! nem veszett el! Azonban még ekkor is megkisérté a békés kiegyenlitést; követeket küldött a hitszegő dynastia fővezéréhez; de ő kevély elbizakodással az alkudozást elutasitá, a magyar nemzettől feltétlen megadást mert követelni, az ország békeköveteit az Olmüczbe menetelben meggátolva, letartóztatta, sőt azok egyikét, a volt miniszterelnököt fogságra vetette; s megszállván az elhagyott fővárost, ott a hóhér bárdjával zsarnokoskodott; hadi foglyaink egy részét legyilkoltatta; más részét súlyos börtönre vetette, s a többieket embertelen éhségre kárhoztatta, vagy az olaszországi seregekbeni szolgálatra kényszeritette. S hogy semmi se hiányozzék az ausztriai ház bűneinek mértékéből, Erdélyben a vitéz magyar hadsereg által

vallás Horváth Mihály, hadügy Görgey) egybealkotván, most már mint a teljesen független Magyarországnak kormányzója kezdte meg és folytatta uralkodókéval felérő hatalmát.

---

megveretve, az orosz czár segitségéhez folyamodott, s a szomszéd Oláhországból úgy a magas porta tiltakozása, mint az europai hatalmak bukaresti consulainak ellenzése daczára, a népjog megsértésével, oroszseregeket hozott be Erdélybe, s a magyar nemzet legyilkolására. És végre, hogy ennyi bűneinek gyümölcsét biztositsa, Ferencz József, ki magát magyar királynak meri nevezni, folyó évi mártius 4-dikei s 6-dikai manifestumaiban nyiltan kimondja, hogy a magyar nemzetet kitörli az élő nemzetek sorából; az ország testületét öt részre feldarabolja, Erdélyt, Horvátországot, Szlavoniát, Fiumét s a magyar tengerpartot Magyarországtól elválasztja, Magyarország belső területéből a ráczok számára külön vajdaságot kiszakít; s általában az egész országot önállásától, törvényes függetlenségétől, s országos lételétől megfosztva, az osztrák birodalomba beolvasztja.— Ime elszámláltuk egyszerű historiai igazsággal a Habsburg-Lothringeni ház példátlan bűneinek hosszu sorát, s az örökké való isten itéletére, s a világ közvéleményére hivatkozva, mondjuk ki, hogy e hitszegő házzal a kibékülés lehetsége megszűnt, s tartozunk isten törvényének, tartozunk hazánknak, tartozunk a jognak, tartozunk a morálnak, becsületnek, Európának s a civilisatio érdekeinek, hogy e hitszegő dynastiát a magyar királyok trónjáról számüzve, adjuk át isten itéletének, s a közvélemény, morál és becsület utálatának. Teszszük pedig azt halálra üldözött nemzetünk törhetlen ereje érzetében. Ime három hónap óta szállotta meg hazánk fővárosát a hitszegő ellenség, és nemzetünket készületlenül lepte meg. De a magyar nép az élethalál-harcznak közepette nőtt erejében, s diadalmas harczok közt szerezte magának a meggyőződést, hogy hazáját meg fogja menteni. Három hónap óta a zsarnok ellenség minden erejével egy talpalatnyi földet sem nyert; sőt vesztett tért tér után, ütközetet ütközet után. Három hónap előtt a Tiszáig valánk visszaszorítva; s most már igazságos fegyvereink egész Erdélyt visszaszerezték; Kolozsvárt, Nagyszebent, Brassót visszafoglalták, s az osztrák ház seregeit egy részt Bukovinába űzték, s más részt úgy őket, mint a segitségökre jött orosz seregeket tökéletesen megverve, Erdélyből utolsó emberig kiűzve, Oláhországba menekülni kényszeritették. Felső Magyarország nagy részben meg van az ellenségtől tisztitva. A rácz lázadás megtörve; erősségeik: Sz. Tamás és a római sánczok ostrommal bevéve, s a Tisza és Duna közti vidék egész Bács vármegyével, le egészen Titelig, a nemzetnek visszaszerezve. Maga a hitszegő osztrák ház fővezére pedig minden egyesült erejével több egymásutáni ütközetben megverve, a Dunáig s részint Dunán túlra visszakergetve. És azért mind ezek alapján, az örökkévaló isten igazságára s a művelt világ itéletére hivatkozva, és nemzetünk természetes jogaira úgy, valamint nehéz szenvedések alatt tettleg bebizonyitott erejére támaszkodva, azon kötelességnél fogva, melly minden nemzetet önfentartásra ösztönöz, ezennel az általunk törvényesen képviselt nemzet nevében kijelentjük és határozzuk, a mint következik. 1-ször. Magyarország a vele törvényesen egyesült Erdélylyel, és hozzá tartozó minden ré-

A nagyszerü határozatokra nagyszerün válaszolt a magyar hadsereg is. A nagysarlói s komáromi ütközetek után, mely-

szekkel s tartományokkal egyetemben szabad, önálló és független europai státusnak nyilvánittatik, s ezen egész státus területi egysége felosztathatatlannak, épsége sérthetlennek kijelentetik. 2-szor. A Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzet elleni árulása, hitszegése és fegyverfogása által, nem különben azon merény által, mi szerint az ország területi épségének feldarabolását, Erdélynek, Horvátországnak, Szlavoniának, Fiumének s kerületének Magyarországtóli elszakitását, s az ország önálló státuséletének eltörlését fegyveres erőszakkal megkisérteni, e végett idegen hatalom fegyveres erejét is a nemzet legyilkolására használni nem iszonyodott; saját kezeivel szakgatván szét úgy a pr. sanctiót, mint általában azon kapcsolatot, melly két oldalu kötések alapján közötte és Magyarország között fenállott, — ezen hitszegő Habsburgi s utóbb Habsburg-Lothringeni ház, Magyarország s a vele egyesült Erdély és hozzá tartozó minden részek és tartományok feletti uralkodásból ezennel a nemzet nevében örökre kizáratik, kirekesztetik, a magyar koronához tartozó minden czimek használatától megfosztatik, s az ország területéről s minden polgári jogok élvezetéből számkivettetik. A mint hogy ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és számüzöttnek a nemzet nevében nyilvánittatik. 3-szor. Midőn a magyar nemzet elidegenithetlen természeti jogainál fogva az europai státuscsaládba önálló és független szabad státusként belép, egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy azon népekkel, mellyek vele ez előtt egy fejedelem alatt állottak, békét s jó szomszédságot alapitni s folytatni, és minden más nemzetekkel barátságos kötés által szövetkezni elhatározott akarata. 4-szer. Az ország jövendő kormányrendszerét minden részleteiben a nemzetgyülés fogja megállapitni; addig pedig, mig ez a fönebbi elvek nyomán megállapittatnék, az országot egész egyetemes kiterjedésében, a nemzeti gyülés minden tagjainak egy ajku felkiáltásával s megegyezésével kinevezett kormányzó elnök, Kossuth Lajos fogja a maga mellé veendő miniszterekkel, úgy saját magának, mint az általa nevezendő miniszteréknek személyes felelősségök és számadási kötelezettségök mellett kormányozni. És e határozatainkat adjuk tudtára a müvelt világ minden népeinek azon erős meggyőződéssel, hogy a magyar nemzetet, mint a független, önálló nemzetek sorában egyik testvéröket, azon barátsággal és elismeréssel fogadandják, melly barátságot és elismerést a magyar nemzet nekik ezennel általunk felajánl. És adjuk tudtára Magyarország s a vele egyesült Erdély és a hozzá tartozó minden részek és tartományok lakosainak azon kijelentéssel, hogy az emlitett egy és oszthatlan magyar álladalom minden hatósagai, városai, községei, kerületei, megyéi és polgárai, — szóval, minden egyesek és testületek a trónvesztett Habsburgi s utób Habsburg-Lothringeni ház iránti hűség s engedelmesség kötelességei alól teljesen és tökéletesen föloldva vannak; sőt attól a nemzet nevében eltiltatnak; s mind az, ki a nevezett házból netalán a királyi hatalom bitorlójául fellépni merészkedő egyént tanácscsal, szóval vagy tettel gyámolitaná, honárulási bünt követ el. Melly határozatunknak életbe léptetését s köz hirré tételét a magyar álladalom kormányának meghagyván, azt minden e végre szüksé-

lyek a függetlenségi nyilatkozatot követték, még csak Buda volt az egyetlen jelentékeny pont, mellyet az osztrákok Magyarországban tartottak. De Budapest, ha nem erös vár, ha örizete nem félelmes hátsótábor volt is, de az ország fővárosa vala, mellynek visszavétele, és birása koronázhatá meg csak a rajta kegyelettel csüngő nép szemében a kimondott függetlenséget, képezheté a hadsereg eddigi diadalai zárkövét, s szerezheté meg, mi Görgeynél legtöbbet nyomott, a visszahóditó hadvezér népszerüségét. Ő azért, most már hadügyminiszter és fővezér, már ápril 29 én Komáromból Buda felé indult, mellyet május 4-dikén körül fogatván, Hentzyt, a svájczi születtől Debreczenben született várparancsnokot feladásra szólitotta fel. Hentzy, ki időközben a várt eléggé megerösitette, tagadólag válaszolt; neki — mondá — a kötelesség és becsület utolsó emberig védeni parancsolja a rábizott erödöt, mit elszántan teljesiteni is fog. Görgey e feleletre a vizivárost megtámadtatta: de egyik (Kmety) osztálya, melly a bombatérig nyomult, a varasdi határőrök 2 lövegétől keményen visszaveretett. Görgey meggyőződött ebből, hogy a kevés erővel, mit magával hozott, nem ejtheti Budát hatalmába; visszavonulni pedig, mint erre Klapka által figyelmezteték, a szégyen, Hentzy válasza, s a magyar fegyverek becsülete nem engedték. Ezért, ha két drága hét elpazaroltatott is, szabályszerü ostromot kezdett, Komáromból nehéz lőszereket hozatott, a körülfekvő hegyeken résttörő telepeket szereltetett föl, s ezekből május 12-dikén kemény tüzelést intézett a falak áttörésére. De alig kezdének ágyúink a korhadt délnyúgoti falakon némi sükerrel müködni, Hentzy, hogy a magyarokat az osrtomtól visszariaszsza, Pestet olly erösen bombáztatta, hogy a több helyen meggyült dunasort, Pestnek leggyönyörübb épületeit a szélhajtotta lángok egészen romhalmokká pusztiták. E borzasztó látvány olly dühössé tette Görgeyt, hogy még a következő éjjel (16—17-dike közt) rohanásra adott parancsot. Aulich (II

ges hatósággal ezennel fölruházzuk, s a rendeletei s intézkedései iránti törvényes engedelmességre a nemzet nevében minden honpolgárt kötelezünk. Kelt Debreczenben 1849-i ápril 19-dikén tartott nemzeti gyülésünkből. A magyar nemzet törvényesen egybegyült főrendei s képviselői. B. Perényi Zsigmond a felső ház másodelnöke, Almásy Pál a képviselő ház alelnöke, Szacsvay Imre jegyző."

hadtest) a ráczvároson át a déli homlokzatot és várkaput; az 1-ső hadtest most Nagy Sándornak (mert Damjanics feldülésben kapott lábtörése miatt betegen feküdt Komáromban) vezérlete alatt a fehérvári kapú mellett tört rohamrést; Knezics a III-hadtesttel az éjszaki homlokzatot s bécsi kapút; Kmetty osztálya a vizi várost és vizvezetéket támadták meg. Az iszonyatos harcz éjféltől reggelig tartott: de mint előbb, úgy most is eredmény nélkül végződött. A várőrség a ráczoktól támogatva kétségbeesetten védte magát. A tört rés még csekély, még használhatlan volt. A kötélhágcsók, mellyeken honvédeink falat mászni kezdettek, nem valának elég hosszúk. A keritések, rostélyzatok, falszegélyek mód nélkül akadályozák az előremenetelt. Kmety hős osztályát az iszonyú golyózápor ismét visszaszoritotta. A gyilkos ostrom után eredmény nélkül kelle fáradt csapatainkat táborukba visszavezetni. De nem nyúgodott a sereg és vezére sértett büszkesége. Görgey a réseket mindig nagyobbakra töretvén, negyed napra máj. 20 és 21-dike éjelén — kerüljön akármibe — újra megtámadtatta Budavárt. Az előbbi rendben, és csendben indultak meg a hadtestek, s midőn 2 órakor Szentgellértről egyetemes rohamjel adatott, minden pontról egyszerre olly erővel rohantak a falaknak, olly merészen másztak föl a hágcsókon, olly dühösen mészárlák a rések védőit, olly megvetve daczoltak az ágyúkból szórt halállal, hogy 5—6 óra közt már 3 magyar zászló (Nagy Sándoréi) lobogott a tetőkön, s miután Hentzy a rések védelmében halálosan megsebesittetett, az őrség egészen felhagyott az elllenállással. Budavár reggel 7 órakor győztes hadfiaink birtokába jutott vissza. Ezzel az öldöklés megszünt; az ágyuk moraja elnémult. Csak a lánczhid fölvettetésére készült azon tüzakna dörgése, mellyet Alnoch ezredes a feladás végperczében meggyujtott, rázkódtatá meg még egyszer a Dunapartot. A lob azonban a vandal tett végrehajtóját kiséröivel együtt légbe röpité; de a hidfőt sértetlenül hagyta. Sértetlenül hagyattak a foglyok is, kiket Görgey kardra hányatni parancsolt. Nemes keblü honvédeink felejték a diadalmámorban a bosszút, mit majd 2000 elesett és sebesült társaikért venniök kelle vala. A napi parancs daczára a könyörgők mind egyikének megkegyelmeztek. A nemzet is felejté a roppant áldozatokat. Nem

boszúpallossal, nem főbelövésekkel, de örömszálvékkal, s a lelkesedés legnemesb kitöréseivel ünnepelte meg Buda visszavételét. A kormány hálaadó imákat rendelt s magasztalásokkal halmozta el a vitéz sereget. Az országgyülés altábornagyi oklevelet, s érdemesillagot küldött Görgeynek, (de mit nem fogadott el), s jutalmakat osztott tisztei- s közlegényeinek. Kossuth nem sokára diadalmenettel vonult be a főváros romai közé. A gyülés, a kormány tagjai hasonlókép ide tették Debreczenből székiket. Visszavarázsolva lön az ország virágzata legszebb korába. Mind a 4 határát, mind a 4 folyóját, minden hajdani nagyságát biztositva hitte Budapest birtokával

128. §. A függetlenségi harczok folytatása és vége.

A függetlenségi nyilatkozat és Buda megvétele tetőpontját képezék szabadságharczunknak, de hol egy uttal, mint a nap a délponton, nyugvóra fordult szerencsénk. Ismételve lön hát újra a sorsszeszély azon játéka, mellyet történelmünk utolsó korszakában Budavárral folyvást üzetni látunk. A mohácsi vész után meghasonlott nemzet azon küzdelmeiben, mellyeket a bel- és külföldi, a nemzeti és udvari párt vivott egymással, Budát 1527-ben a nemzeti-, *majd az udvarpárti magyarok* vették birtokba: de fájdalom! e birtokbavétel kezdte maradóvá tenni a végzetteljes kettészakadást. Pár év mulva (1529) Buda a német Ferdinándtól támogatott udvari párt kezéből a Zápolyához állott nemzeti párt kezébe jutott: de a visszafoglalás — mert török segélylyel történt — török pártfogásnak vetette alá Zápolya egész országát. A nemzeti párt kezében János király halála után is megmaradt Buda, s a Ferdinándi pártnak ellene kezdett erős ostromától (1541) szerencsésen megszabadult: de megszabadulása 145 évi ozman uralom alá juttatta. A hosszas igát lerázta végre nemzetünk, s Buda a Habsburgok, és Lothringek segélyével 1686-ban visszafoglaltatott: de mi lön csatolmánya e visszafoglalás-

nak? A szabad királyválasztás és ellenállhatás eltöröltetett, a vallási üldözések megújittattak, a magyar államiság maradványa Erdély megszüntetett, a most már egygyé lett magyar haza a szabaditó Habsburgok, és Lothringek absolut karjaiba esett, s az önálló Magyarország europailag osztrák örökös tartományok közé soroztatott. Most — 163 évvel utóbb, — midőn nemzetünk e nyügző viszonyoktól szabadulás végett a Habsburg-Lothringen családdal vivta harczait, győzelmesen ünneplé ismét Buda visszahoditását: de fájdalom! e visszavétel ketté vágta szerencséje fonalát, s a nemzeti ügy ez óta hanyathomlok rohant teljes felbomlásába. Az okok a nyilatkozat, és ostrom idő- czél- és okszerütlenségében, s az általuk felfokozott személyes érdekek- vagy túlhajtásokban rejlettek. Hogy a függetlenségi nyilatkozat, mint a nemzettel kötött szerződések széttépése visszatorlása jogilag méltányos volt, s hogy kimondását a nép, és hadsereg megnyugtatása — mert mind kettő ohajtá tudni, miért áldozza vérét és vagyonát — szükségessé tevé, senki sem tagadhatá: de politikai s hadi tekintetek eszélyesb eljárást javasoltak volna. Az eddigi győzelmekkel a véggyőzelem még nem volt kiviva: számolni hát féluton az ellenséggel, megfontolatlan elhamarkodás volt, annyival inkább, mert az elszakadás kimondásánál sem az europai politika, sem belhelyzetünk nem vetetett eléggé tekintetbe. A cabinetek Ausztria nagyhatalmi lételét politikai szükségességnek tartották; midőn azért ennek megdöntésével az europai súlyegyent felforgattatni vevék észre, jobbára ellenünk fordultak, s a küludvaroknál megkisérlett alkudozásainkat eredménytelenül hagyák elhangzani. De ha europaszerte elismerteték vala is a függetlenség, kétes volt mind e mellett, vajjon Magyarország helyzete és túlszámú idegen népfajai miatt fennállhatna e eképen kelet és nyúgot, vagy Osztrák- és Musz-

kaország között? nem esnék e vagy ezek valamellyikének, vagy az általuk szitott népfaji viszályoknak martalékául? E körülmények megfontolásának elmulasztása sokat levont a kikiáltott függetlenség erejéből, s lehetlenné tette, hogy az a nemzet keblében teljes megnyugvást, a népeknél osztatlan rokonszenvet, a világállamok körében tartós maradandóságot szerezhetett volna. Illy törpe eredményt szült a budai diadal is, sőt, mondhatni, kipótolhatlan hátrányára volt a harczfolyamatnak. A vár ostroma tömérdek erőt, 3—4 heti időt rabolt el a nemzettől; megfosztá hát azt azon közohajától, hogy a megtört osztrák sereg üldözésére seregeink Komárom alól egyenesen Ausztriába törjenek, a felizgatott Bécscsel kezetfogva működjenek, a dynastiával, mielőtt külföldről segélyt kaphatott volna, döntőleg végezzenek, s egy előnyös békével Magyarország önállóságát örök időkre biztositsák. A jó alkalom elszalasztása, s Görgeynek Bécs helyett Buda felé működése időt adott az osztrákoknak erejük összeszedésére, az oroszok behivására, s ez által a nemzet minden további erőködése meghiusitására. Nem keveset tettek a két esemény teljes elzsibbasztására a személyes érdekek is, mellyek részint már előidézésüknél nagy szerepet játszottak, részint általuk és utánuk még jobban előtérbe tolattak. Az utóbbi hetekben két személy kezébe lett letéve a haza sorsa, két személy testesité a nemzeti ügyet. Kossuth a függetlenségi nyilatkozat apostola, Görgey a győzelmek, és budavári diadal hőse lőnek a nemzet egyedüli bálványai. Mind kettőt a hirvágy, a szenvedélyesség, az elsőbbség birása, a népszerüség féltése irigy vetélytársaivá, a különböző hajlamok, vélelmek, érdekek egészen ellenlábosaivá tették egymásnak. A csupán politikus-Kossuthnál a lángoló képzelem, a könnyen számító rajongás, az érzelemdúzs patriotaság, a vérmes sükerhiedelem,

az inkább moralis eszközökhez ragaszkodás: a csupán katona-Görgeynél a rideg ész, a prozai számitás, a szükkeblü kétely, az érzelemüres cosmopolitismus, az inkább physicai erőkre támaszkodás képezék a tettek rugóit. Innen folyt a két ember útainak mind érdekeik kielégitésében, mind a haza megmentésében, mind az eszközök megválasztásában egymáséitól annyira eltérése. Kossuth személyes érzelmeit beleoltván a nemzetbe, lelkesültséget, magasztosságot, lángoló hazafiságot sürgetett mindenütt: Görgey komolyan, és szárazan vér- és vagyonáldozatot kivánt a néptől, s nem csattanós szavakban, hanem durrogó lövegekben tartotta a honmentés eszközeit. Kossuth el akart a visszatérésre minden hidat vágni maga s a nemzet háta mögött, s az erkölcsi kényszerités közbelöktével törekvék azt a végerőfeszitésre fellobbantani: Görgey mindig hagyott fenn valami tartalékot a visszavonulásra, s nem annyira a népre, mint a fegyelmezett erős hadseregre támasztá minden eréjét. Kossuth a Habsburgháztól elszakadással, mit a visszatorlás édes kéje kiirthatlanná tön keblében, ohajtá megszerezni nemzetének a függetlenséget: Görgey, éles ellenzője a kimondott függetlenségnek együtt akart maradni a dynastiával, s egy győzelmesen kivivandó békével szándékozék biztositani Magyarország önállóságát. Kossuth a függetlenségi nyilatkozatot, Görgey Buda visszavételét tekintette az eddigi vivmányok koronájának, s egyik amaz, másik emez által igyekvék kizárólag fejére tüzni a népszerüség babérait. Voltak e ezen kivül Kossuthnál a kormányzóság állandó birása, Görgeynél a dictátorság elnyerése, tehát mind kettőnél a főhatalomnak egyedül saját énjükbe központositása vágyaiknak titkos rugói? nem állitjuk, mert biztosan nem tudhatjuk. Elég az hozzá, hogy e különböző személyes érdekek, miután az előidézett események által a nemzet ügyébe annyira beleszö-

vődtek, a legszomorúbb eredménynyel lőnek annak további fejlődésénél. A dolgok nem haladhattak előre; mert mit egyik kezdett, azt a másik megakasztotta, mit egyik előre tolt, azt a másik visszasodorta. A nép polgári, és katonai vezetői után tökéletesen meghasonlott; figyelme a szószék, és főhadiszállás közt meg lőn oszolva; kedve, tüze, erélye elsenyvesztetett, s kitartása alább alább sülyedt elevenségében. Fájdalom! az új miniszterium, melly magát programmjában forradalmi, democratiai, respublicai irányúnak vallotta, nem hogy oltotta volna a megszakadást; de sőt köztársasági intentióival a monarchicus érzelmű nemzet elégületlenségét magasabbra fokozta. Mind ehhez ha hozzáveszszük a magyar szerencsétlen természetét, melly könnyen elbizakodik a szerencsében, könnyen elcsügged a sors balfordulatai közt; ha hozzáveszszük a törvényhozás tétlenségét, melly magát, mintha már a hazának semmi ellensége nem volna, juliusig elnapolta; ha hozzáveszszük a kormány könnyelmü eljárását, melly szerzett babérjain nyugtában inkább hódolatok, küldöttségek fogadásával, diszitések és audientiák osztogatásával, épitkezés, csatornázás tervezetével, mint erélyesb harczkészületekkel foglalkozott: lehetlen volt e viszás tényezőknek olly válságot elő nem idézniök, melly az ország örömünnepét pár hó alatt haláltorra fordilá. Magyarország legyőzetett. A nemzet kitöröltetett az élő nemzetek sorából.

A függetlenség kikiáltása élethalál harczra sarkalta ellenségünket. Ausztria látván, hogy maga erejével nem képes megfelelni a magyaroknak, az orosz czárt hivta segélyül. Miklós, kit különben is a februari mozgalmak iránti gyülölet, Ausztriának magától függővé tétele, s a magyar-osztrák szlávok megnyerése vágya élénken ösztönöztek a beavatkozásra, azon ürügy alatt, hogy a magyar forradalom több lázadó lengyeleknek hozzácsatlakozásával Muszkaországot is veszélyezteti, kész szivvel meg adta a segélyt, s május elsején már a kö-

vetkező hirdetvényt közölték a bécsi hivatalos lapok: „A fölkelés Magyarországban nehány hónap óta olly kiterjedést nyert, s jelen nagyságában olly határozottan viseli jellegét az europai felforgatási párt minden ereje egyesülésének, hogy minden állam közös érdekében áll gyámolitani a császári kormányt azon harczban, mellyet ott a minden társadalmi rendnek szélesbülő feloszlása ellen visel. Ezen fontos okokból arra határozta magát császár ő fölségének kormánya, hogy az orosz czár ő fölségének fegyveres segélyét igénybe vegye, melly e császár által a legnemesb készséggel, s a legbőségesb mértékben megis ajánltatott. A költsönösen megállapitott szabályok végrehajtása teljes folyamatban van.“ Az orosz beavatkozás hirdetése nem kevéssé lepte meg a magyarokat. Mert nem akarák hinni, hogy az europai hatalmak a be nem avatkozás elvének illy megsértését engedni fogják; s midőn el kelle is hinniök, különféle hirekkel, hihetőségekkel akarák megnyugtatni magokat. Majd a beavatkozás következtében egy európai háború kigyúladását emlegették, majd szardiniai ügyvivőknek Debreczenbe érkeztéről beszéltek, majd Ausztria ellen 100,000 francziának Italiába betörését hirlelték, majd a bécsi kormány nak és Radeczkynek — kik épen nem akarák a muszka segélyül hivását — lemondását rebesgették sat. Sem egyik, sem másik azonban nem történt. Sem Teleki László Párizsban, sem Szalay és Pulszky Londonban, sem b. Splényi Piemontban, sem gr. Andrásy Gyula a portánál nem birtak javunkra semmi felszóllalást kieszközölni, s 150,000 muszka Paskevics herczeg vezérlete alatt minden tiltakozás nélkül közelgetett határaink felé. Maga Ausztria is megfeszitette minden erejét, s Welden helyett b. Haynau tábornokot, a hesseni választó fejedelem természeti fiát, ki az olaszoknál már „bresciai hiéna“ nevet szerzett magának, állitván seregei élére, a legnagyobb elszántsággal küldé 120—125 ezerét hazánk teljes meghóditására. A roppant készületek felriaszták örömkéjéből szendergő kormányunkat, melly csak ekkor vevé észre a mulasztások, czivódások, kéjelgés, készületlenség által elöidézett gyöngeségét a nemzetnek. Egyelőre azért a lelkesültség feltüzelésének ragadta meg horgonyát. Európához ovást intézett, a néphez felszólitást bocsátott, a népfelkelés által az ellenség előtt minden

minden élelmet elrejtetni, minden falut felgyujtatni, minden hidat lerontatni parancsolt, minden ünnepen és csötörtökön az egyházakban könyörgéseket mondatni, naponta kétszer harangoztatni, s junius 6-án közönséges böjtöt tartatni határzott, szóval hazánkat, vallásunkat, nemzetiségünket veszélyben lenni kiáltván, egész kegyetlen háborút hirdetett a két colossz visszaüzésére. A magyar népnek azonban sokkal frissebb emlékezetében élt az idő, mellyet Kossuth a győzelmek mámorában minden vésztől mentesnek hirdetett, mint sem illy kétségbeesett harczraszólitás sükert mutathatott volna. A magyar józan érzelme, mellyre nem tapadt soha vallásos túlrajongás, tréfás tüntetésnek tarthatá, midőn öt az ellenségnek keresztekkel, zászlókkal, zsoltárokkal, imákkal, énekekkel, teljes ornatusú papsággal parancsolták ellene menni. Ahhoz sem volt senkinek kedve, hogy saját birtokain maga kövesse el a parancsolt vandalismust. A tömeges fölkelés elmaradt. A kormány megelégedett a parancs kiadásával. A kiküldött kormánybiztosok jobbára azon tudósítással tértek vissza, hogy a számukra kijelölt tér már ellenség birtokában van. Nem maradt hát egyéb védeszköz, mint a hadsereg. Ennek, s általában az egész hadügynek vezetése az új kormány megalakulta óta a hadügyminiszteriumban központosult, mellyet Görgey viselt ugyan, de mivel a fővezérséget is megtartotta, helyettesképen Klapka tábornok kezelt. Klapka még mi előtt az osztrák és muszka betörések megkezdődtek, megkészité a hadtervet, melly szerint a készülőbe vett beütések elleni védelem jövőre intézendő lenne. De a terv dugába dölt. Az alapját tevő egységes működés, melly az egyes vezéreket a hadügyminiszteriumnak, tehát Görgeynek rendeli alá, ellenszegülésre talált. Bem egyenesen kimondá, hogy csak Kossuttól, és nem a hadügyminiszteriumtól akar függeni. Dembinszky, ki ekkor egy Eperjes körül felállitott hadtestnek vitte parancsnokságát, szinte nem türte a kormány beleszólását, s lemondott vezéri tisztéről. Perczel hasonlókép megvonta az engedelmességet a miniszteri tervtől. De legfőbb oka a terv, valamint minden haditerv megbukásának maga Görgey volt. Őt az utóbbi időkben inkább politikai, mint hadi tervek foglalkoztaták. A helyett, hogy a harczot gyorsan folytatta volna, a békepárttal együtt a függetlenség, a kormányzó, a republicanus

párt megdöntésén dolgozott, emlékiratokat irt, a hadsereg elégületlenségét izgatta, sőt a kormánynak fegyverreli szétoszlatását is forgatá agyában. Illyesekkel végetlenül vesztegetve lőn az idő, s mire Klapka hadtervét foganatba kelle vala venni, a muszkák már nyakunkra jöttek. Fel kelle erre hagyni minden eddigi hadtervvel. Magyarországot minden szögletében 176 ezernyi osztrák, és 203 ezernyi orosz kezdte el boritani. E roppant erőnek a mieink alig birtak felényit — csak 152 ezeret — ellenébe állitani. Győzelmet hát, vagy legalább előnyös viszanyomást csak az esetben lehete várni, ha vagy minden haderőnk teljesen összpontositttatik, vagy a szövetségesek, mielőtt egyesülhetnének, külön külön visszaveretnek. Görgey ez utóbbit, az egyesülés akadályozását tette feladatává. E czélból, midőn a szövetségesek junius közepén a támadást megnyitották, az osztrákok ellen 62 ezernyi táborának jobbszárnyát Vág, Dudvág, érsekujvári Duna, és Nyitra vidékeire, közepét a komáromi Dunához, szélső balszárnyát Rábavonalra rendelte. Az elrendezés valóban nyomorú volt. A hadtesteknek egymástól messze távolitása már előre vészhozónak tekintethetett. Mind e mellett a a szélső balszárnyon szerencsésen nyilott meg az ütközet. Kmety hadosztálya Schlick hadtestének egyik dandárát, melly Wyss vezérlete alatt Csorna felé sietett, junius 13-án győzelmesen, magának Wyssnek elestével visszanyomta. De a jobb szárny annál érzékenyebb vereséget szenvedett. Sem Asbothnak Királyrév- és Zsigárdnál kezdett megtámadása (jun. 16), melylyet Nagy Sándor és Knezics tétlensége meghiusitott, sem magának Görgeynek 4—5 nap múlva (jun. 20—21) szinte Királyrév- Zsigárd- és Perednél megujitott csatái nem birták az osztrákok 40 ezerét megállitani. Vágvidéki seregeink 500 halott- és 2500 fogoly veszteséggel Komárom felé szorittattak, a harczosok önbizalma megingattatott, vezéreik elkedvetlenitettek, de mi a későbbi fordulatnak egyik főtényezője lett, Haynau képessé tetetett, hogy táborát Duna jobb partján egészen egyesitse, s e vonalon vigye hadait, még pedig a muszkáktól elkülönitve a mindenünnen szorongatott ország leigazására. Mert meg kell emliteni, hogy az osztrákok és oroszok közt már a szövetség megkötésekor némi féltékenység fészkelte meg magát. Magyarország meghóditása dicsőségét mindegyik fél

magának vágyott kizárólag megszerezni. A muszkák nem akartak csupán segédképen és osztrák hadakba olvadva osztrák vezérlet alatt harczolni. Az osztrákokat hasonló féltékenység bántotta. Haynau nem akart egyesülni Paskevicscsel, s hogy ezt a főváros elfoglalásában megelőzze, Duna jobb partján sietett Budához, arra számítván, hogy e rövid s a magyaroktól kevéssé védett uton hamarább czéljához juthat. Számitásában nem is csalatkozott. Görgey még mindig azt hivén, hogy osztrákok és muszkák egyesülten Duna balpartján fognak működni, fő haderejét ide vonta össze, s a jobb part őrizetére alig hagyott nehány ezeret. E mulasztás megkönnyité Haynau útját, s tábora a Rábavonalon minden akadály nélkül haladhatott Győrig. Győrt csak gyönge sánczai, s Pöltenberg 10—12 ezere védelmezték. Mert Kmety, ki előbb Csornánál az osztrákokat visszszanyomta, most Ihásznál egy erös osztrák dandártól megtámadtatván, heves puskatüze daczára Pöltenbergtől elvágatott, s Pápára vonúlni kénytelenittetett. Haynau jun. 28-dikán egész erejével megtámadta Győrt. Pöltenberg természetesen nem daczolhatott az 5—6 akkora ellentáborral; azon reményben még is, hogy megérkezik a segély, mit Görgey igért, sokáig makacson védte állását. Midőn azonban a körülfogatás veszélyét látta, még az nap Gönyőre, s innen a már megérkezett, de későn érkezett 2-dik hadtesttel együtt Ács és Komárom alá vonta seregét. Az osztrákok maga Ferencz József vezérlete alatt még az nap beszállásoltak Győrbe.

A győri ütközet szembetünő fordulatot képzett harczunk történetében, annyival inkább, mert ez alatt Paskevics herczeg is az orosz derékhaddal, a kárpatokon átjövén az ott (Eperjes körül) állt 17,000-nyi magyar hadtestet, mellyet most már Dembinszky helyett Wisoczky lengyel vezényelt, Kassára, Forróra, Miskolczra, s Miskolczról, mivel a megigért segély itt sem jelent meg, Gyöngyösig, Hatvanig hátrálni kényszeritette. Görgey erre hímezetlenül kijelentette, hogy a két szövetséges túlerejével a magyar hadseregnek szembeszállni merő lehetlenség, győzelemről álmodozni balgaság; azt ajánlá azért a kormánynak, hogy mivel a fővárost többé tartani nem lehet, költözzék Komáromba, központositson minden haderőt Komárom alá, s ez erődre támaszkodva folytassa az élethalál-

harczot, melly ha egyebet nem, a magyar becsületet megmenti, s ha bukást is, de dicsőséges bukást idézend a nemzet fejére. A minisztertanács, mellyet Kossuth Pesten több tábornokokkal együtt tartott, nem fogadta el Görgey ajánlatát, sőt ellenkezőleg azt határozá, hogy, mivel a kedvező pillanat elmulasztatott, s a mindenünnen tóduló ellenség ellenében nem marad egyéb teendő, mint a múlt téli hadjárat ismétlése, az ország összes hadereje az alföldön Tisza- és Maroshoz vonassék össze, csak itt, hol a szövetségesek magokat terjelmes vonalokon megszakgatni kényszerittetnek, lehetvén még remény győzni, s a hazát megszabaditani. Görgeynek ennél fogva Komáromot el kelle vala hagyni, s hadseregét Wysockiéval egyesitvén, az alföldre vezetni. Ő azonban Komaromnál maradt, s Haynauval julius 2-dikán összeütközött. Az összeütközés a mieinknek 1500 holt- és sebesültekben került, s maga Görgey is (kitől? mikép? bizonytalan) fején erős kardvágást kapott; de Haynau 60 ezere erélyesen visszanyomatott, s ha a Vágnál veszteglő osztályok is részt vesznek a csatában, bizonyosan meg is veretett volna. Görgey engedetlensége nagy zajt ütött a kormánynál; minek következtében Kossuth hosszas tanácskozások után őt letette, s helyette Mészárost nevezte fővezérré, Dembinszkyt oldala melletti tábornagygyá. Ez azonban mind a tábor tisztei- és közembereinél, kik épen akkor tudák meg a hirt, midőn Görgey a julius 2-diki csatában olly fényesen tüntette ki magát, mind a közönségnél, melly Görgeyt bálványozván a letételt csak Kossuth ellenszenvének tulajdonitotta, mind nehány újságlapoknál, mellyek a kormányt hevesen megtámadták, olly ingerültséget támasztott, hogy Kossuth kénytelenittetett rendeletét oda módositni, mi szerint Görgey csak miniszterségét tegye le, de a vezérséget tartsa meg. De ezzel sem a végperczekben mindig tovább harapódzó egyenetlenség, sem a győri, komáromi ütközetek után szétáradt zürzavar nem lőn elháritva. Budát, Pestet iszonyú rettegés lepte meg. Egy felől Paskevicsnek már Egerig nyomulása, más felől Haynau közelgő csapatai minden szabadulást elzárni fenyegetődztek. A kormány azért ismét vándorlásnak indult, s mivel ez alatt egy muszka hadtest Debreczent is megszállta, Szegedet választá menhelyül. A képviselők, kiknek julius 2-

dikán kelle vala megnyitni üléseiket, újra vándorbotot vettek kezökbe, s szinte Szegedre költöztek. A fővárosnak ismét a múlt téli jelenetek csüggeszték el szomorú arczát. A bizalom minden szivből kihalni látszék, s Kossuth szavai, mellyekkel egy Szegedre érkeztekor adott fáklyászenénél azt jövendölte, hogy mint Debreczenből Magyarország függetlensége, úgy Szegedről Europa szabadsága fog kivivatni, puszta füstként párologtak el. Csak a haderőbe veté még mindenki reményét. Pedig ennél is, mint a közönségnél széthuzás, levertség, szerencsétlenségek zsibbasztá k el a hatásosb összeműködést. Görgey azon czélból e, hogy egy ütközet megnyerése után, mit még mindig reménylett, békealkudozást nyisson meg az osztrákokkal,? azon katonai becsvágyból e, hogy szégyenle az ellenség elől mintegy megszökve harcz nélkül Duna balpartján levonulni? azon hiuságból e, hogy nem akarta magát Mészáros fővezérségének alája adni, mi az egész erő egyesülésénél elkerülhetlen vala? vagy más indokokból? most sem engedett a kormány parancsának, Komáromnál maradt, s itt egy újabb ütközettel, melylyel jul. 11-dikén Haynau táborát akará keresztül törni, késlelteté a haderők tömöritését. Az áttörés azonban nem sükerült. Sem a Puszta-Csémnél háromszor is megkisérlett rohamok, sem az ácsi erdőnek háromszor is elfoglalása, sem a többi ponton kifejtett hősies elszántság nem használtak. Klapkának, ki — Görgey seblázban feküdvén — az egész ütközetet vezényelte, az osztrákok tüze, és túlsulya elöl 1600 ember veszteséggel sánczaiba vissza kelle vonulni. A sükeretlen kisérletek megtörték végre Görgey makacsságát, s jul. 13-dikán Duna balpartjain utnak inditotta hadait De már ekkor Haynau előcsapatai Budapestet megszállták, s maga is nem sokára bevonult a fővárosba: Paskevics muszkái pedig már Vácz körül száguldoztak, sőt egy czirkáló hadoszlop Pestet is meglátogatta. Igy Görgey keletről is, nyúgotról is akadályozva lőn utjában. Neki elindulása után mindjárt másnap Vácznál Bebutoff herczeg muselmann lovasaival, sőt ezeket visszanyomván, Paskevics egész táborával harczra kelle kelnie, s a túlsulyú erő elől Losonczra, Losonczról Rimaszombatra, Rimaszombatról a Sajó, és Hernad mögé felvonulnia. Szerencsére Paskevics nem mindenütt üldözte erélyesen. Az orosz fő-

vezérnek azon ovatossága e, hogy a magyarok erejét nagyobbnak vélvén, mint valósággal volt, mindig tartózkodott szövetségese nélkül Görgeyvel döntő ütközetet kezdeni? — azon félelme e, hogy mindig tartott a hátulfogástól? — vagy tán azon alkudozások, mellyek már ekkor közte s Görgey közt a fegyverletételről folytak, mint ezt Chruleff ezredesnek Görgeyhez Paskevics nevében már Rimaszombatnál intézett felszolitása s Görgeynek Rüdiger orosz parancsnokkal folytatott levelezései gyanitni hagyák, voltak ennek okai? nehéz megmondani. Mind e lanyhaság azonban nem sokat használt Görgeynek. Huszonötezernyi serege teljesen el lőn vágva többi seregeinktől.

Mig a Felduna- és fővárosnál ekkép folytak dolgaink, Bánságban is, Erdélyben is mostoha fordulata állt be a harczoknak. A tavaszi győzelmek babérai a nyáron át itt is hervadni kezdének.

Perczel még mindig a titeli fensik vagy sajkáskerület kézbeejtésére intézte támadásait; de mellyek — mint már emlitettük — folyvást sükeretlenek maradtak. Mert a ráczok a Budáról levonúlt Jellacsicsnak 18—20 ezer horvátaival egyesülvén, minden erőködéseit meghiusitották. Kicsiny serege nem felelhetett meg Jellacsics három akkora táborának. Perczel a Görgey-féle miniszteriumnak nem rendelvén magát alá, oda hagyta a hadvezérséget, a mikor az egész déli hadsereg, melly a péterváradi őrséggel mintegy 36,000-re mehetett, Vetter tábornok parancsnoksága alá adatott. Vetter, mielőtt müködéseit megkezdené, beakarta várni Arad és Temesvár sorsa eldőlését, mellyeket Vécsey már jó idő óta ostromolt. Arad ugyan szükség, és járvány által kényszerittetvén junius 27-én megadta magát, minek következtében 66 ágyú, 2000 mázsa lőpor, 1500 fegyver kezünkbe jutott; de Temesvár daczára a megmegújitott erős ágyúzásoknak megvívatlanúl maradt. Bácskában sem volt tartósb szüleménye seregünk erőfeszitéseinek. Mert bár Vetter hadait Kmetynek Ihászitól ide vonult hadosztályával, s Guyon vezérlete alatt gyült tartalékssereggel megerősitvén, Jellacsics ellen fordità egész erejét, s ennek hadait Guyon Hegyesnél jul. 14 én kegyetlenül megverte; de a feldunai események, s a kormánynak alföldre vonulása megakasztá a további harczmüködéseket. Seregeinknek a vérrel meg-

szerzett Bácskát oda kelle hagyni, s egy pár megnyert ütközetünknek minden eredmény nélkül elfüstölögni.

Erdélyben hasonló lőn sorsa szabadságharczunknak. Erdélyt martius napjaiban Déván, Fehérváron, s Janku búvzugain kivül Bem győzelmesen visszahóditotta. A győzelmet Kossuth s a vérmes reményüek véglegesnek tekintették, úgy hogy Bem ott fölöslegesnek tartatván, hadai egy részével Bánságba rendeltetett. De, mint a következés megmutatta, Erdély Magyarországra nézve csak ideiglenes, és semmi esetre sem biztositott birtok volt. Sem Déva, sem Fehérvár, sem Jankú oláhjai nem hajoltak meg az egy párszor megkisérlett támadások előtt. Bem azért és a debreczeni kormány szép szerével kivántak egyezkedni az oláhokkal, mi végett Drágos belényesi oláh képviselő el is küldetett Jankúnak, a havasok királyának táborába, addig, mig a békekisérlet folyik, minden ellenségeskedés megtiltatván. Az alkudozások már már kedvező véget látszattak érni; de egy közbejött esemény mindent dugába döntött. Hatvani t. i. egy Bemtől nem függő magyar dandár parancsnoka Kossuth engedélye előleges kikérése után Brádnál az Abrudbánya hegyeiben táborozó Jankú semmit nem gyanitó oláhjait megtámadta, megverte, s elfogott praefectjeiket kivégeztette (maj. 6). Bosszúra gyúlt erre, — mert a kormánytól jött szándékos árulásnak tartotta — a felbőszitett oláhság, Drágost agyonütötte, békét javasló földieit felakgatta, Hatvani táborát csak nem egészen fölemésztette, Abrudbányát hamuvá tette, polgárait tömegestől lemészárolta, s a legengesztelhetlenebb gyülölettel irtá, hol szerét teheté, a magyarságot. A lázadás terjedése fölötti aggodalom, és a Görgey-miniszteriumtól idegenkedés Bémet ismét Erdélybe vezették vissza: de már ekkor határain álltak az oroszok, kikkel az oláhok, és osztrákok egyesülvén, haszontalanok lettek seregeink minden erőködései. Bem ugyan, mihelyt a muszkák jöttéről értesült, intézkedéseket tett a betörés gátolására; de bár Beszterczénél a Bukovinából sietö oroszok átrontásait több véres ütközettel visszatartóztatta, s a déli szorosok sánczaiban elhelyezett őrcsapatai sokáig ellenálltak a Havasalföldről tóduló muszkák és osztrákoknak, gyönge erejével — mert 52 ezernek alig tuda 26—27 ezeret ellenébe vetni — nem birta tovább állásait vé-

deni. A székelyektől, kiket lehangoltság fogott el, nem birt nagyobb segélyt kieszközölni. Sem kalandos tervének, Moldvaországba jul. 22-én tett átcsapásainak, mellyekkel az ott lévő muszkákat hátulfogni, s az oláhokat részünkre föllázitani akarta, sem innen hirtelen visszatérvén, a székelyföld megmentése végett Segesvárnál, Szerdahelynél, Szászsebesnél, Károlyfehérvárnál, N. Szebennél sat. megkisérlett támadásainak nem lett semmi sükere. Nagy-Szebent ugyan kis időre ismét elfoglalta; de más ütközeteiben megveretett, megsebesittetett, s augustus elején csak romokban viheté seregét Nagy-Csürről Szászsebesre. Igy az oroszok és osztrákok Beszterczét, Brassót, Fogarast, Szebent sat. elfoglalván, urai lettek Erdély nagy részének, s siettek magyar honi társaikkal egyesülni, hogy kezet fogva szoritsák agyon a vonagló Magyarországot.

A kormányt és másfél száz képviselőt ez alatt kétség, habozás, félelem ingadoztaták Szegeden. Szemere ugyan egy országos ülésben, mellyet julius 20-dikán tartottak, igyekezett őket megnyugtatni, élénken szólt a külhatalmakkal folytatott alkudozások sükere felől, reményteljesen föstè a haderő bizonyos győzelmeit, s biztatólag emlité az idegen népfajok kibékithetését, mellyre nézve törvényjavaslatot is nyujtott be a háznak; de a képviselők, bár a javaslatot minden nyelv és vallásnak teljesen szabad használatával elfogadták, s a zsidókat is minden polgári, és politikai jogokkal felruházták, sem a szép szavakkal, sem a kül népek föstött rokonszenvével, sem Kossuthnak e rokonszenvre aranyhegyeket épitő biztatásaival, sem a későn jött határozatokkal nem hitték többé megmenthetni ügyünket. A reménytelen helyzet veszélyeit nem lehete többé palástolni, s az, mi illy helyzettől soha elmaradni nem szokott, a meghasonlás mételye a képviselőknél is mélyen beoltotta fulánkját. A régi békepárt most sem mondott le békeábrándjairól, minden reményét most is Görgeybe vetette, s mivel az ez, és Kossuth közti viszályban mindent Kossuth féltékenységének tulajdonitott, a jul. 25-i tanácskozmányban oda hangolta a képviselőket, hogy ezek Görgeynek — mert csak ez mentheti meg a hazát, mit Kossuth környezete, és versengése veszedelembe dönt — a hadügyekben teljhatalmú vezérré neveztetését határozták. E határozatot a más napi nyilt ülésben

ugyan, miután Szemere, és Vukovics Görgey magaviseletét éles színekkel ecsetelték, teljes hallgatással mellőzték; de sem a kormány, sem a gyülés, sem a sereg tagjai többé egységre nem jutottak, mi pedig a haza végperczeiben annyira nélkülözhetlen lett volna.

A mindenünnen igy összetódult viharok csak hamar lesodorták a véres dráma utolsó felvonását. A mi ezután következik, a szőregi, temesvári, komáromi heves napokon kivül nem mondathatik hadjáratnak. Örökös hátrálásoknál, folytonos üldözéseknél, személyes czivódásoknál, czéltalan kapkodásoknál, dühös bosszúvételeknél nem láthatunk, nem hallhatunk egyebet szabadságharczunk véghónapjában.

Az osztrák fővezér Haynau vér- és lángnyomokat hagyva folytatta levonuló seregeink után üldözéseit. Pozsonyban több hadifoglyot felakasztatott, Győrött több lelkes magyar nőt a piaczon megkorbácsoltatott, Bősárkányt, mert Kmetyt gyámolitotta, tölégettette, a budapesti zsidókra 2—3 milliónyi sarczot vetett, a főváros lakosait kiáltványai minden szavában egy hóhérbárddal, minden sorában egy akasztófával, minden mondatában egy vérpaddal fenyegette, s midőn Budáról utána ereszté Szeged felé húzódott egyik seregünknek 45 ezerét, az osztrák lovasokat megtámadott Csongrádnak fölégetésével jelenté a tiszai alföldre érkeztét.

Paskevics hasonlókép, de sokkal emberségesb bánással mindenütt nyomról nyomra, vagy utjokat vágva bolygatta fölvidéki seregeinket, a miért Görgey minden működése csak előre, hátra tolt menetekben, s két értelmü tapogatódzásokban határzódhatott. A Hernád mögül kiindulván, sükerült ugyan neki Pöltenberg által Zsolczánál (jul. 25) Cseodajeffnek, Leiningen által Geszthelynél (jul. 28.) Grabbénak orosz hadtesteit megverni, s táborát Tokajnál a Tiszán átvezetni; de ugyan ekkor Füreднél a muszkák is átmentek a Tiszán, s egyenesen Debreczennek tartván, minden további utat beakartak vágni előtte. Görgey azonban egy jókora kerülővel meghiúsitotta szándékukat. Nyiregyházáról, hova Tiszától vonult, Berettyó mögött akarván tartósb állást foglalni magának, nem Debreczenen, hanem Vámos-Pércsen keresztül vitte seregét. Hogy utjában oldalról meg ne támadtathassék, a közelgő muszkák ellen Nagy Sándor

hadtestét Debreczenbe küldötte. Nagy Sándor azonban — mert 50 ezer muszkával csak 6—7 ezerrel áll szemközt, új segélyt pedig sem Görgeytől, sem másunnan nem kapott, — kegyetlenül megveretett (aug. 2.), s 2000 ember vesztével menekülhetett csak Nagyváradra. Paskevics Debreczent elfoglalta, katonáival a szabad ég alatt „tedeumot" énekeltetett, s rá azon egyházban, mellyben april 14-én a Habsburgok számüzetése kikiáltatott, „a nemzet bünének megengeszteléseül" imát mondatott Ferencz József császárért. Görgey erre nem látván többé biztosnak a Berettyóvonalt, N. Váradnak fordult, s innen, hogy pénz- és lőszerforrásától el ne zárassék, Arad felé inditá fáradt csapatait.

Többi seregeink hasonló tétovákkal folytatták munkálataikat. Perczel, ki miután az alföldi tábort elhagyta, újra egy 10,000-nyi tartaléktestet alkotott össze, Czegléd körül Wisocky hátráló seregével egyesülvén, a két tábor élén (20,000 ember) Turánál az oroszokat megtámadta; de minden süker nélkül. Elölük Szolnokra, Kecskemétre, s innen nem sokára, midőn Haynau Budáról üldözésére indult, Szeged alá vonult le. Haynau jötte hirére ide volt rendelve Vetter is. Vetter, — mert Mossorinnál Guyon megveretett — csak 10—11 ezernyi hadmaradványt vihetett a kijelölt Szegedre, hol ennél fogva azon 5000, jobbára fegyvertelen önkénytessel együtt, kiket a vidéken Kossuth toborzott össze, alig volt 35—38 ezer ember egyesitve. Itt ohajtá még is a kormány a bánságbani eldöntő ütközetet megtetetni, mire Haynau előrenyomulta nagyon is kényszerité seregeinket. E végett Szeged 3 mértföldre terjedő sánczokkal lön megerősítve, s az egész tábor e sánczok közé elhelyezve. A fővezérség ügye azonban romba dönté e tervet. Kossuth nem tudván sokáig elhatározni Mészárost, Perczelt, Görgeyt, Bemet, Dembinszkyt, vagy magát (mert ezt is komolyan akarta, és csak a miniszterium ellenzésére hagyott fel vele) állitsa e az egyesült hadak élére, sok tétova után még is Dembinszkyt nevezte ki, mi miatt Perczel, Vetter, Wisoczky oda hagyták a tábort. Dembinszkynek pedig a visszavonulás volt mindig kedvencz foglalkozása. A sánczokat hát, nem hogy támadásra, mit Vetter ajánlott, hanem védelemre sem tartván elégségeseknek, a nélkül, hogy komolyabb védharczot kezdett volna,

Szegedről az átellenben fekvő szőregi töltések mögé, és szőregi sánczokba vonta seregét. Haynau az elfoglalt szegedi hidfőről keményen megtámadta a szőregi állomást (aug. 5). Dembinszky védte egy darabig sánczait, de az osztrák ágyúk túlsúlya elől csak hamar visszavonta ütegeit, egész zömével hátravonult, s megrettenvén a Makó felől várható bekerittetéstől, nem Aradra, mint a kormány rendelte, hanem, elég hibásan — mert az osztrákoknak utat nyitott Arad felé — a temesvári erdők felé vitte táborát, hol Vécsey és Kmetty hadosztályai is hozzá csatlakoztak. Temesvárt Vécsey az utóbbi napokban is sükeretlenül ostromolta. Mert az őrség, bár már lóhusnál egyebet nem ehetett s az epemirigy által erősen meg volt tizedelve, visszavetette minden ajánlatait. Miután azért a kormánytól is parancsot kapott Aradra vonulni, az ostromot egészen félbe hagyta, s mire Dembinszky Temesvárhoz közeledett, az ostromágyukat már utnak indttotta Aradra.

Zokon vette a kormány, melly ekkor már Aradon székelt, hogy Dembinszky parancsát mellőzvén, Arad helyett Temesvárt választá működése teréül. Kossuth azért tüstént futárt küldött Bem után, s őt Dembinszky helyett a temesvári sereg vezényletére hivta meg. El is jött Bem, de nem sereggel — mert ezt csak romokban vonhatá Szászsebesre — hanem egyedül. Megjelenése mind e mellett felvillanyozta a lehangolt katonaságot, mit látván Bem, hogy Dembinszky mulasztásait helyrehozza, a már tüzelni kezdő osztrákokat Kis-Berecskereknél megtámadta, s Haynaut ágyúi, és huszárai segélyével annyira visszanyomta, hogy az utat, melly a czélpontul kitüzött Arad felé vezet, oda törekvő seregének már már egészen biztositottnak tartotta. De Lichtensteinnak egy osztrák hadtestel Sz. Andrásnáli véletlen megjelenése minden reményét dugába döntötte. Lichtenstein az aradi útat elzárta, Vécsey ostromágyúit elfoglalta, az előre küldött 10,000 magyar kaszást visszaszalasztotta, s Haynauval és Paniutin muszkáival egyesülvén, a tüzben levő magyar csapatokat bekeritéssel fenyegette. Zavarba jött erre az egész tábor annyival inkább, mert Bemet lóról lebukta következtében eltört vállperecze a vezényletre képt elenné tevén, vezér nélkül maradt, s mivel sem Mészáros, sem Perczel, sem Dembinszky, kik az esetről mit sem

tudván, a tábor háta mögött várták az ütközet kimentét, nem álltak élére, magára hagyatottan, összevissza keveredve s mondhatni majd minden harcz nélkül a temesvári erdőkbe hátrált. Itt sem lelt azonban támaszt. Vécsey és Kmety hadosztályai — mert Haynau már Temesvár alatt állott — Maros mellett Remete felé huzódtak, s a mieink is, kik a futásból még együtt maradtak vagy el nem fogattak, Remetére, s innen a két hadtest födözete alatt Lugosra menekültek. Haynau előörsei még az nap megszállták Temesvárt, s örömmel hirdeték az eldöntő nap fényes eredményeit, miket illy csekély erőfeszitésre nem is reményltek. Igy végződött az aug. 9-i ütközet. Másnap — mint Mészáros irá — voltak még hadosztályok, de magyar sereg többé nem létezett!

Képzelhetni a leverő hatást, mit a temesvári hirek a kormányra gyakoroltak, melly épen akkor Aradon a szinte itt már megjelent Görgeyvel minden hadaknak egyesitendéséről, Görgeynek, kihez a végszükségben akarva nem akarva a közvéleménynek hajolni kellett, fővezérré tételéről, s a muszkákkal eszközlendő egyezkedés föltételeiről tanácskozott. Ez egyezkedés fölött már jó idő óta folytak az alkudozások: de mivel Paskevics, sem Görgeynek a 48-diki törvények megtartása mellett tett fegyverletételi ajánlatát, sem a kormány két küldöttének Szemere- és Batthyányi Kázmérnak föltételeit, melyek a sorok közt már a magyar korona odaigérését is érinték, nem fogadta el, a magyarok pedig föltétlenül, mint Paskevics kivánta, hódolni nem akartak, semmi eredményre nem vezettek. Most azonban, midőn a temesvári vereség a remény végszikráját is kioltotta, halaszthatlanná lett az alku megkötése, mire Görgey fel is hatalmaztatott. Görgey, hogy az alkudozást árulás büne nélkül és az oroszoktól elfogadhatólag megtehesse, minden polgári, és katonai hatalmat magára ruháztatni kivánt. Kossuth és miniszterei engedtek a szomoru kényszerüségnek, a kormányzatról aug. 11-iki ülésökben lemondtak, s még az nap estve két végzetteljes kiáltvány jelent meg Arad várában. „A nemzethez“ — igy szólt az egyik — „A szerencsétlen harczok után, melyekkel isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagy hatalmasságok ellen az önvédelem har-

czát sükerrel folytathassuk. Illy körülmények közt a nemzet életének megmentése s jövőjének biztositása egyedül a hadsereg élén álló vezértől levén várható, s lelkem tiszta meggyőződése szerint a mostani kormány további létezése a nemzetre nézve nem csak haszontalanná, de károssá is válván: ezennel tudtára adom a nemzetnek, hogy azon tiszta hazafiui érzéstől indíttatva, mellyel minden lépteimet s egész életemet egyedül hazámnak szentelém, magam s a miniszterium nevében a kormányról lelépek, s addig, mig a nemzet a maga hatósága szerint máskép intézkednék, a legfőbb polgári s katonai kormányzati hatalmat Görgey Arthur tábornok urra ruházom. Megvárom tőle, s azért az isten, a nemzet s a historia előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti államéletének megmentésére, javára, s jövőjének biztositására forditandja. Szeresse hazáját olly önzéstelenül, mint én szerettem, és legyen a nemzet boldogságának biztositásában szerencsésebb nálamnál. Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel adandom életemet áldozatúl. Az igazság és kegyelem istene legyen a nemzettel! Aradvárban aug. 11-én 1849. Kossuth Lajos, kormányzó." — Polgárok!" — hangzott a másik — „Magyarország eddigi ideiglenes kormánya többé nem létezik. A kormányzó s a miniszterek hivatalaikról önkényt lemondtak. Ezen körülmény által kényszeritve a katonai főparancsnokság mellett ideiglen a polgári főhatalmat is átvettem. Polgárok! A mi sulyos körülményeink közt a haza'ért még tehető, mindent meg fogok tenni harczczal, vagy békés uton, miként a szükség fogja parancsolni, s minden esetre olly módon, hogy a már annyira megfeszitett áldozatok könnyittessenek, az üldözések, kegyetlenségek, gyilkolások megszüntettessenek. Polgárok! Az események rendkivüliek, a sorscsapásai leverők: illy helyzetben előre számitani lehetetlen; az én tanácsom s kivánatom az, hogy békésen vonuljatok vissza lakaitokba, s még azon esetben se álljatok ellen s vegyetek részt a harczban, ha az ellenség városotokat megszállaná; mert személy- s vagyonbiztosságot valószinüleg csak úgy nyerhettek, ha tűzhelyeiteknél békés foglalkozásaitok közt nyugton maradtok. Polgárok! A mit az istennek kifürkészhetlen végzése ránk

küld, férfias határozottsággal s önérzetünkön alapuló azon reménnyel fogjuk türni, hogy az igaz ügy örökre nem veszhet el. Polgárok! Isten velünk! Ó-Aradon aug. 11-én 1849. Görgey, tábornok.“ A két hattyuszózat elhangzásával, mint Szegeden az országgyülés junius 30-diki utolsó ülésével, ugy Aradon a független magyar kormány aug 11-én tökéletesen szétoszlott. Kossuth Lugosra, miniszterei ki ide, ki oda mentek szét Aradról. A mi teendő még hátra volt, azt az egyedüli dictator maga végezte.

Görgey, miután Paskevicsnél a seregnek adandó közbocsánat iránti közbejárás megigérésénél egyebet nem birt kieszközlni, a fegyvert föltétlenül is lerakni elhatározta, de csupán az oroszok és nem az osztrákok előtt. Szándokát a hadi tanács, melyet nehány főbb rangu tiszteivel tartott, helyben hagyta; az oroszok pedig, kikkel ez Görgeynek Rüdigerhez irt levelében [101]) közöltetett, örömmel fogadták. Igy aug. 13-án

---

[101]) Tábornok ur! Ön bizonyosan ismeri hazám szomoru történetét. Megkimélem tehát önt fárasztó ismétlésétől mind ama kisértetiesen összefüggő eseményeknek, melyek bennünket a kétségbeesés harczába, elébb törvényes szabadságainkért, aztán lételünkért, mind mélyebben bebonyolitottak. A nemzet jobb, s mondhatom nagyobb része e harczot könnyelmüleg nem kereste, de számos becsületes emberek segélyével, kik ugyan a nemzethez nem tartoznak, de viszonyaik által abba belevonattak, becsületesen, vitézül s győzedelmesen megállta. Ekkor parancsolá az európai politika, hogy ő Felsége Oroszország császárja Ausztriával szövetkezzék, hogy bennünket legyőzzön s a további harczot Magyarország alkotmányaért lehetetlenné tegye. Megtörtént. Ezt magyarország számos derék, jó hazafiai előre láták s óva megjósolták. A jelenkor története fel fogja egykor fedezni, mi inditotta arra az ideiglenes kormány többségét, hogy azon szózatok előtt fület zárjon. Az ideiglenes kormány nem létezik többé. A legnagyobb veszély leggyöngébbnek találta őt. Én, a tett embere, de nem a hasztalan tetté, a további verontást czéltalannak, Magyarországra nézve károsnak láttam, miként ezt már az orosz interventio kezdetében is kijelentém. Én ma felszólitám az ideiglenes kormányt, *mondana* le feltétlenül, *mert fenállása az ország jövendőjét* napról napra borúsabbá és szánandóbbá tehetné. Az ideiglenes kormány ezt elismerte s önként lemondott, a legfőbb hatalmat az én kezeimbe tevén le. Én e körülményt legjobb meggyőződésem szerint arra használom fel, hogy az embervért kiméljem, s békés polgártársaimat, kiket többé nem védhetek, legalább a háború nyomoraitól megmentsem, midőn fegyvereimet föltétlenül leteszem s az által talán a magyar haderő többi, tölem elkülönzött osztályainak vezéreit is arra inditom, hogy velem együtt elismerjék, miképen Magyarországra nézve most ez a legczélszerűbb, s példámat kövessék. E lépésnél bizom a császár magasztalt

a Világos és Szőllős közti gyepen Rüdiger hadteste előtt a menekvőkkel 30 ezerre szaporodott tábor lerakta fegyverét. Szivrepesztő volt a látvány, mely a fegyverletételt kisérte. Eddig az orosz tisztek szivélyes bánásából következtetve mind a tisztek, mind a közlegények azt hitték, hogy az oroszokkal előnyösen lőn a béke megkötve, a miért reménytelve néztek a harcz végének elejbe: de most, midőn a megadást hallották, átok és fájdalom, zugolódás és kétségbeesés hangzottak a tömeg ajkain. A lovaiktól megvált huszárok könnyes arczai, az egymástól bucsuzók zokogása, a halmokba hányt vagy összetört kardok, a gúlakba összeszórt puskák, a földig hajolt szomorú zászlók, a fényes diszruhában lovagló törzstisztek serege, a fegyverüket elhányva szökdöső csoportok egy fényes, de siralmas temetéssé tevék az egész jelenetet, gyásznappá az egyszer már oly gyászos augustus 13-dikát. Világos és Mohács, 1849 és 1526, augustus 13-dika és 29-dike testvérekként ölelhették egymást. Egyenlő volt az emlék, mit magoknak a nemzet keblében állitottak.

„Magyarország fölséged lábai előtt fekszik. A lázadók kormánya lemondott hatalmáról s azt Görgeyre ruházta. Gör-

---

nagylelküségében, reménylve, hogy annyi vitéz társamat, kik, mint elébb osztrák tisztek, a viszonyok hatalma által e boldogtalan harczba Ausztria ellen bekeveredtek, egy bizonytalan, szomoru sorsnak, s Magyarország mélyen sujtott népeit, melyek igazságszeretetére épitenek, ellenségeik véres bosszudühének kitételni nem fogja engedni. Elég lenne talán, ha én magam esem áldozatúl. E levelet önhöz intézem, tábornok ur, mert ön volt az első, ki azon becsülés bizonyságait adta nekem, melyek bizodalmamat megnyerték. Siessen ön, ha a további vérontásnak elejét venni akarja, a fegyverletétel szomorú tényét, a legrövidebb idő alatt, de olly módon lehetségessé tenni, hogy az csak ő Felsége az orosz császár hadai előtt menjen végbe. Mert ünnepélyesen kijelentem, hogy készebb vagyok, egész hadtestemet egy kétségbeesett harczban, legyen az bár mi túlnyomó erő ellen, megsemmisittetni, mintsem hogy az osztrák hadak előtt feltétlenül rakjam le fegyvereimet. Én holnap, aug. 12-én Világosra, holnapután aug. 13-án Borosjenőre, 14-én Bélbe megyek seregemmel, — mit a végett közlök önnel, hogy ön az osztrák s az én seregem közé vonulhasson, s engem bekeritsen és amattol elválaszszon. Ha e mozdulatok nem sikerülnének, s az osztrák hadak engem nyomban követnének, ugy én támadásaikat határozottan visszaverendem, s Nagy-Várad felé fogok vonulni, hogy ez által az orosz császári hadsereget elérjem, mert hadaim csak ez előtt nyilatkoztak (?) készeknek fegyvereiket letenni. A legrövidebb idő alatt elvárván az ön válaszát, határtalan nagyrabecsüléssel vagyok Ó-Aradon 1849-ki aug. 11-én Görgey Arthur s. k.“

gey pedig a fölkeltek főseregével az orosz sereg előtt föltétlenül letette fegyverét s példáját kétségtelenül a többi lázadó hadtestek is követik" igy tudósitá Paskevics Miklós czárt. És úgy is lőn. Az ide oda szétszórt seregek és örségek rendre lerakták fegyvereiket. Bem ugyan a Lugosnál még együtt levő 15—16 ezernyi sereggel akart az osztrákok ellen egy végharczot megkisérleni; de miután köztudomássá lett, hogy Görgey a fegyvert letette, s Kossuth Lugosról Törökhonba menekült, a legénység és tisztek soraiban olly lehangoltság terjedt szét, hogy Bem csakhamar átlátta az ellenállás lehetlenségét, — Magyarhont azért oda hagyta, s a Szászsebesen elhagyott erdélyi hadsereghez sietett. Ide követte őt Guyon is hadteste egy részével. De a szászsebesi sereg az oroszok előtt már Piskiig, Dobráig hátrált, s Bem és Guyon odamentével sem vala többé együtt tartható. Látván ezt a két tábornok, a muszkákkal kötött 24 órai fegyverszünet alatt Hátszegen, Orsován keresztül török földre menekült: a Dobrán maradt kevés csapatok pedig vezéreik elszöktén megmérgedve lerakták fegyverüket. — Kmetty eddig is már nagyon leolvadt hadosztálya szétbomolván, Törökországba vándorolt. Vécsey a maga s Kmety hadmaradványait Görgeyvel egyesitendő a Marosnak, innen Radnának indult: de az osztrákoktól üzőbe vetetvén Boros-Jenőnél az oroszoknak megadta magát. Dezsewffy és Lázár 5000-nyi osztályaikkal Lugosról Karansebesnek vették utjokat; de honnan kiszorittatván, embereik egy része letette a fegyvert, más rész azonban — jobbára lengyelek és olaszok — Mehadiának vonult, s az osztrákokkali folytonos csatázás közt Törökországba csapott át. E csapat volt utolsó a harczolók, és menekülők közt, mert az utána sietö osztrákok az általa elhagyott Orsovát megszállván (aug. 25), minden további menekvéstől elzárták az utat.— Az Erdély nyugoti hegyein Csúcsa- és Zsibónál táborzó csapatok, mellyeket részint Gál Sándor a székelyföldről hozott magával, részint Kazinczy Máramarosból vezetett oda, részint Kemény és Inczédy az oláhok fékezésére gyüjtöttek össze, az oroszoknak megadták magukat. — A még kezünkben volt várak hasonlókép rendre meghódoltak. Aradot Görgey felhivó levelére mindjárt harmadnapra a világosi fegyverletétel után Damjanics parancsnok az oroszoknak

feladta, a miért Haynau, ki maga akará azt elfoglalni, hóbortosságával csak nem fegyveres összeütközést idézett elő a szövetségesek közt. Munkács, különben is nagyon gyönge erőd egyszeri felszólításra engedett a muszka erőnek. Pétervárad, melynek 8000-nyi őrizete még akkor is, midőn már semmi magyar sereg nem létezett Bácskában, kiütéseivel annyira nyugtalanitotta Jellacsicsot, hogy ez títeli búvhelyéből csak Haynau segélyküldésére mert előjönni, miután Aradra kiküldött követei meghozták a szomorú valóságot, sept. 7-én megnyitotta Jellacsicsnak kapuit. Egyedül a felső Magyarország kulcsa, Komárom volt még csak hátra. Komáromot Csorics 12 ezernyi ostromserege ellen Klapka 18—20 ezer emberrel védelmezte. Klapka, midőn értesült ellensége számáról, Tata ellen fegyveres kémszemlét intézett, aug. 3-án pedig olly erővel ütöt ki a sánczokból, hogy a meglepett osztrákok számos halott, sebesült és fogoly hátrahagyásával kényszerültek Pozsony felé szaladni. Hét hó előtt e szerint Klapka volt az első, ki a Tiszánál, — hét hó mulva Klapka volt az utolsó, ki a Dunánál győzelemre vezette az osztrák császár zsoldosai ellen a magyar király honvédeit! A győztes tábornok felhasználván vitézei harczkedvét, tovább folytatta támadásait, Győrt 10 zászlóaljjal megszállotta, ott az osztrákoktól 100,000 mázsa lisztet és 40,000 darab ruhát elfoglalt, s innen a vidéken kapott ujonczokkal megszaporitván seregét, Ausztria, Stajer, vagy Buda felé akará vezetni győztes hadait. Az e vidékek minden védelem nélkül hagyatottsága kedvező sükert igért a vállalatnak. Mig azonban igy tervezgetett, villámként csapott táborába a temesvári, és világosi események hire. Most már természetesen minden tervvel fel kelle hagyni, s Győrből nem Stajerbe, hanem Komáromba, nem támadásra, hanem védelemre vonulni. A védelmet erélyesen folytatta is az őrizet. Sem Csorics és Nugent tábornokok felszólításai, sem Görgeynek egy muszka küldött által Klapkához intézett levele, sem az osztrák tiszteknek a közlegényeket feladásra izgató csábitásai, sem Haynaunak minden kiméletre számitást kizáró fenyegetései nem birák azt sokáig eltántoritani, vagy, midőn a kiküldöttei által Temesvár- és Nagyváradról hozott szomorú hirekre alkudozásba bocsátkozott, az itt kitüzött föltételektől,

különösen az egész nemzetnek adandó közbocsánattól elállásra hangolni. Végre azonban, midőn Haynau — mert a bevétel iszonyú áldozatba került — vagy kivihetlen lett volna, alább hangolta a hurokat, midőn a várbeliek pénz- élelem- ruha- és szivósságban fogyatkozni kezdettek, s midőn az őrségnek azon hit lett meggyőződése, hogy a makacs védelemmel hadi dicsőséget ugyan, de semmi tartósb hasznot nem szerezhet a hazának; engedett kivánalmaiból. Igy azon kikötések mellett, hogy az őrség szabadon mehet külföldre, vagy hazájába, hogy a tiszteknek egy havi, a legénységnek 10 napi dij, az eddigi utalványok kiegyenlitésére pedig 500 ezer forint kifizettetik sat. megtörtént az egyesség. Magyarország szüz vára minden hadszerek- és készletekkel együtt october 5-én az osztrák császár kezeibe adatott.

Komárommal utolsó menhelye is feladatott a magyar háromszinnek; le gördült a szabadságharcz végső felvonása. Más nap már a bosszuállás bárdjai kezdék meg bakói működésüket. A fejedelmi méltóság isteni s atyai hivatása, az uralkodónak párt- és szenvedélyeken felül emelkedettsége, a magyar nemzetnek fegyverfogásra csak önvédelemből kényszerittetése, a győzőnek a legyőzöttek iránt még vad népeknél sem példátlan nagylelkűsége, sőt maga Paskevics emberséges eljárása, ki kegyelmet kért a fogoly magyar tisztek számára, azt hagyák reményleni, hogy a bécsi kormány, miután czélját elérte, a meghóditás bevégeztével fátyolt vetend a múltakra; de Ferencz József — mert, mint Paskevicsnak irta, más népei iránti kötelessége nem engedi szive sugallatát követni — nem hallgatott a fölséges hivatás, az emberiség, a méltányosság, a kérők szavaira, hanem alteregoja- Haynaunak megengedte, hogy a háború iszonyainál iszonyúbb véritéletekkel sujtsa agyon Magyarországot. October 6-dikán megünnepléseül mintegy az egy év előtti bécsi forradalomnak, s engesztelő áldozatúl Latour árnyának Pesten gr. Batthyányi Lajos miniszterelnök, a törvényesség és kibékülés legbuzgóbb apostola főbelövetett [102]), Aradon a Világosnál fegyverüket lerakott tábornokok,

[102]) Batthyányi a hadi törvényszék által nem főbelövésre, hanem kötél általi halálra ittéltetett. Ő azonban, hogy a gyalázatos bitótól megmeneküljön, kivégeztetése előtti éjszakán egy rövidke törrel, melly hihetőleg a magával hordo-

a nemzet 13 vértanúi felakasztattak [103]), october 10-én Csányi László, b. Jeszenák, b. Perényi, Szacsvay, Csernyus bitóra függesztettek, kivülök Pesten, Aradon, Erdélyben, a felállitott 16 hadi törvényszék székhelyein más számosak nyiltan vagy titkon, s kihirdetés nélkül kötél vagy golyó által kivégeztettek, igen számosan 5—10—20 évi várfogságra hurczoltattak, mindenkinek, ki a mozgalmakban vagy tanácskozásokban legkevesebb részt vett, per akasztatott nyakába, a várak, a hadi tanyák, a börtönök fuladásig tele tömöttek, szóval az ország egy halálszagú siralomházzá, egy iszonyatos vérpaddá lőn néhány nap alatt változtatva. Nem akarunk vérkrónikát irni, nem emlitjük az elitéltek milliókat érő javainak elkoboztatását, nem emlitjük az e miatt koldusbotra jutott özvegyek,

---

zott lószőrvánkosba vala elrejtve, a nélkül, hogy az ágya melletti őrök észrevették volna, nyakán, mellén olly szurásokat tett, hogy tátongó nyaksebe miatt rajta az akasztást végrehajtani lehetlenné vált, s néhány óra múlva a nagy vérveszteség különben is kioltotta volna életszikráját. Bakói, hogy a halál ki ne ragadja kezükből, izgató szerek által addig tengették életét, mig el nem jött a kivégeztetés órája, a midőn hazánk ez egyik legszentebb emlékű vértanuja roskadt testtel, de roskadatlan lélekkel a vesztő helyre vezettetvén, „éljen a haza" felkiáltása után agyonlövetett. A levél, mit nejének a halál küszöbén irt, s a szavak, melylyekkel ebben ekkép nyilatkozik: „ezen ünnepélyes órában esküszöm neked, hogy „a király és birodalom iránti árulásnak soha még csak gondolata sem fért lel„kemhez. Hogy a hazának nem kevésbé hive voltam s vagyok, ki fogja most „kétleni? És azért halok én meg, — a törvény s a király esküje volt az én „szabályozóm, és attól sem jobbra, sem balra nem engedtem magamat eltánto„ritatni: viam meam persecutus sum — és azért ölnek meg engemet" eléggé tanúsitják ártatlansága érzetét, tanúsitják egy uttal az itélet és büntetés égbekiáltó igaztalanságát. Benne a nemzetet akará a boszszuálló reactio sujtani: — az első miniszterelnökben a független új Magyarországot akará a kényuralom sirba temetni. Hogy e sirból idővel az elhullott vércseppek százszorozott hatványnyal támasztandják fel a nemzet életerejét, nem hitték akkor a győzelemittas poroszlók

[103]) Név szerint Aulich Lajos, Damjanics János, Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Knezics Károl, Lahner György, gr. Leiningen-Westerburg Károl, Nagy Sándor József, Pöltenberg Ernő, Schweidel, Török Ignácz, gr. Vécsey Károl tábornokok, és Lázár Vilmos ezredes. A 32 magyar főhadvezér közől e szerint 12 Aradon felakasztatott; 7 t. i. Bem, Dembinszky, Guyon, Kmety, Mészáros és Stein külföldön fekszik eltemetve, 4 t. i. Gaál, Kiss Pál, Lenkey, és Répássy később hazánkban fogságban halt el, 2 t. i. Czecz, és Visoczky mai napig külföldön, 8 pedig t. i. Bakonyi, Eszterházy, Gáspár, Görgey, Klapka, Perczel, Piketti, és Vetter hazánkban él.

árvák, rokonok keserü jajait, nem emlitjük a 64 millionyi magyar pénzjegyeknek megsemmitése által okozott iszonyú veszteséget, nem emlitjük a Haynau szeszélye szerint véghezvitt házmotozásokat, pénzzsarolásokat, botoztatásokat, fegyverfoglalásokat, nem emlitjük az ostromállapotba tett haza fölé függesztett damoclesi kardot, melly bünöst nem bünöst örökös rettegésben tartott: csak annyit mondunk, hogy magok a bécsiek, tehát ellenségünk lapjai megsokalták a borzasztóságokat, s nemes részvéttel keltek ki a hiéna vérszopásai ellen. Europa megborzadt a magyar dráma véres utójátékán. De rajtunk senki sem segitett. A népek csak csöndes sohajokat áldoztak a kiszenvedetteknek.

Kedvezőbb sors várt azokra, kik a szerencsétlen hazából kivándoroltak. Kossuth, Perczel, Mészáros, Szemere, Batthányi Kázmér, Bem, Dembinszky, Guyon, Kmety, Wisoczky, Stein, szóval majd 5000 menekült a törököknél, kikhez átszökdöstek, barátságos fogadtatást találtak. Nem késett ugyan, hogy az üldözötteknek semmi menhely ne maradjon, sem az osztrák, sem az orosz udvar sürgetni a magyarok és lengyelek kiadatását; de a porta a főmufti véleménye nyomán kereken megtagadta azt, annyival inkább, mert e szándokában az angol és franczia kormánytól is erélyesen támogattatott. Hogy azonban minden véres összeütközést kikerüljön, részint az izlámra áttérités által (mert a rustsuk-kainardjii orosz-török békepontjai szerint az áttértek mint török alattvalók teljesen menttek a kiadatástól), részint belebbezés által iparkodott a követelő kormányokat kielégiteni, s a menekülteknek biztosb nyugtot szerezni. Voltak is pár százan (Bem, Kmety, Stein, Kohlmann, Balogh János sat.), kik az izlamra valósággal áttértek; de a nagy rész tántorithatlanúl megmaradt hitében. Ezek közől mintegy 3000-n egy beküldött osztrák biztos azon igéretére, hogy bántatlanul maradnak, honukba visszatértek: a többiek Sumlába, később Kutahiába Kis-Ázsiába belebbeztettek. Kutahiából azonban egy év mulva szabadon bocsáttatott a belebbezettek nagy része, a mikor Kossuth, Perczel, Mészáros, Dembinszky és mások Angliába, s innen az éjszakamerikai államokba, vagy a világ más részeibe vándoroltak szét. Az osztrák kormány nem érhetvén utol személyüket, mint makacs-

ságból meg nem jelent felségsértőket elitéltette, s Pesten az ujépület mögötti téren neveiknek bitóra függesztésével képben felakasztatta. Egyes hazafiak ekkép részint számüzetvén, részint a birodalom e vagy ama zugába (Görgey Klagenfurtba) belebbeztetvén, részint kivégeztetvén, részint börtönre vettetvén, részint Schweiczba, Belgiumba, Londonba, Párizsba önkényt kivándorolván, az egész haza ostromállapotba helyeztetett, s a legyőzött Magyarország beolvasztatott az egységes osztrák birodalomba.

E lett vége a 48 diki forradalomnak. A Rákóczy-mozgalom óta e volt fegyveres fellobbanása azon önfentartási küzdelmeknek, mellyeket az államiságában hanyatló nemzet történelme utolsó korszakában előbb erős pártharczokkal, majd a vallásszabadság, és ős alkotmány aegise alatt, utóbb a jog, és nemzetiség vértjeivel vivott nyugot, és kelet, vagy is a Habsburgok s a velök szövetségesült szláv és más elemek ellen. Benne hát a régi ellenzék vezetőinek (Zápolyák, Báthoryak, Bocskay, Bethlen, Tököly, Rákóczyak sat.) szerepei lőnek ujra megtestesitve, de azon különbséggel, hogy mig az előbbi mozgalmaknál leginkább csak a nemességnek, most az egyenlővé tömöritett egész magyar népnek érdeke forgott kérdésben, mellyért hát az összes nép önmaga, nem csupán kiváltságos urai javáért, szabadságaért szállt csatára. Ez az, mi a 48-i küzdelmet minden eddigi küzdelmeknél nagyszerübbé tette. Hogy e mozgalom szülője, a nemzetben még megmaradt szabadságszikra, midőn az emberiség szelleme segélyére jött a pislogónak, lassú csöndes melegités helyett, mint kezdetben mutatkozott, véres lánggá gyuladt ki, a történelmi fejlődés következetessége okozta. Mint láttuk t. i. a másfélszázad óta jogtéren vitt küzdelmek a felülről, és nemzet egy-részétől jött örökös fékezések miatt mindegyik országgyüléssel jobban elmérgesedtek. A felkorbácsolt szabadságvágyak — mert ki nem elégittettek — mindig magasabbakká fokoztattak, s felizgatva még jobban maga a nemzet keblében felhullámzott pártszenvedélyek által, midőn kedvező tért és időt találtak, erőszakos rohammal törtek ki. A szinte illy vágyakra ébredt idegen népfajok, midőn a szabad egyediség rosszul felfogott értelmezéséből folyt azon törekvéseikben, mellyek szerint mindegyik

külön területü, szervezetü néppé lenni akart, a nemzettől hatalmasan gátoltattak, felülről pedig nemzetiségük elnyomása ürügyével hatalmasan felingereltettek, visszatartózhatlan dühvel rohantak ellenünk, mellyet akarmi békés intézkedésekkel — mik különben is annak idejében elmulasztattak — megállitani nem volt többé hatalmunkban. De magok a megalkotott 48-diki törvények is sokban okai voltak a békés megoldás lehetlenségének. Ezek már keletkeztük viharosságánál fogva magokban rejték a viszályok magvát, a sietség miatt a legfőbb nehézségeket, különösen Ausztriávali viszonyainkat eldöntetlenül, a lerontott ódonságok helyét betöltetlenül, a megkezdett épitményeket bevégzetlenül, a törvények számosait határozatlanul hagyták, s igy, mihelyt elhatározásra került a dolog, szükségképen összeütközéseket idéztek elő. Az elhatározás pedig most már az alkalmazásnál kikerülhetlenné lett. A nemzet a papirmalasztokkal nem elégedett meg, valóságokat kivánt, s ezeket kivinni azon csatlakozás segélyével, mellyet az új vivmányok iránt a nép egész tömege mutatott, magát elég erősnek érezte. A bécsi udvar hasonlókép, miután a másunnan jött megtámadásokat szerencsésen leküzdvén, minden erejét ellenünk összpontosithatta, elszántan akart az uralmát megdöntő vivmányok ellen sikra szállni: s igy — mert mind a kettő erős volt — csak erőszak vághatá ketté a bonyodalmak csomóját. Sokat tett erre azon elkeseredés is, mellyet a védelmi téren álló magyaroknál a reactio hitszegő fondorlatai, az osztrák kormánynál pedig a türelmét vesztett magyar nép mértéken túl hágott kikelései, s haragra gyúlt egyesek gúnyos kifakadásai okoztak. A legbárgyúbb nemzet is, melly illy módon megtámadtatik, kétségbeesve ragadta volna meg fegyverét: mennyivel inkább a keleti hevességü magyar, melly igazsága érzetében csak a törvény paizsa alatt, csak önvédelemre kényszeritve, csak annak valósitásaért akart csatára kelni, mi fejedelme esküjével a 48-diki végzeményben szentesittetett? Ausztria, a győzelmeiben elbizakodott Ausztria minden áron háborut akart. Az igazságában, nép lelkesedésében bizó magyarnak fel kelle venni az oda dobott kesztyüt. — Nem hagyhatjuk emlitetlenül, hogy mélyebbek voltak a sebek, mellyeket részint a negyedfél százados Habsburguralom, részint maga a nemzet kortól

elmaradottsága, részint a néposztályok közt megrögzött ellenszenv a nemzet testén, lelkén ejtettek, mint sem kés nélkül kivágathattak volna, mi hát, ha e test megifjodni akart, szükségkép gyökeres, fegyveres orvoslást igényelt. Ide járult az europai közszellem hatása, melly akkor mindenütt erőszakos forradalomban müködött, s mellynek átcsapott szele a magyar ügyet is forradalmi mederbe sodorta. Magyarország sem kerülheté ki a világtörténelem akkori folyásának véres fátumát. A forrás, miből uj létele eredt, egy volt Europa mozgalmai forrásával: a nedvnek, mi e forrásból kibuzgott, hasonlókép mint másutt, vérnek kelle lennie. Hogy e vér gyümölcstelenül öntözte a haza mezeit, hogy hát szabadságharczunk nem sükerült, annak okait e harczfolyamat rövid rajza mindenütt megérinté. És csakugyan, ha visszapillantunk azokra, bőven feltaláljuk bennök a magvakat, mellyeknek lehetlen volt sükert eredményezniök. Az egész mozgalomnál ábrándok, vérmes remények, elbizakodás, idöelöttiségek, határozatlanság uralkodtak inkább mint higgadtvérüség, eszély, hideg megfontolás, mérsékeltség és határozottság. A német szivosság ellenében a szokott magyar tüz kevesebb erélyt mutatott a kivitelben, mint a nagyot igérő szavakban. Az idöközbeni alkalmak megragadását elmulasztották embereink. A néptömeget a sebesen rohanó eszmék, kivált az utóbb felmerült elszakadási és republikánus törekvések tetemesen meghasonlitották, mi miatt a különben is csak keveseknél található teljes elszántság hirtelen csüggedésre, visszavonulásra változott. A rögtönzött fiatal magyar haderőt a gyakorlatlanság, a készületlenség, a hamar megzavarodás, a hadeszközökbeni hiány és hamar kimerültség nem képezheték elég erős gátjává a két vén absolut hatalomnak. A hadvezetésnek a tétova, hütlenség, összevágatlanság elzsibbasztották sükerességét, a miért a kivivott egyes diadalok csak mulékony hatásúak lehettek [104]). A

[104]) Az árulás és világosi tábor szándékos feladása, mellynek gyanúja Görgeyt terheli, mind eddig sem egészen bebizonyitva, sem Görgey és mások mentő irataival egészen megczáfolva s a nép kebléből kiirtva nincs. Az idő- és történészet kutatásaitól várjuk a homály földeritését. Az egykorúaknak eddig közrebocsátott iratai (Mészáros emlékiratai, Szemere naplója, s más a függetlenségi harczra vonatkozó munkák), mivel leginkább a személyes viszálkodások keserű

mozgalom vezetői, különösen annak két feje közt uralgó vetély, czivódás, ellentétes irányok megakasztottak minden előrehaladást. A forradalom elkésett, s mivel fegyver már akkor, midőn egész Europa levert fölkeléseiből a régire visszacsigáztatott, lőn használva, nem lelt sehol társat, melylyel kezet fogva erősb féket vethete vala a reactionak. A külföld és udvari politika hangulata irántunk, mint kikiáltott lázadók iránt egészen hideg, sőt ellenséges maradt; s mi e viszonyok figyelembe-vétele nélkül rohantunk a háború tüzébe, rohantunk a függetlenség habjai közé. De — mi legdöntőbb volt harczaink sorsára — a sehonnan nem pártolt árva nemzet kivül, belől egyszerre támadtatott meg. Ezer év óta sok csapást szenvedett kelet és nyúgot közt megalakult országunk. Még eddig azonban minden támadások különlegesek, vagy ha egyszerre jöttek is, egymással ellentétesek valának. De most nyúgot, kelet, belviharok egyszerre, és egymással szövetkezve támadták meg a vajudó hazát, mellyet, még, mint a mohácsi vészkor a távolabbi nyúgot új eszméi is fenekestől felkavartak. Nyúgotról a keleti kényuralmú Ausztria, keletről a törököt felváltott Muszkaország, a haza beljében a felzúditott horvátok, szerbek, szászok, oláhok, rusznyákok, és a koreszmék által felkorbácsolt szabadság ellenesei egyesült erővel rohantak a küzdők nyakára. Lehetett-e illy körülmények között a parányi magyarságnak akkora és annyira tömör erő előtt meg nem dölnie? — Egyet nyertünk még is a szerencsétlen szabadságháborúból. A koreszmék keblünkbe fogadása és győzelmeink által, mellyekkel ellenfelünket az éjszaki colossz segélyül hivására kényszeritettük, életrevalóságunknak jeleit adtuk, s ez által Europa figyelmét irántunk fölébresztettük. Ha azért azt mondjuk, hogy a 48-diki forradalom lépcső, bár véres lépcső volt, hogy a sasszárnyaktól takart ismeretlen magyar név bevezettessék ismét a világtörténelembe, eléggé kifejezni hiszszük ama forradalom történelmi jelentőségét!

---

benyomásai alatt irattak, s jobbára a csalódások, szenvedések, és bánat által megtört számüzöttek beteges képzelő tehetségének nyilvánulataiúl tünnek fel, nem vethetnek kétségtelen világot szabadságharczunk gyászos kimentére.

129. §. A forradalom utáni 12 év. Az 1861-diki országgyülés.

A forradalom öröm- és vérittas két évét sircsendü gyászos 12 év váltotta fel. A szabadság, mint hajdan Astraea a csillagokhoz elköltözött nem csak Magyarország, hanem egész Europa földéről. A februári forradalom vívmányai nagy részben porba hullottak, s a győztes tekintély zsoldosai előtt kimerülve hajolt meg ismét a népek önakarata. A franczia szabad köztársaság elnöke államcsinja, és népe egyetemes szavazata következtében napoleoni császárséggá, alkotmánya császári önkényen nyugvó szervezetté alakittatott. A szabad állammá kiáltott Olaszország ismét régi absolut töredékekké málladt szét: belőle alig maradt egy szöglet — Szardínia — az alkotmányosság élvezetében. A szabadelvü Németország, az egyesitendő német nemzet bálványa ismét a régi hullaszerü szövetséggé lön visszaállitva, s az, mi Poroszhonban, az intelligentia államában életre mutatott, tudományos mozgalmaknál, az államban a jog és hatalom czivódásainál nem tekintethetett egyébnek. A Bourbonok örökké hullámzó Spanyolországa a tetszalkotmányok váltogatásai közben végre önkényuralomba esett viszsza. A jogaiért küzdött Schleswig-Holsteint a nagy hatalmak ismét Dania teljuralma alá helyezték. Szóval a sz. ilonai fogoly azon jóslatából, hogy az 50-es években egész Europa vagy köztársaságokká, vagy muszka kényuralmú országokká változik, ez utóbbi teljesülése napról napra valódibb szint ölte magára. És az állami élet visszaesésével visszaesett a népek társadalmi, vallási, tudományos élete is. A munka- ipari- kereskedelmi- egyletalakulási szabadság mindenütt a kormány szoritó rendőrködése alá vettetett, mi e téren is teljesen megakasztá a népélet szabad vérkeringését. A vallást illetőleg minden szabadabb gondolkozás elfojtatott. A német catholicusok, a világosságbarátok, a szabad keresztyének mint istentagadók társulatai eltiltattak. A papuralom egész középkori hatályával visszaállott. A kormányokkal jogaikat csorbitó concordatumok köttettek. Az erkölcsiség, és világosodás rovására a babona s vakhit magvai hintettek ismét a nép keblébe, mit a Mária szeplőtlen fogantatásáróli tannak hitágazattá tevése szomorúan tanúsit. A tanodák, és tudományok ügye a kegyes-

kedő irány befolyása alatt szinte az állam és papság gyámsága alá szorittatott. Nyers erő uralgott a szellem fölött, s mintha ez minden életnyilványulatból elröpült volna, pusztán anyagra, anyagi előnyökre, anyagi érdekekre fordult a világ minden törekvése.

Képzelhetni, hogy a győztes Ausztria sem maradt messze Europa illy állapotától. Kezdetben ugyan még a forradalmi hullámok befolyása alatt komolyan akarni látszának Bécsben, hogy a minden örökös Habsburg-országból alakitandó egységes állam népeinek, ugy mint a martius 4-diki birodalmi alkotmányban érintve van, némi alkotmányos jogok engedtessenek: de e gondolat csak hamar háttérbe szorult. A vér- és vagyonáldozatok jutalmazása feledékenységbe ment. A tetőpontján állt fejedelmi hatalom legkevésbé sem akarta magát a népakarat által korlátoztatni. Az ünnepelt martiusi alkotmány, részint mert a népek rokonszenvét sem nyerte meg, részint mert a nemesség, és papság ellene zúdult, részint mert — mint hire járt — életbe nem léptetését Ausztria megmentője, az orosz udvar is kikötötte, 1851-diki dec. 31-én visszavonatott, s a halva született gyermek helyett ugyan Szilveszter napján egy császári patens hirdettetett ki a birodalom népeinek. Kiszorita ez minden egyedi jogot a birodalom szervezetéből. Mert az egységes, oszthatlan, örökös monarchia nem többé parlamenti központositásra, hanem a császári akarat absolut egységére vala fektetve. Egy császár, egy kormány, egy kincstár, egy hadsereg, egy vám- s kereskedelmi terület, egy jog, vagy inkább jogtalanság lőn jelszava a megifjudott Ausztriának, „viribus unitis" jelszava az ifjú császárnak.

Mit várhatott Magyarország Europa illy csillagzata s a Habsburgok illy egyetemesitő uralma alatt? megfelelt rá az osztrák Schwarzenberg-Bach miniszterium, melly e szervezetet teremtette, megfelelt rá az 50-es évtized, melly hazánkat is e rendszer örvényébe sülyeszté, megfelelt rá a szomorú állapot, melly ennek következtében nemzetünknek osztalékúl jutott. Magyarország a többi önállástalan tartományok keretébe szorittatván, kitöröltetett az alkotmányos országok sorából. Dynastiájával kötött szerződései, törvényei, szabadságai tökéletesen megsemmisittettek. Helyettök a hóditói jog s Bécsből adott kormányrendeletek határoztak a nemzet sorsa fölött.

Történelmi területe tetemesen megcsonkittatott. Horvát- Tót- Dalmát- Erdélyországok, Muraköz, végvidékek s a régi temesi bánság tőle elszakasztattak, s Horvát- Dalmát- Erdélyország, és szerb vajdaság czimekkel egyenesen Bécstől függő, külön koronatartományokká alakittattak. A megmaradt Magyarország 3000 □ mfdre, s alig 8 millio lakosra szorittatott. E csonka hon kormánya élére, miután 1851 végén Haynau ostromállapoti uralmától megszabadittatott, egy a bécsi kormánynak alávetett helytartó — Albert főherczeg — állittatott. Kormányzat végett az ország eddigi 4 kerülete 5 kerületre (pesti, kassai, pozsonyi, soproni, nagyváradi) osztatott, s mindenik egy egy főispánnal' vagy utóbb alhelytartóságokkal láttatott el. A megyék hatáskörüktől megfosztva e kerületekbe soroztattak be, és egy egy főnök kormánya alá adattak, ki az egyes járásokba nevezett szolgabirákkal vagy kerületi biztosokkal együtt bécsi utasitások szerint vezette a közigazgatási ügyeket. Az igazságszolgáltatás a hatályon kivül tett magyar törvények helyett osztrák törvények szerint megyénként társas bíróságokra, majd megyei ülnökségekre, kerületenként országos törvényszékekre, s a legfőbb fokon — a kir. curia eltöröltetvén — egyBécsben székelő semmitő törvényszékre bizatott. A pénzügyek kezelésére külön főbb, és alsóbb hivatalok állittattak, még pedig elég számosan. Mert a most már nemesre, nem nemesre kivetett egyenes adókón kivül az eddig itt nem ismert nem egyenes adók nemei (bélyeg, illeték, bor- és husfogyasztási adók sat.) hazánkba is behozattak, s ellenőrzésük végett a pénzügyőrök (financzwache) egész legioi álittattak fel. Minden egyletek, összejövetelek, gyülések, tanácskozások, választások eltiltattak, vagy ha később megengedtettek is, csak császári biztosok jelenléte és felügyelete alatt tengethették magokat. A szabad szó, a panasz, az elégületlenség nyilvánítása elfojtva, vagy ha megtörténtek, szigorún büntetve valának. A fölöttük őrködő s helységenként szétosztott csendőrök (gens d'armes), a kiméletlenül motozó pénzügyőrök, az irgalmatlanúl sarczoló adószedők, a szabadon féktelenkedő tisztviselők, az úton, útfélen kémkedő feladók lépten, nyomon szaporiták önkénykedéseikkel a sohajokat, mellyeket az ős szabadság után epedők titkon rejtegettek keblükben. A vallási felekezetek szabad kormányzata, gyülései, választásai

kormányi gyámság fékeivel zsibbasztattak el, s ha később magát a m. királyi hatalmat is megszoritó concordatum következtében a cath. püspökök hatásköre és kiváltságai tetemesen növekedtek is, de a más egyházak törvényadta jogai folyvást letiporva maradtak. A magyar nemzetiség, s vele a többiek is teljesen háttérbe szorittattak. Mert hiszen a népek laza egymáshozsorakozása helyett most a szoros egységes állam gondolata lépvén előtérbe, e czélra minden nemzetiséget szét kelle morzsolni. Innen bár a pesti, és nagyváradi kerületek magyaroknak, a kassai s pozsonyi tótoknak, a soproni németnek bérmáltattak el, s a nemzeti egyenjoguság örve alatt mindegyikben az illető nyelv rendeltetett hivatalos nyelvül használandónak, de a birodalmi egységesség hátratolta az életben mind ezeket, s a németet tevé kivált a magasb kormányzatnak egyedüli nyelvévé. Ez okozta nagy részben, hogy a magyarok majd minden hivatal teréről leszorittattak, s Cseh- Morva- Osztrákországokból egész gyarmatai szállittattak be az idegen tisztviselőknek, kik — értettek nem értettek a dologhoz, értették nem értették a nép nyelvét — özönnel árasztották el a szellemi s anyagi foglalkozás minden ágait. A hazai ifjuságnak csak az eke szarvára, vagy egyházi szolgálatra lehete jövő kilátása. Tanodáink hasonlókép idegen emberek- és nyelvvel borittattak el, vagy a felülről megszabott formaságok nem teljesitése miatt bezárattak, vagy ha meghagyattak is, tanitás és tanulásszabadságot korlátozó parancsokkal teljesen holt intézményekké tetettek. A nemzeti irodalom leszorittatott tevékenysége teréről. S ha Jókai szerint „egy nép halálbizonyitványa az, ha költői elnémultak," nálunk bizonyára mindenütt a halál előjelei mutatkozhatának. A lapok, mellyek meg-meg indultak, hamar ismét el-el némultak. A sajtó bilincsei megélesittettek. Az itt ott felriadt szellem megrémitve riasztatott vissza magános rejtekébe. — De — mivel már a nemzet maga megtevé — vessünk fátyolt e keserű múltakra, s hagyjuk behegedni — a mennyire lehet — a nemzet vérző sebeit!

Mit tehetett, s tehetett e valamit a nemzet történelmi fejlődésére e sorvadó állapotában? megmutatta ama tökéletes szenvtelenség, mellybe e 12 év alatt merülve volt. Minden cselekvősége hallgatva türésben, szabadság utáni sohajokban,

kedvesei gyászolásában, elholt nagy fiai temetésében, vértanúi emléke melengetésében, az uralkodóért adott vér- és vagyonáldozataiban határzódott. Azon egyetlen egy könyörgő felszóllalásánál, mellyet a haza több conservativ főurai a császárnak, midőn 1852-ben Magyarországot a megparancsolt örömünnepek lármái közt beutazta, az akkori primás Scitowszky által az alkotmány visszaállitása végett benyujtott folyamodásukban kifejeztek, nem mutatta egyéb ez egész korszak alatt életmozgalmát. S erre is mi lön a felelet? A primás, a folyamodók nehezteléssel visszautasittattak, s másnap a hivatalos lapban ő fölsége tudatá, hogy meg van elégedve az új szervezet folyamatával, s jövőre is ennek fentartását igényli. Igy a nemzetnek újra ismét el némulnia kelle. A népek rokonszenve, melly Angliában a Haynau ellen egy sörház látogatása alkalmával támasztott ellenszenves tüntetésekben, kivándoroltainknak mindenütt szives pártolásában, s Kossuth kormányzónak az éjszakamérikai egyesült államok kormánya által hivatalosan lett elfogadásában olly élénken mutatkozott, rajta mit sem segitett. Azon kisérletek, mellyeket megszabaditására számüzötteink itt ott a külföldön, sőt benn a hazában is izgatásaikkal kezdettek, még rosszabbra forditották sorsát. Neki csak a várakozásba, csak az összes europai viszonyok jobbra fordultába lehete vetni reménye horgonyát.

E fordulat be is állt nem sokára. Azt, mit a népek kimerült ereje kivivni nem birt, a nagy hatalmak túlhajtása és egymás iránti féltékenysége lassan lassan megszülte. Miklós orosz czár, miután a forradalom egész Europában elfojtatott, a legbüszkébb elbizakodottsággal kezdette meg őse régi tervét, Törökország meghóditását. A megtámadásra használt ok csak hasztalan ürügy volt. A zultán t. i. a franczia császárnak, mint a jeruzsálemi r. catholicusok szerződés szerinti védurának kivánalmára a Jeruzsálemben levő szent siri templom kulcsait szintugy a római, mint a görög catholicusok részére átengedte, s ebből a két egyház kegyes atyái közt támadt czivódásokat erőhatalommal elnyomta. Sértésnek vette ezt a czár, ki magát a török alatt levő görög keresztyének védurának tartotta, s mivel a zultán a töle kivánt elégtételt meg nem adta, 1854 tavaszán Pruthoz, majd Pruthon tul török birtokokba inditotta

hadait. Napoleon, ki magát a trónon megerősitvén a külügyekben döntő nagy hatalmúl akart föllépni, s a Napoleon-családon elkövetett méltatlanságokat megboszulni, pártját fogta a zultánnak, s Tenedosba küldte hajósseregét. Angolország, melly nem nézhette jó szemmel sem az orosz foglalásait, sem a francziák ne tán nyerendő dicsőségét, kényszeritve érzé magát a beleelegyedésre, s jól fölszerelt flottáját utána küldte a francziának. Hozzájuk csatlakozott később Szardinia is, melly 6-dik nagy hatalmúl akarta magát felküzdeni. Poroszország semleges maradt. Ausztria közvetitő szerepével hol ide, hol amoda fordult, de a háború kitörését meggátolni nem tudta. A 4 szövetséges, és Oroszország nem voltak egymással kibékithetők. Igy véres összecsapásokkal nyilott meg a háború. A törökök Omer basa vezérlete alatt kiverték Szilisztriából a muszkákat. A szövetségesek Krimben Almánál, Ingermannál megverték Miklós hadait, hires erődét Sebastopolt ostrom alá fogták, 349 napi vivás után bevették, s győzelmeikkel Miklós utódát II Sándort (mert ő legszebb seregei elveszte miatti fájdalmában még a háború bevégezte előtt megholt) egy Párisban (1856 mart. 30) megkötött béke elfogadására kényszeritették. A párizsi congressuson a Dunafejedelemségek a muszka protectoratus alól kiszabadittatván a zultán legfőbb fensősége alatt a 6 hatalom védelme alá helyeztettek, Oláh- és Moldvaország egyesittettek, Duna torkolata szabaddá, a fekete tenger semlegessé tetetett, a porta által a keresztyén török alattvalóknak adott szabagságok elfogadtattak, s Törökország az europai hatalmak sorába befogadtatván, egész területében biztositttatott. Ezzel meg volt törve a félelmes muszka suprematia. Europa népei megaláztatása hirére könyebben lélegzettek. Kelet megtágult féke alól merészebben szökkent fel a szabadság. A 7 évi álmából fölébredt szellem szabadabb intézmények létesitésére kényszerité nagy részben az államok fejeit. Abdul-Medzsid zultán az 1856-diki hat-humajumban keresztyén alatvalóinak több szabadságot adott, mint sok keresztyén fejedelem a magáéinak. II Sándor a parasztok földhez kötöttségét eltörölni határozván, az ellenszegülő nemesség daczára 22 millio ember sorsát lényegesen megjobbitotta. Poroszország a királya betegségében helyettessé tett porosz herczeg Vilmos szabadel-

vübb kormányzósága alatt valódibb alkotmányosság elérésének nézett elejbe. Az olasz népek szabadságra törő vágya visszatarthatlanabbúl lobbant fel, s Cavour Szardinia minisztere már a párisi congressuson figyelmezteté a hatalmakat Olaszország e törekvésére. Francziaországban a népuralommal csak játékot üző császárt a számos gyilkolási merényletek, különösen Orsini olaszé, Olaszország megszabaditására rázták fel. Igy imitt amott a népek ismét feltámadni kezdének, hogy azt, mit 9—10 év előtt a rohamos sietség zivatarai közt magok elrontottak, alaposb, megfontolóbb, de annál biztosb úton kivivják.

Az új fordulatok e szele legjobban érte a másik absolut nagyhatalmat Ausztriát, mert épen e volt az, melly Olasz- és Németországra gyakorolt befolyásával minden szabadabb eszmét elfojtva tartott. Ausztria már az orosz-török háború alatt kellemetlen helyzetbe lőn sodorva. Mivel sem a czárnak, kinek trónja megmentését köszönheté, nem ment segélyére, sem a nyúgoti szövetségesekhez nem csatlakozott, mind Muszkaországnak, melly Ferencz Józsefet hálátlansággal vádolta, mind Napoleonnak, ki különben is rajta mint nagybátyja egyik legnagyobb ellenén s az 1815-diki bécsi határozatok szerzőjén boszút állani akart, gyülöletét magára vonta. Poroszország a Habsburgoknak régóta ellenlábosa, a német szövetségnél tervezett javaslatainak megbuktatásaért csak álbarátja volt Ausztriának. Az olasz népek ellenszenvvel fordultak el a Habsburgoktól, kik a pápával, a nápolyi s több apróbb fejedelmekkel együtt egyesülésük- és felszabadulásuknak legnagyobb akadályozói voltak. Szardinia 49-diki vereségei visszatorlása végett mindig résen állt az osztrák császár ellen. Igy Ausztria, miután kivált az 1815-diki szerződésekhez, és Italiában most még magosabbra fokozott befolyásához ragaszkodó makacsságával Angliát is elidegenitette, tökéletesen elszigetelve maradt. Innen lett, hogy midőn a szárd király II Victor Emmanuel, és Napoleon Olaszhonnak régen tervezett felszabaditása végett ellene dacz- és védszövetséget kötöttek, s a Ticinon át Szardiniába berontott osztrákoknak 1859 maj. 3-án hadat üzentek, egyedül magának kelle a jól készült szövetségesek ellen harczra szállnia. A harcz makacs, és véres volt. A szárd sereget az Olaszország minden részeiből tódult önkéntesek tetemesen sza-

poritották. Garibaldi ez önkénytes csapatok vezére mindenütt hatályosan támogatta a szövetségesek hadmozdulatait. Hát mögött a magyar átszököttek- vagy menekültekből alakult magyar legio, s a szabad Italia hirére föllelkesült néptömeg tetemesen megnehezíték az ellenség müködéseit. Igy midőn maga Napoleon is vont ágyuival belevegyült a harczba, Ausztria hires ezredei Montebellonál (maj. 20), Magentánál (jun 4), s végre, midőn Mincio folyam mögött Lombardia visszanyerésére utolsó kisérletet tettek, Solferinonál (jun. 24) kegyetlenül megverettek. E vereségek Ferencz Józsefet a Napoleon által Villafrancában ajánlott föltételek elfogadására, s Zürichben (1859 nov. 10) egy béke megkötésére kényszeritették. A béke Lombardiát Napoleonnak, Napoleon által Szardiniának adja, az elüzött modenai és toscanai herczegeket visszahelyeztetni — de fegyver nélkül — megengedi, s az osztrák császárnál megmaradt Velenczét olasz kormánnyal elláttatni rendeli, a midőn az mint valóságos olasz állam egy részét képezendi azon szövetségnek, melylyé a pápa elnöklete alatt Olaszország alakuland. E volt vége az első olasz háborúnak.

A zürichi békével, melly a másik absolut nagy hatalmat is megalázta, még szembetünőbb fordulata állott be az europai viszonyoknak. A nyilván jognak egy szép elve, melly szerint a népek sorsa idegen hatalmak beavatkozása nélkül magoknak a népeknek szabad elhatározására hagyandó, kezdett ez óta Europa történelmének sarkpontjául fölemelkedni. Minden államban hát azon reményre nyilt kilátás, hogy a népek akarata szabadabban érvényesittetik, s az egyedi szabadság tovább tovább terjedend az államok rétegeibe. E remény valósult is egy két államban, s legelőször is mindjárt a forrásban levő olasz földön. Itt a háború alatt és által még magasbra fokoztatott a szabadságvágy, s mivel a tervezett olasz szövetségnek az oda csatolandó elemek ellentétessége miatt létre nem jöhetéséből mindenki meg volt győződve, hogy egy szabad Olaszország csak Italiának politikai egyesitése, még pedig a szárd királyház alkotmányos egyuralma alatti egyesitése által érethetikel, minden apróbb állam vagy herczegség ennek elérését tüzte ki mozgalmai czéljául. Parma, Modena, Toscana a nép egyetemes szavazatával Victor Emmanuelhez csatlakoztak, Bologna,

s az egyházi állam minden legatioi, és márkjai, mellyek nem tartoztak a sajátképeni Péterörökséghez, szinte ezt tették. Nápolyország, miután Garibaldi önkényteseivel Siciliát tőle elszakasztotta, s új királya II Ferencz Gäetát, hova Garibalditól szorittatott, feladni (1861 feb. 13) kénytelenitették, a nép egységes akaratával hasonlókép Victor Emmanuelt fogadta el királyúl. Igy az olasz kamará k1862-i határozata által — bár az egységes Italiából még Róma és Velencze hiányoztak — Olaszország egy királyságnak, II Victor Emmanuel isten kegyelmeés a nép akaratából Olaszország királyának kikiáltatott, mit utóbb Europa fejedelmei is elismertek. Az 1814-ben eltemetett Olaszország ekkép hamvaiból fel lőn támasztva.

A Németszövetség népeinél hasonlókép nagy mozgalmat szült az olasz háború. A rég ohajtott, várt, és keresett szabad egyesülést az ezt gátló Ausztria megveretése, az olaszok szerencsés kisérletei, s a németeknek a franczia megtámadástóli félelme itt is élénk vágyává tették a nemzetnek, mit a tömörülés végett imitt amott alakitott egyletek (a nemzeti egylet, a német reformegylet, a képviselők egylete, a tornászegyletek), s a szövetségi szerkezet javitására irányzott kisérletek eléggé tanusitottak. Sem az egyletek, sem a javitási tervek nem hoztak ugyan még most semmi nagyobb eredményt, mert mind Beust szász miniszter dolgozata, mind Ferencz Józsefnek a német fejedelmek Frankfurtba (1863 aug. 16) összehivott congressusában maga által személyesen előadott javaslata csak részleges változtatást akartak, s ezért Poroszországban éles ellenzőre találtak; de a német szövetség tarthatlanságát kétségtelenné tették. A németek nagy többsége nem akart tovább a bécsi congressus absolut teremtménye járma alatt maradni, Németországban nem államszövetséget, hanem szövetséges államot ohajtott, s egy a Hohenzollernek alatt külképviseletben, parlamentben, kereskedésben, és honvédelemben egyesitendő nagy államnak alakitására forditotta ez óta minden figyelmét.

Francziaországban a néppárt különös helyzetben volt. A babérokkal haza tért császár adott ugyan közbocsánatot, a pártokat kibékiteni törekedett, az államtanács- és tövényhozó testnek a politikába beleszólást megengedte, a határokat a

szárd királytól kapott Savoya- és Nizzával öregbitette, s Angolországgal szabad kereskedelmi szerződést kötvén az iparnak nevezetes felszökkenést költsönzött; de a belállapot továbbra is szabadtalan maradt. A nemzetnek pangó szabadsága kárpótlásaúl a külföldön szerzett franczia dicsőséggel meg kelle elégedni.

Legdöntőbb befolyást gyakorolt az olasz háború Ausztria sorsára. A zürichi béke napfényre hozta az eddig takargatott hatalom-sülyedést, s keserű önismeretre rázta fel a népet és fejedelmet az eddigi önámitásból. A császár, és világ most tudá meg igazán, hogy Ausztria mennyire elhagyatottan áll Europában. Az orosz folyvást neheztelt, a poroszszal a német ügyek miatt naponta öregbedett a feszültség, az angol nem viseltetett semmi rokonszenvvel, a francziákban Napoleon kétes magatartása miatt a megkötött béke mellett sem lehetett bizni, az egységes Olaszországgá vált Szardinia különben is halálos ellenség volt, a megbukott német, és olasz befolyás a szövetkezésre nem nyujthatott semmi kilátást, a kisebb államok részvétlenül fordultak el a megalázott nagy hatalomtól. Még keserübb volt a meggyőződés, mellyre szinte a közelebbi események következtében a belállapot megismerése által kelle jutnia Ausztriának. A 10 év óta erőszakolt kormányrendszer tökéletesen *czéltalannak mutatkozott*, az örökös *provisoriumokkal* mindenkinél elégületlenséget szerzett, a szerbet, horvátot, oláht, ruthent, tótot, csehet, kik 49-diki hü szolgálataikért jutalmat vártak, a többi nemzetekkel egyenlőn sujtotta, az államadósságot roppant tömegre szaporitotta, a népet a sulyosbodó terhekkel naponta jobban elszegényitette, a nép ellenszenvével találkozó clerustól, a lélekismeretlen bureaucratáktól, a közelebbi vereségekkel demorálizált hadseregtől, melylyek eddig vak eszközei voltak, nem várhatott többé elegendő támaszt, s igy az egységes ifjú birodalmat szilárdulás helyett teljes ziláltságnak vitte elejbe. E körülmények megtörték az udvar büszkeségét, s az öntudatra ébredt fejedelmet az eddigi rendszer megváltoztatására kényszeritették. Ferencz József már a békealkudozások alatt (1859 jul. 15) nyilatkozványt bocsáta népeihez, mellyben az államügyek egy része önállású képviselöknek átadatni, az egyes országokban rendi képviseletek

alkottatni, a községügyek összehivandó bizalmi férjfiak tanácskozása alá bocsáttatni, a költségek a kormányzat minden ágában kevesbittetni, az izraeliták helyzete korszerüleg szabályoztatni, s a nem cath. hitfelekezeteknek önkormányzata, és szabad vallásgyakorlata biztosittatni igértettek. S hogy ez igéretek valóságokká is legyenek, a miniszteriumból az eddigi rendszer apostolai (köztök Bach) elbocsáttattak, a protestansok részére egy önállóbb kormányzatot engedő császári patens adatott ki (1859 sept. 1), a községügy elrendezése a hivatalnokokkal tanácskozó bizalmi férfiakra bizatott, s az államháztartás, adósságok, és törvényhozási tervek fölötti tanácskozás végett a már 1851 óta létező birodalmi tanácshoz minden koronaországból tekintélyesb férfiak neveztettek és hivattak össze Bécsbe (1860). Mind ez azonban mi sükert sem eredményezett. A 3 vesztett csata igéretekre fakasztá a büszke tróut: de ez igéreteknek — mert csak alkotmányos mázú ámitások valának — annyi megcsalatás után senki sem adott hitelt. A még teljuralmi magvakat rejtegető fél intézkedések nagy részben ellenszenvre találtak. A protestans patens, ha a német és szláv tartományokban megelégedést szült is, de a magyaroktól bizalmatlanúl fogadtatott. A pénzszükség folytonosan nagyobbodott, s a már 2351 millióra hágott adósság annyira meggyöngité az állam hitelét, hogy az ujonnan költsön kért 200 millióból alig iratott alá 75 millio. A megerősitett birodalmi tanácscsali kisérlet, mert tagjai nem a nép, hanem a kormány megbizottjai voltak, s szabad nyilatkozataikban tetemesen megszorittattak, semmi eredményre nem vezetett. A birodalom belés külviszonyai sehol nem mutattak jobbrafordulást. Illy sükertelenségek még jobban kényszeriték a kormányt annak elismerésére, hogy a harapodzó bajoknak nem egy két csalóka engedmény, hanem egyedül az alkotmányos reformok utáni vágy kielégitése lehetnek gyógyszerei. Ferencz József azért, midőn a sulyosbodó helyzet naponta égetőbben sürgeté a függő kérdések megoldását, 1860-diki oct. 20-án ismét egy okmány kibocsátásával kisérlette meg birodalma rendezését. Egy újabb alkotmánynak rakattak itt le alapvonalai, még pedig akképen, hogy — mint az okmány mondja — a birodalmi népek és országok szintugy történelmi jogtudata- és különbféleségének,

mint oszthatlan, elválhatlan együttmaradásának egyenlőn elég tétessék. A törvényhozás a fejedelem és népképviselők közt megosztatik. A saját tartományi ügyek mind egyik ország népválasztotta gyüléseire (18) bizatnak: de azok, mellyek mindnyájával közösek (pénz- adó- vám- kereskedelem- had- közlekedés- külügyek), egy a tartományi gyülések tagjai közől és és által választandó összbirodalmi tanácsban (követek, és császártól nevezett urak háza) rendeltetnek tárgyaltatni. Megváltoztatott egyuttal az eddigi kormányzat is. Magyar- Erdély- Horvátországok bel- igazság- vallás- és oktatásügyei elszakasztatván a bécsi miniszterium központi hatóságától, a 48 előtti lábon visszaállitandó cancellariákra s törvényszékekre; a többiek pedig egy államminiszteriumra ruháztattak, mellynek élére nem sokára a szabadelvüségéről dicsért b. Schmerling államminiszter állittatott.

Az osztrák s europai viszonyok illy fordultával fordulni kezdett Magyarország sorsa is. Milly örvényei közt libegett ez a lefolyt 11 év alatt a lét- és nemlétnek? röviden följegyeztük. De büszkén jegyezhetjük fel egy uttal, hogy ez örvények szélein, bár a nemzet egy részét kétség tartotta lenyügözve, de nagy része keblében ingatlanúl állt egy jobb jövőnek hite. A szenvedés megtanitotta türni a magyart, megtanitotta csak magában keresni elnyomói ellen az üdvet, megtanitotta sajátjává tenni a kitartást. És e kitartás meghozta a maga édes gyümölcsét. Az igazság erkölcsi ereje előtt hátrált a nyers erőszak; a szivosság eltompitotta az önkény fulánkját; a jog soha ki nem irthatott érzete engedni kényszerité a tények jogtalan bálványzóit. A mint sülyedt naponta a diadalmas Ausztriának csupán szúronyokra fektetett tekintélye, úgy emelkedett naponta a legyőzött Magyarországnak csupán jogaiban vetett bizalma. És midőn csak legkevésbé is tágulni kezdett a tényleges hatalom féke, azonnal élénk mozgásra mere fölkelni e hátraszoritott jogérzet. Innen lett, hogy már az olasz háború alatt, és a császár juliusi nyilatkozványára imitt amott hangosban emelte fel szavát az eddig csak hallgatni tudó közvélemény. Innen lett, hogy midőn Széchenyi öngyilkossága hire Krisztus feltámadása 1860-diki ünnepén (april 18) szétfutott a hazában, a nagy reformator halála, mint élete tettre villanyoz-

hatá fel a feltámadt közérzületet. Innen lett, hogy a protestánsok, midőn az 1859-i patens elfogadására felszóllittattak, azt majd minden gyülekezetükben kereken visszautasitották, az egyházi s tanodai szabadságukat biztositó 1791-diki törvényeket visszaállitatni kivánták, erélyes felszólalásaikkal a megtört úton haladni az ország többi lakosait is neki bátoritották, s igy a vallásszabadság ügyét, mint már egy párszor a mohácsi vész után és a Rudolf alatti vonaglás korában egyik megmentőjévé tették a sirja szélén állott hazának. Innen lett, hogy még a bővitett birodalmi tanácsban is az oda meghivott magyar bizalmi férfiak (gr. Apponyi, Andrássy, Barkóczy sat.) a magyar nemzetnek csak történelmi jogai helyreállitásával lehető kibékitését hangsúlyoztatták. Innen lett, hogy Magyarországban a sok cseh, morva, osztrák, stájer tisztviselők és német nyelvű kormányzat ellen mindig élesbek lettek a gúnyos kikelések, s a buzgón felkarolt magyar nyelv, és nemzetiség mindig merészben visszakivánta természet- és törvényadta jogait. Innen lett, hogy minden alkalom felhasználtatott, melyen a jelen törvénytelen állapot ellen és visszaállitandó szabadság mellett tüntetéseket lehete kimutatni, mint ezt a számos ünnepélyeken tartott beszédek, a Vörösmarty- és Kölcseyhymnusznak úton út félen éneklése, a magyar vértanúk sirjaihozi zarándoklások, a magyar öltözet szivvel lélekkel felkarolása sat. élénken tanúsiták. Innen lett, hogy midőn az octoberi diploma következtében a magyar cancellaria (b. Vay Miklos korlátnoksága alatt), a m. k. helytartótanács, a magyar itélőszékek, a megyék, a szerb vajdaság, a magyar hivatalos nyelv régi állásukba visszahelyeztettek, a megyék bizottmányi gyülései nem a Bécsből előirt, s főispánokhoz küldött utasitásokhoz szabták, hanem egészen ellenzéki térre helyezték magokat. Innen lett, hogy ámbár egy császári rendelet (1860 jan. 16) a növekedő fejetlenség elnyomása végett szigorú rendszabályokkal fenyegetődzött, a megyék 10 évi sérelmeik elsorolásával, az octoberi okmány sérelmes volta kijelentésével, s a 48-diki törvények teljes helyreállitása kérésével feleltek a császári szavakra. Innen lett, hogy midőn 1861-diki febr. 26-dikán az octoberi okmányban kimondott szervezet foganatositása végett a birodalmi tanács összealkotása kihirdettetett, s

ennek alsó házában Magyarország is 85 követtel részt venni rendeltetett, nyugtalanúl zúdult fel a közhangúlat az ország függetlenségét sujtó illy intézmény ellen. Innen lett, hogy midőn Ferencz József megkoronázása végett országgyülés tartását helyezvén kilátásba, a primás elnöklete alatt Esztergomba értekezletet rendelt összehivatni, melly a gyülésre teendő választások módozatát meghatározná, a tanácskozmány egyhangúlag a 48-diki választási törvényt mondotta alkalmazandónak. Innen lett szóval, hogy midőn az országgyülés 1861-diki april 2-dikára Budára összehivatott, a nemzet már pártjaiban, érzetében, kivánalmaiban olly erős phalanxxá volt tömörülve, mellyet semmi okmány, igéret vagy fenyegetés nem birt többé visszariasztani a 48-diki függetlenség követelésétől.

Illy előzmények után, az udvar és nemzet illy sarkellenes helyzetében nem sok kilátás lehetett, hogy a megnyilt országgyülés kedvező sükert arasson. Már megnyitása — mert Ferencz József nem Pestre, mint a 48-diki törvények rendelik, hanem Budára hivta össze — viszályt okozott, mi utóbb úgy egyenlittetett ki, hogy a gyülés Budán nyittatott meg, de Pesten folytattatott. Mind a meghivó levél, mind az országgyüléshez intézett fejedelmi leirat, mind a beszéd, melylyel gr. Apponyi György országbiró mint fejedelmi biztos, és felsőházi elnök a gyülést megnyitotta, azt tüzték ki az országgyülés legfőbb teendőjéül, hogy Ferencz Józsefet, a trónnak, miután arról V Ferdinánd, és testvére Ferencz Károl lemondtak, a prag. sanctioban kitüzött rend szerinti örökösét megkoronázza, s az alkotmányos állapotok visszaállitása- és a viszonyok igényeihezi idomitásáról tanácskozzék. Az alkotmányosság visszaállitását akarták a magyarok is, mert nekik a szerencsétlen csaták után az önfentartási védelem folytatásában úgy sem lehete más terük, mint a jog, és törvényesség melletti küzdelemre viszszatérni; de ők a jogfolytonosság fonalát ott fogván fel, a hol megszakadt, mindenütt és mindenben a szentesitett törvények életbeléptetéséhez ragaszkodtak, minden intézkedést azért, mi ezekkel ellenkezik, teljesen visszautasitani kivántak. A magyar nép ez akaratának kelle kifejezést adni a képviselőknek, mit ők, miután Ghyczy Kálmán elnöklete alatt a képviselő házat megalakultnak nyilvánitották, s két szilárd hazafiságú

társukat Palóczyt, és gr. Teleky Lászlót eltemették, hüven teljesitettek is. Deák Ferencz, Pest belvárosának szeplőtlen jelleme, hosszas tapasztalatai, s törvényeinkhez töretlen ragaszkodása által a nemzet vezérévé avatott képviselője tolmácsolta a nemzet közérzületét. Május 13-án előadott javaslatában meghatón ecsetelte a lefolyt 12 év szenvedéseit: de melyekre fátyolt vettetni kivánt. Élénken rajzolta a sebeket, mellyeket ő fölsége legelső alkotmányos lépése, az oct. 20-diki diploma az által, hogy a pénz- hitel- had- vám- kereskedelemügyeket, tehát a nemzeti élet leglényegesb kérdéseit a nemzet kezéből kiveszi, az ország függetlenségén, a prag. sanction, s az ezt világositó 1715: 3, 1741: 8, 1791: 10, 12, 1825: 3 czikkeken ejteni czéloz. Fájdalmasan emlité az ország területe csorbitását s az országgyülés csonkavoltát, mert sem Erdély- Horvát- Tóth- Dalmátországok, Fiume, s a határőrvidékek a kir. eskük szerint visszacsatolva, sem ezek követei a gyülésre meghiva, és megjelenve nincsenek. Keserüen sorolta elő legfontosb törvényeinknek hatályon kivül tételét, felelős kormányunk hiányzását, jogtalan adók behajtását, esküdtszékek mellőzését, sajtószabadság semmitését, s a számos törvénytelenségeket, mellyek, bár az uralkodó az absolut hatalomról lemondott, még most is egyre gyakoroltattak. Elevenen mutogatta azon trónlemondási okiratok törvénytelenségét, mellyek a gyüléssel a végett közöltettek, hogy törvénybe igtattassanak. Részvéttel panaszolta több honfiainknak még most is börtönben vagy számkivetésben sinylődését. Inditványozza azért: jelentse ki az országgyülés, hogy a föltételeket, mellyekhez az alkotmány visszaállitása köttetik, el nem fogadhatja, — hogy a hozzájárulta nélkül történt lemondás okmányai ellen, bár ő fölsége öröködését, ne hogy az europai diplomatiával összeütközésbe jöjjön, el nem ismerni nem akarja, tiltakozik, s azokat csak úgy és akkor kivánja tárgyaltatni, ha külön és egyenesen Magyarországhoz intézett okiratok fognak kiadatni, — hogy az olly sok eskü és törvény által biztositott függetlenséget semmi tekinteteknek fel nem áldozhatja, a törvényhozást s kormányzatot a magyar királyon kivül senki mással meg nem oszthatja, tehát sem a had- és adóügynek az országgyüléstől elvonásába bele nem egyezhet, sem a biro-

dalmi tanácsban részt nem vehet, ő fölsége többi országai alkotmányos népeivel csak ugy mint önálló szabad nemzet más önálló szabad nemzettel esetenként levén hajlandó érintkezni,— hogy Erdély- Horvát- Tótországoknak, Fiumének, s végvidékeknek az országgyülésre haladék nélkül meghivását ohajtja, mert ez addig, mig kiegészitve nem lesz, sem koronázási egyezkedésekbe, sem törvények alkotásába nem bocsátkozhatik, — hogy a jogtalanúl behozott intézkedések s terhek megszüntetését, és a felfüggesztett törvények azonnali visszaállitását határozottan sürgeti, mert akarja ugyan a teljes jogegyenlőség alapján nemzet- és valláskülönbség nélkül a nemzet alkotmányos életét tovább fejleszteni, de mig annak biztositékaitól meg van fosztva, nem haladhat előre, — hogy kész a többi örökös országok alkotmányos népeiért, ne hogy velünk együtt összeroskadjanak, mind azt megtenni, mit önállása sérelme nélkül megtehet, — hogy el van határozva a nem magyar nemzetiségek és Horvátország jogos követeléseit a méltányosság alapján az ország szédarabolása nélkül kielégiteni,— s hogy végre reményli, mi szerint ha a fejedelem azt akarja, hogy a hitnek és bizalomnak megszakgatott gyökerei újabb szálakat hajtsanak, mind ezeket teljes mértékben méltánylani fogja. Beszédét, melylyel javaslatát előadta, roppant éljenzés követte, s indiványai egytől egyig elfogadtattak, úgy, hogy csak egy kettővel (hitfelekezetek és nemzetiségek teljes meg nyugtatása, az ipar s kereskedésnek minden nyügtől fölmentése, hitelintézet felállitása sat.) kivánták azokat némellyek megtoldatni. De annál nagyobb vita merült fel a fölött: kinek, és mi alakban mondja el mind ezeket az országgyülés? Deák Ferencz II Mátyás, III Károl, II Leopold, I Ferencz még trónraléptükkor meg nem koronázott fejedelmek alatti példákra hivatkozva, az inditványozottak kijelentésére feliratot javasolt, még pedig ahoz küldendőt, ki tényleg a fejedelmi hatalmat gyakorolja. Mert ha azzal, ki az országgyülést összehivta, ki mindenünket elvette, s ki mindenünket visszaadhatja, szóba sem állunk, a nemzet és világ méltán vádolhat, hogy meg sem kisértettük az abnormis helyzetből béke kivergődést. Mások ellenben Tisza Kálmán (debreczeni képviselő) inditványa után — mivel még nem törvényes a fejedelem, — nem

tartották lehetőnek az ahoz küldendő felirást annyival kevésbé, mert az országgyülés kiegészitve nem levén törvényesen nem irhat fel, mert törvényes közegeink nincsenek, mellyek által a felirat felküldethetnék, s mert a felirat mint alázatos folyamodás és kérelem már előre elismerné az uralkodó jogai törvényességét, s bennünket hóditottak szerepére, a jogi állapot tettleges elhagyására vezetne: felirat helyett hát határozatot hozatni sürgettek, mellyben a nemzetnek egyhangú akarata az inditványozottak iránt volna férfiasan kifejezendő. A két párt (felirati és határozati párt) 3 hétig küzdött egymással, mig nem végre 3 szavazattal a felirat nyerte meg a többséget. Az általános tárgyalásnál győzött ekkép a felirati párt: de, midőn a részletekre került a vita, számos helyen annyira meg lőn Deák fogalmazványa változtatva, hogy ő azt jelen alakjában saját eredeti inditványának többé nem ismerte el. Igy a megszólitásnál „Fölséges császár és király! helyett csak „Fölséges úr! határoztatott használtatni, s a lemondási okiratokat illetőleg Deák inditványa akkép rendeltetett módosittatni, hogy az 1848: V és III czikkei visszaállitása előtt amaz iratok birálatába nem bocsátkozhatik, s a trónváltozás iránt nem nyilatkozhatik az országgyülés, mi a lemondás semmis voltát, tehát az uralkodó öröködése teljes törvénytelenségét rejtette magában.

Mélyen sértette e czélzott jogtagadás az uralkodót, és dynastiát; de még mélyebben azon beszédek, mellyek a gyülés termeiben tartattak. A 13 évi uralomra mondott kárhozatszavak, az alkotmányos igéreteknek csak gúny- és játéküzésül használt alkudozásokká bélyegzése, a régebben ütött s most is egyre vert sebek emlegetése', a sülyedő pénz- és külügyeknek himezetlen földeritése, a megmentett trónért jutalmúl adott jogtapodások feszegetése, s több illy szenvedélyes kitörések, melyekkel a valahára szabadabban szólhatott képviselők keserü beszédei tömve valának, kellemetlenül hangzottak az udvar, és kormány füleiben. Ferencz József azért a nélkül, hogy a felirat felvivőit, — a két házelnököt — elfogadta volna, az országgyüléshez egy dorgáló leiratot küldött, mellyben a feliratot — mivel annak mind alakjában, mind szövegében a jogai ellen intézett egyes kitöréseket mind két ház által elfo-

gadtatni látja — vissza utasitja, s a gyülést az 1790-ben követett eljárásra, a feliratnak elfogadható alakban fogalmazására szólitja fel. A törvényhozók erre, ne hogy a fejedelem teendő nyilatkozatát gátolni láttassanak, a feliratot a Deák által javasolt czimmel és szöveggel szerkeztették egybe, s elnökeik által Bécsbe újra felküldötték. Ha volt előbb kifogás az alak, még több lehetett most a tartalom ellen. A felirat — mint érintettük — mindenütt, mindenben, és minden törvények visszaállitása mellett teljes függetlenséget, s a többi örökös országokkal csak személyes egyesülést, csak esetről esetre érintkezést kivánt, minden kisérleteket hát, mellyek az ország ez állását meghiusitanák, visszautasitott. Bécsben ellenben, mint ezt legközelebb a május elsőjén megnyilt birodalmi tanácsban tartott, s a birodalmi egységet fennyen harsogtató trónbeszéd is mutatá, a különálló függetlenségről, személyes egyesülésről, visszaállitandó törvényeinkről hallani sem akartak, s tovább is csak az alkotmányos mázzal kent teljuralom fékén, a kiadott oct. 20-i, és február 26-diki császári iratok fonalán akarák vezetni a népeket. Hiában volt, hogy octoberi férfiaink b. Vay korlátnok, és gróf Szécsen tárcza nélküli miniszter a fejedelem tanácsában a magyarok jogos kivánalmai lehető megadását sürgették: tanácsaik nem hallgattattak meg, Vay és Szécsen lemondásra kényszerittettek, s helyettük gr. Forgács Antal neveztetett cancellárrá, gr. Eszterházy Mór tárcza nélküli miniszterré. E merev állásnak lehetett e más kifolyása, mint egy minden jogos kérelmet megtagadó leirat? Ő fölsége válaszában, mit az országgyülés feliratára jul. 21-dikén leküldött, Magyarországnak a Habsburgok többi országaival 3 századnál idősb, s a puszta személyes egyesülésnél minden esetre szorosb kapcsolatát idézett törvényczikkekkel bizonyitgatván, minden függetlenségi kivánalmat visszautasit, a 48-diki törvényeket, mellyek épen illy különszakadási kisérleteikkel az összes birodalmat veszélyes rázkódásokba sodorták, általa soha sem el ismertteknek, sem el ismerendőknek nyivánitja, a törvényhozókat azok megváltoztatására — mert addig sem koronázás, sem hitlevél tárgyalása nem lehet — szólitja fel, a már megnyilt osztrák birodalmi gyülésbe 85 követet küldetni sürget, Erdély unióját, melly soha törvény-

erőre nem lépett, Erdély nem sokára összehivandó képviselői eldöntésére, Horvát- és Tóthország viszonyai elintézését a magyar és horvát gyülések költsönös értekezésére halasztja, a nemzetiségek kielégitése iránt törvényjavaslatot alkottatni kiván, a lemondási okmányok alaki hiányai miatt támasztott ürügyöt komolyan visszautasitván, miután azokban Ferdinánd az osztrák császárságról, és minden ez alatt egyesitett királyságokról, tehát Magyarországról is lemondott, akarmi újabb okmány kiadását szükségtelennek mondja, a kivételes bíróságok által hozott itéletek következményeit koronázása alkalmával megszüntetni igéri, s végre a főrendeket és képviselőket kötelességük pontos teljesitésére komoly megintéssel emlékezteti. Férjfias higgadtsággal hallgatta végig a képviselők háza a felolvasott leiratot. Csak egy két derültebb mosoly, melly törvényeink bécsies magyarázatára többek arczain mutatkozni kényszerült, mutatá a visszatetszés nyomait. Belátá egyszerre mindenki, hogy illy megszólamlás után minden fáradozás az egyezkedésre sysiphusi kő leend. Ne hogy azonban a hallgatás beleegyezésre magyaráztassék, az országgyülés a leirat minden egyes tételeire választ irni határozott. Deák Ferencz tolmácsolta ismét a nemzetnek e válaszban kifejezendő akaratát. Augustus 8 dikán a tömött terem, és zsufolásig telt karzat tapsai közben egy javaslatot olvasott fel, mellyre ezerek ajkai egyszerre ámént mondottak, mellyet a képviselők viharos tetszéssel tüstént elfogadtak, s mellynek harmadnapra a felső ház tömeges felállása és kardcsörtetése által megadta a közhelyeslés kenetét. Magasztosb napja nem volt ennél az országgyülésnek. A felirat olly méltósággal vette föl az elejbe vetett viadalkeztyüt, olly dönthetlen érvekkel felelt a leirat minden szavaira, hogy Europának akaratlanúl is elismeréssel kelle fordulni azon nemzethez, melly jogait illy szeplőtlen fényben megőrizni vala elszánva. Magokból a leiratban idézett czikkekből czáfolta az meg a szorosb, real egyesülésre felhozott magyarázatokat; panaszosan érinté, hogy épen azon tényeket forditják ellenünk, mellyeket a veszély óráiban nemes buzgalommal teljesitett a nemzet; a legközelebbi rázkódtatásokat nem a 48-diki törvényeknek, hanem azok meg nem tartásának, a bizalmatlanságot nem a nemzet dynastiaellenes ér-

zetének, hanem olly áldozatok követelésének tulajdonitá, mellyeket önsemmisitése és honárulás büne nélkül az soha meg nem tehet; fájdalmasan emlité a meggyőződést, mellyet a képviselőknek az uralkodó azon nyilatkozatából meritniök kelle, hogy szentesitett törvényeiket nem ismeri el, sőt némellyeket jövőre sem fog soha elismerni; szilárdan kijelenté mind e mellet a nemzetnek továbbra is ama mellőzni czélzott jogokhozi szoros ragaszkodását, mellynek megpecsétléseül e zárszavakkal fejezték be nyilatkozatukat a képviselők: „Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem olly sajátunk, mellyről szabadon rendelkezhetnénk; hitünkre bizta a nemzet annek hü megőrzését, s mi felelősek vagyunk a haza, s önlelkiismeretünk előtt. Ha türni kell, türni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, mellyet őseitől öröklött. Türni fog csüggedés nélkül, mint ősei türtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert a mit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet félve a szenvedésektől önmaga lemond, annak visszaszerzése mindig nehéz, s mindig kétséges. Türni fog a nemzet, reménylve a szebb jövendőt, s bizva ügyének igazságában.“

A távirda már előre megvitte Bécsbe a felirat tartalmát, s tüstént el lőn ott határozva az országgyülés feloszlatása. A keringő hir csak hamar meghozta Pestre e szándokot; mielőtt azért az foganatosittatnék, az országgyülés Deák inditványára ovást határzott ellene. A képviselők és főrendek egyhangúlag kijelentették, hogy a feloszlatásnak, ha tán az a törvényszabta teendők bevégezte előtt bekövetkeznék, s a gyülés 3 hó mulva újabban össze nem hivatnék, ünnepélyesen ellenmondanak, s hogy az erőhatalomnak ugyan tettleg ellene nem szegülhetnek, s a legmagasb leirat által megszakasztott értekezési fonalat ők is kénytelenek megszakasztani; de minden jogilag fennálló törvényekhez szorosan ragaszkodva a hatalomnak minden olly lépését, mi azokkal ellenkezik, alkotmányellenesnek fogják tekinteni. Ovásuk nem volt fölösleges. Másnap (aug. 21) csak ugyan megjött a feloszlatási rendelet, melly mind két házban

felolvastatván, a 61-diki országgyülés 5 havi együttléte után „éljen a haza" kiáltások közt befejeztetett. A nemzetiség, szinház, és épitendő országház ügyében beadott inditványok tárgyalás nélkül maradtak: de a törvénykezés javitását tárgyazó javaslat, mellyet egy az országbiró által fejedelmi meghagyásból összehivott értekezlet előterjesztett, ideiglenesen el lőn fogadva. Eredménye e szerint mi sem volt az országgyülésnek, de annál több volt erkölcsi hatása, mit az egész országra gyakorolt. A két felirat, mellyet örökül hagyott ránk, szentesités nélkül is élő törvényül szolgált, ingatlan támaszt nyujtott, lankadatlan erőt költsönzött várakozásában a nemzetnek.

130. §. A 61 utáni provisorium. Az osztrák-porosz háború. Az 186⅝-diki országgyülés. Koronázás. Kibékülés.

Az országgyülés feloszlatása után ismét ideiglenesség állt be Magyarországon. A bécsi kormány támaszkodva szuronyaira, támaszkodva azon tapsokra, mellyekkel a birodalmi tanács a magyar országgyülés feloszlatását fogadta, támaszkodva a jogvesztés elvére, mellyet Schmerling, mivel hite szerint a magyarok fölkelésük, és legyőzetésük által jogaikat eljátszották, az általuk követelt jogfolytonosság ellenében olly élesen hangoztatott, az engedett parányi alkotmányosságot is tökéletesen elfojtotta. Ennek lett szüleménye, hogy a magyar helyhatóságok testületi működései, bizottmányai azon ürügy alatt, mert kicsapongásaikkal, s a felsőbb intézkedések iránt mutatott, és lázadással határos ellenszegülésükkel a közcsendet, és rendet veszélyeztetik, felfüggesztettek, hogy a kir. helytartó tanács hatásköre tetemesen megszorittatott, hogy minden közigazgatási közegek ismét egy teljhatalmú helytartónak — gr. Pálffy Móricz altábornagynak — vettettek alá, hogy a vagyon- és személybátorság ellen intézett vétségekre katonai bíróságok állittattak, hogy az adók, mellyeknek fizetését a nép nagy része megtagadta, még erőszakosb sarczolásokkal szedettek, szóval, hogy a bekövetkezett 4 év olly jogtalanságok siralmas éveivé változtatott át ismét, mellyek az előbbi 12 éven át uralkodtak a haza lezsarolt földén. A czélt, mellynek elérése végett mind ezek történtek, mindenki átláthatá. Nem

egyéb volt az, mint a passiv ellenállás megtörése. Mert azt hitte a kormány, hogy a megpuhitott nemzet megunván a zaklatásokat, végre maga könyörög az octoberi és februári engedmények megadásaért, s maga küldi önkényt követeit az alkotmányos mázú birodalmi tanácsba. Hitében azonban csalatkozott. A nemzet türt, szenvedett, várakozott; de alkotmányos puritanismusában nem tágitott. A megyei főispánok, és tisztviselők, hogy a törvénytelen provisorium eszközeiül ne használtathassanak, tömegesen mondtak le hivatalaikról, mellyeket aztán a Bachkorszak szedett- vedett maradványaival kelle betölteni. Erdélyből a kir. kormányszék és megyei bizottmányok hivatkozva a 48-diki magyar és erdélyi törvényekre erős fölterjesztéseket küldöttek egy tartománygyülés tartandása ellen, s midőn kérelmeik nem vetettek tekintetbe, szinte tömegestől visszaléptek. Maga a magyar korlátnok Forgács Antal ellentétbe lépett a német miniszterekkel, s az ideiglenesség mellőztével a törvényes állapotra visszavezetést — ha nem is a 48-diki, de a 47-diki értelemben — törekvék kivínni a miniszteri tanácsban. E dacz még jobban fokozta Schmerling buzgalmát, ki hogy Magyarországgal jobban czélt érjen, annak elővárait Erdélyt, és Horvátországot vette ostrom alá. A két ország kedvező föld volt a magyarellenes törekvések tenyészetére. Erdélyben a cancellár gr. Nádasdy, a szászok, az oláhok, Horvátországban a szláv fajok hü szövetségesei voltak az osztrák kormánynak, gyülölői ellenben a magyar jogfolytonosságnak; kiktől hát méltán lehete várni, hogy mint 48-ban a dynastia védelmére, úgy most a bécsi terv keresztül vitelére segédkezet nyujtandnak. Erdély meg is felelt e várakozásnak. Az 1863-diki tartománygyülés, melly a magyarságot kijátszó választási s ügyrendtartási rendeletek mellett Szebenbe összehivatott, miután azt a magyar és székely képviselők a fejedelemhez intézett, de el nem fogadott emlékiratukat benyujtván, még megnyitása előtt oda hagyták, minden ellenzés nélkül elfogadta az octoberi és februari patenseket, s minden ellenzés nélkül megválasztotta követeit a birodalmi tanácsba, hol azok mindjárt el is foglalták helyeiket. Nem igy Horvátország. Itt igaz, hogy ellenszenv uralkodott a 48-diki törvények és Magyarországgali egyesülés iránt; de az egy öntetü

fajokból álló tartománygyülések félvén a germanizálástól, szintúgy idegenkedtek Ausztria- mint Magyarországtól, sem egyikhez, sem másikhoz nem akartak hát csatlakozni, a miért az octoberi és februari iratokat visszautasitották, követeket a birodalmi tanácsba nem küldöttek, meghiusitották e szerint a bennök vetett bizalmat. Egy későbbi országgyülés, mellyen úgy és olly tacticával, mint Erdélyben, a követválasztás keresztül lett volna viendő, a megváltozott körülmények miatt nem jöhete létre. A nem sükerült ostrom nem riasztá vissza az államminiszteriumot működése folytatásától. Megörülvén, hogy Sz. István egyik országa bennül már a Schottenthor előtti fabódéban, a csonka parlamentet üres padjai daczára maga által teljes, tehát hazánkra is kiterjesztett birodalmi tanácsnak nyilvánittatta, s egyik ülésében Magyarország költségvetését megszavaztatván, megtette a magyar alkotmányon azon csapást, melly rajta még soha sem történt, hogy t. i. az 1790: 10 teljes mellöztével egy idegen nép vagy ország határzott volna pénzügye fölött. E nem volt elég. Schmerling, hogy útjából minden akadályt elgörditsen, a makacs korlátnokot Forgácsot elbocsátotta, s helyette egy vakon hódoló gépet — gr. Zichy Hermant — állitott a magyar kormány élére. Szándoka volt Magyarországot e cancellár közbejöttével s olly módon mint Erdélyben, tehát minden szabados, és nem szabados eszközök felhasználásával a birodalmi tanácsba beterelni; de csak lassan, de csak csendben, de csak huzó, halasztó mesterkedéssel. „Mi várhatunk" válaszolá a kibékülési sürgetésekre; miben kétségkivül arra számitott, hogy a zaklatott nemzet, ha szalmatüze ellobbanik, s országgyülése az ő terve szerint választandó követekből alkottatik egybe, a közelebbi száraz évek inségeitől is kényszeritve előbb utóbb elfogadja az alamizsnás kézzel nyujtott alkotmányt.

A birodalom kül- és belügyei azonban hamar nyakát szegték e várhatási politikának. A zürichi béke óta nem fordultak jobbra Ausztria külviszonyai. Tekintélyét a német szövetségben az általa ajánlott reformok el nem fogadása, a német vámszövetségbe egész területével beléphetésének meghiusulta, s a franczia- porosz szabad kereskedelmi szerződésnek meg nem dönthetése tetemesen megcsorbitották. Dánia ellen Schles-

vig-Holsteinért 1864-ben kezdett és bevégzett háboruja Poroszországgal még nagyobb összeütközésbe hozta, ingatag magatartasa a német középállamokat, mellyekre eddig támaszkodott, elidegenitette, sőt ellenszegülése, mellyet a frankfurti gyülés által ama herczegek ügyében tett határozatok iránt mutatott, mondhatni az egész német nemzetet elkeseritette. Oroszországgali feszültsége most sem enyhült, sőt a forradalmat kezdett lengyelek ügyébe bele szólása által még mérgesebbé lett. Politikája az új Olaszország iránt, mellyet épen nem ismert el, a pápai állam iránt, mellynek világi hatalmát egész terjedelmében fentartatni sürgette, Görögország iránt, mellynek királya elüzésében nyilvánult mozgalmait kárhoztatta, — mert semmi hatása nem volt — nevetségessé vált. Tehetlenség mutatkozott mindenütt. A hires nagy hatalmasságról méltán hirdeté a közvélemény, hogy a krimi háború óta politikai barátjainak nem használhat semmit, politikai elleneinek nem árthat semmit. A külügyek illy nyomorult voltának megfelelő volt a belügyek állása. Az alkotmányosság valóságos alakoskodás volt. A kissé élénkebb külszinen kivül a lényeg az absolutismus maradt. A birodalmi tanács élete csupán jogi költésen tengődött. Erélyesb működését a miniszteri felelősség mellőzte, s a februari alkotmány 13-dik §-a, melly sürgetős ügyek elintézését utólagos jelentés mellett a miniszterekre bizza, mindenütt elzsibbasztotta, mit az 1864-ben Galliciára hirdetett, de a tanács felszóllalására sem enyhitett ostromállapot eléggé mutatott. Az elvül kimondott vallásegyenlőséget a concordatummal támogatott papság, a szellem mozzanatait a leglealázóbb büntetéseket szabó sajtótörvények, a vélemény- és kérelemszabadságot az egyesületi jog megtagadása, a szabadabb kormányzatot a még most is hivataloskodó bureaucraták ellenszenve, az egyetértést a nemzetiségek, centralisták, foederalisták szóharczai, a roskadozó financzia javulását a terhes föltételekkel csinált újabb adósságok, a dán háborúra hasztalanúl föcsérelt kiadások, a katonaság és várak iszonyu költségei s az adóhátralékok, a nép terhei könnyitését a gazdászat, ipar, kereskedés fennakadása, a bizalmat a mindenütt füstbe ment remény tökéletesen lehetlenekké tették. Ennyi s illy káros hatású viszásság felrázta végre álmából a szunyadó

köz hangulatot. Maga a birodalmi tanács volt első, melly felhagyván szolgai bókolásával, a mind ezt okozó kormány ellen feljajdult. Azon kis párttöredék, melly többnyiro Stajer és felső Ausztria képviselőiből benne eleitől fogva létezett, az 186⅘-i ülésszak megnyiltával már erős többséggé változott, s a trónbeszédre készitett válaszfeliratban merészebben emelte föl hangját. Elénken el panaszlá a birodalom fölé tornyosult veszélyeket, erősen megtámadta a 120—130 millio deficittel fenyegető költségvetést, élesben nyilatkozott a kormány balfogásai ellen, s szivvel lélekkel kivánta, hogy a felbomlásig roskadozó birodalom megszilárditása végett a magyarokkal a kibékülés mielőbb megtörténjék, a nép erejét túlhaladó terhek az államháztartás szabályozásával könnyittessenek, s a külviszonyok mindenütt a tekintély emelésére intéztessenek Ezzel meg volt a szakadás a kormány és parlament között: de meg volt egy uttal ingatva a bizalom, mellyet eddig az udvar a miniszterium iránt táplált. Midőn látták ott, hogy ez a magyarokat sem ki nem engeszteli, sem meg nem ijeszthetí, s hogy igéretei, tettei mind csak szójátékok; az uralkodó és dynastia véleménye más, tehát Magyarországnak kedvezőbb irány felé kezdett hajolni. Meg volt ekkép fosztva Schmerling miniszteriuma mind alúlról, mind fölülről régi támaszaitól.

Magyarország mind eddig türelmesen hallgatott. Kossuth azon Turinban (1862) közzétett felszóllalása, hogy Magyarország lerázván a Habsburgok igáját a délszlávok- és románokkal alakitson egy dunai confoederatiot, melly a haderő, külügy, kereskedés, vámok, közlekedési vonalok, pénzmérték s a Bukarestben, Belgrádban, Zágrábban, Budapesten felváltva tartandó szövetséggyülések közössége, mindegyik nyelvnek a törvényhozás- és kormányzatban egyenlőn használhatása, s nemzetiségi vezéreknek (bán, vajda, hospodár sat.) szabadon választhatása mellett egy erős gátot volna kelet és nyúgot közt képzendő, felvillanyozatlanúl hagyta a nemzetet. Most azonban, hogy a hangulatot kedvezőbbre fordulni látta, meg nem szólalni bünnek tartotta volna. Alkalmat nyujtott erre Schmerling közlönye a „Botschafter," melly vezérczikkében Magyarországot elszakadási vágygyal vádolva a kibékülés létre nem jöhetését, tehát a birodalom átkos elzsibbasztását egyedül a

magyarok megátalkodottságának tulajdonitotta. Illy kihivást lehetlen volt hallgatással mellőzni. Deák Ferencz fölvette a tollat, s a „Pesti napló“ husvétvasárnapi (1865 april 16) vezérczikkében szokott méltóságával felelt meg a vádakra. A történelem lapjaiból megmutatta, hogy valahányszor elszakadási vágy kelt Magyarországon, azt nem a magyarok törvényeikhez ragaszkodásuk által, hanem az osztrák kormányon ülők jogtapodásaik, s a fejedelmet félre vezető tanácsaik által idézték elő; de I Leopold, III Károl, II Leopold, és Ferencz példáiból megmutatta azt is, hogy minden illy esetben egyedül a fejedelmek lélekismeretes igazsága, és mélyebb belátása állitotta helyre a bizodalmat, és kibékülést. Deák czikkét felsőbb, alsóbb körökben, Lajtán innen, Lajtán túl helyesléssel fogadta a közvélemény. Benne meg volt adva a jelszó: a kormány mellőztével egyedül a fejedelemtől várni a bajok orvoslását; a kulcs hát kijelölve, melylyel a kibékülésnek s vele a monarchia megszilárdulásának kapúi felnyittathatnak. Felfogták e fonalat az udvarhoz közel álló conservativ mágnásaink, s a tárcza nélküli miniszter gr. Eszterházy Mór, midőn észrevette a husvéti czikk hatását, az uralkodót rábirta, hogy személyes kezdeményezésével vezesse be a kiegyezés müvét, s ennek megnyitása végett Pestet, hova a gazdasági kiállitásra küldöttség által meghivatott, látogassa meg. A terv sükerült. Ferencz József egyedül és minden miniszteri kiséret nélkül megjelent Pesten (1865 jun. 6), a legszivélyesb örömmel fogadtatott, egészen megelégedve távozott el, s a néptől tömött pályaudvarban mondott búcsúszavaival: „szeretetök meg győz, hogy számithatok önökre. Éljenek boldogúl! Rövid időn ismét eljövök,“ kifejezé, hogy a költsönös bizalom szálain a kiengesztelődés szerencsésen megkezdődött. A koczka hát el volt vetve. Deák szólt; a király tett; a nemzet bizalom- és reményteljesen közeledett uralkodójához. És e bizalom nem volt hiú ábránd. A királyjárásnak meglepő szüleményei lettek. Három hét mulva Zichy és Nádasdy elbocsáttattak, Majláth György korlátnokká, b. Sennyei tárnokká neveztettek, a helytartó tanács hatáskörébe visszahelyeztetett, a hadbiróságok megszüntettek, a februári alkotmány (sept. 20) felfüggesztetett, s Kolozsvárra az erdélyi unio végett nov. 14 dikére, Zágrábba a horvát-

magyar viszályok elintézése végett nov. 1-re, Pestre a kiegyezés teljes befejezése végett dec. 10-kére országgyülés hivatott egybe. Megdöbbent Schmerling miniszteriuma a tudta, hire, akarata nélkül bekövetkezett fordulaton, s mivel a történteket feltartóztatni nem birta, be adta lemondását. Helyette csak egy hó mulva, midőn a birodalmi tanács bezáratott (julius 27), s a császár tisztába jött a jövő teendőkkel, neveztetett gr. Belcredi elnöklete alatt egy újabb miniszterium. Mind a parlamentet bezáró trónbeszédben, melly a keleti részek népei törvényes képviselőinek minél előbb egybehivatását kiválólag hangsulyozta, mind a kinevezési okmányokban, mellyek a magyar és nem magyar örökös országok kormánya különválaztását kimondák, hallgatag meg volt változtatva az eddigi rendszer, hallgatag elismerve a dualismus.

Illy szerencsés előjelek után nyitotta meg Ferencz József a budai várban dec. 14-dikén a magyar országgyülést. A trónbeszédben ő a jogvesztés, a februári pátens, a merev jogfolytonosság által támasztott akadályokat a pr. sanctionak kiinduláspontúl választásával elhárittatni igérte, az ország területe épsége fentartását, s minden részeinek már e gyülésen képviseltethetését kiváló gondjai közé sorozta, a 48-diki törvényeket alakilag törvényeknek ugyan el ismerte, de egy részüket módosittatni s a többi örökös országokkal való közös ügyek elintézéséhez alkalmaztatni kivánta, e czélszerüleg átidomítandó alkotmányt koronázási esküjével szentesiteni fogadta, s mind ezekkel a kiegyenlités nagy művét köz megelégedésre befejezni reménylte. Szavait változatos kedélyhullámzat kisérte. Midőn szólt Magyarország területi épségének helyreállitásáról, midőn Erdély- és Horvátország képviselőinek még e gyülésen leendő megjelenését igérte, midőn kimondá, hogy a jogeljátszás elmélete többé ránk alkalmaztatni nem fog, midőn a februári pátenst felfüggesztő septemberi nyilatkozványra áttért, s midőn minden alkotmányos módositást egész birodalmában nem hatalomszó, de költsönös egyetértés által mondott elintézendőnek; éljenek, és kardcsörtetés zaja hangzott végig a termen. De midőn a 48-diki törvények módositását érintette, midőn a közös ügyek említését az octoberi okmányra hivatkozással hozta kapcsolatba, s midőn a biroda-

lom egysége és nagy hatalmi állása eszméjét hangsulyozta most is leginkább; csak néma hallgatás mutatkozott a jelenvoltak arczain. A trónbeszédben nyilvánitott programm hát némi vegyülete volt még a magyar törvényességnek, és az osztrák ideiglenes alkotmányosságnak, melly vegyületben csak a mód, az eszközök, a kiindulási pont, az indokok mások; de a czélok ugyan azok, mellyek 61-ben ki voltak tüzve. A hatásnak e szerint, mit az országra gyakoroltak, nem lehetett kielégitőnek lennie. A nép bizalomviszonzással ragadta meg a neki nyujtott jobbot, éljenekkel üdvözölte jártában keltében a hozzá közeledő monarchát, s a legtisztább érzet ömlengéseivel füszerezte mindenütt az ő, és szeretett neje Erzsébet budáni hoszasb mulatását: de a még sok helyütt átlátszó teljuralmi reminiscentiákat nem fogadhatta az őszinte bizalom tapsaival.

Illy hangulattal, de egyszersmind a megoldás sükere reményével fogott hozzá mind a képviselők, mind a főrendek háza, amaz Szentiványi Károl, ez b. Sennyei tárnok elnöklete alatt 1866-i februar közepén a trón beszédre adandó

1. válasz tárgyalásához. A képviselők felirati javaslata, mellyet Deák Ferencz dolgozata után egy 30 tagú bizottmány készitett, köszönetet mond ő fölségének, hogy a jogvesztés elmélete elvetésével a prag. sanctiot választá kiindulaspontúl, s az ország területi épsége fentartására czélzó szándoka tanúságaúl Erdély- s Horvátország gyüléseit az egyezkedés végett összehivta; el ismeri, hogy vannak közösen érdeklő viszonyok, s ezeknek tárgyalása és kezelése iránt — a többi alkotmányos népekért mindent, mit az önállás sérelme nélkül lehet, megtenni akarván — rövid időn javaslatot föl terjeszteni igér; de előre kijelenti, hogy az octoberi és februári okmányokat, mellyek a közös ügyeknek bennök körvonalozott túlterjesztésével a magyar függetlenséget tökéletesen semmisitenék, nem fogadhatja el; a 48-diki törvények egyes pontjainak átvizsgálására késznek nyilatkozik; de mindenek előtt a jogfolytonosságnak nem csak elvileg elismerését, hanem tettleg életbeléptetését, tehát a felelős magyar minszterium, és megyék, kerületek, városok törvényes kormányzata visszaállitását kivánja; a visszaállitás befejezéseül a koronázást buzgón ohajtja; a szellemi s anyagi érdekeknél a haza javát, a nemzetiségek érde-

keire vonatkozó törvények alkotasában az igazság, és testvériség elveit tartja szem előtt; a nemzetnek el itélt honfiaiórti esedezését maghallgattatni kéri, s mind ezek elsorolása után ekkép fejezi be szövegét: „ime föltártuk őszinte bizalommal érzelmeinket és ohajtásainkat Fölséged előtt. Tiszteletünk, szeretetünk, és ingatlan hűségünk legszentebb tárgyai e földön: a haza, és király; s e kettőnek egyesült érdeke főczélja törekvéseinknek. Alkotmányunk alapja a törvény; zárköve a királyi hatalom, s e kettőnek hódolni legfőbb polgári kötelesség. Csak akkor volna e kötelesség nyomasztó, ha egy részről a törvény, más részről a király akarata állandó és ki nem egyenlithető ellentétbe jönnének egymással. De azon kegyesség, melylyel Fölséged hű magyar népéhez szólott, s azon alkotmányos érzelmek, mellyeket Fölséged legmagasb trónbeszédében ismételve kifejezett, biztos reményt nyujtanak, hogy a néha fölmerülő véleménykülönbségek mellet sem fogunk soha illy ki nem egyenlithető kinos helyzetbe jutni. Fölséged nem fog tőlünk olly áldozatot követelni, mellyet a pr. sanctióban kitüzött közös czél múlhatlanúl nem igényel; mi pedig e czélnak biztositására mindent hiven teljesitendünk, a mit kötelességünk parancsol, és hazánk közjava kiván" sat. A javaslat egészen megfelelt a békülést ohajtó nemzet jogérzetének: mind e mellett 9—10 napig folyt a vita fölötte. A két szélsőség, mondhatni a szélső bal és szélső jobb hosszú beszédekkel ostromlá egyes tételeit. Amaz a pr. sanctiót sem a közös védelem kötelezettsége, sem a birodalom nagy hatalmi állása, sem semmi közösség által korlátoztatni nem akarja, szigorun ragaszkodik hát a 61-ben fölvett merev álláshoz. Ez (Bartal, Zsedényi, Apponyi sat) ellenben a közös ügyeket egész az octoberi diploma körvonalozásaig kiterjesztetni ohajtja, europai szempontból a birodalom szorosb együttességét hangsulyozza, a 48-i törvények- és kormányzatnak azonnali visszaállitását nem kivánja, s ezek nélkül is a törvények átnézésébe belebocsátkozást, s a koronázást sürgeti. Mind ennek daczára, miután kivált Deák végbeszéde mind az illy opportunitási politika érveit, mind a szélsőség túlságait hatalmasan agyon sujtotta, mind egészében, mind részleteiben elfogadtatott a javaslat, még pedig olly többséggel, hogy alig 5—6 tag nyitvánita ellenkező vé-

leményt. Kedvezön fogadták azt a lajtántúli népek is, mert az irántuk és megadandó alkotmányos jogaik iránt nyilvánult rokonszenvet olvashaták soraiban. Nem mondhatjuk ezt illy határozottan a felsöbb körökről. A förendek külön válaszfeliratukban nem oszták mindenben a képviselők nézeteit, az octoberi okmányt csak alakjára, nem tartalmára nézve tartották törvénytelen forrásnak, a parlament szó említését mindenütt gondosan kikerülték, a törvények, miniszterium, és hatóságok azonnali helyreállitását nem ohajták, s igy úgy látszik a szélső jobbal kezetfogva csak lehető kilátásokra, nem kézzel fogható tényekre akarák épiteni az egyezkedés munkáját. A fejedelem hangulata sem volt kedvező a felirat iránt. Ő fölsége már az azt átadó küldöttség előtt kiemelte, hogy sajnosan kelle észlelnie a viták folytán fölmerült azon aggodalmakat, melylyek a kivitelnek általa kijelölt módozataira vonatkoztak; martius 3-diki leiratában pedig határozottan kijelenté, hogy a föliratban lerakott kivánalmakat teljesiteni sem uralkodói tiszte, sem összes népei irányábani kötelmei nem engedik, a jogfolytonosságot, mellynek lehetőségét jelen körülmények közt csak abban látja, hogy a törvények változtatása egyedül a törvényhozás tényezői által történjék, nem léptetheti életbe, a miniszterium és hatóságok azonnali visszaállitásába — mert ez ismét csak ideiglenes állapot lenne — bele nem egyezhet, s mivel a törvényeket átvizsgálás előtt koronázási esküjével megerősiteni vallásos hite, és lélekismerete sugallata egyiránt tiltják, mindenek előtt a 48-diki törvények 2—3—4—22 dik czikkeit, mellyek egyenesen királyi jogaiba ütköznek, vagy a nép terheltetését okozták, módositatni, eltöröltetni, általában mind azon határozmányokat, mellyek általa eddig foganatositva nem lettek, gondosan átvizsgáltatni kivánja. Némán, hidegen fogadták a képviselők a leiratot, melly azon kivül, hogy a kérelmek megtagadásával mindenkit lehangolt, szer fölött megnehezité, s kiszámithatlan távolságba taszitá az egyezkedés munkáját. A fejedelem által megnyitott politika a bizalomé volt; az e leiratban körvonalozott politika a bizalmatlanságé. A nemzetnek nem volt, s nem adatott meg kormánya, mellynek közbenjárására pedig az alkudozásoknál nagy szüksége lett volna. Most az országgyülés láthatlanúl egy ismeretlen kor-

mánynyal, láthatólag magával a fejedelemmel állt szemközt. A kormánynak röviden, egyszerüen, az előbbiekhezi ragaszkodással felelhetett volna; de fejedelem irányában ezt nem teheté, mert a fejedelem iránti tisztelet mást parancsolt. Akarva, nem akarva hát hosszas alkudozások terére kelle lépnie, s a leiratra érvei, kérelmei ismételt elsorolásával válaszolnia. Az újabb felirat, mellyet a képviselők most már közösen a főrendekkel fel küldöttek, hü viszhangja volt az előbbeninek, de aggodalomteljesebb, mellyen mind a mellett nem dacz, és keserüség, hanem nyúgodt hang és bizalom, és egyedül ő fölsége nagylelkü szándokaiba vetett bizalom vonult keresztül mindenütt. Ezzel megszakadt egy időre a le- és felirások fonala. A képviselők, miután e közben az erdélyi követek is nagy részben megjelentek, hogy adott szavukat beváltsák,

2. a közös viszonyok tárgyalására tértek át, gyorsabb haladhatás végett egy 67-tagú bizottságot nevezvén ki, melly az azok iránti javaslatot elkészítse. E bizottság kebléből ismét 15 tagú albizottságot küldött ki, melly pár hónap alatt el is végezte munkálatát. A munkálat, mellynek tervét ismét Deák Ferencz tolla szülte, a pr. sanctióból kifolyólag a közös és együttes védelemnek eszközeit a kül- és hadügyek vezetését, és az ezekre fordítandó költségeket jelölte ki közös érdekü viszonyoknak úgy mindazáltal, hogy ő fölségének az összes hadsereget, tehát a magyart is mint amannak kiegészitő részét illető jogai sértetlenül maradjanak, s a magyar hadsereg időnkénti kiegészítése, az ujonczállitás joga, és föltételei, a katonaság elhelyezését, élelmezését illető intézkedések, a magyar védelmi rendszer szabályozása vagy átalakitása, s a magyar hadsereg egyes tagjainak polgári viszonyai egyedül a magyar törvényhozás és kormányzat hatáskörébe tartozzanak. A közösügyek, s köztök a közös költségek azon arány szerint, mellyet a magyar korona és ő fölsége többi országainak gyülése által hasonló számmal nevezett küldöttségek mind két országgyülésnek, és ő fölségének, még pedig ha a két gyülés meg nem egyezhetnék, egészen döntő hozzájárultával bizonyos időre megállapitanak, egy közös miniszterium által kezeltetnek; de a fölöttök való rendelkezés a teljes paritas elvénél fogva két olly bizottságra (delegatio) ru-

háztatik, mellyet egyenlő számban mind két országgyülés a maga kebeléből évenként, és minden utasitás nélkül választ. Mind két bizottság ő fölségétől majd Bécsbe, majd Pestre (vagy máshova) összehíva, külön és saját nyelvén tanácskozik, egymással külön üzeneteket vált, és csak akkor, ha 3 üzenetváltás sem eszközölhetne egyességet, csupán szavazás végett tarthat együttes gyülést, mellyben az összes tagok szótöbbsége fogja eldönteni a viszályos tárgyat. Egyik bizottság sem számol az illető országgyülésnek, s a kettő egyeztével hozott határozatok, ha, a mennyiben fejedelmi jóváhagyás alá tartoznak, ő fölsége által is megerősittetnek, törvényerővel birandnak. E bizottságoknak felelősök a közös miniszterek, kik a kettő együttes határozatával perbe fogathatnak, s elitéltethetnek. Ezen a pr. sanctióból folyó közös ügyeken kivül ajánlja még a javaslat más köz ügyeknek is a két országgyülés által eszközlendő egyetértéssel elintézését. Illyenek: az államadósságok, mellyekből Magyarország, bár jogilag semmi adósság nem terheli, s beleegyezése nélkül jövőre sem terhelheti, méltányosság tekintetéből bizonyos részt elvállal; a hitelügy olly esetekben, midőn Magyar- és a többi országok együtt vesznek föl új kölcsönt; s a kereskedelmi ügyek, mellyekre nézve a két fél mint szabad nemzet szabad nemzettel alkú útján vám- és kereskedelmi szövetséget kötend. Mind ez azonban csak úgy és akkor léphet életbe, ha Magyarország alkotmánya teljesen helyreállitva lesz, s ő fölsége többi országai is valóságos alkotmánynyal birandnak. E javaslati vázlat már magában az albizottságban véleménykülönbséget idézett elő. Ghyczy, Tisza, Nyári. Ivánka elismerék ugyan a külügyeket, a hadügy némelly részeit, és az ezekre fordítandó költségeket közösöknek, de elintézésük,- és kezelésükre más módozatokat ajánlottak. Támaszkodva az esetenkénti érintkezés elvére, ők a közösügyek iránti javaslatokat a két miniszterium egyetértésével, vagy ha ez nem eszközöltethetnék, mind egyik miniszterium által külön elkészittetni, s mindegyik országgyülés által el döntetni kivánták, küldöttségeket a fölebb irt módon csak akkor ohajtván esetről esetre ki neveztetni, ha az országgyülések két izenet után megegyezni nem tudnának. E két küldöttség az egyetértés létrehozását ujra megkisérti,

s kisérlete eredményeit külön külön az illető országgyüléseknek beadja, mellyek ha azok fölött egy értelmüleg határoznak, határozatuk szentesitetvén, törvénynyé lesz; ha pedig illy módon sem sükerülne az egyesség, megállapodását mindegyik országgyülés a fejedelem elé terjeszti, s a mellyiket a fejedelem szentesitendi, az fog mindenütt kötelező erejüvé válni. A végrehajtást illetőleg a külügyek a közös fejedelem oldala mellé rendelt magyar és osztrák miniszterek tanácsával a fejedelem vagy helyettesitett minisztere által, a hadügynek fejedelmet itlető része az erre megbizott miniszterek ellenjegyzése mellett egy főhadparancsnokság utján szinte a fejedelem által, a költségek pedig olly arányban, minőt költsönös egyetértés, vagy ha ez nem sükerülne, a fejedelem eldöntése megállapitott, mindegyik miniszterium illető tagja által lennének intézendők. Ezeken kivül készeknek nyilatkoztak a tervezők az államadósságokból egy részt el vállalni, a kereskedelmi ügyekre nézve a többi örökös országokkal több időre szövetséget kötni, időről időre a közvetett adókra vonatkozó elveket költsönösen megállapitani, s más fontosb tárgyakat is költsönös egyezmény tárgyaivá tenni. Azt azonban előre kijelentették, hogy a pr. sanctióból ránk háramló kötelességeket csak azon esetben tartják létezőknek, ha Magyarország irányában is teljesitve lesznek az ott megirt teljesitendők, s hogy a közös viszonyok mind addig életbe nem léphetnek, mig Magyarország alkotmánya teljesen helyre állitva, s ő fölsége többi országaiban is az alkotmányos élet valódilag életbe léptetve nem leend. Véleményük e szerint nevezetes eltéréseket mutat fel a többség véleményétől. S minden esetre a közös viszonyok fölött nyilvánult e két véleményben lehet első csiráit keresni azon pártkülönbségnek, melly eddig ugyan csak a Tigris- és Europa-szállodákban jobbára a 61-diki határozati, és felirati pártiak által tartott értekezletekben nyilvánult, de jövőre az egész országgyülést két tömörült pártra, jobb pártra Deák, bal pártra Ghyczy, Tisza vezérlete alatt fogja szakasztani. Jelenleg a két javaslat különbsége abban látszék határozódni, hogy mig Deák s vele a többség a kiegyezést anyagi, sőt — a mennyiben az ország önállósága nem koczkáztatik — jogi áldozatokkal is megvásárolni kész volt, s a 61-ben kimondott törvényességből engedve

— csak hogy a nemzetnek papíron ugyan megirt, de tényleg mindig elzsibbasztott befolyása mindenütt valósággá legyen — a közös ügyekben a törvényhozást ő fölsége többi alkotmányos országaival megosztani hajlandónak mutatkozott; addig Ghyczy, Tisza, Nyári, vagy is a kisebbség az anyagi áldozatoktól ugyan nem vonakodtak, de az eddigi törvényességhez mereven ragaszkodva sem a törvényhozásban, sem a kormányzatban, sem a hadseregben semmi jogmegosztást, semmi más országokkali közösséget nem akartak, úgy annyira, hogy az általuk tervezett egyezkedéseknél is, ha a két országgyülés egy értelemre nem juthatna, nem a népek befelyásának, hanem a fejedelem hatalomszavának adták a döntő elhatározást. Mig hát amott az összbirodalommal némi real egyesülés, s ennek körvonalazása által a kibékülésnek halaszthatlanúl létrehozása czéloztatott; itt csupán a személyes unio, s Magyarországnak, ha a kisebbségi javaslat szerint nem egyezkedhetnék, tovább is csak jelen állapotban várakozása volt ki tüzve jelszóúl. Úgy látszik e szerint, hogy a két tervezet összeállítása nem egyéb volt, mint azon fonal folytatása, mellynek első szálai már a 48-diki miniszterium keblében, egy részről ennek békepártjának (Batthyány, Deák, Ötvös sat.), más részről Kossuthnak és Szemerének törekvéseiben megszövődtek. Mivel a két javaslat ennyire elütött egymástól, az albizottság mind két véleményt előterjeszté a nagy bizottságnak. Mi előtt azonban ez érdemlegesen dönthetett volna fölöttük; az országgyülés junius 26-án elnapoltatott.

Az elnapolást, mint az elnapoló leirat hirdeté, a porosz- és olaszokkal kiütött háború tette szükségessé. E háború okai már rég megvoltak azon zsurlódásokban, mellyek a német szövetségi hegemonia fölött Ausztria és Poroszország között szakadatlan folytak, de mellyeket a németszövetségtől követelt Schleswig-Holsteinért Daniával 1864-ben kezdett háború valóságos ellenségeskedésekké fokozott. A dán háborút a többi államok mellőztével a két nagy német állam vivta ki: az elfoglalt két herczegség hát ideiglenesen a kettő birtokában maradt, először ugyan közösen, később a gasteini (1865 aug. 14) egyezkedés szerint Schleswig egyedül Poroszországéban, Holstein egyedül Ausztriáéban. A herczegségek nem sokára Eris

almájává változtak. A közép német államok Augustenburgi herczeg Fridrik uralma alatt önálló német államként a szövetséghez csatolni ohajtották azokat. Poroszország hatalma öregbitése végett előbb ugyan csak befolyásától függő, de később hozzá csatolandó tartományokat szándékozott belőlök csinálni. Ausztria mindegyik czélt helytelenitette, s épen nem akarta, hogy velök Poroszország birtoka szaporittassék. Gr. Bismarck Poroszország erélyes miniszterelnöke nem rettent vissza e nehézségektől, s ismervén Ausztria zilált állapotát mindent elkövetett, hogy a jó alkalom, melly egyszersmind Németország egyesültére vezethet, ki ne sikamljék kezéből. E czélból a porosz hadsereget, nem törődvén, hogy a képviselőház 3-szori feloszlatása után sem szavazta meg az arra való költséget, alattomban folyvást erősbitette, a német államoknak, hogy a nemzet közvéleményét megnyerje, népválasztás utján egy német parlament egybehivását ajánlotta, s az Ausztria megtámadására mindig kész Olaszországgal előre szövetséget kötött. Ausztria hasonlókép tette a készületeket, s szövetségesekül a porosz ellen hangolt közép német államokat igyekezék megnyerni. Ezért, nem fogadván el az értekezletet, mellyet Franczia- Angol- Oroszországok a viszály kiegyenlitése végett akartak tartani, a szövetséggyülés és egybehivandó schlesvig-holsteini rendek elhatározására bizta a herczegségek kérdését. Poroszország a gasteini egyezkedés megsértéseül vette az illy eljárást; a miért az osztrák seregeket tüstént megtámadta, Holsteinból kiverte, s kard csapás nélkül elfoglalta a herczegségeket. Ausztria ovást, s a szövetséggyülésnél inditványt tett az iránt, hogy mivel Poroszország a szövetségokmány határozatait megszegte, ellene 14 nap alatt a szövetségi összes hadtestek mozgókká tetessenek. A szövetséggyülés 9 szóval 6 ellen magáévá tette az inditványt. Poroszország kijelentvén, hogy a gyülésnek a szövetségalkotmány szerint illy hadüzenésre nincs joga, a határozatot visszavetette, s mivel a többség nem hajtott szavára, a szövetségből nehány párthiveivel együtt kilépett. Ezzel 60 évi fennállása után tényleg, majd később (1866 aug. 24) névleg is szétbomlott a németszövetség, s megnyilott Porosz- Olasz- és Osztrákországok közt a háború (1866 jun. 17—18). Poroszország a vele nem tartó német álla-

mokat (Sachsonia, Nassau, Hannovera, Hessen) hamarjában elfoglalta, s már jun. 20—22-én 3 hadtestre osztott (mintegy 200 ezer) seregeivel a védtelenül hagyott cseh, és sléziai határokon állott. Ugyan ekkor az olasz király Victor Emmanuel is meg inditá csapatait Ausztria ellen, s a Pó- és Mincionál foglalt magának állomást. Ausztriának e szerint éjszak és dél felé kelle fordítani fegyverét. Amott 6 hadtestben Benedek tábornagy vezérlete alatt 200, sőt a hozzáállt szászokkal együtt majd 240 ezer embert állitott fel Csehországban: emitt Albert főherczeg parancsnoksága alatt szinte tekintélyes erővel védte velenczei birtokát. Délen Custozzánál (jun. 24) megverte a támadó olaszokat; de éjszakon máskép fordult a koczka. Itt több, porosz részről megnyert csata után Vilmos király egyesitvén mind 3 hadtestét, Königgrätz- és Sadowánál jul. 3-dikán annyira erőt vett Benedek táborán, hogy az osztrákoknak, miután közepük is keresztültöretett, csak hanyat-homlokfutással lehete a teljes megsemmisülés elől menekülni. Másnap reggelre már nem volt éjszaki tábor. Nagy része a csata téren, Elbe hullámaiban, vagy fogolykép (18—20 ezer) a poroszok kezében maradt. Benedek csak omladékait vezetheté az ollmüczi várba. Lipcse- és Waterloo óta nem volt véresb ütközet Európában; de eldöntöbbet sem igen mutathat fel a történelem. Ausztria megakarta ugyan még egyszer kisérleni a hadszerencsét, Velenczét, hogy minden erőt a porosz ellen fordíthasson, Napoleon közbenjártával Olaszországnak átengedte, s az innen elhozott csapatokkal hadmaradványait ki egészítvén, a custozzai hős vezérlete alatt tovább szándékozott folytatni a háborút. Mind hiában. A demoralizált népből nem lehete harczképes sereget egybeállitani. A franczia császártól reménylett segély nem valósult. A szövetséges bajorok, würtembergiek, badeniak, hessenek rendre kapták a vereségeket. Vilmos király már Morvában Nicolsburg körül táborozott. A poroszok már a magyar határokon üldözték a visszahuzódott osztrákokat. Bécs egészen tárva, nyitva volt az ellenség előtt. Illy körülmények közt nem maradt egyéb Ferencz Józsefnek, mint a franczia császár újabb közbejöttével eszközölt fegyverszünetet a poroszoktól megirt föltételek mellett elfogadni, s a fegyverszünetet egy hó múlva egész békekötéssel fölcserélni. A béke

pontjai szerint, mellyek aug. 23-án Prágában iratták alá, Schleswig-Holstein Poroszországnál maradnak, az eddigi németszövetség feloszlattatván, helyette Poroszország fensőbbsége alatt Ausztria kizárásával egy a Main-vonalig terjedő éjszaki németszövetség alakittatik, a déli német államok, ha tetszik, déli szövetséget alkothatnak, ha tetszik, az éjszakival szorosb szövetkezésbe állhatnak, Ausztria hadköltségül 20 millio tallért fizetend sat. Bajorországgal, Badennel, Würtemberggel, Hessen-Darmstadttal hasonlókép megköttetett a béke. Olaszország nem akarta eleinte Velenczével beérni, s a háborut folytatva Tyrol olasz részét követelte; de miután flottáját a Tegethof által vezényelt osztrák flotta Lissánál (jul. 21) megverte, s követeléseit sem Franczia- sem Poroszország nem támogatta, oct. 3-án ő is aláirta a békét. — E lett vége a porosz és 2-dik olasz háborúnak. A Német- és Olaszországból kiszoritott Ausztria vetélytársai, Pororszország 30 millio lakossal 7540, — Olaszország 24 millio lakossal 5,024 □ mfdre növekedtek. A Habsburgok egyedül örökös országaikra lőnek szoritva. Hét nap alatt a császárság jobban meg lett alázva, mint valaha. A büszkén kirántott osztrák fegyverek a porosz gyútüs lőszerek előtt, a mindent le néző osztrák politika a kicsinylett hatalom eszélyessége előtt, a hetvenkedő osztrák journalistica a sükert hirdető porosz bulletinek előtt, a száz rétegü osztrák csapatok szolgaisága, és lelkesületlensége a porosz értelmiség, és nemzeti lelkesültség előtt meg hajolni kénytelenittettek. Ausztria százados hibái újra keserüen boszulták meg magokat.

Magyarország csöndesen viselte magát a háború hullámai között. Azon tüntetések, mellyeket, mint hire járt, Turinban Kossuth az olasz kormánynyali alkudozásaival, Berlinben Klapka a fogoly magyarokból alkotott legióknak Magyarhonba vezetésével, s ide benn egy két tulzó a vereséget felhasználni kész mozgalmi vágyakkal Ausztria ellen intéztek, nem rovathattak fel a nemzetnek. De fájdalom! nem lehetett titkolni azon néma, de még is érthető hangulatot, melly a számos honfi el este fölötti siralomba itt ott örömkönnyek vegyülését idézte elő. Mert az osztrák ellenzések által annyira volt vive már a dolog, hogy a folytonosan visszautasitott nemzetnek nem a hatalom jószándokú engedésétől, hanem a ránehezült körülmé-

nyek általi kényszeritettségétől kelle várni sorsa jobbrafordultát. És csak ugyan tagadhatatlan, hogy Königgrätz- és Sadovának nem kis részük volt a kibékülés valósultában. Mert a fejedelem meggyőződvén a legközelebbi csapásokból, hogy egy magában háborgó monarchiával tartós nagy hatalmi állást Európában fentartani nem lehet, még jobban, mint eddig, elhatározta magát a belállapot javitására, különösen a védelemnél olly nagy sulylyal biró magyarok kielégitésére. Ide mutatott, hogy julius végén Deák, és gr. Andrássy Gyula felhivattak Bécsbe, hihetőleg a kiegyenlitési módozatok fölötti értekezés végett. Ide mutatott, hogy ő fölsége nov. 17 én ismét egybehivta az elnapolt országgyülést. Ide mntatott, hogy összehivó leiratában „siettetni akarván a multak viszontagságai s a változott nemzetközi viszonyok által követelt belszervezés függőben levő ügyét, a népek alkotmányos érzete kielégitése czéljából" a közösügyi 15 ös bizottság javaslatát alkalmas csatlakozási pontúl elfogadta, s a felelős miniszterium kinevezését, a helyhatósági önkormányzat helyreállitását, és az országgyülésel felelős miniszterek útjáni értekezést megigérte. Ide mutatott, hogy egy novemberi igéretei ellenére önhatalommal kiadott hadszervezési parancsát, miután a magyar országgyülés az illy alkotmánytalan lépés ellen erélyesen felszóllalt, visszavonta. Ide mutatott, hogy más országaiban is felhagyván az alkotmányfelfüggesztéssel, a tartománygyüléseket, s az ezek választottaiból alakulandó birodalmi tanácsot a magyarokkali közös ügyek meghányása, vetése végett összehivta, s b. Beust-ot, volt szász minisztert nevezvén külügyminiszterré és miniszterelnökké, mind bel- mind külpolitikájának szabadelvübb irányt tüzött ki követendőül. Ide mutatott végre, hogy 1867 február 17-diki leiratával a felelős magyar miniszteriumot gr. Andrássy Gyula elnöklete alatt kinevezte, s e miniszterium által az adó, ujonczok, köz hatóságok és sajtó ügyében alkotmányos tárgyalás végett előterjesztvényeket adatott be az országgyülésnek. Ferencz József hát, nem törődve a tusákkal, mellyeket családja számos tagjaival kelle vivnia, eltökélten rálépett az alkotmányosság és teljes kibékülés útjára.

Az újra összeült országgyülés rokonszenvvel viszonozta fejedelme közeledését. A prágai békekötés után a dynastia

sorsa szorosabban mint valaha lett összefüzve Magyarországgal. A német-szláv tartományok a német szövetségből kimaradás után sorsuk fölött önállóbb rendelkezhetésre jutottak, s oda nem tartozásuk elháritá egyik akadályát a Magyarországgali alkotmányosb szövetkezésnek. A magyarok megkönnyitve látták ezzel a kiegyenlités útját, s örömestebb fogtak az uralkodó elszánt akaratát tapasztalván a további egyezkedés munkálatához. Nem hiányoztak ugyan képviselői szavak, mellyek hihetőleg a pillanat hánykódásaira épitve minden szorosb egyesülést egy olly bizonytalan jövőjü birodalommal, mint Ausztria Magyarország érdeke elleninek mondottak, s ezért mind addig, mig a törvények minden részeikben helyreállitva nem lesznek, sőt mig a koronázás meg nem történik, minden országgyülési, bizottsági, egyezkedési tanácskozásokat megszakittatni sürgettek; de a nagy többség nem akarván bosszúpolitikát üzni, tovább ment az engesztelődés ösvényén, folytatta tárgyalásait, a novemberi leiratra adott újabb válaszában csak a már többször sürgetetteket kivánta, a Budára lejött császári párt őszinte lelkesedéssel üdvözölte, a kinevezett miniszterelnököt és minisztertársait (b. Wenkheim bel- b. Eötvös vallás és nevelés- Horváth igazság- Lónyai pénz- Gorové kereskedelem- gr. Mikó közlekedésügyi s gr. Festetics György a fejedelem oldala melletti miniszterek) az egész hazával együtt élénk örömzajjal fogadta, az általuk benyujtott előterjesztvényeket az adó és 48 ezer ujoncz megajánlásával határozatokká emelte, a köz hatóságokat, és 48-i sajtótörvényeket némi alkalmazásokkal visszaállitotta, s áttért most már (mart. 20) a kiegyenlités legfontosb művére

a közös viszonyok országos tárgyalására. A 15-ös albizottság többségének ezek iránti javaslatát (mert a kisebbség visszavette a magáét) a 67-es bizottság 1½ havi vitatkozás után némi módositások- és toldásokkal, minők a pénzrendszer közössé tétele, az adósságokhoz csak évi járulék, vagy kamatok fizetésével járulás sat. egészen elfogadta, s igy terjesztette föl az országgyülésnek. Benyujtotta egy uttal azon különvéleményt, mellyet e nagy bizottságnak már nem 4, hanem 14 tagú kisebbsége újabban készitett. Ugyan ekkor Madarász József is több elvtársaival együtt inditványt olvasott fel,

és adott be a képviselőháznak. Három nyilatkozat feküdt e szerint a ház asztalán. Egyik a bizottmány többségéé a fölebb körvonalozott tartalommal. Másik a bizottmány kisebbségéé, melly egy két közös viszonyt illetőleg amazzal egy téren áll ugyan, s a régibb kisebbségi véleménynek kifolyása; de még is sokban eltér attól, s némi nyomát látszék magán hordani, hogy a königrätzi ütközet után lett készitve. Itt már nyiltan kimondatik, hogy a pr. sanctionál fogva Magyarország, és ő fölsége többi országai közt egyéb kapcsolat nem létezik, mint az uralkodó ugyanazonossága, az együttbirtoklás, s a fejedelemnek e birtoklásban megvédése, vagy is a közbiztonság, s ennek fentartására a költsönös védelem, melly czél, hogy elérhető legyen, miután legközelebb amaz országok is alkotmányos jogokkal ruháztattak fel, Magyarország függetlensége megovása mellett kész azokkal érintkezni, de csak esetről esetre, de esak mint szabad nemzet más szabad nemzettel, tehát csupán nemzetközi eljárás utján. Közös viszonyok hát csak a külügyek és — de különálló magyar hadsereggel — a közös védelem, mellyeknek Magyarországra eső költségeit a két fél miniszteriumai, küldöttségei, vagy országgyülései elöleges értekezlete után évenkint a magyar országgyülés állapitja meg, még pedig akképen, hogy a két országgyülés közt ki nem egyenlithetett kérdésekben nem a közös fejedelemnek adatik többé a döntő szó, mint előbb, hanem Magyarországon csak az bir törvényerővel, mit a magyar országgyülés a király szentesitésével határoz, sőt hogy ez országgyülés a közösen megállapitottakat is a többi országok hozzájárulta nélkül is megváltoztathatja. A kezelés, a közvetett adók, az államegyedáruságok, a vám- és kereskedelmi ügyek iránt jobbára a régi kisebbség véleménye hagyatik meg; de az államadósságok egy része elvállalása nem évi kamatok fizetésével, hanem akkép terveztetik, hogy azokból elvállalás végett bizonyos tőkeösszegek Magyarország részére jelöltessenek ki, s a magyar kormány által különállólag kezeltessenek. A harmadik indítvány a többség javaslatát, mint ollyat, melly közös ügyek teremtésével az ország önálló életét, közös delegatiokkal az országgyülés önrendelkezését, közös miniszterekkel az ország önkormányzatát, adósságok elvállalásával a nemzet anyagi jólé-

tét megsemmiti, teljesen visszautasittatni kivánja. A háromból Madarász, és társai inditványa azonban csak hamar leszorittatott a küzdtérről; csak a másik két vélemény vette föl egymás ellen a viadalkeztyüt. Tiz nap folyt e fölött a bal- és a jobb oldal virágos szónoklatainak csatája. A baloldaliak mind egészében, mind részleteiben élénken ostromolták a többség javaslatát. Mert az ott tervezett szorosb szövetkezés túl menvén a pr. sanctioi személyes union, Magyarországot egy olly kétes jövőjü birodalom tartományává változtatja át, mellynek elemei részint a német, részint a szláv irány felé gravitálásuk által érdekünk elleni harczba sodorhatnak bennünket; a többséget, melly a régi törvényeket megcsonkitani akarja, nem jogi, hanem opportunitási indokok vezérlik, mire pedig Sadowa után nincs szükség; a függetlenséget, és közösséget összeegyeztetni nem lehet, ezért a közös delegatiok, és közös miniszterium a nemzet véréről, vagyonáról, külügyeiről, tehát a legfontosb tárgyakról való rendelkezést el vonván a törvényhozás, és magyar kormány kizárólagos intézkedésétől, a függetlenséget veszélyeztetik, sőt teljes beolvadásra vezethetnek; a kereskedésre, közvetett adókra, államegyedárúságokra, pénzrendszerre ajánlott egyezkedések megfosztják az országot azon jogától, hogy ezekről valaha önállóan rendelkezzék; a magyar hadseregnek az összes hadsereg kiegészitő részévé tevése lehetleniti az alkotmány biztositékát, s el temeti örökre a nemzeti lelkesedést; a quoták, és államadósságok által iszonyú terhek nehezülnek az országra sat. Mind ezeknél fogva hát a a javaslatot, mint régibb, újabb törvényeinkkel, s 61-diki feliratainkkal ellenkezőt elfogadhatlannak vitatta, s helyette a kisebbségi véleményt ajánlotta az ellenzék. A milly élénk volt a baloldaliak ostroma, olly élénk volt a küzdés, mellyet a jobb oldal hivei a javaslat védésében kifejtettek. Elmondák ők a felhozott ellenvetésekre, hogy a közös ügyeket nem most, nem a bizottmány teremtette, hanem a pr. sanctio, a 48-diki törvények, és a százados gyakorlat. A pr. sanctioban a fejedelemmel nem csak mint magyar királylyal, hanem mint más országoknak teljhatalmú urával is, és nem csak a magyar korona birtokainak, hanem a dynastia által együtt birt minden országoknak védelmére is köttetett szerződés, mi által a többi

örökös tartományok népeivel szorosb viszonyba léptünk, mint egymástól teljesen független népek frigye szokott lenni. A honnan e törvényes viszonyokat a 48-diki törvények is fenn kivánják tartatni. A bizottmány hát nem tett egyebet, mint ezen kimondott, de mind 1723-ban, mind 1848-ban hátározatlanúl hagyott közösségnek, együvé tartozásnak, költsönös védelemnek foganatositási módozatait határozta meg pontosan, s alkalmazta azon új viszonyhoz, mellyet a többi országoknak most alkotmányosokká létele idézett elő. Elmondák, hogy Magyarország a német és szláv áramlatoknak közepette, mint $3\frac{1}{2}$ százados történelme meg mutatta, csak más országokkali szövetkezéssel állhat fen. E szövetkezés pedig legtermészetesb, és épen most, midőn a königrätzi catastróf után arra van kilátás, hogy a szövetségben a súlypont Sz. István birodalmára fog nehezedni, legelőnyösb Ausztriával, mellynek erős fenállását mind az europai politika, mind Magyarország érdeke, mind gazdászati, müveltségi szükség igénylik, nekünk pedig biztositani kötelességünk, mit csak erőnknek a többi országokéivali egyesitése által érhetünk el. Elmondák, hogy a delegatiók nem semmitik az országnak eddigi függetlenségét, sőt inkább a befolyást olly ügyekbe is biztositják, mellyekben eddig, bár alkotott törvényeink voltak, és sérelmi uton mindig sürgettetett a befolyás, az önkény tényleg minden részvétet el zsibbasztott. A delegatiók csak az országgyülések kifolyásai, mellyek hát mást nem akarhatnak, mint magok a megbizó testületek. Itt is sajátkép az országgyülések működnek, csak hogy nem közvetlenül, hanem közvetve. A delegatiók működése csak egy évig tart, csak egy évre határoznak, és igy meg felelnek némileg az esetről esetre érintkezésnek. A delegatiókra a magyar országgyülés azon jogokból, mellyeket eddig tényleg gyakorolt, nem ruházott át mást, mint a hadi adómegszavazását. De ez átruházás nem jogfeladás. A közös ügyekben a kormányzat felelős miniszterekre lesz bizva, a végrehajtás pedig kizárólag a magyar végrehajtó hatalom kezébe letéve, ennél fogva a magyar kormányzat önállósága is megóva. Azt, hogy más tartományok is bele szóljanak abba, mi őket is érdekli, a paritas elvénél fogva nem tagadhatjuk meg. De ez sem csorbitja a függetlenséget. Mert szövetkezésben, mely-

lyet két fél szabad akarattal köt, s bizonyos ügyeknek egyenlő befolyással történendő kezelését szabad egyezkedéssel meghatározza, nincs alárendeltség. Illy befolyásuk az örökös tartományoknak eddig is meg volt, csak hogy nem általuk, hanem — mit sajnosan kelle éreznünk — az öket teljhatalmúlag képviselő uralkodó által gyakoroltatott. Most változtak a viszonyok. A fejedelem némelly jogait ott is népei alkotmányos befolyásának engedte át, mit hát vissza nem utasithatunk. Elmondák, hogy a vám, kereskedelem, ipar, pénzrendszer sat. iránt ajánlott egyezkedéseket a világ mai körülményei, s anyagi érdekeink múlhatlanúl megkivánják, mert Magyarország, ha más államokkal versenyezve haladni akar, a régi rideg elszigeteltségben nem maradhat. Elmondák ez és több okaiknál fogva, hogy a többségi javaslat, akár önállásunkat, akár Ausztriához viszonyunkat, akár europai helyzetünket, akár korunk követelményeit tekintjük, legczélszerübben megoldja a rég függőben levő kérdéseket. Kjemelék ellenben a kisebbségi vélemény czélszerütlenségét, melly sem a benne tervezett szövetkezéssel a magyar- és más országok közt létező törvényes viszonynak nem felel meg, sem a benne ajánlott védszerekkel a pr. sanctióban kikötött közvédelmet nem biztositja, sem a benne érintett egyezkedéseknél, ha a két fél összeütközésbe jő, semmi döntő expedienst, melly eredményre juttatna, nem emlit, sem, még mindig az elméletekhez, a merev jogfolytonossághoz, a betüimádáshoz, a sérelmi, meddő, és csupán érzéspolitikához ragaszkodva a lehetőséget, az érdekeket, az új viszonyokat tekintetbe nem veszi; mellőzvén hát minden más kibékülési tervet egyedül a védett javaslatot mondák elfogadhatónak. Igy hullámzott 8 ülésen keresztül a viták tengere. A fölvert habok majd jobbra, majd balra ragadták a feszülten váró nemzet kedélyét. Szólt végre Deák Ferencz, s nagy hatású beszédével el döntötte a harcz kimenetét A képviselők 257 szóval 117 ellen magukévá fogadták a többség javaslatát, melly azután pár napi vitatkozással a förendektől is el fogadtatván az egész országgyülés határozata lett. Nem mulasztotta el ugyan az ellenzék még egyszer fölemelni szavát, s midőn e határozatnak törvénynyé szerkeztése tárgyalásra került, a többek közt a törvényjavaslatnak mind bevezetését, mind indokolását, mind zárszavát, melly a kö-

zös ügyek módozatai hatályba lépéséhez a más örökös országok hozzájárultát is szükségesnek mondja, egészen kihagyatni sürgette, sőt szélsőbaljai újabb erőt merítve Kossuthnak egy Deákhoz intézett s a „Magyar Ujság"-ban közzé tett leveléből [105]),

---

[105]) A levél igy hangzik: Párizs maj. 22. 1867. Barátom! Engedd meg e megszólitást azon mult emlékének nevében, melly a hosszú számkivetés keservei, a hazafi bánat és családi bú minden súlya alatt előttem mindig szent maradt. Mi nemcsak elvrokonok, de barátok is valánk a szó nemesebb értelmében, férfikorunk szebb szakán keresztül, midőn még egy irányban haladtunk a hazafiúi kötelesség ösvényén. Együtt állottunk őrt a nemzet jogai mellett az 1848-diki válság előestéjén, midőn mint minisztertársak közegyetértéssel megköveteltük a bécsi udvartól s kormánytól, hogy „hazánk törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben a pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen avatkozástól ment kormányzatát is világosan oda értve, nyiltan elismerve és megóva legyen." És együtt izentük meg a jogszerű követelés folytán a bécsi kormánynak, hogy: „az összes nemzettel egyetértőleg változhatlanul el vagyunk határozva, a magyar nemzetnek önállásából semmi áron egy hajszálnyit sem engedni s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerü visszatorlással felelni." A percz csakhamar elkövetkezett, midőn választanunk kellett, ha beváltsuk-e a jogszerü visszatorlás változhatlannak nyilatkoztatott határzatát, vagy védtelenül fogadjuk a halálos csapást, mit az önkény hazánk nemzeti s állami életére mért. Te, mert nem biztál nemzetünk erejében, a visszavonulást választottad. Én azok soraiba állottam, kik istenbe, jogaikba, s önmagukba bizva, az ellenséges megtámadásra jogszerü visszatorlással feleltek, miként ezt együtt a nemzet nevében a hatalomnak megizentük volt. Nem diestelen a lap, mellyet a magyar nemzet ez elhatározás folytán a történelem könyvébe igtatott. S habár egy idegen nagyhatalom jogtalan fegyvereinek sulya alatt sikerült is az árulásnak nemzetünk önbizalmát megrenditeni, s a megrenditett önbizalommal karját elzsibbasztani — a hősiességet, melylyel jogait védte volt, csodálattal kisérte a világ; nem érdemlett bukásának rokonszenvvel adózott, s nemzetünk életrevalóságának amaz óriási revelatiója, — mellynél a sikerhez csak egy kissé több kitartás hiányzott — annyit minden esetre eredményez, hogy ugy a hatalmak politikájában, mint a népek érzelmeiben, a magyar nemzet még bukásában is azon önczélú, életerős tényezők közé lőn sorolva, mellyeknek a történelem logikája jövendőt igér, hacsak a historia önálló tényezői sorából öngyilkos kézzel maguk magukat ki nem törlik. Nagy vivmány ez, barátom, mellyet feladni bűn! S a nemzet, melly olly körülmények közt is képes volt ez állást kivívni, annyit legalább megérdemel, hogy önállásának megvédése s jogainak valósitása körül ereje iránt ne essenek kétségbe vezérei. A mint akkor a válság perczében elváltak útaink, elválva maradtak tizenkilencz hosszú éven át, mind e mai napig. Nekem a hontalan bujdosás jutott osztályrészemül; — neked a nemzet tisz-

melly a kiegyezési javaslatot föltétlenül kárhoztatja, hogy ez törvénynyé ne szentesittethessék, még a koronázást is felfüg-

---

teletétől, s a tényező elemek többségének bizalmától környezett vezéri szerep. De jutottak e vezéri szereppel osztályrészedül nagy kötelességek is, roppant felelősség. Elvált útainkon kiindulási pontunk s utunk iránya különbözik, csaknem, mondhatnám, ellenkezik. De nem mondhatod, hogy utadban állottam, nem mondhatod, hogy nehézségeket iparkodtam elődbe gördíteni, vagy számvetésidet megzavarni. Azonban hazafi vagyok, nemzetem sorsa szivemen fekszik. S ez érdekeltségnél, e kötelességnél fogva szemmel kisértem folyvást polgári működésedet, reménylve néha, aggódva sokszor, figyelemmel mindig — de nem szóllottam. Most szóllok, és hozzád, és nyiltan szóllok, mert úgy látom — s az évek és szenvedések terhe alatt meghiggadt itélet tekintetével látom, hogy nemzetünk a jogfeladások sikamlós meredélyén veszélybe, többe mint veszélybe, halálba sodortatik. Midőn 1861-diki feliratidat olvasám, mellyek nevedre annyi dicsényt özönlöttek, megnyugtatást kerestem s találtam a gondolatban, hogy a nemzet önállásából s alkotmányos jogaiból, miket nem kevésb férfiassággal, mint bölcsességgel világosságba helyezél, nem fogsz engedni egy hajszálnyit is semmi áron. Mert ollyannak ismertelek, ki mérséklettel szab határt kivánalmainak, komolyan megfontolja, a mit követel; de a joghoz, mellyet igy megfontolva követelt, tántorithatlanúl ragaszkodik. Engem — ki bizonyos kapcsolatokban az ellentéteket kiengesztelhetlenecknek itélem, nem elégitett ki a határ, mellyet kitüztél; de meg tudtam fogni, hogy ha nemzetünk vezérleted alatt békés úton éljut azon határhoz, lesz oka többet, nagy szenvedések árán, nem merényleni; ha pedig el nem jut, nyitva maradónak hittem a tért a jövendő számára, mert nem lesz semmi jog feláldozva. — Pedig magad mondád, s helyesen mondád; hogy a jogot, mellyet az erőszak elveszen, vissza lehet szerezni, s veszve csak az van, a miről a nemzet maga lemondott. Nem vélek hibázni, midőn állitom, hogy azon nagy, azon példátlan befolyás, mellyet a nemzet határozataira gyakorolsz, azon álláspont következése, mellyet 1861-ben választottál. S nem vélek hibázni, midőn állitom, hogy a roppant erkölcsi hatalomnak, melly kezeidben van, kulcsa abban fekszik, hogy a romlatlan nép ösztönszerüsége Téged a nemzeti jogok békés úton visszaszerzésének terén vezérét, még mindig az 1861-diki jogalapon vél állani. Pedig már rég nem állasz ott. A visszaszerzés álláspontjáról a jogfeláldozás sikamlós terére jutottál, s mert minden álláspontnak meg van a maga kérlelhetlen logikája, e téren annyira látom vive a dolgokat, hogy fájdalommal kell kérdenem, mi marad még feladni való a nemzet önállásából? mi marad még feladni való mind azon jogokból, mellyek az alkotmányos állami élet lényegét s biztositékait képezik, s mellyek hazánk sajátlagos helyzetében még sokkal nagyobb becsesel birnak, mint olly országokban birhatnának, mellyeknek fejedelme nem más országoknak is uralkodója, mellyek tehát nincsenek azon veszélynek kitéve, hogy ezen érdekeknek eszközeivé sülyesztessenek? Épen most látom a hirlapokból a miniszterium által folyó hó 18-dikán előterjesztett hat törvényjavaslatot. Végig futom elmémben az ezen javaslatok elseje által törvényesitendő közösügyi

gesztetni inditványozták; mind e kisérlet azonban puszta szóként hangzott el. Deák ellentüntetésül a gyülésteremben meg-

munkálatot, melly hazánkat állami állásából kétségtelenül kivetkőzteti, s az osztrák birodalommal egy államtestületté összeforrasztja. Számot adok magamnak a többi öt törvényjavaslat horderejéről. És látom az ez irányban nézeteidet képviselő magyar lapokban azon agitatiót, melly a megyei institutiónak — hazánk ezen utolsó reményhorgonyának — elmálasztására, országpolitikai s alkotmányőri állásából kivetkőztetésére, és puszta administrationalis bureaukká süllyesztésére irányoztatik. Mindezeket látva és megfontolva, okom van kérdezni: minő lényeges állami jog, minő alkotmányos biztositék marad még fenn, melylyel nemzetünk magát az áldozatokért, nem mondom vigasztalhatná, hanem legalább mystifikálhatná, hogy még mindig nemzet, még mindig alkotmányos? A magyar hadsereg az osztrák birodalmi hadsereg kiegészitő részévé decretáltatik, s annak nem csak szervezete és vezénylete, de még alkalmazása is a magyar miniszteri felelőség alul elvonatik, és a magyar országgyülésnek nem felelős birodalmi kormány rendelkézése alá bocsáttatik. A hadi költségvetés megvizsgálásának s megszavazásának joga a magyar országgyüléstől elvonatik, s a birodalommal közös delegatiókra ruháztatik át, s igy idegen avatkozásnak, szavazásnak, határozásnak vettetik alá. Ez által elveszti nemzetünk az alkotmányos állami élet legfőbb, legpraktikusabb biztositékát. Elveszti azon tehetségeket, hogy a népekre annyi szerencsétlenséget árasztható háborujogot saját nemzeti érdekei szempontjából önállólag fékezhesse, vagy a nemzeti viszonyokat ellenőrizhesse. A közösmunkálatnak egyéb, nem csak a nemzet állami életére s önállására, de még anyagi felvirágoztathatására is sérelmes intézkedéseit nem is említve, maga ezen két tény elég arra, mi szerint tagadni ne lehessen, hogy Magyarország mindazon magasabb attributumokból kivetkőztetik, mellyek egy országnak állami typust adnak; hogy a legfontosabb ügyekben idegen avatkozástól menten önállólag nem intézkedhetve, idegen érdekek vontató kötelére akasztatik; hogy a nagyon alárendelt szerepre kárhoztatott magyar miniszterium többé teljességgel nem független, s ezen jogfeladások mellett a magyar országgyülés alig lehet egyéb, mint egy megszaporitott megyegyülés. Ezek annyira világos — és semmi legisticus okoskodás által el nem vitatható tények, hogy sérteni vélnék, ha csak fel is tenném, hogy a Te érett bölcsességed és hazafiúi érzeted magának ezen jogfeladásnak hordereje iránt illusiót csinál. Hanem te — fájdalom — nem bizol a a nemzet erejében, s azzal vigasztalva magadat, hogy az élet és a körülmények enyhitni fogják a következményeket, elfogadod a jogfeláldozásokat, mi szerint mégmentsed, a mit megmenthetőnek vélsz, mert politikád tengelye a körül forog, hogy „el kell fogadni a mi kivihető, miután többet elérni nem lehet.“ De épen ez az, a mi ellen úgy a jog, mint politika nevében tiltakoznom kell. Illy szempontból vetni koczkát a nemzet sorsa felett hiba is, de nem is szabad. Nemzetnek lehet elnyomást türnie, de jogai valósitásának reménye iránt semmi körülmények közt nem szabad kétségbe esnie, s azért mert valamelly jogát nyomban nem képes valósitani, nem szabad arról önként, örök

jelentekor viharos éljenzéssel fogadtatott, s a határozat nagy többséggel ismét törvényczikké lőn alkotva. Ez azonban nem

---

időkre lemondani. De hiba is ezen lemondás, és pedig ollyan hiba, melly a körülmények által sem menthető. Engedd, hogy emlékeztesselek a multakra. A mit most a közösügyi munkálat az úgy nevezett birodalmi egységnek s nagyhatalmi állásnak áldozatul hoz, az lényegében épen az, a mi 1848-ban Jellacsics betörését megelőzött ultimatumkép tőlünk követeltetett. Ultimatum volt barátom! fegyver éléről nyujtott ultimatum nekünk védteleneknek. És támogatására fel volt szitogatva ellenünk a szenvedelmes belháború, s határainkon invasionalis seregek álltak csatarendben. És e veszélylyel szemben volt-e a miniszteriumban, mellynek mind ketten tagjai voltunk, volt-e az országgyülésen csak egyetlenegy hang is, melly azon, most annyi készséggel elfogadott követeléseket csak tárgyalásra is méltóknak tartotta volna? Nem volt. Az egész miniszterium, Te és Eötvös ép úgy, mint én, s én úgy, mint az egész országgyülés indignatióval utasitottuk vissza a jogtalan, a nemzeti öngyilkolást kivánó követelést. Te visszavonultál Eötvös a vihar elől külföldre vonult; én védelemre határoztam magamat, de a követelt jogfeláldozást egyikünk sem irta alá. Jött 1861. Az osztrák hatalom akkor még bizonynyal erősebb volt, mint 1867-ben. Mit feleltél a megújított követelésekre? Saját feliratairól utallak. Úgy ismerted akkor is a pragmatica sanctiót, mint most; de megemlékeztél az 1790: 10-dik czikkre is, s a jogtalan követelésre a jog, a teljes jog követelésével feleltél, és megmondottad a közös érdekü viszonyokra (mellyek hiszen egészen különálló országok közt is létezhetnek, annál inkább az egy fejedelmet ismerők közt) megmondottad, hogy esetről esetre majd intézkedendik az ország *önállólag*, mikint joga hozza magával, *loyalitással*, mikint mindig tevé. És most állasz reá, mit akkoron elfogadni sem *szabadnak*, sem kénytelenségnek nem itéltél? Most, Szadova után, most mondod azt, hogy el kell fogadni, mert többre nincs kilátás? Megfoghatatlan! — Én, ki nemzeteknél uralkodóik irányában a jogfeladást soha sem tartom sem szabadnak, sem kénytelenségnek, igyekeztem magamat, mennyire embertől kitelhetik, a Te álláspontodba belegondolni, s a vélt kénytelenségnek még csak árnyékát sem vagyok képes fölfedezni; hanem látom azt, hogy a magyar nemzet ép azon perczet választja kétségbeesni állami jogainak teljes valósitása felett, midőn minden nemzet, a nagy Angliától a kis Crétáig érzi, hogy a kor szelleme, a kor iránya, s a politikai viszonyok a jogszerzésnek vagy a jogfejlesztésnek kedvezők. Illyenkor mond le Magyarország legbecsesebb állami jogairól, és lemond olly módon, lemond, magát olly politikának szegődtetve, melly szomszédainkat úgy nyugot, mint kelet felé ellenségeinké teszi; a nemzetiségi kérdés kielégitő megoldását, a Horvátországgali kiegyezkedést lehetleniti; s a szemlátomást közelgő európai bonyodalmaknál hazánkat a vetélkedő ambitióknak czéltáblául tüzi ki. És ha azt kérdem magamtól, mi hát az, a mit nemzetünk ennyi feláldozásért jutalmúl kap? látom azt, hogy kapja az idegen érdekekérti katonáskodás kötelességének általánositását; ezer nehány száz millió forint államadósságot s vele az elviselhetetlen tömérdek adók megörökitését, mellyeknek illy viszonyok mellett

volt elég. A kiegyezéshez a törvényjavaslat zárszava szerint Ausztriának is hozzá kelle járulni. Hogy ez megtörténhessék,

---

még csak legcsekélyebb enyhitésére sem lehet gondolni. És hogy a pohár csordultig megteljék, látom azt, hogy a miniszterium által előterjesztett törvényjavaslatok még ama nagy jogfeladások után felmaradott gyöngyöcskéket is kitépik az 1848-diki törvényekből. Hazánknak, s épen hazánknak alkotmányos biztositékokra nagyon is szüksége van. — Hangosan kiáltja e szükséget füleinkbe saját szomorú tapasztalásunk, s negyedfél század történelmének szózata. Oda igtattuk egyik biztositékúl a törvényekbe, hogy a költségvetés megállapitása nélkül az országgyülés el nem oszlattathatik. S a magyar királyi miniszterium ki akarja e biztositékot is a törvénykönyvből törültetni. — És miért? azért, mert lehet eset, midőn e biztositék a hatalmat terjeszkedési vágyában genirozhatja. Ott volt a nemzetőrség. A legártatlanabb institutió a világon, szemben a törvényt tisztelő hatalommal. Sőt a rendnek, a személy- és vagyonbiztonságnak legsikeresebb őrje, mert azt magának a népnek ótalma alá helyezi. De van ezen institutió eszméjében valami, a mi fékül szolgálhat a hatalomnak, hogy ne merje túlfeszíteni az önkénynyé fajulás hurját. S mert ez van benne, a miniszterium a nemzetőrséget el akarja törölni. Én nem gondolom, hogy az országgyülésnek missioi közé tartozzék a hatalom útjából az önkénnyé fajulás akadályait elhárítgatni. — Biztositékokra nem a hatalomnak van szüksége, hanem a népnek; s én nem gondolom, hogy az átalános katonai kötelezettség, kapcsolatban a miniszteri felelőség alul elvont rendelkezés hatalmával, biztositék dolgában a nemzetőrségi institutiót mellőzhetővé tenné. A törvény némi politikai jogokat ruházott a határőrvidéki lakosságra. A miniszterium — a helyett, hogy a mint jogszerü is, tanácsos is volna, e jogokat kifejlesztené, korunk irányának derisiójára eltöréltetni indítványozza. És ezt ép akkor, midőn Horvátország, melylyel a kiegyezkedés annyira kivánatos, a határőrvidék politikai állásának biztositását még az inaugurale diploma feltételei közé is igtatandónak véli! Általában a miniszterium által előterjesztett törvényjavaslatok annyira ellenkeznek Magyarország állami létének életfeltételeivel: annyira összeütköznek azon politikai iránynyal, mellyhez nemzetünk negyedfél századon át jó és bal szerencsében mindig tántorithatlanul ragaszkodott, s mellyhezi hűségének köszönheti nemzetünk, hogy még van; annyira ellentétben állnak a kornak, mellyben élünk, irányával, az europai conjuncturák sugalmaival; horderejükben annyira veszélyesek, s annyira nincsenek motiválva sem a kénytelenség, sem az osztrák uralkodó ház helyzete, sem a legegyszerübb politikai számtan kivánalmai által, mi szerint nem győznék eléggé bámulni, hogy akadhat miniszterium, melly ez előterjesztés felelősségét el meri vállalni, ha minden oda nem mutatna, hogy a Te egyetértésedről, s általad az országgyülési többség támogatásáról magát eleve biztositottnak tudja. Lassan lassan le lebben a fátyol a Bécsceseli alkudozások titkairól. Úgy látszik, mind ez már kicsinált dolog, s az országgyülés csak arra van hivatva, hogy a bevégzett tényt registrálja. De én e tényben a nemzet halálát látom, s mert ezt látom, kötelességemnek tartom megtörni hallgatásomat, nem a végett, hogy vitatkozzam, hanem hogy Isten;

ő fölsége a május 22-dikén megnyitott bécsi parlamentet a február 26-diki alkotmánynak az elejbe terjesztett magyar egyességhez idomítandó megvaltoztatására szólitotta fel, reménylvén, hogy az államügyeknek a nyujtott alapon leendő gyors rendezésére czélzó feladatot nem fogja az magától elutasitani. A parlament nem is hiusitotta meg fejedelme reményét. Beustnak himezetlenül szólló beszédéből meggyőződött, hogy az ár, mi töle az alkotmányosság megadásaért követeltetik, a magyarokkali egyesség elfogadása, melly különben is annyi múlasztás, és bal esemény után logicai s politicai kénytelenség lett Ausztriára nézve: válaszfeliratában azért, mit a trónbeszédre készitett, nem törődve a vészt jósló centralisták feljajdulásaival, nem törődve a foederalista szlávok ellenzéseivel, a magyar egyezkedési javaslatból folyó dualismust elismerte, s a nyujtott alkalmat elfogadta alapúl.

A közösügyi javaslat a megváltozott viszonyok miatt magával vonta némelly 48-diki intézkedés megváltoztatását is. Ehez képest a magyar országgyülés a 48-diki törvényeknek a nádorról, a miniszterium alakitásáról, az országgyülés feloszlathatásáról, a nemzetőrségről sat. szólló 3-dik, 4-dik, 22-dik czikkei illető fejezeteit részint felfüggesztette, részint akkép módositotta, hogy a nádorválasztás, addig mig annak hatásköre sza-

---

a Haza, s az utókor nevében esdekelve felszólitsalak: Nézz körül magasb államférfiui tekintettel, s fontold meg a maradandó következéseket, mellyek felé vezeted a Hazát, mellynek élni kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporlottak; a Hazát, mellyben nemcsak a jelen röppenő perczét, de a változhatlan multat, s a közelgő jövőt is szeretnünk kell. — Ne vidd azon pontra a nemzetet, mellyről többé a jövőnek nem lehet mestere! Megőszültem a tapasztalásokban gazdag szenvedések iskolájában, az évek súlya, s a bú és bánat alatt. Nem személyes érdek, nem ingerültség, nem fontoskodási viszketeg szól belőlem. Nekem személyemre nézve nincs semmi várni, nincs semmi kivánni valóm, sem a nemzettől, sem az élettől. De keblemben fiatal erélylyel él s fog élni halálomig a kötelesség érzete hazám iránt. E kötelességérzet ösztönzött e felszóllamlásra. Bocsásd meg azt a kutfő kedveért, mellyből eredett. Ha a siker megnyugvását nem vihetném magammal siromba; hadd vihessem magammal legalább a reményt hazám jövendője iránt. Ne vezesd hazánkat olly áldozatokra, mellyek még e reménytől is megfosztanának! Tudom, hogy a Cassandrák szerepe hálátlan szerep. De fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt! Kossuth Lajos. — Deák a levélre, mivel nem tartotta magán barátságos levélnek, miután az ugyan akkor a Magyar-Újságban is közöltetett, nem válaszolt; de annál többet a hirlapok polémiái.

bályozva nem lesz, elhalasztassék, s jövőre ő fölsége, ha az országgyülést a számadások és költségvetés bevégezte előtt eloszlatná, azt még azon év folytán, és olly időben összehivni tartozzék, mellyben a költségvetés az év végéig tárgyaltathassék. — Egy nehézség volt még, mi a végleges kiegyezésnek útjában állott, t. i. V Ferdinánd, és Ferencz Károl trónlemondása, melly a 61-ben közlött okiratok szerint azt látszék magában rejteni, hogy Magyarország az osztrák császárság tartománya. Ezt a képviselők nem hagyhaták szó nélkül; törvényczikket alkottak azért, mellyben az országgyülés, mivel a lemondási okiratokban Magyarország mint önálló ország külön meg említve nincs, s vele azok annak idejében nem is közöltettek, minden az ország függetlenségére innen vonható káros következtetések ellen ovást tesz, jövőre pedig kiköti, hogy minden illy lemondás Magyarország külön értesitése mellett, és hozzájárúltával történjék.

Elhárittatván ekkép az akadályok, a kibékülés a fejedelem ünnepélyes koronáztatásával pecsételtetett meg. Harminczhét éve, hogy Magyarországban királykoronázás nem történt; 19 éve, hogy koronás királya nem volt a magyarnak; 18 éve, hogy szentesitett magyar törvényekről hallani sem lehetett; 340 éve, hogy a nemzet és dynastiája közt kisebb nagyobb mérvben viszályok állottak; eset még soha eddig nem volt, hogy királyt az összes nép koronázott- s fejedelmi esküt az ország szivében Pesten hallott volna: lehete-e hát csodálni, ha a nemzet örege, apraja, midőn mind ezek most megtörténtek, midőn Ferencz József, és neje Erzsébet junius 8-dikán a budai egyházban megkoronáztattak, midőn a királyi pár a fénytől ragyogó lovagok, főpapok, banderiumok, idegenek, s átláthatlan tömeg kiséretében Budáról Pestre átvonult, midőn itt a koronás király magyarúl az esküt elmondta, s a megyék földéből összehordott királydombon a szokásos 4 kardvágást az ég négy tája felé megtette, s midőn másnap — pünkösd napján — számos fegyenczeknek és minden politikai elitéltnek teljes bocsánatot adott, és a nemzettől ajándékozott 100,000 darab aranyat a királynéval együtt a volt honvédek árvái, özvegyei, rokkantjai segélyére ajánlotta föl, országszerte olly viharos örömzajra riadt fel, minőt 48 óta nem

hallhatott magyar fül? Azon egykorú események, mellyeket a néphit baljóslatú előjeleknek szokott tartani, hogy t. i. mig Budapesten egy fejedelmi pár a kibékülés örömét ünnepelte, addig Párisban a muszka czárra, és franczia császárra rá lőttek, Mexicoban egy Habsburgtestvér — Maximilián császár — a fölkeltek által elfogatott s később agyon lövetett, Bécsben pedig a 101-dik Habsburg-halottat — Albrecht főherczeg lyányát, a ruhástól együtt megégett Mathildet — temették a capucinusok sírboltjába, nem zavarták meg az ország szivből fakadt örömét:

A koronázás után, szentesittetvén a most már koronás és törvényes király által az eddigi határozatok, tovább folytatta az országgyülés tanácskozásait. Főteendőjének tekintvén a kibékülés leglényegesb sulypontjának, a közösügyi törvénynek részletekben is meghatározását, a miniszteriumot az elvállalandó adósságok és vám- s kereskedelmi szövetség iránt a lajtántúli miniszteriummali egyezkedésre hivta fel, a közös költségek hányadáni megalkuvás végett pedig 15 tagú küldöttséget nevezett, melly az osztrák, szinte 15 tagú küldöttséggel majd két hónapig alkudozott Bécsben. A magyar küldöttek egyedül az adóképességet állitották fel a közös költségbeni részvét kulcsául, mellyre támaszkodva, mivel Magyarország az utóbbi 6 év alatt fizetett 1620 millionyi összes adóból 460, a többi örökös országok pedig 1160 milliot fizettek, az arányt 28½ százalékban állapitották meg. A németek majd az összes (6 évi) brutto jövedelemre, majd az egész kivetett összeg kulcsára, majd csupán az egyenes adók arányára épitve ennél jóval többet, majd 31½, majd 33, majd 38%-t kivántak, sőt a hányad iránt véglegesen csak akkor, és úgy akartak egyezkedni, ha egy uttal az elvállalandó adósságok mennyisége meghatároztatik, s erre nézve is megtudják a magyarok vélekedését. A magyar küldöttség — ez az 1867: 12 czikk szerint nem az ő körébe tartozván — az adósságok ügyében csak előleges értekezésre volt hajlandó, mit csak ugyan teljesitett is. És miután ez megtörtént, s ez alatt az adóssági járulék iránt a két miniszterium is egyezkedett, mind két küldöttség engedékenyebb lett. A magyarok ajánlatukat 1½ %-al megtoldották: az osztrákok alább szálltak követelésükből, s ekkép utóbb 10 évre 30%-ban megegyeztek. Igy terjesztették az egyezményt elő az országgyülésnek is.

a) A fölterjesztett közösköltségi hanyadot a baloldal 28%-ra szállittatni sürgette annyival inkább, mert ha pénzben kevéssel járulunk is a közös költségekhez, de a véradóbani részvétünk jóval túlhaladja azon arányt, mellyben más országok a haderőhöz járulnak. Mind e mellett a többség politikai tekintetekből, ne hogy a 300 év óta ohajtott béke hajótörést szenvedjen, elfogadta egészen a küldöttség javaslatát. Ezzel együtt fölterjesztette a miniszterium is az egyezkedéseket, mellyek az adósságok és vám- s kereskedelmi szövetség iránt az osztrák miniszteriummal köttettek.

b) Az államadósági javaslat az összes államadósságok kamatai födözésére évenként 29,100,000, törlesztésre pedig 1,150,000 forintnyi járulékot kiván Magyarország részéről elfogadtatni, ajánlván egy uttal, hogy az államjegyekből álló függő adósságra nézve mind két fél jótállása fentartassék. Mint várható volt, erős ellenzés támadt e javaslat ellen. Madarász idítványt nyujtott be, mellyben ajánlja, hogy a képviselőház az osztrák adósságokból, mivel a nemzet hire nélkül, sőt alkotmányos élete megsemmitésére tetettek, semmit ne — vagy valamelly részt csak általános népszavazás után vállaljon el. A balközép párthivei mérsékeltebbek voltak. Ők csak azt kivánták, hogy a ház addig, mig a miniszteriumtól a reménylhető bevételek- és kiadásokról hiteles tudomást nem szerez magának, a javaslat tárgyalásába ne bocsátkozzék, mert az államadósság terheihez csak akkor, és csak annyival járulhatunk, a mikor belszükségeinket megtudjuk, s a mennyi ezek kielégitése után bevételeinkből fenmarad. Mivel azonban ez indítvány nem lelt pártfogást, ők is keményebben ostromlák a javaslatot. Nem tarták azt sem a czélnak, a mellyért, sem a föltételnek, a melly mellett, sem a méltányosságnak, mellynek alapján alkottatnia kelle, megfelelőnek. Mert a 30—32 millióval nem sokat fogunk Ausztrián segiteni, mellynek mind e mellett örökös pénztárhiánya leend. Az által, hogy nem valamelly tőkeösszeget el különitve vállalunk el, az államadósságokban is némi együttességet látszunk el fogadni, mit pedig mindenüt kerülni akarunk. Nem egyez meg az igazsággal, hogy mi olly adósságokban is részt vegyünk, mellyek Ausztria tartományaiba fektetett beruházásokra, német-

szövetségi költségekre, osztrák igazgatási kiadásokra és nem csupán háborukra fordittattak. Méltányosság e, hogy olly terhet vállaljunk el, mellyet népünk ereje meg nem bir? melylyet a közvélemény kárhoztat? s mellyet a vámvonal fenálltáig kivitt terményeinkre vetett sulyos vámok által nagyon is busásan le róttunk? Méltányosság e, hogy egy szegény ország segitsen másokon? midőn arról meg senki sem gondoskodik, hogy az összes adósságok kamatröviditések által kiaebbitetnének, s nekünk mind azon károk, mellyek 18 év alatt, még pedig az újabb időkben magának a birodalmi tanácsnak beleegyezésével Magyarországon ejtettek, megtérittetnének. Kisebb összeget kell hát elvállalni, s ezt is csak úgy, ha országunk europaszerte elismerésében, és egy nemzeti hadsereg s 48-diki törvényeink tettleges visszaállitásában függetlenségünk iránt elég biztositékot nyerendünk. A baloldal okoskodásai ellen a jobb oldaliak nem annyira a szám vagy jog, mint inkább a méltányosság és politika fegyverével harczoltak. A pr. sanctióban megalapitott szövetkezésünk- mondák ők- csak úgy lehet biztos, ha a bukási ponton álló Ausztriát terhei könnyitésével erősbé, s a minket is megvédhetésre képesebbé teszszük. Azon keserű harczot, mellyet eddig Ausztria önfentartása ösztönéből anyagi érdekeink felvirulása ellen titkon vagy nyiltan folytatott, csak a rajta segités által szüntethetjük meg. Különben mint 48-ban felzuditanók ellenünk Ausztria népeit, felzudítanók az europai közvéleményt, felzudítanók az idegen hitelezőket, kiknek érdekükben áll, hogy Ausztria össze ne roskadjon. Az elvállalással megmentjük hazánk biztonságát, leverjük a legfontosb anyagi érdekeinken eddig feküdt bilincseket, beváltjuk a kiegyenlités befejezésére adott szavunkat, érvényessé teszszük az egész állam ügyeibe befolyásunkat, s biztositjuk europaszerte nemzetünk hitelét, mit pedig fukarkodásunk, vagy a hitelezőknek kamatröviditések általi kárositása, vagy, ha csak annyit fizetnénk, mennyi saját költségvetésünkből megmarad, tökéletesen lerontanának. A tervezett összeg nem haladja túl népünk erejét, mert a fiatal pezsgő erő, s a felszabaditott ipar- és kereskedelemből származandó előnyök szászszorosan kipótolják az áldozatot, melylyet most tennünk kell. Egyéb iránt ha vállalunk el, ha nem

adósságot; de azt ki nem kerülhetjük, hogy még akkor is, ha a birodalom feloszolnék s Magyarország függetlenné leendne, az europai politika az államadósságok nagy részét nyakunkra ne róná, mint ezt Belgium, Velencze, Olaszország példáiból kézzelfoghatólag tapasztalhatjuk. A jobb oldal illy érvei diadalt arattak, s a miniszteri javaslat 119 szótöbbséggel elfogadtatott, az évi, soha változás alá nem eső járulék 29,188,000-ben (közte 12 millio ezüst), az évi törlesztés 1,150,000-ben, a közös jótállás alá helyezett függő adósság 312 millióban állapittatván meg. A javaslat elfogadása után

c) a megkötött vám- és kereskedelmi szerződés került tárgyalás alá. A megállapitott javaslat Magyarország önállása megőrzése mellett a két fél államterületét 10 évre egy vám- és kereskedelmi területnek nyilvánitja, ennek kifejezésére a két fél tengeri hajóit az eddigi jelvényekkel egyesitett magyar szinü és czimerü lobogókkal elláttatni kivánja, a külhatalmakkal jelenleg fennálló szerződéseket, valamint a most érvényben levő vámdíjakat, mértéket, súlyt, pénzértéket, egyedáruságokat, közvetett adókat sat. továbbra is fentartatni ajánlja, de jövőre mind ezeket közösen, és egyenlő elvek szerint megállapitandóknak véleményezi, kezelésüket azonban a külszerződések és consulatusok ügyein kivül, melylyek a közös külügyér hatáskörébe tartoznának, mindegyik fél külön intézkedésének tartja fenn. A közgazdászati miniszter élénken rajzolta az előnyöket, mellyeket e szövetség hazánknak nyujtand; melegen ajánlotta azért annak elfogadását. Az ellenzék nem osztá a miniszter vérmes reményeit. Nem várt semmit a magasztalt szerződéstől, sőt ellenkezőleg ollyannak találta azt, melly Magyarország önállását csak név szerint tartja fen, de gyakorlatban megszünteti, melly mind azt, mit mint elszegényitésünk eszközeit 18 éven át kárhoztattunk, megerősíti, melly a jövőre tervezett rendelkezésekkel érdekeinket koczkáztatja, s melly minden lehető adatok megvizsgálása nélkül csak szembekötve készittetvén csupán valószinüségekre épit: indítványozta azért, hogy a ház mielőtt illy fontos ügy fölött határozna, küldjön ki egy 15 tagú választmányt, melly meghallgatván szakférfiak véleményeit, egy új javaslatot terjesszen a gyülés elejbe. De a többség, miután az ellenvetésekre

majd felvilágositólag, majd czáfolólag megfelelt, mellőzte a húzás-halasztásnak tekintett inditványt, a tárgyalásba tüstént belebocsátkozott, s a javaslatot csekély módositásokkal elfogadta.

A 3 javaslat elfogadása, és szentesitése által, miután ő fölsége a Lajtán túl is elfogadott közösügyi törvényeket szentesitette, s az ott kijelöltek kormányzatára Beust bárót (később grófot) közös kül-, Becke bárót közös pénz-, Kuhn tábornagyot közös hadügyminiszterekül nevezte ki, fel volt nyitva az út, mellyen az országgyülés a közösügyek nem tisztán kormányzathoz tartozó része elintézésében tovább mehete. E czélból a 12-dik czikkben érintett országos bizottság (delegatio) tagjait (40-t a képviselő- 20-t a főrendi házból) megválasztotta, s a fejedelem meghivására Bécsbe 1868 jan. 19-én fölküldötte, hol ugyanakkor a birodalmi tanács bizottsága is megkezdte működését.

d) A delegationak mind két állam kül- had- és közös pénzügyei tartoztak hatáskörébe, mellyek pedig köz tudomás szerint nagyon ziláltak voltak. Helyzete azért nem volt irigylésre méltó, annyival kevésbé, mert az útnak töretlensége, mellyen járnia kelle, a pénzválságok, mellyekkel a birodalom küzdött, a népszerütlenség, melylyel a delegatioi intézmény a nemzet egy részénél találkozott, a közbevetett politikai kérdések, mik a tárgyalásoknál elöjöhettek, s a puszta tapogatódzások, mellyek az átmenetnél nagyon is szerepeltek, szerfölött megnehezitéték kitüzött feladatát. Mint felelt meg e feladatának? megmutatta tanácskozásai eredménye.

Kezdetben mindjárt kellemetlenséggel kelle találkoznia. A 3 miniszter előterjesztett költségvetésében magát birodalmi miniszternek nevezte. A delegatio birodalmi egységet rejtő törekvéseket talált ez elnevezésben, és támasztott nehézségét csak az által tekintette eloszlatottnak, hogy a miniszterek nyilvánitták, mi szerint a birodalmi elnevezés által jogaikat az 1867: 12-en túl terjeszteni nem akarják, s birodalmi nevet csak az osztrák bizottság irányában használandnak, de mi a közössel sajátkép egy jelentőségü. Ezen intermezzo után a delegatio a közös miniszterium előterjesztéseinek vizsgálására 30 tagú választmányt nevezett ki, melly a kebléből ki küldött alválaszt-

mányok segélyével tekintetbe vevén a német bizottság vele közölt megállapodásait is, elkészité munkálatát, s azt 3—4 külön javaslatban az összes delegatio elé terjeszté.

α) A közös pénzügyminiszterium 5 millio 70 ezer forintot kért költségeire. A választmány több pontokat nem tartott idetartozóknak, s mivel a magyar országgyülés sem az állósitott államadósságok kezelése költségeit nem vállalta el, sem a függő adósságok költségeibeni részvétet nem határozta meg, sem a majd 2 millióra menő nyúgdíjak iránt nem rendelkezett, mind ezeket kitörölte, a katonai számvevőség s tengerészeti számosztály szükségleteit pedig a hadügyhöz utasitotta. Igy a még fenmaradt 342,039 forintból is, mivel a munkakör jövőre megkisebbedik, 79,309 forintot levonván, csak 223 ezerben állapitotta meg a pénzügyminiszteri költségvetést. A delegatio mind ezt helybenhagyta, s azokat, mellyek fölött kétely támadt, az országgyülés elejbe viendőknek határozta.

β) A külügyekre majd $4\frac{1}{2}$ milliot előirányzott a miniszterium. E költséget 126 ezer levonással megajánlandónak véleményezte a választmány. Véleményét a delegatio is elfogadta, de kikötötte, hogy ezután a külügyeknél Magyarország törvényszerű államéletének megfelelő czimezés használtassék, a külkövetségekre készitő keleti academiánál magyarok is, és ne csupán catholicusok, mint szabálya tartja, növeltessenek, a consulságoknál a magyarok az osztrákokkal egyenlőn alkalmaztassanak, a római követségi palotában a művészeknek adatni szokott ingyen lakás élvezete a magyar miniszterium által ajánlandó művészekre is kiterjesztessék, s hogy a nem alkalmazott diplomaták tetemes fizetései alkalmazás vagy más nyúgdíjazás által alább szállittassanak. Emelkedtek ugyan a baloldalról hangok, mellyek itt is mint a német bizottságban a római nagy követség fizetését 17,000-el lejebb szállittatni, s a szász követséget, mint már előbb az Anhalt-Schwarzburg- és Reussházaknáli képviseltetést, megszüntetni sürgették; de a többség, mivel illy eljárás tüntetésnek látszanék Róma ellen, Beust és Haynald érsek meleg védbeszédeire meg adta ez úttal a kivánt összeget. Meg nyúgodott egy úttal a monarchia külviszonyainak azon állásában, mellyet a közös külügyér az úgy nevezett vöröskönyvben elejbe terjesztett.

γ) Erősb vitát okozott a hadügy, és költségvetése. A miniszterium a szárazföldi haderőre 72½, a tengerire 7½ milliot előirányzott; de ezen túl rendkivülileg 31½ milliót kért, melly a régi fegyvereknek hátultöltőkkel fölcserélésére, s más korszerü átalakitásokra lenne forditandó. A választmány sokallotta ugyan az összeget, különösen az összes költségnek majd nyolczadát (10 milliót) fölemésztő nyúgdijakat, s rosszallotta, hogy a kormány a szenvedett súlyos vereségek után sem segit a hibás hadszervezeten, s a czélszerütlen hadbiróságokat fentartja, a tábori papságokat s hivatalnokok legioit meghagyja, s az erődítésekre, tüzérségre, ruházati bizottságokra, ménesekre stb. roppant összegeket fordit: mind e mellett, mivel a jelen költségvetés csak átmeneti, és a hadseregnél egy új védrendszernek országgyülésileg megállapitása még ez idén bekövetkezik, a szárazföldi hadsereg szükségletéből azon 3 millión kivül, mellyet a tárgyalás közben maga a hadügyminiszter is megtakarithatónak nyilvánitott, csak 3½ milliót vont le, a tengeri erőre szánt költséget pedig Tegethof admirálnak, a magyar-osztrák tengerészet reformatorának meleg felszólalására, ugy szinte a rendkivüli 31 milliót egy pár ezeren kivül egészen megszavaztatni ajánlotta a bizottságnak, annyival inkább, mert e rendkivüli kiadást a miniszterium a közpénztár maradványaiból (a katonahelyettesitési, mint egy 35 milliónyi alapból) egészen födözhetőnek mondotta. Nem igy a kisebbség. Ez benyujtott külön véleményében a miniszteri előterjesztést nem tekintette ollyannak, melly akár az alkotmányosság iránti követelményeknek, akár az 1867: 12-nek, akár az előadás hüségének, akár az olasz birtokok elveszte és újabb vereségek által parancsolt megtakaritások szükségének megfelelne; kivánta azért, hogy minden századnál alábbszállitások tetessenek, a hadigazgatás egyszerüsittessék, a honvédek szintugy mint a $^{48}/_{49}$-ben harczolt osztrák zsoldosok nyúgdijban részesittessenek, a magyar hadsereg létszáma, költségei külön terjesztessenek elő, a ménesek, csödörök, hadi szállitások, várépitések nagy költségei kitöröltessenek, s ezekhez képest a 87 millóra menő rendes költségvetésből csak 78½, a rendkivüliből csak 13½ millio szavaztassék meg, mi által 26 millió meg takaritandó lenne. A két különböző vélemény nem kis vi-

tát keltett a bizottság jobb és bal oldala, vagy többsége és kisebbsége között. A baloldaliak ismét, mint a választmányban kiemelték a nagy hadsereg tartása által előidézett államadósságokat s a kormányzat káros eljárását, mi okozta épen, hogy Ausztria nem a cseh és olasz mezőkön, hanem a politikai, és katonai gazdászat terén veretett meg; kiemelték, hogy a magyar hadsereg az alkotmányra felesketve, s mint a nemzet ohajtá vala, visszaállitva nincsen, hanem az osztrákba beolvasztva van, mi rontja épen a hadsereg nemzeti szellemét; kiemelték, hogy a rendkivüli 31 millio tudomásra jött több adatok bizonyitása szerint pénztári maradványokkal fódözve nincs, s ha volna is, az nem ruhák és fegyverek örökös változtatására, mire 48 óta ugy is már majd 1000 millio pazaroltatott el, hanem más szükségletekre lenne forditandó; kiemelték, hogy ámbár a vörös könyv tartalma szerint a külügyek mindenütt békés kilátást nyujtanak, s a kormány is egész erővel békepolitikára törekszik, a hadsereg és költségvetése még is olly iszonyú nagyra van tervezve, hogy abból nem őszinte békehajlamot, hanem egy visszatorló háború kezdését lehet következtetni; ajánlották mind ezeknél fogva a kisebbségi vélemény elfogadását, melly békeállapotban elég védelmet nyújt a birodalomnak. A jobb oldaliak nem tarták veszélytelennek az állandó sereg egységének megingatását, nem tarták szükségesnek a föleskotést, mert a legfőbb parancsnok a fejedelem már megesküdt az ország törvényeire, nem tarták a békés kilátást olly rózsásnak, az europai politikát olly egy nyomon menőnek, a monarchia békeállapotát olly magunktól függőnek, hogy összetett kézzel nézhetnők a világ eseményeit: épen a béke fentartása szempontjából sürgették azért a nagyobb és jobban szervezendő haderőt. Mert csak igy tudunk gátot vetni az europai békét ne tán báboritni akaró merényeknek, mig, ha gyöngéknek tudnak bennünket, hallatlanúl hangzik el szavunk az europai areopagban. A külügyminiszter képviselője Falke udvari tanácsos hasonló érvekkel igyekvék eloszlatni a bal oldal kételyeit. De a hadügyminiszter megbizottja Grivicsics vezérőrnagy olly kihivólag utasitá vissza a hadsereg egysége, szelleme, költségei ellen emelt vádakat, olly menydörgőleg kárhoztatá az egység felbontására működő sajtó fonák-

ságát, olly határozottan jelentő ki a miniszternek a sereg kettészakitásához soha nem járulandását, s olly büszkén hangsúlyozá az egész hadseregnek, mint a népek élete tükrének a mondottak iránti szent meggyőződését, hogy a beszédére támadt vihar miatt a bizottság egész ingerültséggel oszolt szét, s csak harmadnapra, midőn Grivicsics nyilatkozatait a hadügyminiszter szándokán kivül történteknek nyilvánitotta, vette föl újra tanácskozásai fonalát. Ezek folytán a többségi javaslat tételeit egyenként megvitatta, s mind e tételeket egészen a választmány véleménye szerint elfogadta. Nem hagyta azonban fölemlítetlenül azon észrevételeit, mellyek a nemzet közohajával találkozólag tárgyalásai közben fölmerültek. Kivánta ezek következtében, hogy a Ludoviceum, a magyar gárdaépület, a magyar testőrség rendeltetésüknek mielőbb visszaadassanak. Kivánta, hogy a magyar ezredek Magyarországba visszahozassanak, s a mennyire lehet toborzási helyükön tartassanak. Kivánta, hogy a budai vármüvek megszüntessenek. Kivánta, hogy a határőrvidék jövedelmei s kiadásai — megszüntetvén annak Magyarországra nézve sérelmes állása — a közös hadi budgetből ki töröltessenek, s törvényhozásunk rendelkezése alá bocsáttassanak. Kivánta, hogy az egész hadkormányzat minél jobban központosittatnak, s általában a már fölebb elsorolt hiányok minél előbb orvosoltassanak. A hadügyminiszter ezek teljesitését nagy részben megigérte; a többiek a magyar gyülés elejbe utasitattak.

d) Ő fölsége kabineti irodája költségeinek (72,854 ft.) a közös költségvetésbe fölvételét nem helyeselte a bizottság, hanem azokat a két állam közt egyenlön felosztatni s az udvari költségekkel együtt külön fizettetni határozta.

e) Nem hagyta helyben hasonlókép a vámjövedelmek mennyiségét. A miniszteri előirányzat ezeket 6½ millióra számitotta. De a bizottság több évi általányok alapján 8 millióban állapodott meg, s e 8 milliót, mint a törvény megszabja, egészen s minden arányszeres megosztás nélkül a közös költségek födözésére rendelte.

Befejezvén ekkép mind a magyar, mind a német bizottság munkálatait, a végleges megegyezés végett mind egyik

közölte egymással megállapodásait. Sokat elfogadott a magyar a némettől, a német a magyartól. Csak a hátultöltő fegyverekre kért 21 millió iránt, mellyből 4 milliót, a római nagy követség 54 ezernyi díja iránt, mellyből 17 ezeret, a 8 millióra tett vámjövedelmek iránt, mellyekből 800 ezeret levonatni kivánt az osztrák bizottság, folyt egy darabig a vitatkozás. A magyarok engedtek végre, s a kisebb osztrák igéreteket elfogadták. Így 107½ millioban meg lett a közös költségi egyesség. Mivel azonban ebből 7'260,000 a vámjövedelmekből, a rendkivüli 26'862,852 pedig a közpénztár maradványaiból födözve van, a 70, és 30% szerint megosztandó közös költség csak 73'494,338 forintot teend, miből Magyarországot 22,048,000 forint illeti.

E megállapodások ő fölsége által megerősittettek, s ezzel a bizottság 2 havi működése után szétoszlott. Mivel azonban a jövő évre szólló költségvetést is még ez évben el kelle készitteni, a fejedelem által Pestre novemberben újra összehivatott.

e) A pesti delegatio nehány baloldaliakon kivül, kik, mivel az országgyülésen a monarchia azon czimének használandásától, mellyet már a múlt bizottságban megpenditettek, s most itt újra előhoztak, elüttettek, a delegatióbani részvétüket megtagadták, jobbára a régi tagokból és 5 horvát képviselőből állott. Tört volt hát némileg már az út, jártasabbak a képviselők, kevésbé akadályozott a tanácskozás, s igy hamarább haladhatott a munkálkodás. De meg az idő rövid volta is — mert az országgyülésnek nehány hét múlva be kelle záratnia — sietteté a gyors befejezést. Idő hát nem maradt a behatóbb vizsgálatokra. Innen lett, hogy bár a múlt bizottság óta az ott kivánt javitásokból azon kivül, hogy ő fölsége magát Ausztria császárja- és Magyarország apostoli királyának, az uralkodása alatt levő két államcsoportot osztrák-magyar monarchiának, osztrák-magyar birodalomnak rendelte czimeztetni, s egy pár magyar ezred hazánkba visszahozatott, nem igen sok létesittetett, s bár a vörös könyvben előterjesztett külpolitika, és ingatag külügyállás nem igen nyugtathatá meg a pénz- és véradófizetők kedélyeit, a bizottság mind e mellett megadta jobbára a közös miniszte-

rium kivánalmait, az osztrák bizottsággal hamar megegyezett, s a 94½ millióra előirányzott költségvetésből a meg nem ajánlottakat, a vámjövödelmeket, s a másunnan födözötteket levonván 75⅛, rendkívüliekre 6⅛ millióban állapitotta meg 1869-re az arány szerint megosztandó közös költséget, miből Magyarországra 22½, rendkivüliből 1⅓ millio fog esni.

A bizottságok e határozatai az államköltségbe beleigtattattak, s mint törvényerővel birók az országgyülés által törvényczikké alkottatni határoztattak. Határozott az országgyülés azon egy pár tárgyról is, mellyeket a delegatio, mint hatáskörén kivül esőket ide terjesztett. Illyenek

f) a függő adósságok vagy állam- s váltójegyek, és a nyúgdíjak. Amazokra nézve, miután Magyarország érttök jót állt, s költségeiket 30%-ban viseli, magyar részről is egy, 6 országgyülési tagból álló ellenörző bizottság választatni rendeltetett, melly évenként jelentést tesz az országgyülésnek. Emezek keserü harczot idéztek a képviselő házban elő. A baloldal akarta ugyan, hogy a múltra feledés fátyola vettessék; de az olly politikai tisztviselőket, kik a Bach-uralom korszakában szolgálván, megrontásunkra dolgoztak, muszkákat vezettek, s nyelvünket, jogainkat tiporni segitették, nyugdíjazni is, tehát a bünt jutalmazni a nemzetre nézve szégyenitőnek tartotta, a miért határt vetni ohajtván már egyszer az áldozatoknak, mellyeket az országnak létele visszanyeréséért tenni kelle, minden illy nyúgdíjazást félrevettetni sürgetett. De a kormány, és jobb oldal a fejedelem iránti tekintetből, mivel hihetőleg ez is egyik ára volt a kiegyezkedésnek, ne hogy egyszerre annyi özvegy, árva, és család szerencsétlenné tetessék, ha már a katonaságnál megadatott a nyúgdíjazás, azt a polgári hivatalokra is kiterjesztetni vitatta. Hosszas küzdés után 184 szóval 105 ellen győzött a jobb oldal, s 1869-re azon közegeknek (miniszterium, államtanács, cancellariák sat.) közös nyugdijazását is megengedte, mellyeknek müködése, — bár törvénytelenül, — 1867 előtt Magyarországra is kiterjesztetett; de jövöre utasitotta a miniszteriumot, hogy e nyúgdíjakról részletes kimutatást készitvén, azok mimódon leendő födözésére javaslatot terjeszszen elő.

A bizottságok munkálatai befejezte után még egy, még

pedig mondhatni a legfontosb tárgy volt hátra a közösügyek részletezéséből, t. i.

g) a közös elvek szerint alakitandó véderő. Az ez iránti javaslat elkészitését az 1867: 12 a két fél egyetértőleg működendő miniszteriumaira, a véghatározást pedig a két országgyülésre bizta. Kormányunk az értekezések megnyiltakor két ellenkező áramlat közt találta magát. Egyik vélemény az eddigi rendszer minden változtatásától borzadott, minden új iránt bizalmatlan volt, minden legkisebb honvédségeszmében felbomlási veszélyt gyanitott. A másik csak a jelen egységes hadseregnek két független, osztrák és magyar hadseregre osztásával hitte biztositattui a monarchiát. A miniszterium egyiket sem fogadhatta el kiinduláspontúl. Neki a nagy, és kényes ügyben mindegyik fél költsönös megnyugvását, a védelemnek Europa és a hadügy jelen állásához mért czélszerü módoni szervezését, s egy uttal a nemzet jogai fentartását kelle szem előtt tartania. E 3 szempontra alapitotta egész eljárását. Meghagyta a közös hadsereget, de e mellett a nemzet forró ohajának engedve mindegyik államban külön honvédséget tervezett. Akart, hogy az erő czélszerütlen szétbontásokkal ne forgácsoltassék, egységes birodalmi haderőt; de azon túl, és abból, mi ide nem szükséges, nemzeti hadseregeket is ohajtott. Kimondta a koreszmékkel találkozva az általános hadkötelezettséget; de fentartotta a nemzetnek az évenkénti ujonczilleték megszavazhatását. Innen a javaslat, mellyben a lajtántúli kormánynyal megegyezett, az egész véderőt 3 elemből ajánlja képeztetni, t. i. közös (szárazi, és tengeri) hadseregből, honvédségből, és népfölkelésből. A hadseregben, mellynek száma 10 évre a végvidékeken kivül 800 ezerben, ebből Magyarország járuléka majd 330 ezerben állapittatik meg, a kiveendőkön kivül minden alkalmas honfi kora 20-dik évétől 30-ig, tehát 10 évig (3 évig sorhadnál, 7 évig a tartalékban) szolgálni köteles. A megirt szám folytonos fentartására évenként az országgyülés által bizonyos számú ujonczok szavaztatnak meg, és sorshuzás útján állitatnak ki, de egyedül magyar csapatokba osztatnak be. Azon hadkötelesek, kik az illető korosztályokból a hadsereg, és póttartaléka számára lett teljes kiállitás után fenmaradtak, a honvédségbe soroztatnak, s ezek 12, és a szá-

'azi hadseregnél kiszolgált egyének vagy más önkénytesek 2 évi szolgálattal képezik a honvédséget. A népfölkelés háboru dején olly önkénytesekből alakittatik, kik a hadsereghez, és honvédséghez nem tartoznak. A hadsereg (sorhad, és tartalék) a közös hadügyminiszternek, a honvédség, és népfölkelés a honvédelmi miniszternek hatósága alatt állanak, s mindegyik ő fölsége parancsára az illető miniszterek által hivatik be, mozgósittatik, vagy rendeztetik el; de a honvédségnek Magyarországon kivül alkalmazása csak a törvényhozás egyeztével, vagy, ha akkor együtt nincs, utólagos jóváhagyásával történhetik. Amannak vezénynyelve német, ezeké magyar (horvát-szlavonoknál horvát), zászlójuk szinte ő fölsége jelvényei mellett magyar (Horvát- Tót- Dalmátországokban ezek mellett horvát). Különben rang, fizetés, fegyverkezés, hadszabályok sat. mind a hadseregnél, mind a honvédségnél egyenlők sat. Az igy körvonalozott javaslat, midőn az országgyülés elejbe lőn terjesztve, mind a mellett, hogy a korszerüség, nemzetiség, önállóság eszméinek törekszik némi részben megfelelni, élénk vitát idézett elő. Madarász inditványt nyujtott be ellene, mellyben azt visszavettetni, s a miniszteriumot más javaslat készitésére utasittatni ajánlja. A középbal tagjai nem ellenzék ugyan a javaslatnak részletes tárgyalás alapjául felvételét, mert benne két szép eszmét, — az egyetemes hadkötelezettséget, és honvédelmet — megtestesittetni szemlélnek; de mivel az 1867: 12 ellenére, melly csak egyenlő elvekről szól, a védrendszert egészen közös ügygyé teszi, közös törvényt tervez, közös és törvényszabta körön túl jogositandó hadügyért emleget, csak birodalmi hadseregről szól, a 12 évből csak 2 évet szán honvédelemre, a nemzetnek az ujonczajánlási jogot csak látszólag engedi meg, a fejedelem önkénye alá roppant erőt ad, s a nemzetet a külügyekbe döntőbb befolyásától megfosztja sat., csak is ezen hibák kiigazitása, s mindenütt a honvédség (6 évig), és nemzeti, külön hadsereg eszméjének kiválólag kiemelése mellet akarák azt törvényül elfogadtatni. A kormány, és a jobb oldal (Perczel, Klapka, Deák sat.) elszántan vevék föl az illy ellenvetések ellen a keztyüt. Elmondák, hogy ők is szivesben járulnának egy önálló magyar hadsereg létesitéséhez; de Bécsben a hadsereg egységét a dualismus próbakövé-

nek kitenni nem akarják, minden illy vágyat elszakadási vágynak tartanak, s mivel még eddig a hatalom az ő kezökben van, nem hajlandók odaadni a minket megillető részt. Elmondák, hogy Magyarországnak, mióta állandó katonasága van, voltak ugyan gyalog, és lovas ezredei, de mellyek ő fölsége hadseregének kiegészitő részéül tekintetvén, önálló, külön hadserege soha nem létezett, úgy hogy 1790- s a követő években is csak a magyar ezredek létszámáról, pótlásáról, ellátásáról, adójáról, nem független hadseregről alkottak törvényeket őseink. Elmondák, hogy a nemzet történeti joga nincs megsemmisitve, mert a magyar ujonczok csak magyar csapatokba soroztatnak, s ha 10 évre van is meg határozva a létszám, de az országgyülés évenként ajánlja meg az ujonczokat, melly ha látná, hogy ezek törvényellenes használatra fordittatnának, meg tagadhatja a kiállitást. Elmondák, hogy az egyöntetü hadsereg mind a szomszéd államok illy nemü hadszervezését, mind a sebesb müködést, mind a hatásosb föllépést tekintve sokkal előnyösebb, mint a szétdarabolt s egymás iránt féltékeny hadcsapatok. Elmondák, hogy e javasolt törvény nem közös, csak közös elveken alapúló, s az 1867: 12 kifejezése szerint a közös hadügyminiszter emlitése nem sérelem. Elmondák, hogy egész Európában a béke- s háborujog fejedelmi jogkörbe tartozik, a parlament csak pénz vagy ujonez megszavazással folyik abba bele, mi nálunk is megvan, az ujonczokat az országgyülés, a költségeket szinte ennek kifolyása a delegatio szavazván meg. Elmondák, hogy a honvédségben is kifejlődhetik a magyar szellem, s mivel folytonosan szaporittathatik, és ő fölsége legközelebbi elhatározása szerint technikai csapatokkal elláttatni fog, elég biztositékot találhat a nemzet sat. A javaslatot hát, mint körülményeink közt a legjobbat, és 3 század óta soha el nem érhetett vivmányt a kiegyenlitési mü betetőzéseül elfogadtatni ajánlották. A többséget meggyözték a kormány, és hivei érvei, s a megvitatott miniszteri tervezet általában ugy mint részleteiben kevés változtatásokkal határozattá, majd szentesittetvén, törvénynyé alkottatott.

Az eddigi munkálatokkal be volt fejezve a sok ágú közösügyi törvény, be volt fejezve, és foganatositva a dynastiá-

val, és Ausztriával olly régóta vajudott kibékülés. Hátra volt még Erdély, Horvátország, és a nemzetiségek kiegyeztetése.

3. Erdély uniója az erdélyi országgyülés és fejedelem által már 48-ban szentesittetett. Mind e mellett, mivel 48 után a bekövetkezett osztrák uralom, s a szászok és oláhok unioellenes törekvései egészen hatályon kivül tevék ama törvényt, ő fölsége az egyesülés ügyét még egyszer Erdély képviselői elejbe terjesztette, kik 1865-ben Kolozsvárra összegyülvén, az uniot újra elfogadták, s képviselőiket a pesti orzzággyülésre el is küldötték. Mivel azonban mind a pozsonyi, mind a kolozsvári országgyülések csak általában mondák ki, és igtatták törvénybe az egyesülést, ennek részletes szabályzata mostanra maradt. Az erdélyi országgyülés hozott ugyan már 48-ban e tekintetben is részletesb határozatokat: de ezek akkor a fejedelem által nem lettek szentesitve, s igy meg kelle újittatniok. A képviselők és főrendek mind ezeket tekintetbe véve a benyujtott miniszteri javaslat nyomán minden a magyar országgyüléseken eddig alkotott törvényeket, és kormányzati kezelést Erdélyre is egészen kiterjesztettek, azon különbséggel mindazáltal, hogy a képviselők választását illetőleg itt további intézkedésig a kolozsvári 48-diki gyülés 11-dik czikke tartassék meg, hogy az erdélyi képviselők száma 73-ról 75-re emeltessék, hogy a főrendi házban az 1848: 7-dik czikkben foglalt tagokon kivül az erdélyi megyék, Fogaras s Naszód vidékek és székely székek főnökei, s a szászok ispánja is helyet foglaljanak, hogy a hatóságok, és királyföld (szász egyetem) mostani hatásköre épen maradjon, a magyar törvénykezési szabályoknak bevitele pedig helyi viszonyokhoz alkalmazva ideiglenesen a miniszteriumra bizassék sat. Ezzel be lőn fejezve Erdély egyesitése. Nehezebben ment a

4. kiegyezés Horvátországgal. A magyar-horvát viszályok elintézését ő fölsége a két országgyülésre bizta. E czélból mind a pesti, mind a zágrábi országgyülés küldötteket nevezett ki, kik Pesten még 1866 april havában összejövén, megkezdék alkudozásaikat. A horvátok támaszkodva 1861-diki gyülésük 42-dik czikkére a két ország közt eddig létezett viszonyokat a 48-diki események által teljesen megszakadottaknak, a most visszaállitandó szövetséget hát egé-

szen új alapokon eszközlendőnek mondották. Ez alapok volnának: Horvát- Tót- Dalmátországok vagy is a háromegykirályság területének Fiume- és Muraközzel együtt épen tartása, s autonomiájának minden közigazgatási, oktatási, vallási, törvénykezési ügyek alkotása- és kezelésében teljes érvényitése, ugy hogy jövőre a közös kapcsolatot csak a közös király, a koronázás, és azon ügyeknek közösen intézése képeznék, melylyek a magyar korona országainak az összes monarchiához viszonyait tárgyazzák. A magyar követek nem oszták, nem oszthaták a horvátok véleményét. Kétségen túl álló adatokkal megmutaták ők, hogy a két ország kapcsolatát nem a 48-diki törvények, mellyeknek alkotásába szavazataikkal a horvát követek is befolytak, hanem az erőszak szakasztották meg, a miért semmi innen következtetett elszakadást, vagy erőszakos birtoklást törvényesnek el nem ismertek, a korona területének Fiume, és Muraköz átengedéséveli csorbitásába meg nem egyeztek, az eddigi kapcsolatot tetemesen tágitni hajlandóknak mutatkoztak ugyan, de sem a követelt merev autonomia, sem az öszbirodalmi viszonyok tárgyalásába bele nem bocsátkoztak. A horvátok erre kijelenték, hogy utasitásuk szerint a területi épség és autonomia eldöntése nélkül semmi más tárgyalásba nem fognak ereszkedni; s mivel a magyarok ez előföltételeket szinte utasitásuk szerint nem teljesithették, kiegyezetlenül mind a két küldöttség szétoszolt, mind egyik megbizóinak terjesztvén elejbe az alkudozások nehézségeit. Ezzel — miután az országgyülések a közbejött porosz háború miatt elnapoltattak — megszakadt egy időre az egyezkedés fonala. Midőn az országgyülések újra megnyittattak, újra fölmelegittetett a viszályos kérdések kiegyenlitése: de az úgy nevezett nemzeti párt még mindig erősen állott, s a fehér lapot, mit az 1861-diki magyar országgyülés a horvát testvéreknek eléterjeszteni igért, még mindig különállásuk és jelen birtoklásuk csorbitatlanúl hagyása kivánalmaival irta be. Miután azonban a magyar koronázással a magyar kibékülés megtörtént, mi a függetlenkedők reményét nagyon lehangolta, a tapasztalásokon okult unionisták túlsulyra emelkedtek, s a kibékülés erős szándokával 1868-ban a fejedelem ujabb felhivására ujabb küldöttséget küldöttek Pestre, melly a magyar or-

sággyülés küldötteivel ismét megkezdé tanácskozásait. Az alkudozások nem lettek ez uttal sükeretlenek. Az egyezmény mind két küldöttség egyetértésével megköttetett, s jóváhagyás végett mind egyik országyülésnek fölterjesztetett. Főbb pontjai Magyar- s a 3 ország ugyanazon állami közösségét, mind azon ügyeknek, mellyek hazánk- s Ausztriával közösek, valamint más ügyeknek is (adó, katonaság, pénzjegyek sat.) ugyan azon törvényhozással, és kormányzattal, melyhez egy tárcza nélküli horvát miniszter is neveztetik, elintézését, s a horvátok saját bel autonomiaját sat. tárgyazzák leginkább. — Kedvezőleg fogadta mint két képviselet az egyezményt, s miután az ő fölsége által is szentesittetett, a két ország alaptörvényeül törvénykönyvbe igtatta. Csak a horvát gyülésen tett ovást ellene, mint a horvát szabadság és önállóság megsemmisitője ellen a kisebbségben levő nemzeti párt. Fiume függöben maradt ügyét, melyre nézve most sem tudtak megegyezni, a fejedelem egy Magyarország, Horvátország, és Fiume küldötteiből alkotandó tanácskozmány eldöntésére bizta, de addig is Fiume mint külön testület képviselőjét, mint ezt maga Fiume ohajtja vala, a magyar országgyülésen megjelenni rendelte. Az egyezmény óta a horvát követek is megjelentek a pesti gyülésen, s ezzel vége szakadt a testvéri hosszas viszályoknak.

5) A nemzetiségek ügyében, mellyeknek hazánk önállásával összeférő kielégitését már a 61-diki felirat megigérte, mindjárt a mostani gyülés kezdetén javaslatkészitő választmányt nevezett ki az országgyülés. De a választmány csak 2½ év múlva teljesité feladatát, s ekkor is a várakozásnak olly kevéssé megfelelőleg, hogy a képviselők 9 osztályai újat dolgoztak javaslata helyett, a szerb és oláh képviselők egészen más javaslattal álltak elő, s maga Deák Ferencz a szöveget egészen átdolgozva külön véleményt nyujtott be a képviselő háznak. Deák dolgozatában Magyarország polgárai teljesen egyenjogúaknak ismertetnek el, és csak az ország egysége, a kormányzat gyakorlati lehetősége, s a gyors igazságszolgáltatás tekintetéből szorittatik meg némileg a különféle nyelvek használata. E szempontból a törvényhozás, államkormány, felsőbb törvényszékek, és törvényhatóságok nyelve magyar: de a törvények minden nemzetiség nyelvén hiteles forditásban ki-

adatnak, a törvényhatóságok jegyzőkönyvei, ha a gyülésnek, hol mindenki anyanyelvén szólhat, egy ötöde kivánja, más nyelven is vezettetnek, s ezt is használhatják hasábosan az államkormányhoz intézett irataikban, a tisztviselők a községekkel, intézetekkel, magánosokkal való érintkezéseikben ezek nyelvét használják, akarhova mindenki saját nyelvén folyamodhatik, de más községek- és törvényhatóságokhoz ezek hivatalos nyelvén, a községek, egyházi hatóságok maguk határozzák meg hivatalos nyelvüket, valamint az ezek, vagy magánosok által állitott tanodákét is; de a kormány tanintézeteiben a közoktatási miniszter, ugy azonban, hogy minden nyelvüeknek saját nyelvükön is kiképeztethetéséről, és az egyetemen az országban divó nyelvek tanitásáról gondoskodva legyen; az alsóbb törvényszékeknél az eddigi gyakorlat hagyatik fenn sat. Mint e rövid tartalom mutatja, a lehetőségnek szinte utolsó határaig ment engedményeiben a javaslat; még is gúnynak, sértőnek, a más nemzetiségek halálát előidézőnek mondották azt több szerb- és román képviselők. Voltak, kik ennek ellenében az országot a 6 országos nemzetiség szerint nyelvkerületekre felosztatni, s ezekben hivatalosan a lakosok többsége nyelvét, zászjóját használtatni, a hivatalokban minden nemzetiséget egyenlőn képviseltetni javasolták. Voltak, kik a Karloviczban tartott 1861-diki szerb congressus határozatait, mellyek egy saját területtel kihasitandó, saját törvényhozású, s beligazgatású szerb vajdaságnak felállitása mellett akarták csak a Magyarországgali egyesülést, törvényekké alkottatni s beczikkelyeztetni sürgették. Voltak, kik a nemzetiségi törvényt egészen félre tetetni, s azt a nemzetiségek összehivandó szabad congressusain tárgyaltatni inditványozták. A szászok Erdélyben mind a 3 nyelvet kormányzati nyelvül meghagyatni, s az egész nyelvkérdést az erdélyi unio részletes tárgyalására halasztatni kivánták. Mind ezek daczára a nagy többség 5 napi vita után elvetvén az ország feldarabolására czélozó kisebbségi véleményt, Deák javaslatát elfogadta, s nem ügyelvén 24 szerb- és román képviselő tiltakozására, határozottá emelte.

Az eddig előadottakban megtette az országgyülés mind azt, mit a majd 20 évig megszakasztva volt közjogi állapot visszaállitására, s a zsurlódások kiegyenlitésére a körülmények-

hez mért átalakitásokkal megteendőnek vélt. További határozatai a belügyek rendezése- s reformjaira vonatkoztak. Köztök minden esetre az egyház- s nevelésügy, a polgári törvénykezés, az urbéri viszonyok, a pénzügyi költségvetés, és anyagi érdekek voltak legfontosabbak.

6. A vallás- és nevelésügyben előterjesztett javaslatok kevéssé mutaták a szabad államban szabad egyház eszméinek nyomait. A miért, bár Deák inditványára az izräelitáknak a keresztyénekkel mindenben egyenlőn jogositottsága valahára egyhangúlag elfogadtatott; de a vallásfelekezetek viszonosságát, és népiskolákat illető javaslatait a cultusminiszternek mind a közvélemény, mind a képviselőház olly kedvezőtlenül fogadta, hogy amazt a 9 osztály csak nagy változtatásokkal hagyta meg, emerre nézve pedig a képviselőház egy 25 tagú bizottságot küldött ki, melly a miniszter hozzájárulta, és minden hitfelekezeti szakférfiak meghallgatása mellett egészen új javaslatot készitsen. Ez átdolgozásokból jöttek létre a felekezeti viszonosság- és népiskolákról szólló törvényjavaslatok. A viszonossági javaslat a más vallásra áttérést bizonyos formaságok mellett szabadon megengedi, a vegyes házasságból született gyermekeket nemök szerint szülőik vallását követni rendeli, minden téritvényt érvénytelennek nyilvánit, más vallásuak ünnepei megtartására senkit nem kötelez, a temetőket vegyesen használhatóknak, a községi segélyeket minden felekezetre aránylag kiterjesztendőknek, a vegyes házasságokat akármelyik fél papja előtt megköthetőknek ajánlja sat. A népoktatási javaslat nem hódol ugyan, mint ohajtandó volna, a felekezetesség megszüntetése, s egyedül államilag kezelendő népnevelés elvének, mert alkotói látták az ide forditandó államforrások szegénységét, és a féltékenységet, melylyel a gyöngébb felekezetek a még mindig erős egyház- és hatalomtóli féltükben autonomiájuk iránt viseltettek; de a felekezeti iskolák mellett a szabad verseny lehetővé tételére államiskolákat javasol, a létezés föltételeit, s az államfelügyeletet szabatosan körvonalozva mindnyájára megszabja, az általános tankötelezettség behozásával a tanéveket meghatározza, a nevelést mindenek előtt a szülék kötelességévé teszi, és csak ott ajánl államsegélyt, hol ezek tehetlenek volnának, a községek lehető-

leg kiterjesztett önrendelkezésjoga mellett tankerületi tanácsokat s felügyelőket rendel, a nevelés érdekét hát nép és kormány közt megosztja, tanitó- sőt tanitónőképezdékről is gondoskodik, a tanitók szellemi, anyagi állását emeltetni ohajtja, szóval mit a szomoritó jelenből átmenetül egy jobb jövőre a körülmények közt kivihetőnek vélt, szövegében elég szabatosan és terjelmesen elősorolja. A képviselők méltányolták a bizottmány nézeteit, s a javaslatot kevés vita után magokévá fogadták.

7. A polgári perrendtartás nálunk jelenben az 1861-diki országbirói értekezlet ideiglenes szabályain, némelly régibb törvényeinken, s időközben kiadott cancellariai rendeleteken nyúgodott, sőt Erdélyben még mindig az osztrák eljárás volt használatban. Az igazságügyminiszter ennyi ferdeségeken nem foldozgatásokkal, hanem gyökeres javitásokkal akarván segitni, ideiglenesen egy rendszerbe öntött müvet alkotott a törvénykezési eljárásról, mellybe bele vette a szorosan oda nem tartozó birósági szervezetet is, mert e nélkül javasolt reformjai nagy része foganatosithatlan lett volna. Javaslata lényeges újitásokat tartalmaz. Eltörli a községi elöljáróság biráskodását, azt csak békebiróságra szoritván; eltörli a vegyes folyamodású székek illy nemü hatáskörét, minden biróságnál csak egyféle, vagy első folyamodású, vagy fölebbviteli minőséget állapitván meg; eltörli a kerületi táblákat; korlátozza a szent székek eddigi hatáskörét, náluk csak a cath. és vegyesházassági pereket hagyván meg; minden ügynek 3 forumot tüz ki, első folyamodásúl t. i. egyes biróságokat, vagy megyei s városi törvényszékeket, 2-dik folyamodásúl az ország különböző vidékein elhelyezendő 8 királyi táblát, 3-dik folyamodásúl a hétszemélyes táblából alakitandó kir. curiát, mellynek egy osztálya fegfőbb semmitő törvényszékké változtatnék. A szoros értelemben vett törvénykezési rendtartás irásbeli eljárás rendszerére van fektetve, melly lehetőleg elháritani igyekszik az eddigi visszaéléseket. A behozandó nyilvánosság, a tiszta alakiság, és közvetlenség elvére alapitott semmiségi eljárás, a fölebbvitelnek két egybehangzó itélet ellen is megengedése, a decretalis kezelés helyett a pertári kezelés behozása, minden itéletnek kivétel nélkül, és birtokon belől a legfelső székig fölebbezhe-

tése, minden szabadalmas megkülönböztetéseknek eltörlése sat. mind olly újítások, mellyek nevezetes haladásra mutatnak, s ha nem szüntetik is meg teljesen viszás állapotaink nyomasztó hatását, de biztosb kalauzt adnak a törvényszolgáltatók kezébe. Az illy elvekre fektetett javaslatot mind a ház bizottságai, mellyekben tárgyaltatott, mind az országgyülés, mellynek elejbe terjesztett, elismeréssel fogadták. Csak a királyi táblák, és szent székek fölött támadt hoszasb vitatkozás. A képviselők nem helyeselték az egy királyi táblának 8 felé darabolását részint, mert ez nagy teherrel járna, részint mert az eljárás egységét veszélyeztetné, részint mert olly vágyaknak lehetne gyúanyagává, mellyek nem volnának teljesíthetők; a miért a jelen irásbeli eljárás mellett mind Erdélyben, mind Magyarországon egy királyi táblát elégnek találván azokat úgy, mint most vannak fentartatni határozták. A külön népfajok képviselői mérgesen zúdultak fel e határozat ellen, mert azt nem a gyors igazságszolgáltatásra irányultnak, hanem oda törekvőnek tartották, hogy a nem magyar vidékektől az anyanyelvüköni törvénykezés megvonassék, s itt is mint másutt a más nemzetiségek a magyar nyelv uralmának vettessenek alá. Még erősb volt a szent székek fölötti vita. A baloldal, és számos képviselők a korszellem követelményei szerint minden szabadalmazottságot, tehát a papi bíróságnak külön jogait is eltöröltetni, s a polgári házasságot, mint ez már Bécsben elhatároztatott, törvényesen behozatni sürgették. De a kormány, a jobb oldal, a főrendi ház papjai időelőttinek tartván illy fontos ügyet a polgári házasság behozatala nélkül illy mellékesen eldöntetni, házasságok ügyeiben továbbra is fentartatni határozták a szent széki bíróságot. A javaslat többi részei ellenlenzés nélkül elfogadtattak, s 9 czimben és 594 §-ban törvénynyé emeltettek.

8. Az urbériségeknek 48-ban még meg nem szüntetett maradványai t. i. a szőlőbirtok után járó tartozások, az évi tartozás értékének huszszoros összege lefizetetése mellett a föld tulajdonosától az illető birtokosok által örökre megváltatni rendeltettek, s a 48 előtt kötött urbéri örökváltsági szerződésekre nézve, hogy azok is, kik urbéri tartozásaikat az urbér megszüntetése előtt váltották meg, a 48-diki kedvezmé-

nyekben részesittessenek, az ama szerződésekben kikötött váltságösszeg a 48-diki megváltáshoz mért kulcs szerint a megváltóknak országosan vagy is állami földtehermentesitési kötelezvényekkel megtérittetni határoztatott.

9. A pénzügyet illetőleg az adóknak nem csak egyenes vagy közvetlen nemei, t. i. a házadó, a földadó, a személyes keresetí adó, a jövedelmi adó jobbára az osztrákoktól átvett eddigi szabályok szerint megállapittattak, hanem a nem egyenes, vagy közvetett adók is, minők a szesz- a sera czukor- a bor- és húsfogyasztásadó, és a bélyegek s illetékek az eddig fen álló szabályok fentartásával Magyarországra is behozattak, és törvényesittettek. Törvényesittetett a dohányegyedárúság is az eddigi mód szerint, s a lottójövedék érvényben tartása. Az 1869-diki államköltségvetésben, melly 185¾ millio kiadásban, s 172¾ millio bevételben állapittatott meg, 12¾ millio hiány mutatkozott. Hogy e hiány kiegyenlittessék, az éjszaki vaspálya által átadott elsőbbségi kötvényekből 2¼, a 67-diki adóhátralékból 2 millio utalványoztatott, a 8¾ millionyi hiány födözése végett pedig a pénzügyminiszter felhatalmaztatott, hogy a dijak, bélyegek, s illetékek hátralékaiból származó követelései alapján jövő beváltás fejében időről időre kamatozó kincstári utalványokat adhasson ki. Igy Magyarország első önálló államköltségvetése a nélkül alkottatott össze, hogy tetemes deficitet hagyott volna a jövő ivadékra.

10. Az anyagi érdekek előmozditása végett a) a miniszterium felhatalmaztatott hogy 4½ millio évenkénti (50 évig) visszafizetés mellett vasutak és csatornák épitésére 60 millio költsönt vehessen föl, mi Magyarországnak első, sajáthitelére kötött költsönszerződése volt; b) az uzsoratörvények eltöröltettek; c) az összes vasutak és csatornák részére Pesten egy telekkönyvi hatóság állittatni rendeltetett; d) az ipar és kereskedés emelésére szolgáló közegekül a miniszterium által meghatározandó számmal, és helylyel kereskedelmi és iparkamarák állittatni határoztattak; e) több vasutak engedélyeztettek s kamatbiztositékkal elláttattak; f) a közérdekü vállalatokhoz szükséges területek kisajátitása újabb, pontosabb határozatokkal körüliratott sat.

Nem hagyhatjuk az előadottak után emlitetlenül a viták élességét, melly a lefolyt országgyülés tárgyalásainál uralkodott. Jobb és baloldal, Deákpárt, és ellenzék, többség és kisebbség a kedélyek olly izgultságával, az ellennézetek olly ostorozásával, a vélemények olly türelmetlenségével harczoltak sokszor egymás ellen, hogy a hajdani szerencsétlen meghasonlás kormány, és nemzet között látszék ismét le csapni a régi küzdések tüzéből még ki sem hült ország földére, minek természetesen képviselői után az egész nemzetnek két ellenséges táborra szakadása lőn szomoru következménye. A szakadás erősbitésére azon hitnél fogva, melylyel a nép a külföldről még mindig szabaditóul várt Kossuthoz ragaszkodott, sokat tettek minden esetre azon levelek, mellyeket ő Turinból több izben és alkalommal hazánkba küldözött. Ilyenek Deákhoz, a váczi és pécsi polgárokhoz, kik őt képviselőül választották, a követség el nem fogadása iránt a képviselőházhoz, a Pesti Napló szerkesztőjéhez sat. intézett levelei. Kárhozatot mond ő mind ezekben az egész kiegyezésre, az osztrák ház uralmát hazánk függetlenségével összeférhetlennek hiszi, Magyarországot Auszriába olvasztott tartománynak hirdeti, a közösügyi törvény foganatba vételét nemzeti öngyilkosságnak tartja, a közös ügyek által teremtett helyzetet a-48 diki alkotmány eltemetésének, sőt egyenesen háborura vezetőnek mondja, melyben győzzünk vagy veszitsünk, egyaránt halál várakozik ránk, a most gyártott szövetkezést nem szabad nemzethez illő szövetkezésnek, hanem oly transactionak állitja, melyben csak azon hanyad osztatik ki, mint járuljon a birodalom egyik vagy masik fele a vér és pénz eszközeihez, az országgyülés többségének olly tetteket lobbant szemére, mellyekkel az a cseheket, horvátokat, aldunai népfajokat ellenségünkké teszi, a hazát a muszkának áldozatul készíti, s roppant terhek elvállalásával az osztrák hatalomnak a régi állás visszafoglalására nyujt segédkezet sat: szükségesnek tartja azért, hogy a nemzet mindenütt és mindenkor olly jelenségeket nyilvánitson, melyek Europa előtt bebizonyitsák, hogy a jogfeláldozási készség nem bir állandó talappal véleménye- vagy érzelmeiben. Hogy illy vádak keserü toll- és szóharczot idéztek elő, tartalmuk csipősségéből önkényt folyt. A hirlapokban rendre czáfoltattak Kossuth állitásai, szemére

lobbantattak 49-diki szerencsétlen működései, felhozatott oroszszali ijesztegetése ellenében a koronaajánlat, mit ő másodszülöttségi eszme alapján az orosz dynastiának tett, felhozatott a dunai confoederatio, sőt utóbb a személye iránti kegyelet, és eddigi nimbus sem lőn kiméive. Horváth Mihály történészünk röpiratot bocsátott közre, mellyben Kossuth fölléptét, mint külföldön gr. Telekyhez intézett leveleivel ellenkezőt és időn kivülit keményen ostorozta. Az országgyülésen Perczel Mór hazatért tábornok szenvedélyesen kelt ki régi bajtársa ellen. A békepárt emberei mérgesen zúdultak fel üszköt hányó izgatásai miatt; a szélsők ellenben és a nemzetnek elégületlen része tapssal üdvözlék minden sorait. De a dolog nem maradt csak a polemiánál. A kormány törvénysértést látott Kossuth irataiban, a váczi levél ezen szavait: „én az osztrák ház uralmát hazánk függetlenségével incompatibilisnek hiszem" a koronás király és törvényes dynastia ellen intézett merénynek tartotta, s közlésükért a sajtótörvények nyomán a Magyar Ujság szerkesztőjét, Böszörményit — mivel a hazán kivül élő szerzőt nem vonhatta feleletre — az esküdt szék által perbe fogatta, mely őt el is itélte. Még forróbb olaj volt ez a viszályok tüzébe. Lapok, és magánkörök erősen kárhoztaták a kormány szigorát, Heves, Pest, és több megyék kemény határozatokkal szóllaltak fel gyüléseiken, sőt, midőn a beteges, de kegyelemért folyamodni nem akaró Böszörményi börtönében megholt, Irányi képviselő a folyó országgyülésen a törvényekhez szorosan ragaszkodó igazságügyminisztert egyenesen azzal vádolta, hogy a 48-iki törvények egyik leghübb bajnokát törvénytelen itélet következtében halálra kinozta. Igy folytak a Kossuth közbelépteből eredt viszálkodások. Igy folytak velök együtt a mult 3 év alatt, igy folynak mai nap a két pártra vágott országgyülés és nemzet költsönös ostromai. A hazának üdvére-e vagy kárára? a jövő mutatja meg. Sajnos minden esetre, — akarmily kivánatos különben egy ellezék létezése — a kedélyhullámok e folytonos háborgása, sajnos annyival inkább, mert a még el nem aludt reactioval szemközt belszilárdulásunknak, mi legégetőbb szüksége a nemzetnek, sodorhatja el horgonyait.

Az $186\frac{5}{8}$-diki országgyülés röviden rajzolt működése voltak azon fontosb események, mellyekkel a nemzet

és képviselői a 3 utolsó év történelme lapjait betöltötték. Midőn 1865-i dec. 14-én az országgyülés megnyittatott: a kétes kilátástól egészen elhalványitva voltak e lapok. Midőn 1868-i dec. 10-én bezáratott: rózsapirosakká lőnek azok átvarázsolva. És nem minden ok nélkül. Magyarország zsurlódásai dynastiájával kiegyenlittettek, államlétele az osztrák tartományiságból törvényes önállásra emeltetett, magyar neve az osztrákkal egyesülten az europai diplomatiába beigtattatott, befolyása a világ külügyeibe öregbittetett, társországai közől Erdély egyesittetett, Horvát-Tótországok visszaléptek az állam kapcsolatába s igy csonka területe kevés hián kiegészittetett, törvényhozása, és önkormányzata vissza adatott, királya koronázással törvényesittetett, s közjogi állása a többi örökös országokhoz, mit 1687, mit 1723, mit 1848 olly határozatlanul hagytak, szabatosban körüliratott. Belügyeinket tekintve a felelős miniszterium hatáskörébe helyeztetett, a megyék, városok, kerületek viszszaállittattak, a polgárjog valláskülönbség nélkül a haza minden lakosaira kiterjesztetett, a vallásegyenlőség egy nagy lépést tett előre, a törvények kiszolgáltatása javittatott, a sajtó szabaddá lett, a népnevelés ügye országos kézben országos megoldást nyert, a szolgalom utolsó maradványa is eltöröltetett, számüzötteink ismét visszanyerték hazájukat, iparunk, kereskedésünk élénkebb mozgalomra segittetett, vasutaink legszükségesb vonalai biztositattak, legdrágább kincsünket a honvédelem fegyverét kezünkbe kaptuk, a magyar nemzetiség a nemzeti egyenjoguság mellett megszilárdittatott, királyunk és királynénk székvárosukká tették hazánk fővárosát, szóval a melly ohajokat a nemzet 48-ig, és a 48-i törvényekben lerakott, jobbára teljesülve lőnek. Mit hát a $3\frac{1}{2}$ százados küzdelmek, mit a Mohács utáni pártharczok, mit a vallásháboruk, mit a Vesselényi- Tököli- Rákóczymozgalmak,

mit a 48-i forradalom fegyver- és vérontással kivinni nem birtak, azt a 3 évi küzdelem békés uton nagyobb részben kivivta. E lett végeredménye a 48-ban felszökkent országos mozgalomnak, mely sajátkép itt fejezte be közjogi munkálatát, itt tette testté a még akkor csak kimondott igét, ténynyé az elméletet, valóságokká a papirmalasztokat. Az országgyülés e szerint azon békepártnak volt folytatása, és bevégzése, mely már 48-ban a radical elemek harczvágya ellenében megszülemlett. A sors megtartá mindeddig a békes bevégzés ügyének a férfiút, ki amaz iránynak volt egyik megalapitója; s az országgyülés ennek vezérlete után mellőzött minden forradalmat, ragaszkodott történelmi jogához, felhagyott a sivár passivitással, s megalkudva a lehetőségekkel nem valami eredeti, elméleti, hanem a tények, az idők, a körülmények fejléséhez mert állapotnak lett megteremtője. E szempontból itélhetni meg működését.

De hát ennyi fényes vivmány után ott van-e már Magyarország, hol e végkorszak megnyilása előtt állott? Nincs. Vége van-e egészen államisága hanyatlásának? Nincs. Van-e hát ok történelmi felosztásunk megváltoztatására? Nincs. Az uj államlét sem egyéb, mint az e korszakban bekövetkezett, kedvezőbb ugyan, és minden esetre kielégitőbb, de lényegében még mindig ugyan azon állapotnak tovább fejtése. A mohácsi vérnap könnyüit most sem törölhette le egészen nemzetünk. Egy souverain állammá, melly a westfáli béke óta szabatosbá alakult europai államrendszernek egyik különálló tagját képezné, most sem küzdötte fel magát Magyarország. Hogy illy függetlenség lett volna 68-ban kiviva? arról önámitás nélkül álmodozni nem lehet. A Habsburgokkal kötött öröködési szerződések, az örökös országok elválhatlansága, az uralkodó ugyanazonsága, az ezekből folyó kölcsönös védelm[i]

kötelezettség, s legujabban a lajtántúli államcsoporttal tett szövetségi egyezkedés korlátok közé szoriták függetlenségünk teljességét. Csak is e korlátok között állittatott viszsza önállásunk, köttetett meg a többi örökös országokkali szövetkezésünk, s ismertetik el Europa által jogos létezésünk. Csak is illy önállásra, szövetségre, létezésre épitett dualismusnak határozta meg a 68-i országgyülés módozatait. Minök ezen módozatok? mint szabattak meg azon viszonyoknak kiviteli részletei, mellyek hazánkat a 48-i törvények szerint is vele elválhatlan kapcsolatban álló örökös tartományokkal közösen érdeklik? miként oldattak meg az e viszályos tárgy fölött rég függőben levő kérdések? az országgyülés munkálatai folyamában röviden érintettük. Rövidebb még ez intézkedések élete, zajosabbak még az irántuk kelt rokon- vagy ellenszenvek hullámai, kevésbé igazolta még a gyakorlat, e pártatlan biró, jogosultságukat, mint sem a történész tüzetesb itéletet mondhatna fölöttük: róluk azért csak a következőket jegyezzük meg. Tagadhatatlan, hogy Magyarország a 48-diki harczot nem folytathatván, az életkérdésévé vált kibéküléséért anyagi és jogi áldozatokat hozni kényszerült, a miért a lefolyt hongyülést áldozatok országgyülésének szokták nevezni. Tagadhatatlan, hogy e jogáldozatokkal, miután nem csupán a dynastiával, hanem ennek alkotmányba részesitett többi országaival is szövetkezés történt, szorosabbra füzetett az eddigi csupán személyes egyesülés. Tagadhatatlan, hogy ez által a nemzet azon joga, hogy ügyeibe semmi más ország befolyással nem bir, tehát az 1790: 10, némi változást szenvedett. Tagadhatatlan, hogy a fölvett „osztrák-magyar monarchia," — „osztrák-magyar birodalom" czim a szövetségből folyni kellő dualisticus paritásnak, vagy is hogy Magyarország az osztrák birodalomban nem benne, hanem mellette van, nem felel meg eléggé-

Tagadhatatlan, hogy ez ingatag czimmel az 1806 óta beállt osztrák császárság fogalma tisztán meghatározva nincs, s Europa diplomatiájában még csekély nyomát látjuk az osztrák és magyar dualismusnak. Tagadhatatlan, hogy az összbirodalmiság, és osztrák suprematia eszméje a most kötött egyezkedéssel sem altattatott el egészen, mint ezt a közös miniszterek által Ausztriában használt „birodalmi miniszter“ név, s a legközelebb bezárt birodalmi tanács, melly az osztrák császárság nevének csupán az ott képviselt tartományokra alkalmazását, mint megpenditve volt, nem fogadta el, sőt centralistái e nevet Magyarországra is kiterjesztendőnek vitatták, eléggé mutatják. Tagadhatatlan, hogy a kül- had- és pénzügyek fölötti törvényhozás megosztásával az ország legfőbb érdekei elvonatnak az országgyülés egyedüli rendelkezése alól, s idegenek beleszóllása nélkül nem intézkedhetünk szabadon vér- és vagyonáldozatunkról. Tagadhatatlan, hogy a bonyolúlt gépezetü delegatiokkal, bár azok az országgyülések kifolyásai, nem lehet olly biztosan fentartva a nemzet befolyása, mintha minden ügy teljes országgyülésben tárgyaltatnék, s velök, ha kivált ujra meg ujra egyenlőn szavaznak, szintugy nem érethetik el valamely tárgy végleges eldöntése, mintha vagy a két miniszterium, vagy a két országgyülés alkudoznék. Tagadhatatlan, hogy a közös miniszterek könnyen e vagy amaz állam csoport érdeke felé hajolhatnak, s felelősségük, miután azokat csak a két delegatio egyeztével lehet feleletre vonni, könnyen illusoriussá válhatik. Tagadhatatlan, hogy a magyar hadseregnek a közös hadseregbe beolvasztásával ismét eltünik a dualismus, az osztrák tartományok és hatalom irányábani önállásunk nem biztosittatik eléggé, s a nemzeti lelkesedés, melly olly főkelléke a győzelemnyerhetésnek, legkevésbé sincsen apolva. Tagadhatatlan, hogy a közös elveken nyugvó vám- adó- szabadalom- ipar- keres-

kedelemtörvények nem nyujthatnak szabad mozgást kezelésükben s nem hárithatják el egészen a ne tán különböző érdekü két félnek zsurlódásait. Tagadhatatlan szóval, hogy az országgyülés többsége mind a mellett, hogy a közösség lehető túlkapásai élét több megszoritásokkal igyekvék elvenni, a birodalom diplomatikai és kereskedelmi képviseltetését csak a két fél miniszteriuma egyezte mellett rendelte a közös külügyminiszter által kezeltetni, a köz hadsereghez leendő évenkénti ujonczozás elhatározását az országgyülésnek fentartotta, a hadsereg egységességét a honvédelem szervezésével enyhitette, s a közös költségek kivetését, behajtását csupán magyar közegekre bizta, nem alkotott még is érintett intézkedéseivel egy a reményeknek mindenben megfelelő, teljesen kielégitő, és tökéletes kiegyezési munkálatot; alkalmat adott hát, hogy a nemzet egy részében aggodalom keletkezzék, s a közjogi helyzet csonkaságával elégületlenek pártjai közösügyi törvényeink megváltoztatására mindig nagyobb tért nyerjenek a nép tömegében. De — legyünk elfogulatlanok — ha megfontoljuk azon sajátságos ellenmondást, melly a jelenkor egyetemesitési törekvéseivel szemközt dualismusunkban rejlik; ha megfontoljuk azon nehézségeket, mellyek az illy közös szervezetnek, melly puszta nemzetközi szövetség nem lehet, puszta olvasztó egység lenni nem akar, gyakorlati kivitelét annyira megsulyositják; ha megfontoljuk azon helyzetet, melly földirati, népfaji, fejlődési viszonyainknál fogva a german, szláv, és román elemek közé szoritott nemzetet elöl tüzbe, hátul vizbe sodorhatja; ha megfontoljuk a küzdelmeket, mellyekkel ennyi kivivásaért is a még mindig győzelmeit emlegetni szerető hatalommal kiállani kelle; ha megfontoljuk a Lajtántúl még ki nem aludt kedvezötlen szellemet, melly csak végszükségtől kényszeritve szorittathatott engedményekre; ha megfontoljuk a gyöngeséget, melly da-

czára, hogy a körülmények segélyünkre jöttek, szavunknak sulyt adható anyagi erőnkön szétáradt; ha megfontoljuk a századok óta mélyen vésődött, a hatalom szabályai által mélyen bevágott viszonyokat, melyekből csak lépésről lépésre lehet kiszoritani az eddigi kizárólagos bennülőket; ha megfontoljuk a békés megoldás kitüzött czégét, melly soha nem sebesen vagy egyszerre, hanem lassanként szokott czélja felé haladni; ha megfontoljuk a befolyást, mit kölcsönben nyertünk, s az előnyöket, melylyek akár a nép- és fejedelmi hatalom közti kibékülést, akár a nemzet szerződéseiből folyó jogoknak tényleg is gyakorolhatását tekintsük, a Habsburguralom óta illy mértékben csak most nyujtattak hazánknak; ha mind ezeket, mondom, megfontoljuk; nem fogjuk az uj intézkedéseket minden hiányaik mellett is föltétlenül tüzbevetésre kárhoztatni. Ne feledjük, hogy függetlenségünk megszoritása sajátkép magában, az egyáltalában szükségesnek elismert szövetkezésben, nem épen annak módozataiban gyökeredzik. Ne feledjük, hogy ezek létrehozása a két államcsoport egyeztével történt, mit hát a jog, a nemzeti szó, az ország reputatiója megsértése nélkül hirtelen, és egyoldalúlag megváltoztatni nem lehet. Ne feledjük, hogy a sokat hányatott hazának könnyen ismét habok közé sodortatása következhetnék, ha gyönge bár, de még is vihartól mentő horgonyai irgalom nélkül szét töretnének. S ha ezeket nem feledjük, nem fogjuk az Ausztriávali kiegyezés módozatait rögtön, és mind addig, mig helyettök szinte a másik fél jogos kivánalmára tökéletesbeket nem nyerünk, megsemmittetni akarni. Az élet és történelem folyása úgy is kiméletlen itéletet fog azok fölött tartani. — Részünkről, ha már a paritásos dualismus lett alapelve közjogunknak, három lényegesb hiányt találunk annak tartalmasb valósulásában. Ohajtottunk volna kötjel nélküli birodalmat, vagy is — mert itt a for-

ma lényeg — mindenütt és mindenben „Ausztria és Magyarország“ nevezetet. Ohajtottunk volna történelmünknek megfelelő területi épséget, vagy is olly kiegyezést, mely a végvidékeket nem a közös hadkormányzat alatt állóknak, Dalmatiát nem Ausztria alkrészének, hanem koronánk polgári tagjainak vivta volna ki. Ohajtottunk volna törvényes önállásunk nagyobb biztositékául két különálló, de egyenlő elveken alakuló nemzeti hadsereget, mellyeknek egységét, midőn rá szükség van, a mind két államcsoport fővezére, a vezérleti, vezényleti, belszervezeti jogokkal felruházott fejedelem eszközölné. Az egy külügyér működését a két miniszterium törvényben kikötött beleegyezése szükségessége, de meg had- és pénzügyünk fölött visszanyerendő szabad rendelkezésünk önkényt ellenőrizné, a nem kedvelt delegatiók magoktól megszünnének, a gyülölt quóták nagy részben elesnének, a más közérdekek elintézése, midőn szükségeltetnék, a már meghatározott módon nehézség nélkül eszközöltetnék. Reményljük, jövend idő, jövend országgyülés, melly, ha majd az uj szabásu házasság mézes hetei, az átmenet nehézségei lejárnak, e hiányok kipótlását nem sorozza a kegyes ohajok lomjai közé. De fog-é még akkor is ama dualismus tartós, békés, eredménydús életnek örvendhetni, ott kivált, hol mindegyik fél magában is folytonosan háborog? méltán kétleni merjük. Kettősségben, akarmint meg szabjuk az egyenjoguságokat, mindig marad valami ellenmondás, és megoldatlanság, melly az oda sorzott elemeknek nem hagy nyugtot összeműködő organismussá idomulhatni. A középkorral ugyan, a hol részlegességeken nyugvó állam nem volt más, mint egy kiváltságos néposztály számos universitásainak összeforradatlan halmaza, vagy a későbbi absolutismussal, hol az egy személy- és kormányba átültetett államhatalom vagy minden részlegességet magába központositott, vagy tet-

szése szerint egyiknek ennyi, másiknak annyi önállást engedett, nehézség nélkül megférhetett az illy szervezet: de vajjon a mai államalakulásoknak közepette, mellyek a világ egyetemesitő irányának megfelelőleg a lehető legnagyobb egyedi szabadság mellett szerves egyetemességre, még pedig nem az absolut fejedelem, hanem a népek okos akarata által betöltött egyetemességre törekesznek, a külön érdekü népek, nemzetiségek, egyediségek féltékenysége nélkül fenállhat-e? olly kérdés, mellynek megoldása sok kételynek lehet alá vetve. Hogy a kettősség, melly sok változatai után ma már a közös fejedelem egy másik államcsoportjávali szövetkezésbe ment át, Magyarország fejlődésében történelmi szükségesség, habozás nélkül el ismerjük, mert épen erre fektettük egyikre rajzunk egész vázlatát; el ismerjük ennél fogva, hogy a lefolyt országgyülés történelmi alapra állva mást nem tehetett, mint azt őseink nyomán elfogadni, s hazánk függetlenségével lehetőleg összhangzásba hozni: de ezzel el kell ismernünk azt is, hogy az, a mi a kettősség, a közösség szokott jellege, az ellentétek folytonos nyugtalansága, tehát egy jelenkori világállam organicus öszmüködésére eljuthatás nehézségei szinte örökül szálltak, és hihetőleg szállandnak a jelen és jövő ivadékra. Az osztrák centralisták reactionarius utógondolatai, a lajtántúli szlávoknak folyvást foederalismusra, sőt orosz sympathiákra kacsingatása, az erdélyi oláhoknál imitt amott fel-feltünő ellenszenv, a fölkelt dalmaták, a mozogni kezdő határőrök, a köztök szétszórt magyarellenes röpiratok, a német szabadelvüeknek Németországgali egyesülésre vágyakodása, az új kormány- és alkotmányban Lajtántúl már kigyúlni készülő szakadás, a területi kikerekitès fölött nyilvánulni kezdő ellentétes vélemény, a delegatiók eredményeivel itt is, ott is mutatkozó elégületlenség, a közös ügyeknél egyik vagy másik fél előnye vagy

hátránya miatt már eddig is előfordult zsurlódások, a bécsi banknak, a bécsi pénzkirályoknak csupán tőlük függő kereskedelmünk- és iparunkra gyakorolt káros befolyása, s e miatt a magyar ellenszenv és tőlük menekedési vágy hangos kitörései, a magyar szélsőbal ismeretes hangulata stb. már is érezhetőleg mutatják e hagyományok nyomait. Nem hibázunk azért, ha azt mondjuk, hogy az ujabb, kedvezőbb kiegyezés is a dualisticus szövetség ujabb szabályozásával ismét csak olly álláspontot teremtett, melly Magyarországot a szokott ellentétek küzdelmei között önfentartási védelmére ugyan erőssé képezheti, de mellyen maradva nagy kérdés, fejlődhetik-e ki valaha olly önálló cselekvőségre, melylyel virágkorában elfoglalt helyét a világ polgárisult államai között tekintélylyel betölthesse? — A teljes összbirodalmi egység, vagy a két államcsoportnak külön egységre szétszakadása, vagy tán a polyglott monarchiának nemzetiségek szerint ujabb államalakulása vet-e véget valaha e sajátságos állapotnak? a jövő dolga. Mijeleztük a helyzetet, melly hazánknak történelme fonalán osztályrészül jutott.

Mit szóljunk a lefolyt gyülésnek beléletünk reformjaira forditott működéséről? — Itt senkitől nem függöttünk, itt senkitől nem gátoltattunk: még is a kiáltó szükséghez képest vajmi gyér nyomait látjuk reformtörvényeink minőségén, és mennyiségén a szabadelvüleg alkotó kezeknek. Mert hát lehet-e ott határozott szabadelvüségről szó, hol a gúnyolt Bécs megelőzött bennünket, hol a szent székek kiváltságai, a clerus középkori elsőbbségei továbbra is érvényben hagyattak, hol az igazságszolgáltatás behegetlen sebei csak félig meddig lőnek megorvosolva? — Hát ha még széttekintünk a ferdeségek számára, mellyeknek kiegyengetése az országgyülésen meg sem penditetett? Az 1848-diki törvényhozás kitüzte a szabad elvek zászlóját, lerombolta az átalakulás akadályait, kije-

lölte a haladás irányát, megadta a jelszót az europai művelt nemzetek közti megállhatásra; de ő még csak zászlót tüzött ki, csak rombolt, csak keveset épített, csak irányt, csak jelszót adott a nemzetnek; az utódokra hagyta a fölépités gondját örökül. S hol áll a haza 20 év után? Ázsia és Europa, az aristo- és democratia ellenmondásai rágódnak még beléletünkön. Akár merre járunk, most is még a középkor omladványaiba ütközünk. A szentesitett vallásegyenlőség mellett ott ül a clerus a felsőházban, ott áll illetetlenül az uralkodó egyház ne bántsd virága, ott vannak az államjavakból bőven dotált püspökségek mellett a más hitfelekezetek nyomorgó egyházai. A kikiáltott jogegyenlőség mellett ott szerepel a választói minőségek között a születési jog, a nemesi és nem nemesi egyenlőtlen vérdíj, hitbér, becsületsértésdíj sat. A népképviselet mellett a főrendi ház mai nap a régi előjog alapján tengődik. Felelős kormány mellett az alsó rétegek közigazgatását feleletre nem vonható közegek kezelik. Az elvben eltörölt ösiséget még eddig semmi birtoklási, és öröklési jogrendszer nem szabályozta. A községek rendezetlen ziláltságban hevernek. A megyerendszer teljesen elavult chaos, mellyet csak a véletlenek összeműködése tart fenn. Az igazság gyors és pontos kiszolgáltatása hiányait bel- és külföldi panaszok lépten nyomon kiáltozzák. Anyagi és szellemi jólétünk ügyét semmi törvény hatályosan nem apolja. Felsőbb tanintézeteink panganak. A nép nagy része tudatlanságban sorvad. A nevelésügy csak fillérekkel van kifoltozva. A felvilágosodás emeltyüi csak koldusboton biczegnek... De legyen elég a szomoru rajzból, mellyet minden örvendetes haladásunk mellett számos viszonyainknál feketére kelle fösteni tollunknak. Mind addig pedig, mig illy sötét képben mutatkozik belállapotunk, üres szó lesz minden szabadelvü kérkedés. Mert ha igaz, mit Tisza Kál-

mán megjegyzett, hogy állam, mellynek nincs nemzeti hadserege, állam, melly nem rendelkezik önállón pénzügye fölött, állam, melynek még létele sincs világszerte kellően elismerve, állam, melly nem gyakorolhatja a külpolitikára az őt megillető befolyást, sem saját fenállása iránt biztos, sem a trón fentartásában erős, sem a müvelődési érdekek elővitelére alkalmas nem lehet; úgy még igazabb, hogy állam, melynek népe az értelmi sötétség, az erkölcsi hanyatlás, az önnmagábani szakgatottság magvát hordozza beljében, soha sem nemzeti nagyságra, sem világtörténelmi szerepre nem számithat. Adjatok népünknek előbb értelmiséget, melylyel a szabadságot önállón használni tudja; adjatok műveltséget, melylyel a külföld népeivel versenyt fúthasson; adjatok szilárd jellemképződést, melylyel erkölcsi nemesbülését férfiasan eszközölhesse; adjatok békés tömörülést, melylyel a keblét maró visszavonásokkal daczolhasson; adjatok anyagi, és szellemi megerősülést, melylyel szavának súlyt adhasson; adjatok sasszárnyakat, mellyeken fészkéből szégyen nélkül kirepülhessen: akkor bátran kivezethetitek azt a világ nagy szinterére; akkor biztosan, és hatással dönthettek az emberiség világszerü ügyeiben; akkor bátran ide vonhatjátok a szomszéd nyúgot vagy kelet súlypontját; akkor teremtsetek, ha tetszik, más közjogi alapot! — Mit, minőt, és mennyit teend e tekintetben a folyó évi april 23-dikán megnyitott országgyülés, mellynek mind a királyi trónbeszéd, mind az erre adott válaszfelirat kiválólag a belreformokat tüzte ki feladatúl? a jövő mutatja meg.

A 68-diki országgyülés másik tényezője, a koronás király Ferencz József ugyan akkor egész birodalmában egy nagy munkát végzett be. Örökös országait, mellyek trónraléptekor teljes kényuralomba, sőt egy részük az enyészet véres gödrei szélére voltak taszitva, 20 évi válsá-

gos uralkodása után szabad alkotmányossággal ruházta fel. Mit hát Ausztria Habsburguralom óta nem élvezett, azt most szerencsésen megnyerte. Sem Ausztria, sem Magyarország nem ment át sürübb változatokon, mint a rövid 2 évtized alatt; de fejedelem is ritkán érte elveinek, viszonyainak, kormányzatának olly sürü változatát, mint Ferencz József. A hajthatlan szigortól a szelid engedékenységig, az önakarat makacsságától a legnagyobb önmegtagadásig, a hideg válaszoktól a legmelegebb trónbeszédekig, a gyászos vérítéletektől a legszebb kegyelemosztásig, a fényes győzelmektől a legsúlyosb vereségekig, a korlátlan teljuralomtól a szabad alkotmányosság partjaiig hajtották öt a sors szeszélyei, de kinek mind ezekért a nép kedvezőtlen hangulata helyett a nép bizalma lőn legbecsesb jutalma. Kossuth egyszer azt mondá: „az lesz a Habsburgház második alapitója, ki népeinek alkotmányt adand.“ Ferencz Józsefnek e szerep jutott, — s ha mind végig tántorithatlanul marad e szerepben, méltán üdvözöltetik a család, és Ausztria regenatoraúl. A magyarok is örömmel üdvözlik benne szabadságuk visszaállitóját, ki ennél fogva, mint uj királya az uj Magyarországnak, s mint — reménylni szeretjük — holtáig valódi atyja a szabad nemzetnek, méltán számithat a nép örök szeretetére. A 68-diki gyülés bezártakor ő maga mondá: „boldog fejedelme csak boldog nemzetnek lehet.“ Adjon az ég erőt a királynak, hogy kitüzött czélja mellett boldoggá tehesse országát! Adjon az ég erőt a hazának, hogy saját boldogsága mellett boldoggá tehesse királyát!

131. §. Ferencz József alatti jogállapot és végzemények.

Ferencz József uralkodásának csak legközelebbi 3 éve nyitott tért a magyar jog tovább fejlesztésére. Ferdinánd óta

hallgatottt minden jog a nemzet részéről. Császári patensek, miniszteri parancsok, Reichsgesettzblatti Verordnungok, az osztrák törvénykönyv, vagy utóbb az 1861-diki országbirói értekezlet törvénykezési szabályai voltak a nemzet nyakára tolt jogállapotnak tárházai. Csak az alkotmány visszaállításával nyilott meg ismét a jogi mező, mellyen ez óta gyorsan és élénken haladott előre nemzetünk. E haladásnak természetesen ott kelle felfogni a jogfejlődés fonalát, hol 1849-ben megszakadt. A 48 diki törvényeknek kimondott, de jobbára csak elvileg kimondott határozmányai voltak azért szükségkép az alapok, mellyekből a további jogépitésnek kiindulnia, mellyeken nyugodnia, mellyeken folytattatnia kelle. Innen az országgyülés, melly e folytatást megkezdte, legelőször és mindenek előtt határozataival, és az uralkodó leirataival e felfüggesztett alapokat állitotta vissza, s csak, midőn ezek érvényre emeltettek, rakta fel rajtok ujabb jogi épitményeit. Mint folyt ez épitkezés munkája? az országgyülés rajzánál röviden érintettük. Az 1848-i törvényeknek az ujabb állapothoz szabott módositásai, az általuk határozatlanul hagyott, és csak mellékesen érintett közjogi állásunknak, Ausztriához viszonyunknak részletes körülirásai, az ott felállitott elveknek gyakorlati kivitelét czélzó határozatok, s beléletünk egy két anyagi és szellemi reformját tárgyazó végzések képzik leginkább szövegét e munkálatnak, melly igy elkészülve két végzeményben — az 1867-i, és 1868-i végzeményben, — amaz 18, ez 58 czikkel, lőn törvénykönyvünkbe beigtatva. Tartalma a két végzeménynek következő:

1. Az ország k ö z j o g a i t illetőleg: a) Ferencz József megkoronáztatván felavatási h i t l e v e l e és e s k ü j e beczikkelyeztetik (1867: 1, 2) — b) V Ferdinándnak a trónról, s főherczeg Ferencz Károlnak a trónöröklésről lett l e m o n d á s a i szinte beczikkelyeztetnek, de azon kijelentéssel, hogy mivel az 1861-diki országgyülés elejbe terjesztett lemondási okiratok csak az ausztriai császárságról szólnak, s Magyarországgal elfogadás és tárgyalás végett annak idejében nem is közöltettek; az országgyülés minden Magyarország önállására nézve ebből vonható káros következtetések ellen ünnepélyes óvást tesz, jövőre pedig megállapitja, hogy minden ezentúl következhető

trónlemondás Magyarország külön értesitése mellett s alkotmányos hozzájárulásával történjék (1867: 3). — c) A királyné Erzsébet megkoronáztatása, s az ő fölségeiknek ajánlott tiszteletdij szinte beczikkelyeztetnek (1867: 4, 5). — d) Az 1848: III t. cz. 2, 3, 9, 11, 17, 19, 24, 38 §§-ainak a nádor mint királyi helytartó jogkörére vonatkozó intézkedései érvényen kivül helyeztetnek, a nádorválasztás mind addig, mig a nádori méltóság köre a felelős kormányzat elveivel megegyezőleg szabályozva nemlesz, elhalasztatván (1867: 7). — e) Ugyan e törvényczikknek 12-dik §-a akkép módosittatik, hogy a miniszterelnök előterjesztésére annak minisztertársait ő fölsége nevezi ki; a IV. t. cz. 6-dik §-a pedig úgy változtattatik meg, hogy ha ő fölsége az országgyülést előbb feloszlatja, mint a számadások és jövő évi költségvetés előterjesztése a miniszterium által teljesittetett s iránluk határozat hozathatott volna, az országgyülést még azon év folytán, és pedig olly időben összehivja, hogy mind a számadások, mind a költségvetés az évnek végeig országgyülésileg tárgyaltathassanak (1867: 8, 10). — e) Ő fölsége felszólitván az országgyülést, hogy miután többi országait is alkotmányos jogokkal ruházta fel, gondoskodjék a pr. sanctio elveiből kiindulva olly módokról, mellyeknél fogva a magyar korona és ő fölsége többi országai közt fenforgó közös érdekü viszonyok mind Magyarország önállósága, mind a birodalom biztonsága, és együttmaradása életföltételeinek megovása mellett a Magyar- és többi országok befolyásával pontosan, és határozottan elintéztessenek, s a két egymástól független alkotmányos képviselet közti érintkezés módja szabatosan megállapittassék, az ország förendei és képviselői szem előtt tartván azon alapeszméket, mellyeket az 1723: 1, 2, 3 czikkek által elfogadott pr. sanctio megállapit, hogy t. i. a közös uralkodó alatt álló országok felosztathatlanul és elválhatlanul együtt birtoklandók ugyan, de mind e mellett Magyarország közjogi és belkormányzati önállása sértetlenül fentartassék, a következőkben állapodtak meg: α) a pr. sanctioból folyó közös ügy (a közös uralkodó udvartartása költségeit nem tartották közösöknek, azokat maga a magyar országgyülés külön szavazván, és adván meg) az egy uralkodó alatt álló országok közbiztonságának együttes vé-

delme, és fentartása, — β) E védelem egyik eszköze a külügyek vezetése, melly közös intézkedést igényel mind azon ügyekre nézve, mellyek az összes országokat együtt illetik. Ennélfogva a birodalom diplomatikai és kereskedelmi képviseltetése és nemzetközi szerződések mind két fél miniszteriumával egyetértésben és beleegyezése mellett egy közös külügyminiszter teendői közé tartoznak, mind egyik miniszterium a nemzetközi szerződéseket a maga törvényhozásával közölvén, — γ) A közös védelem másik eszköze a hadsereg, vagy is a hadügy, mellyre nézve az alkotmányos fejedelem ide tartozó jogai folytán mind az, a mi az egész hadseregnek, és igy a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészitő részének egységes vezérletére, vezényletére, belszervezetére vonatkozik, ő fölsége által intézendőnek ismertetik el: de a magyar hadseregnek időnkénti kiegészitését, az ujonczok megajánlásának jogát, a megajánlás föltételeinek, és a szolgálati időnek meghatározását, ugy szintén a katonaság elhelyezését illető intézkedéseket a törvényhozás és kormányzat körében az ország magának tartja fen. Hasonlókép a védelmi rendszer megállapitása vagy átalakitása is Magyarországra nézve, de egyenlő elvek szerint és a két miniszterium megállapodása után előterjesztett javaslat nyomán, mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik, valamint a magyar hadsereg tagjainak magyarországi polgári viszonyai fölött egyedül a magyar törvényhozás, és kormány intézkedik. — δ) A pénzügy annyiban közös, a mennyiben közösek a kül- és hadügyekre forditandó költségek, mellyekhez Magyarország meghatározandó arány szerint járul, de azoknak kivetéséről, beszedéséről, s az illető helyre áttételéről egyedül a magyar országgyülés, és miniszterium intézkedik. — ε) Az arány, mellyben Magyarország a közös ügyek költségeit viseli, olly módon határoztatik meg, hogy mind a magyar korona, mind ő fölsége többi országai törvényhozása hasonló számú küldöttségeket választ, mellyek közösen javaslatot dolgozván ki azt saját országgyüléseik elé terjesztik, s miután mindegyik országgyülés a fölött határzott, határzatát a másik országgyüléssel közölte s e határozatban mindegyik megegyezett, a közösen elfogadott megállapodás szentesittetik. Ha a két küldött-

ség nem tud megegyezni, mindenik a maga véleményét saját országgyülése elé terjeszti; ha pedig a két országgyülés sem tudna egyességre jutni, akkor a kérdést az előterjesztett adatok alapján ő fölsége fogja eldönteni. Az arány iránti alkú csak bizonyos időre terjedhet. — ζ) A közösügyek kezelése azon alapföltételek mellett, hogy Magyarország alkotmánya fentartassék, s a teljes alkotmányosság ő fölsége többi országaiban is életbe lépjen, egy közös, felelős miniszterium által, de melly a közösügyek mellett sem egyik sem másik résznek kormányzati ügyeit nem viheti, történik: azoknak nem tisztán a kormányzat köréhez tartozó részére nézve pedig mindegyik országgyülés a maga mind két házából évenként a teljes paritás alapján választ egyenlő, de 60-n felül nem mehető számú, és semmi utasitással meg nem köthető bizottságot (delegatiot), mellyek közől mindegyik ő fölsége által felváltva Bécsbe vagy Pestre, vagy máshova összehivatván külön üléseket (rendesen nyilvánosokat) tart, külön rendezi magát, külön tanácskozik, a közösminiszteriumi előterjesztvényekről, számadásokról, vagy a másik bizottságnak át küldött indítványaivagy végzéseiről külön határoz, külön üzenetben közli nézeteit a másikkal, s ha 3-szori üzenetek által sem sükerülne a véleményeket egyesitni; akkor a két bizottság, de csak egyszerű szavazás végett együttes ülést tart, hol azonban mindegyik delegatio tagjaiból legalább két harmadnak, és egyenlő számmal (mert ha egyik száma több, mint a másiké, a több sorshuzás utján leszállitandó) jelen kell lenni. A tárgy, mi itt a szavazások többségével eldöntetik, többé az országgyülések által vitatás alá nem vehető, hanem a mennyiben fejedelmi jóváhagyás alá tartozik, ő fölsége által szentesittetvén, beigtattatik mind két rész törvényei közé, s annak miniszteriuma által végrehajtatik. Mind egyik bizottságnak tanácskozási, előadási, jegyzőkönyvi nyelve a maga saját nyelve; de az egymással érintkezés, és együttes ülés jegyzőkönyve vezetése mind két nyelven történik. Valamellyik országgyülés feloszlása esetében annak delegatioja is megszünik, s az ujabb országgyülés uj bizottságot választ, és hogy a bizottság működése valamelly tag lemondása, elhalása, vagy itélet által elmozdittatása által fen ne akadjon, az országgyülések minden választásnál póttagokat is

választanak. Horváth- s Slavonországok 5 taggal (1 felső- 4 alsóházi) vesznek részt a delegatióban. A bizottságok tagjai nyilatkozataikért feleletre nem vonathatnak, más magán vétségek miatt is tettenérés esetét kivéve csak az illető országgyülésnek, vagy ha ez együtt nincs, a bizottságnak elöleges jóváhagyásával. — *η)* A közös miniszterium feleletre vonhatása módját illetöleg annak, vagy egyes tagjának perbefogását mindegyik bizottság inditványozhatja, s ha inditványa a másik bizottságtól is elfogadtatik, vagy az együttes ülésben többséggel elhatároztatik, a bíróság, melly a mind egyik bizottság által ajánlt független és törvénytudó 24 tagból, de kiknek felét a másik bizottság, negyedét a vádlottak kitörölhetik, alakittatik össze, végkép eldönti az ügyet. — *Θ)* A pr. sanctióból folyó közös ügyeken kivül vannak más tárgyak is, mellyek a két fél érdekeinek találkozásánál fogva közös egyetértéssel elintézendök. Illyenek az államadósságok. Ezeknek egy részét, bár Magyarországot alkotmányos állásánál fogva olly adósságok, mellyek az ország törvényszerü beleegyezése nélkül tetettek, jogilag nem terhelhetik, kész még is az ország politikai tekintetekből elvállalni, s az iránt elöleges értekezés folytán ő fölsége többi országaival mint szabad nemzet szabad nemzettel egyezkedésbe bocsátkozni, de kijelenti egyszersmind, hogy jövendőre sem fog semmi olly államadósságot magára nézve kötelezőnek elismerni, mellynek fölvételéhez az országnak törvényszerüen kijelentett beleegyezése hozzá nem járult. Ha pedig jövőre Magyarország és ő fölsége többi országai új költsönt akarnak együtt és közösen fölvenni, ez csak a magyar országgyülés határozatával, s mind annak a mi a szerződés megkötésére, a költsön használására s visszafizetésére vonatkozik, közös elintézésével történhetik. — *ι)* Illy költsönös érintkezést igénylő ügyek továbbá a kereskedelmi ügyek, mellyekre nézve kész az ország ő fölsége többi országaival két, egymástól független ország egyezkedéseihez hasonló szövetséget kötni akképen, hogy a két fél felelős miniszteriumai közös egyetértéssel készitsék meg a javaslatot, melly az egész kereskedelmi ügy kérdéseit s kezelési módját meghatározná, s terjeszsze azt mindenik az illető országgyülés elé, s a két országgyülésnek megállapodásai lesz-

nek ő fölsége szentesitése alá terjesztendők. Ezekkel együtt határoztatnak meg a szinte közös egyetértést igénylő vámok s vám vonalok egyforma kezelése s felügyelete, valamint az ipartermeléssel szoros kapcsolatban levő közvetett adók nemeit, s kezelését illető szabályok is, megállapittatván egyszersmind jövendőre azon módozat, melly szerint az ezen adóknál behozandó reformok a két törvényhozás által egyetértőleg fognak eldöntetni. A külfölddel eddig kötött kereskedelmi szerződések Magyarországra is kiterjesztve fentartandók, s a vámokból bejövendő jövedelmek egyenesen a közös költségek födözésére forditandók. — *x*) A kereskedelem előmozditásának leglényegesb eszközei a vasutak; a vám- és kereskedelmi szövetséggel együtt azért meghatározandó, hogy mellyek azon vasutvonalak, mellyekre nézve mind két fél érdekében közös intézkedések szükségesek és mennyire terjedjenek azok. Minden más vasutvonal azon fél intézkedése alá tartozik, mellynek területén az keresztül megy. — *λ*) A kereskedelemmel szoros kapcsolatban áll a pénzrendszernek, és pénzlábnak megállapitása, ezek fölött is hát egyezkedés utján kell intézkedni. Ha pedig az igy megállapitott intézkedések megváltoztatása, vagy uj pénzrendszernek és pénzlábnak megállapitása utóbb szükségesnek mutatkoznék, ez csak a két miniszterium egyetértésével, s a két országgyülés helybenhagyásával fog történni, magában értetődvén, hogy a magyar király pénzverési és kibocsátási jogai teljes érvényben maradnak. Részletes javaslatok ugyan akkor, midőn a hanyad vagy közös költségi arány maghatároztatik, fognak mind az államadósságok elvállalása, mind a vám- s kereskedelmi szövetség kötése, mind a közvetett adók, közös vasutak, és pénzrendszer iránt a két fél miniszteriumai közös egyetértésével elkészittetni, mindegyik országgyülésnek előterjesztetni, s a két gyülés megállapodásai ő fölsége által szentesittetni. E törvényczikk mind azon rendeletei, mellyek a közösügyek kezelése módjára vonatkoznak, tettleg csak akkor fognak hatályba lépni, midőn azok tartalmához ő fölségének a magyar koronához nem tartozó országai részökről is alkotmányos uton hozzájárultak (1867: 12). — *g*) A köz költségekhezi járulás aránya költsönös egyezmény utján 10

évre, és pedig 1868 évi január 1-től 1877-dik évi deczember 31-éig a magyar korona országaira nézve 30, ő fölsége többi országaira nézve 70 százalékban állapittatik meg, mind két fél tartozván havi bevételeik egy részletét, melly ezen bevételekhez olly arányban van, mint összes járulékuk összege az illető évi kiadási budgetök főösszegéhez, a közös kiadási költségek födözésére minden hónapban beszolgáltatni. Ha a havi részletek ama hozzájárulási tartozás összegét nem érnék fel: kötelezik az említett országok magukat a különbözetet bevételeikre való tekintet nélkül teljesen beszolgáltatni, és pedig olly időközökben, hogy a közös pénzügyi háztartás fenn ne akadjon. A vámokból befolyó jövödelmek mindenek előtt a közös költségekre fordítandók, de akképen, hogy azokból előbb a közös vámvonalon átvitt, adó alá vetett tárgyak után járó adóvisszatérítések födöztetnek. E törvény is csak akkor és olly föltételek mellett lép életbe mint az előbbi (1867: 14). — h) Az eddigi államadósságok után Magyarország által elvállalandó évi járulék — elfogadtatván a két miniszterium közt ez iránt történt egyezkedés — 1868-diki január 1-sőétől kezdve 29'188,000 (ebből 11'776,000 f. érczpénzben) forintnyi állandó, további változás alá nem eső összegben állapittatik meg. Ezen kivül azon adósságok visszafizetésére vagy törlesztésére, mellyek az egységes járadék adóssággá átváltoztatásra (mi iránt javaslat készitendő) nem alkalmasok, évenként 1'150,000 forint ajánltatik, de miből 150,000 forint (mi ezüstben fizettetik) az osztrák általános földhitel intézettel kötött s mintegy félig magyar kincstári uradalmakra bekebelezett államjószágköltsön törlesztésére lesz fordítandó mind addig, mig ezen költsön egészen törlesztetvén, a 150,000 forint fizetése meg nem szünik. A 29 millióban e költsön kamatai, s magyarországi állampénztárokban elhelyezett biztositékok- és letéteményekért járó kamatok is már benfoglaltatnak. Jövőre mind két pénzügyi kormányzatnak azon elv tüzetik ki, hogy a bevételek és szükségletek közti egyensúly helyreállittassék. A mellyik fél a köz költségekhezi járulási kötelezettségeinek födözését a rendes jövödelmi forrásokból kiteremteni nem birja, saját hitelére köteles rendkivüli forrásokról gondoskodni. Ha pedig a közösügyi költségek érdekében a két törvényho-

zás jóváhagyásával közösen új költsön lenne fölveendő; e költsön kamatai és visszafizetései a már megállapitott 30 és 70 %-i arányban terhelik mind két félt. — Az államjegyekből és váltó pénzjegyekből álló s összesen 312 millio forintot tevő függőadósság (ezen kivül a gmundeni, aussei, halleini sóbányákra kebelezett 100 millio forintnyi zálogjegyek, mellyek a forgalomban államjegyekkel pótlandók) mind két fél közös jótállása alá helyeztetik: de ennek szaporitására, vagy megállapitására (Fundirung) szolgáló rendszabályok csak a két miniszterium egyeztével, és a két törvényhozás jóváhagyása mellett jöhetnek létre. Mind a magyar korona, mind ő fölsége többi országai kamatjárulékukat, ha tetszik, adóssági kötvények törlesztése vagy készpénzbeli töke visszafizetése által csökkenthetik, s ez esetben a törlesztett adósságösszeg kamatainak megfelelő összeg a törlesztő ország járuléki tartozásából levonatik. A vasuttársulatok iránti kötelezettségek terheit, de az azoktól teendő visszafizetések hasznát is azon fél viseli, mellynek területén a vasutak feküsznek, a mind két fél területén átvágó vasutakra és a dunagőzhajózási társaságra vonatkozólag külön egyezmény fogván köttetni. Az adóssági járulék havonkint szolgáltatik be, úgy mint a közös költségekhezi járulásnál. Jelen törvény csak akkor lép életbe, ha ez, és az arány iránt létrejött egyezmény s a megkötendő vámkereskedelmi szövetség ő fölsége többi országaitól elfogadtatnak s szentesittetnek (1867: 15). — i) A függő adósságok ellenőrzésére, mellyeknek kezelése a közös pénzügyérre bizatik, mind a magyar korona, mind ő fölsége többi országai különkülön 6 tagból és 3 póttagból (2 tag s 1 póttag a felső- a többi az alsó házból) álló ellenőrző bizottságot választanak, melly mindegyik külön rendezi magát, külön ellenőrködik a forgalomba bocsátott pénzjegyeknek a maximumot túl nem haladása, készlete, készitése, vagy az elhasználtak megsemmisitése fölött, s külön bocsát közre havi kimutatásokat a függő adósságokról, és tesz jelentéseket illető törvényhozásának. Ha e jelentésben olly előterjesztés foglaltatnék, melly törvényhozási intézkedést igényel: mindegyik országgyülés a maga kormánya által javaslatot készittet; ha pedig valamellyik bizottság a pénzügyért kereset alá vonni akarná, erről a delegatiók

is értesittetnek, s a bíróság megalakitásához látnak. Az államjegyek költségeit, a mennyiben a belölök háramló nyereményből ki nem kerülnének, s mig ebből valamelly pénzalap nem állittathatik, 30 és 70%-ban viselik az illető országok, melyek, ha a függő adósságok közös kezelése megszünnék, szinte illy arányban osztják meg az alakulandó pénzalapot. Minden költségről számot vesznek évenkint a bizottságok, s e számadásokat illető törvényhozásaik elé terjesztik (1868: 46). — k) A magyar korona és ő fölsége többi országai között következő vám- és kereskedelmi szövetség köttetik: 1. Mind két fél államterülete egy vám- és kereskedelmi területet képez, melyből a mostani vámkülzetek kizáratnak; egyik félnek sincs hát joga a másikra beviteli, kiviteli, vagy átviteli illetéket vetni s közbenső vámvonalat állitani. 2. A külállamokkal jelenleg fennálló szerződések, vámdíjszabályzatok, vámtörvények, vámszedési és vámkezelési rendszabályok Magyarországra is kiterjesztve érvényben maradnak: ujabb szerződések kötése, a két országgyülés jóváhagyásával csak a külügyér által történik azon megállapodások alapján, mellyek a két fél illető szakminiszterei közt eszközlendők. 3. A vámok szedése és kezelése a két fél kormányainak saját területükön fentartatik: de költsönös ellenőrködés végett mind két fél részéről alkalmaztathatnak a másik fél ügyvitelébe betekintő felügyelők. 4) Mind két fél kereskedelmi hajói egy és ugyanazon lobogót használnak, melly az eddigi jelvényekkel a magyar korona alatti országok szineit, és czimereit egyesiti. E hajók a tengerészeti és kikötői igazgatásra nézve a két államterület mindegyikében az illető kerskedelmi miniszter alatt állanak: de külföldön az ott székelő consulatusoktól, felsőbb vonalban a külügyértől függenek, s a két államterület kikötőiben egyenlő bánásmódban részesülnek. A jelen tengeri hajózás- és egésségügyre vonatkozó rendszabályok, kikötői, egésségügyi, világító toronyi, és egyéb hajózási illetékek addig mig ujak alkottatnak, érvényben maradnak, s egy forma tengeri magánjog alkalmaztatik. Az „ausztriai Lloyd" a két kereskedelmi miniszterrel egyetértőleg a külügyér vezetése alatt áll. 5. Szinte ez által kezeltetnek az olly folyók hajózására vonatkozó s külállamokhozi viszonyt illető ügyek is, mely-

lyekre a bécsi congressus-okmány és az 1857-i dunai szerződés alkalmaztatnak. A belső s mind két területet érintő vizek hajózására, fentartására nézve egyetértő eljárás fog követtetni. 6) A létező vasutak egyenlő elvek szerint kezelendők; az ujon épitendőkre nézve is egyforma épitési, és üzleti szabályok alkalmazandók, az 1851-diki, és 1863-i üzletrend- és szabályzat mind két területen változatlanúl meghagyatván, mig egyetértőleg meg nem változtatnak. 7. A consulatusi ügyet a külügyér vezérli a két kereskedelmi miniszterrel egyétértöleg, kikkel a consulatusok jelentései is közlendők, sőt kik a consulatusokkal egyenes levelezésbe bocsáthozhatnak. 8. A só- és dohányjövedék, valamint a pálinka- sör- czukoradók mind két területen egyenlő törvények szerint kezeltetnek, s mind két pénzügyér által egyetértőleg megállapitott javaslatok nyomán intéztetnek el a törvényhozások által. Mind két pézügyérnek joga van a másik ügyvitelébe betekinteni. 9. Az ausztriai pénzérték, úgy a mostani mérték- és sulyrendszer, mig meg nem változtatik, megmarad; de mind két fél veretheti 10 krajczáros és azon alóli váltópénzt, s egyenlő mérték- és súlyrendszer iránt törvényhozásaik határoznak. 10. Egyik államterület lakosai a másik területen munkájuk, iparuk, kereskedelmük gyakorlatára nézve úgy tekintetnek, olly jogot élveznek, olly oltalomban részesülnek, mint a benszülöttek. Az egyik területen adott házalási engedélyek, találmányi szabadalmak a másikon is érvényesek; de hitel- és biztositó intézetek engedélyezése mind egyik területet magát illeti. 11. A posta- és távirdaügy a két államterületen külön, de egyforma elvek szerint rendeztetik, és igazgattatik, a most fenálló szabályok s határozmányok csak a két törvényhozás egyetértésével változtathatván meg. 12. E szövetség 10 évre köttetik, de az 5 első év elteltével mindenik fél felmondhatja (1867: 16). — I) Magyar- és Horvát- Slavon- Dalmátországok közt létre jött egyezmény beczikkelyeztetik, s következő pontokban állapittatik meg: α) Magyar- s az érintett országok egy és ugyan azon állami közösséget képeznek, miből foly, hogy azok királya egy és ugyanazon koronával, s koronázási cselekvénynyel koronáztatik meg, s részükre a közös országgyülésen közös koronázási oklevél állapittatik meg, mellynek eredetije azonban a magyar szöveg mellett horvát

nyelven is szerkeztendő, a társországoknak is kiadandó, s azok integritása és országos alkotmánya is biztositandó, — β) A megoszthatlan állami közösségből következik továbbá, hogy mind azon ügyekre nézve, mellyek a magyar korona és fölsége többi országai közt közösek, vagy közegyetértéssel intézendők, Magyar- s Horvát- Szlavon- Dalmátországoknak egy és ugyanazon törvényes képviselettel, törvényhozással, s közös kormányzattal kell birniok, a miért az 1867: 12, 14, 15, 16 czikkeket, mellyek eredeti horvát szövegben kihirdetés végett Horvát- Szlavon- Dalmátországok országgyülésének megküldetnek, ez országok is kötelezőknek ismerik el azon kikötéssel, hogy jövőre ezek hozzájárulásával hozathassanak hasonló törvények, — γ) Az Ausztriávali közös tárgyakon kivül Magyar- és társországaival közös ügyek még az udvartartás költségei megajánlása, az ujonczállitás és védrendszer, a pénzügy egy része, a pénzrendszer, érczpénz- és bankjegyügy, s az iparügy, — δ) A hadügyre nézve a közösen megszavazandó contingensből Horvát- Szlavon- Dalmátországokra eső rész az összes népesség aránya szerint állapittatik meg, ujonczaik saját ezredeikbe soroztatnak, s a besorozásnál gond leszen arra, hogy az ujonczok minő fegyvernemre leginkább alkalmasak s a tengerpart ujonczai főleg a hajóhadba osztatnak be. — ε) A pénzügyet illetőleg általában mind azon intézkedések, mellyek a sz. István koronája alatt álló országokkal közös pénzügyi tárgyra vonatkoznak, a magyar sz. korona összes országainak közös országgyülését illetik: a horvát- szlavon államföldbirtok eladására nézve mindazonáltal azon megszoritással, hogy ez a horvát- szlavon- dalmát országgyülés beleegyezése nélkül nem történhetik; s mind e közös pénzügyi tárgyakra nézve a m. k. pénzügyminiszter kormányzata a zágrábi pénzügyi igazgatóság által gyakorolva amaz országokra is kiterjed, ezek jövedelmeiről külön kimutatás vezettetvén, s a Magyarországgali leszámolás az összes országok zárszámadásaival együtt mutattatván be a közös törvényhozásnak. — ζ) Közösügyek szinte a pénzrendszer, bankjegyügy, kereskedelmi és államszerződések megvizsgálása, a bankokat, hitelbiztositó intézeteket, szabadalmakat, mértéket sat. illető intézkedés, távirda, posták, vasutak, kikötők, hajózás, s azon

állami utak és folyók ügye, a mellyek Magyar- és a társországokat közösen érdeklik, — η) Az iparügy rendezése, utlevelek, rendőrség az idegenek fölött, honositás közös törvényhozáshoz tartoznak ugyan, de a végrehajtást magok a társországok eszközlik, — Θ) Mind ezen, mind az Ausztriával közös ügyek költségei viseléséhez Horvát- Szlavonországoknak adóképességök aránya szerint 6½ (Magyarország 93½) százalékkal kellene járulniok: miután azonban ezt csak a beligazgatásukra szükséges összegek nagyobb részének átadásával eszközölhetnék, Magyarország a testvéri viszony megujítása tekintetéből beleegyezik, hogy 10 évig Horvát- Szlavonországok beligazgatási szükséglete 2'200,000 frtban állapittatván meg, ez összeg mindenek előtt összes jövedelmeiknek (de a bor- és husfogyasztási adó s határvámjövödelmek kivételével) 45 százalékával födöztessék, s a többi 55 százalék fordittassék a közös költségekre. Ha egyes években a 45 százalék nem volna elég a belszükségletre; a hiányt Magyarország előlegezi; ha ellenben többre menne, a többlet a közös költségekre fordittatik. Ha azonban jövödelmeik a 6½ százaléki adóképességi kulcs szerint rájok esendő közös költséget felülhaladnák; a fölösleg saját rendelkezésük alá esik, a nélkül, hogy az előbbi évekről ne tán hátramaradt közös költségi tartozásukat megfizetni köteleztetnének. A földtehermentesitési pótlék ez adósság teljes törlesztéseig területükön egyedül öket terheli, — ι) Horvát- és Szlavonországok a pesti közös országgyülésen 29 követ által (Fiumén kivül) képviseltetnek, melly szám, ha Dalmatia visszacsatoltatik, emeltetni fog. E képviselőket — szinte az állampénztárból fizetendőket — azok saját országgyülésök kebléből választják önállóan, utasitás nélkül, 3 évre, mint a magyar képviselőket. A förendi házba 2 képviselő küldetik, hol helyet foglalandnak mind azon világi s egyházi horvát- szlavon méltóságosok is, kik 1848 előtt ott ülni joggal birtak. A delegatiókba 4 képviselő s 1 förendi tag választatik. — κ) Az emlitett ügyekre nézve a végrehajtó hatalmat a társországokban is ezek kormányával egyetértőleg, és a mennyire csak lehet, horvát- szlavon- dalmát honfiakból alkotott közegei által a Buda-Pesten székelő kormány gyakorolja, mellyhez tárcza nélkül egy horvát- szlavon- dalmat miniszter neveztetik, ki a

minisztertanács szavazattal biró tagja leend, s a közös országgyülésnek felelős. — λ) Mind azon tárgyakra nézve, melyek ez egyezményben a közös országgyülésnek és központi kormánynak nincsenek fentartva, tehát a beligazgatási, vallási, közoktatási, s igazságügyekre nézve Horvát- Szlavon- Dalmatországok teljes önkormányzati joggal birnak, melly kormányzatnak élén felelős, és polgári állású bán áll, kit a magyar miniszterelnök ajánlatára és ellenjegyzése mellett ő fölsége nevez ki, s mind azon elöjogok (tehát a förendi ház tagsága is) megilletnek, mellyek új állásával összeférnek. A kormányzat szervezését a bán előterjesztése alapján ő fölsége, és a horvát- szlavon- dalmát országgyülés állapitják meg — μ) Horvát- Szlavonországok területén a törvényhozás, és kormányzat nyelvé, valamint a közös kormány közegeié is amaz országok határai között horvát leend, sőt képviselőik a közös országgyülésen és delegatiókban is használhatják a horvát nyelvet. A törvények horvát eredeti szövegben is kiadandók, s a nevezett országok gyülésének megküldendők. — ν) A társországok belügyeikben saját egyesült szineiket, és czimerüket (de ezt sz. István koronájával födve) használhatják; a magyar korona országai közös ügyeinek jelvénye pedig: Magyarország s Horvát- Szlavon- Dalmátországok egyesitett czimerei. Közös ügyek tárgyalásakor a magyar országházon a magyar lobogóval egyesült horvát lobogó is felvonandó. — ξ) A magyar pénzeken a királyi czimbe „Horvát- Szlavon Dalmatországok királya" czime is fölvetetik. — ο) Horvát- Szlavonországok területi épségét Magyarország elismeri, és sürgetni fogja, hogy a hozzájok tartozó határörvidékek egészen polgári állásba helyezve velök egyesittessenek, s hogy Dalmatia annak meghallgatása mellett Horvátországhoz kapcsoltassék. — π) Horvát- Szlavon- Dalmatország területéhez tartozóknak ismertetnek el: Fiume megye Fiume városán és kerületén kivül, melynek mint a magyar koronához csatolt külön testnek viszonyai a magyar- és horvát országgyülések s Fiume küldöttségei egyetértésével fognak meghatároztatni, — továbbá Zágráb- Varasd- Körös- Pozsega- Veröcze- Szerem megyék — úgy szinte a liccai, ottocsányi, ogulini, szluini, első báni, második báni, varasd-körösi, varasd-szentgyörgyi, gradiskai,

broodi, pétervaradi végőrezredek, s végre Dalmatia. — ϱ) Mind azon törvények és fennálló határozatok, mellyek ez egyezménynyel ellenkeznek, eltöröltetnek; de azok, mellyeknek élvezete a multban Magyar- és társországaira egyenlön kiterjedt, s ez egyezménynyel nem ellenkeznek, továbbra is érvényeseknek tekintetnek. — σ) Ez egyezményt külön egyik fél országgyülése sem változtathatja meg (1868: 30). — m) A dalmátországi (1857 febr. 18-diki) külön vámtariffa akkép módosittatik, hogy mind azon vámmentességek s vámleszállitások, mellyekben több külállamokkal kötött szerződések folytán az ezen külállamokból az általános osztrák-magyar vámterületre behozott czikkek részesülnek, ugyan azon föltételek alatt a Dalmátországból, és az osztrák-magyar vámterületnek összes vámkülzeteiből behozott czikkekre is kiterjesztetnek sat. (1868: 36). — n) Magyarország s Erdély egyitése részletesen ekkép szabályoztatik: α) Az 1848 diki, kolozsvári 1-ső czikk nyomán eltöröltetvén az addig létezett politikai nemzetek szerinti felosztások, elnevezések, és előjogok, Erdély összes honpolgárainak egyenjogusága polgári és politikai tekintetben ujabban is biztositttatik. — β) Erdély külön törvényhozása az 1848: 7 pozsonyi, és 1848: 1 kolozsvári czikkeknél fogva megszüntetve levén, a törvényalkotást rá nézve is a magyar király és országgyülés gyakorolja — γ) Az ide küldendő képviselők száma, kik az 1848: 2 kolozsvári törvényczikk szerint választatnak, miután az erdélyi határőrség megszüntével Naszód vidéke két képviselő küldése jogával ruháztatik fel, 75-re emeltetik: a főrendi házban pedig az 1848: 7 czikkben foglalt tagokon kivül az erdélyi vármegyék, Fogaras, és Naszód vidékek, s a székely székek főispánjai, főkapitányai, főkirálybirái, úgy szinte a szászok ispánja is üléssel, és szavazattal birnak, — δ) A kormányzatot — feloszlattatván az erdélyi kir. kormányszék — Erdélyre is a magyar miniszterium gyakorolja. — ε) A köztörvényhatóságok hatásköre visszaállitása iránt, a királyföldi (fundas reguis) székek, vidékek, városok szervezése iránt, úgy szinte az igazságszolgáltatás elrendezése iránt az erre felhatalmazott miniszterium fog ideiglenesen, addig mig a törvény nem rendelkezik, intézkedni. — ζ) A szász nemzeti egyetem az 1791: 13 erdélyi törvényczikkel egyező ha-

táskörben ő fölségének a miniszterium utján gyakorlandó felügyeleti joga fentartása mellett továbbra is meghagyatik, de az egyetemi gyülés birói hatóságot többé nem gyakorolhat. — η) Az 1848: 9, 12 törvényczikkek érvénye a vesztett urbériségekért kiadott földtehermentesitési kötvények biztositása végett Erdélyre is kiterjesztetik. — Θ) Erdély mind azon törvényei, mellyek a bevett vallásfelekezetek szabadságát, viszonyait, hatáskörét biztositják nem csak fentartatnak, hanem a görög- és örmény catholicusokra, és keleti görög szertartású egyházakra is a magyarországi 1844: 3 vegyes házassági törvényczikkel együtt kiterjesztetnek, a Középszolnok, Kraszna, Zarand megyék és Kővár vidéke területén létező egyházak és iskolák továbbra is eddigi egyházi hatóságaik alatt maradván. — ι) Ő fölsége Erdély nagy fejedelme és székelyek ispánja cziméből az unio hátrányára semmi nemű következtetés nem vonható (1868: 43).

2) Vallásfelekezeteket s nevelést illetőleg a) Az ország izraelita lakosai a keresztyén lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogositottaknak nyilvánittatnak (1867: 17). — b) Addig mig a vallásfelekezetek egyenjogusága az 1848: 20 alapján szabályoztatnék, a ker. vallásfelekezetek viszonosságára nézve rendeltetik: mindenkinek, ki életkora 18 évét már betöltötte (nőknek előbb is, ha férjhez mentek) szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe áttérni azon föltételekkel, hogy áttérési szándokát két tanú jelenlétében saját egyházközségének lelkésze előtt 2 izben (2 szor az első jelentéstől számitandó 14 nap eltelte után, de legfölebb 30 nap eltelte előtt) nyilvánitsa, lelkészétől nyilatkozatai felől bélyegmentes bizonyitványokat — vagy ha az nem adna, a jelen volt tanuktól — kérjen, azokat azon vallásfelekezet lelkészének, mellybe áttérni akar, bemutassa, s ezen lelkész azon egyház lelkészét, mellyhez az áttért előbb tartozott, arról értesitse. Az áttértnek áttérése utáni minden cselekvényei azon egyház tanai szerint itélendők meg, mellybe áttért. — Különböző ker. hitvallású egyének egybekeléséből származó vegyes házasságoknál a 3-szori hirdetés eszközlésére mind két fél lelkésze felszólitandó; de ha azt valamellyik lelkész megtagadná, két tanúnak a fel-

szólitásról adandó bizonyitványa mellett az egyik fél lelkészének hirdetése is elégséges. Ugyan illy bizonyitványadás szükséges akkor is, ha a kihirdetés után valamellyik lelkész az elbocsátó levelet kiadni vonakodnék, a bizonyitvány azon választ foglalván magában, mellyet a megtagadó lelkész a tanúk azon kérdésére: az egybekelés ellen jelentetett-e be vagy nem akadály? ad. A bejelentett akadályt eltitkoló lelkész 500 ftig fokozható birsággal, és félévig terjedhető fogsággal büntetendő. Vegyes házasságok bármellyik fél papja előtt érvényesen köthetők. — A vegyes házasságokból származó, vagy a házasság előtt született, de az egybekelés által törvényesitett gyermekek közől a fiak atyjoknak, a leányok anyjoknak vallását követik; és ha a szülők valamellyike más vallásra tér át, a 7-dik évet még be nem töltött gyermekek szinte nemök szerint követik az áttértet. Minden törvénynyel ellenkező szerződés, téritvény, vagy rendelkezés érvénytelen. Sem a szülők bármelyikének halála, sem a házasság törvényszerü felbontása nem változtathatja meg a gyermekek vallásos nevelését. Házasságon kivül született s igy törvénytelen gyermekek, ha atyjok által elismertetnek, a törvényes gyermekekkel egyenlő szabály alá esnek; ellenkező esetben anyjok vallását követik. Lelenczek pedig, s általában olly gyermekek, kiknek szülője nem tudatik, annak vallását követik, a ki őket felfogadta, vagy azon hitfelekezetét, mellynek lelenczházába beadattak, vagy azon hely lakosai többségeét, hol találtattak. — Más vallásfelekezetbeliek egyházi szertartásai, és ünnepei megtartására, vagy e napokon bármi munkától tartózkodásra egyik hitfelekezet tagjai sem kötelezthetnek: vasárnapokon azonban minden nyilvános és nem elkerülhetlenül szükséges munka felfüggesztendő, úgy szinte bármelly felekezet ünnepén a templom közelében, s az egyházi menetek által igénybe vett utczákon, téreken mind az elkerülendő, a mi az egyházi szertartást zavarná. — Külön egyházközséget nem képező hitsorsosok kötelesek csatlakozni a hozzájok legközelebb eső, saját felekezetökhöz tartozó egyházközséghez. — A hadseregnél, állami közintézetekben, s kórházakban minden hittelekezetbeliek saját lelkészeik által részesitettnek a vallástanitásban, és minden

lelkészi szolgálatban. — Temetőkben a különböző hitfelekezetek tagjai vegyesen, és akadálytalanúl temetkezhetnek.— Olly községben és városban, melly házi pénztárából egyházi czélokra vagy valamelly felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ott létező hitfelekezet részesitendő. — Új gyülekezetek alakitása, vagy a régiek átváltoztatása a hitfelekezetek joga közé tartozik (1868: 53). — c) A vegyes házassági válóperek az alperes birósága előtt inditandók meg, és miután az alperes fölött kimondott itélet jogerőre emelkedett, a per legfölebb 30 nap alatt hivatalból átteendő a fölperes illetékes bíróságához, melly viszont a fölperes fölött hoz itéletet. Minden félre nézve egyedül saját illetékes bíróságának hozott itélete kötelező. A házassági kötelék érvényessége kérdésében a római s görög catholikusoknál, görög-keleti hitvallásuaknál, és az erdélyi két evangelicus- és unitariusoknál a jelenleg fennálló egyházi székek az illetékes birák, protestánsoknál a világi törvényszékek (1868: 48). — d) A görög-keleti vallásuaknak 186⅘-ben Karloviczon tartott congressusa utólag törvényesittetik s azok eddigi egy metropoliájának két önálló érsekségre t. i. a románok vagy oláhok részére Erdélyben, a szerbek részére Karloviczon, szakasztása törvénybe igtattatik, melly elválás következtében a miniszterium megbizatik, hogy mind két egyháztartományban minél előbb nemzeti congressust hivjon össze, hol a congressus vagy egyházi gyülekezet szervezete ő fölsége jóváhagyása mellett megállapittassék. Az elválásból eredő követelések, ha békésen kiegyenlithetők nem lennének, ő fölsége által delegálandó bíróság előtt intéztetnek el. A görög-keleti vallás sem nem szerb, sem nem román ajkú hivei régibb jogaikban ezentúl is meghagyatnak. — A fogarasi görög-cathol. püspökség érsekséggé emeltetik, s a már felállitott lugosi és szamos-ujvári gör. cath. püspökségek törvénybe igtattatnak (1868: 9, 39). — e) A népiskolai közoktatás következőleg rendeztetik: «) Minden szülé vagy gyám (gazda) köteles gyermekeit vagy gyámoltjait (a testileg, vagy szellemileg gyöngék, ragályos bajban, vagy elmebetegségben szenvedők, tompa elméjüek, vagy magánosan növelteknek kivételével) életidejök 6-dik évének betöltésétől a 12-dik, illetőleg 15-dik év

betöltéseig nyilvános iskolába járatni, mit ha elmulasztana figyelmeztetés s intés után az iskolai pénztár javára 1-ször 50 krra, 2-szor 1, 3-szor 2, 4-szer 4 forintra büntettetik, sőt ha a 4-szeri büntetés sem használna, az értesitett felsőbb tanhatóság a visszatartott gyermek számára a községi hatóságnál külön gyám rendelését szorgalmazza. Ha a gyermekek háznál vagy bármelly vallású magán- és nyilvános intézetekben természetesen a törvény szerint berendezett népiskolák rendszerének, és tartamának megfelelőleg növeltetnek, erről a szülék vagy gyámok a helybeli iskolai szék előtt bizonyitványt tartoznak elömutatni, sőt a háznál tanúlt növendékek valamelly nyilvános tanintézetnél évenkint vizsgát adni kötelesek. — *β)* A népoktatási tanintézetek 3-félék, elemi és felsöbb népiskolák, polgári iskolák, és tanitóképezdék. Ezek ismét vagy nyilvánosok, vagy magánosok. Nyilvánosokat állithatnak a törvény által megszabott módon hitfelekezetek, társulatok, egyesek, községek, és az állam; magánosokat magánosok. — *γ)* A hitfelekezetek nyilvános intézeteik fentartására hiveik anyagi hozzájárulását, a mint eddig szokásban volt, ezentúl is igénybe vehetik, tanitókat, tanárokat maguk választhatnak, a fizetéseket, tankönyveket, tanrendszert, és módszert maguk határozhatják meg, de a következő feltételekkel, hogy épületeikre, a fiuk és leányok elkülönitésére, az egy tanitó által tanitandó gyermekek számára, a tanitó képességére, s másnemü foglalkozására, az előadandó tantárgyakra, az iskolának táblákkal, földgömbökkel, térképekkel, természetrajzi ábrákkal fölszerelésére, s a szorgalomidőnek tartamára, s felső nép- és polgári iskoláknál a tanfolyam évei számára nézve a jelen törvény rendeleteinek eleget tegyenek. A hitfelekezetek tanitóképezdéket is tarthatnak, de olly föltétel alatt, hogy azok gyakorló iskolával legyenek összekötve, bennök a tantárgyak ugy, és azon terjedelemben tanittassanak, mint e törvény meghatározza, évenkint nyilvános vizsgák tartassanak, azok eredménye a közoktatási miniszterhez fölterjesztessenek, s bennök az itt körülirt szigorlatoknak megfelelő vizsgák rendeztessenek. Minden hitfelekezeti intézet az állam főfelügyelete alatt áll, mellynél fogva a kormány azokat közegei által évenkint meglátogattatja, a kikötött föltételek pon-

tos teljesitése fölött szigorún örködik, az iskola vagyonának biztonságáról és rendeltetése czéljára fordításáról meggyőződést szerez, s róluk statistikai adatokat gyüjt össze. Ha a hitfelekezetek főhatóságai a föltételeket 3 izbeli megintés után sem teljesitenék, a kormány közös községi iskola felállitását rendelheti el, a mikor a község az illy föltételeket nem teljesitő hitfelekezetekre is kivetheti a törvényben meghatározott iskolai adót. — *d)* Magánegyének s társulatok csak úgy állit hatnak népoktatási tanintézeteket, ha amazok ugyan oklevéllel képesitvék vagy köz elismerést vivtak ki, emezek pedig ha e czélra alakulásukat alapszabályaikban a kormánynak eleve bejelentik. Nyilvánosok lesznek az illy intézetek, ha a kormánynak bemutatott szerkezetük- és tantervükben az állami intézetekre nézve megállapitott kellékeknek eleget tesznek: különben magánosok, de ezek is szervezetük s tantervük bemutatása mellett a kormánynak bejelentendők, tantárgyaik terjelmére nézve a nyilvános tanintézeteknek megfelelni tartoznak, s a kerületi tanfelügyelő és helybeli iskolai szék jelenlétében nyilvános vizsgákat tartani kötelesek. A kiválóan szükséges és kitünő magán tanintézetek a kormány erkölcsi s anyagi támogatására számithatnak; de ha bennök a törvény intézkedései meg nem tartatnának, vagy a kormány erkölcsi bajoknak jőne tudomására, a vizsgálat után bezárathatnak. — *e)* Községi iskolákat hitfelekezeti különbség nélkül ott hol a hitfelekezetek nem tartanak külön népiskolát, vagy ha valamellyik felekezet tart is, de azt a más hitfelekezethez tartozó, legalább 30 tanköteles gyermek használni nem akarja, a község köteles felállitani, sőt a hitfelekezetiek is a különféle hitfelekezetek egyezte- és egyesültével átváltoztathatnak illy közös iskolákká. Ez iskolák épületeinek egésségeseknek, szárazaknak, s a gyermekek létszámához mérten (60 gyermekre 1 terem, s 1 gyermekre 8—12 lábnyi hely) tágas, világos, könnyen szellőztethető tantermekkel ellátottaknak, s a község által minden szükséges taneszközökkel (tábla, földgömb, térkép sat.) felszerelteknek kell lenniök. Fiúk és lyányok elkülönözve, ha lehet külön teremben oktatandók; de úgy hogy 80 növendéknél több ne legyen egy tanító keze alatt. Szegények ingyen kapnak könyveket, s tandíjt nem fizetnek. Az iskola szüksé-

gei födözésére a község minden polgárára külön adót vethet ki, melly azonban az egyenes adók 5%-át nem haladhatja meg, a saját hitfelekezeti iskolákat fentartók csak annyiban köteleztetvén illy községi iskola fentartásához járulni, a mennyiben saját iskoláik költségeihez járulásuk egyenes adójuk 5%-át nem meríti ki. Ez évi fizetéseken kivül köteles minden község fekvő birtokban (pl. tagositáskor a közös terület legalább $\frac{1}{100}$-ad részének iskolai alapul kihasitása) vagy készpénzben iskolai alapot alkotni s szaporitani. Ha a község kimutatja, hogy iskolákra a kellő anyagot nem képes egészen előállitani, segélyért az államhoz folyamodhatik, s részére a közoktatási miniszter utalványozhat segélyt. Különben elemi népiskolát akár községit, akár hitfelekezetit, mellybe járandnak a más hitfelekezetű gyermekek is, ha számuk 30-n alul van, minden község tartozik felállitani, ha maga nem képes, más, ½ mértföldnél meszebb nem fekvő községgel egyesülve, sőt a tanyai lakosok gyermekei oktatásáról is vagy tanyai iskolák állitása, vagy járó kelő tanitók alkalmazása által kötelesek azon községek gondoskodni, mellyekhez a tanyák tartoznak. — 5) Az elemi népiskolai oktatás két t a n f o l y a m o t foglal magában u. m. a 6 évig tartó mindennapi, és a 3 évre terjedő ismétlő iskolai tanitást. Amabba tartozik járni minden tanköteles gyermek 6—12 éve betöltéseig (kik felsőbb iskolába mennek csak 4 évig), emebbe az amazt elvégzettek. Tanórák száma hetenkint amabban 20—25 (a test- vagy mezőgazdasági gyakorlatokon kivül), emebben télen 5, nyáron 2. Amabba a gyermekek (a szünidőn kivül, melly falukon 4, városokon 3 hónap) télen, nyáron egyformán tartoznak járni: de 10 évnél idősbeknek az iskolai szék megengedheti, hogy a legnagyobb munkaidőben 2 hóig csak vasárnapi iskolába járjanak. Kötelezett tangyárgyak: hit- és erkölcstan, — irás- és olvasás, — fejbeli és jegyekkel való számolás, — nyelvtan, — beszéd- és értelemgyakorlatok, — hazai földrajz és történet, — némi általános földrajz és történet, — természettan és természetrajz elemei, — gyakorlati utmutatások a mezei gazdaság és kertészet köréből, — a polgári főbb jogok és kötelességek, — ének, — testgyakorlat tekintettel a katonai gyakorlatokra. A községi iskolásoknak, valamint a hitfelekezeti iskolákba járó

más hitfelekezetüeknek hit- és erkölcstani oktatásáról nyilvánosan, de a közös órákon kivül az illető hitfelekezetek tartoznak gondoskodni. Mindenki anyanyelvén nyeri az oktatást: azért vegyes ajkú községekben az itt divatozó nyelvekben jártas tanitó, vagy más segédtanitó alkalmazandó. — *η)* Faluk és és városok, mellyek legalább 5000 lakossal birnak, kötelesek felsőbb népiskolát, vagy ha erejök engedi, polgári iskolát állitani, ha magok nem, egy másik, ½ mértföldnél tovább nem fekvő községgel egyesülve. Tanfolyam a a felső népiskolában fiúk számára 3, lyányokéra 2 év, hetenkénti tanóra 18—24, — tanítók száma legalább 2 rendes és 1 segédtanitó. Tantárgyak: hit- és erkölcstan, — szépirás és rajz, — anyanyelv; hol a tanítási nyelv nem magyar, ott a magyar nyelv is, — számtan, — földrajz és történet (hazai s általános), természettan és természetrajz (tekintettel, a fiúknál a földmivelés- és iparra; lyányoknál a kertészetre s nőmunkákra), ének. Ezeken kivül a fiúk számára mértan, hazai alkotmánytan, egyszerü könyvvitel, testgyakorlat; a lyányok számára női kézimunkák. A kik ide fölvetetnek, a 6 osztályú népiskolát elkellett végezniök, vagy az ide beléphetésre szükséges ismeretekből fölvételi vizsgát letenniök. A többi teendőkre nézve állanak itt is, mik az elemi iskolánál megemlittettek. — *Θ)* Nagyobb községek felső népiskola helyett felekezetességnélküli polgár-iskolákat tartoznak állitni, melyekben a tanfolyam fiúk számára 6, lyányokéra 4 év, a tanárok száma (50 tanitvány lehetvén egy tanár alatt) 4–6, a tanóráké 24—26. Tantárgyak: hit- és erkölcstan; — anyanyelv, irálytan és irodalom, s hol a tanítási nyelv nem magyar, a magyar nyelv hol magyar, 3-dik évben a német nyelv; — számvetés kiterjesztve a polgári politikai számvetésig; — mértan; — hazai s egyetemes földrajz, és történelem; — természetrajz, természettan, vegytan; — mezei gazdaság vagy ipartan; — statística; — köz- magán- és váltójog alapvonalai; — könyvvitel; rajz a mértannal összhangzatba véve, és szépirás; — ének; — test- és fegyvergyakorlat. Rendkivüli tantárgyak: latin, franczia sat. nyelvek, és zene. A tannyelvre, vallástanitásra eddig mondottak itt is érvényesek. Kik ide fel akarnak vetetni, az elemi népiskola 4 első éve elvégzéséről bizonyitványt kell fel-

mutatniok, vagy az ide beléphetésre megkivánt ismeretekből fölvételi vizsgát letenniök. A tanterv a 4 alsó osztályban a realgymnasium 4 alsó osztályáéval összhangzólag megállapítandó. — *i*) Tanítóképezde az egész országban 20 állittatik fel összekötve mindegyik gyakorló iskolával, könyvtárral, s 2 holdnyi kerttel, s ellátva 1 igazgató (1300 f.) — legalább 2 rendes (1100 f.) s 1 segédtanárral (450 f. lakás, koszt), és a gyakorló iskola tanítójával (lakás s 700 f. fizetéssel). — Fölvetetik, ki 15-dik évét meghaladta s a real- vagy polgáriskola 4 első osztályában szerezhető jártassággal bir, miről vagy bizonyitványt mutat elő, vagy fölvételi vizsgát tesz. Tantárgyak a 3 évi tanfolyamban: hit- és erkölcstan, — nevelés- és oktatási módszertan; — egyetemes és honi földrajz s történelem; — anya- magyar- német nyelvek; — természettudományok; — gazdaságtan gyakorlatokkal; — hazai alkotmánytan; — mennyiség- és mértan; — ének és zene (hegedü, zongora), — szépirás és rajz, — testgyakorlat tanitása — a gyakorló iskolábani tanítás. Vallástanitás a hitfelekezetek tiszte. A növendékek köztartáson élnek. Fölöttük a fegyelmet első fokon a tanári szék, fölebb egy a kerületi tanfelügyelőből, igazgatótanárból, és a közoktatási miniszter által nevezett 5 tagból álló igazgató tanács gyakorolja, melly utóbbi egy uttal a tanárok müködésére s egész intézetre felügyel. A növendék az évenkénti vizsgán kivül a tanfolyam bevégzése után 1—2 évre vizsgát ad, a magát felsőbb- és polgári iskolai tanítóságra képezni akaró pedig még egy szigorlatot, s ha itt kétszer visszavettetik, tanitóságra nem bocsáttatik. Magánképezdéket csak azok állithatnak, kik felső nép- vagy polgáriskolát tartanak, hol a növendékek tanítóknak képeztethetnek, de kik nyivános képezdénél vizsgát tenni tartoznak. — *z*) Tanítónőképezdéket szinte állit fel az állam az ország különböző vidékein különösen a felső nép- és polgári iskolákban alkalmazandó nők számára jobbára azon terv szerint, és körrel mint a más képezdék. — *λ*) Népiskolai hatóságok: 1. a községben a lakosok gyülése vagy képviselői által 3 évre választott iskolai szék a helybeli lelkészek- és tanitókkal, melly a tankerületi felügyelő vezetése alatt a tanítókat is választja, — 2. a kormánytól nevezett tankerületi vagy megyei felügyelő a mel-

lette levő, 5 évre választott iskolai tanáccsal, melly a megyei bizottság által választott 14—34 tagból, a megyében létező mindegyik hitfelekezet választottjából, s a megyei tanítók által maguk közöl választott 4 képviselőből alakittatik össze. Buda-Pest maga tesz egy tankerületet. E hatóságok kezelik felügyeletükkel, látogatásaikkal, a miniszteriumhozi jelentéseikkel, a miniszterium rendeletei végrehajtásával sat. a néptanítási ügyeket. — *f)* Tanítók ezentúl (mert a most hivatalban levők képességüket igazolván meghagyatnak) csak olly egyének lehetnek, kik a képezde bevégzése- és kiállott vizsgákról oklevelet nyertek, polgáriskolákban valamelly az irodalom terén ismert szakférfiak oklevél nélkül is alkalmaztathatván. Segédtanítók a tanfolyamot végzett ifjak is lehetnek. A tanítók valamelly képviselőségen kivül más hivatalt nem viselhetnek. Fizetésük nem lehet kevesebb, mint elemi tanítóé 300- felsőbb népiskolatanitóé 500- polgáriskolatanitóé 7—800 a (segédtanítóké felényi) forint lakáson, és kerten kivül, melly fizetésnek levonandó 2 százalékából segélypénztár alakittatik. Tanitói értekezletek tartandók (1868: 38).

3) A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában: Magyarországnak minden honpolgár egyenjogú tagja levén ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve eshetik külön szabályok alá, melyek e következők: az ország törvényhozási és kormányzati nyelve egyedül a magyar, de a törvények hiteles fordításban minden más nemzetiség nyelvén is kiadandók. A törvényhatóságok jegyzőkönyve szinte az államnyelvén, de e mellett, ha a bizottmány egy ötöde ohajtja, más nyelven is vitetnek, a gyülésekben mindenki saját anyanyelvén szólhatván. E hatóságok a kormányhozi irataikban a magyar nyelvet, de hasábosan más, a jegyzőkönyvi nyelvet is használhatják: egymással pedig akár az államnak, akár ama hatóságnak, melyhez irnak, jegyzőkönyvi nyelvén érintkezhetnek. A tisztviselők hatóságaik területén községekkel, intézetekkel, magánosokkali érintkezéseikben lehetőleg ezek nyelvét használják, sőt a belső ügyvitel terén, ha nálok a magyar nyelv használata nehézséggel járna, hatóságuk jegyzőkönyvi nyelvét is használhatják, de jelentéseik és az ügyiratok, ha az állami felügyelet

és közigazgatás tekintetei megkivánják, magyarúl is fölterjesztendők. Bíróságok előtt mindenki, saját községi bírósága előtt ugyan anyanyelvét, járásbírósága előtt községe jegyzőkönyvi nyelvét, más községi, járási vagy törvényhatósági bíróságok előtt pedig szinte ezeknek jegyzőkönyvi nyelvét használhatja. A biró a panaszt a kérelem és az illető személyek nyelvén intézi el; de tárgyalási jegyzőkönyveit azon vezeti, mellyet a peres felek egyetértve választanak, vagy ha meg nem egyeznének, a törvényhatóság bármellyik nyelvén. Az ügyvéd közbejöttével folytatott pereknél az eddigi szokás tartatik meg. A fölebbezett pereket, ha azok nem magyar nyelven folytattattak, a fölebbviteli bíróságnál, melly mindig magyarúl itél, mert minden állam által kinevezett bíróság nyelve magyar, alkalmazott forditók minden okmányaikkal együtt magyarra fordítják, s a bennök hozott itéleteket az első bíróság minden egyes fél nyelvén hirdeti ki. Az egyházi hatóságok magok állapitják meg nyelvüket; de az államhoz intézett irataikban hasábosan a magyar forditás is oda teendő. — A közoktatási miniszter gondoskodik, hogy mindenki anyanyelvén tanittassék, ugyan ő határozván meg az állam által állitott vagy állitandó tanintézetek nyelvét is. Az egyetem nyelve magyar; de gondoskodni kell minden nemzetiség nyelve és irodalma tanszékéről. A községek magok választják ügykezelési nyelvüket; de mindegyik polgár saját nyelvén folyamodhatik hatóságaihoz, csak más törvényhatóságokhoz, és az államhoz tett beadványaiban köteles azok nyelvén szólani. A magán intézetek és egyleteknél az alapitók határozzák meg a nyelvet. A hivatalok betöltésénél egyedül a személyes képesség, nem a nemzetiség határoz: de az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra a különböző nemzetiségekből alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak (1868 : 44).

4) Az ingó, és ingatlan birtokviszonyokra nézve: a) a szerződési kamatlábnak az eddigi törvényekben foglalt korlátozása megszüntetik. Ha a költsönről szerződés nincs, vagy van ugyan, hanem benne a kamat meghatározva nincs: 100-tól 6% fizetendő. Lejárt kamatoktól kamat csak akkor jár, ha az világosan kiköttetett, vagy bepöröltetett a

kereset benyujtásától óta. A jelen törvényt megelőző tiltott uzoráskodás miatt kereset többé nem inditható, s a még végrehajtással be nem fejezett uzoraperek nem folytattathatnak; — b) K i s a j á t i t á s n a k mind azon ingatlan területekre nézve helye van, mellyek köz- és vasutakra, csatornákra, lecsapolásra, hidakra, kikötőkre, távirdákra, rakhelyekre erődítésekre, s az ezekhez megkivántató anyagok helyére szükségesek, ha azok a miniszterium vagy törvényhozás által engedélyeztettek. A vállalatok elömunkálatait, mellyek az illető törvényhatóság tudta- és segélynyujtásával történnek, mindenki ingyen tartozik birtokán eltürni. Ha valamelly ingatlan birtoknak $^3/_4$-de kisajátitás alá esik, vagy a beltelek, épületek egy része kisajátitása által a többi használhatlanná válik, vagy a tüzerő használatával járó vállalatok vonala nem vitetik elég, és biztos távolságra a nem kisajátitott épületekvagy helyektől, a birtokos ezeknek kisajátitását is követelheti. Az egész kisajátitandó területről pontos terv- és helyrajz készitendő minden oda tartozó részletek összeirásával, melly két példányban a közlekedési miniszterhez benyujtatik, ki az egyik példányt az illető törvényhatósághoz beküldi, a tárgyalásra egy az általa nevezett hivatalnokból és az illető törvényhatóság 2 tisztviselőjéből álló bizottságot rendel, ez előtt az érdeklett felek megjelennek, köztök a barátságos egyesség megkisérltetik, ha ez létre nem jö, a bizottság határoz, mit csak a közlekedési miniszter az igazságügyérrel egyetértőleg változtathat meg, a bizottság által elkészitett tervezet vagy egyesség azonnal a kisajátitandó terület birtokbirósághoz küldetik, melly az után a kártalanitásról, ha egyesség ez iránt nem jö létre, egy magából kiküldött birói küldöttség által itél, a kártalanitási összeg meghatározásánál nem csak a kisajátitandók értékét, mellyet szakértök becsülnek meg, vevén számitásba, hanem az értékveszteséget is. Határozata ellen semmiségi panasz nyujtathatik be. Ha a vállalat, mellynek létesitése végett a kisajátitás történt, az adott határidő alatt foganatba nem vetetik: az előbbi tulajdonos ingatlanát a kártalanitási összeg visszafizetése mellett visszakövetelheti, söt kártéritést is igényelhet. A kisajátitott tárgy után járó közterheket a kisajátitó viseli. Valamely térnek csak ideiglenes kisajátitása

illetőleg szolgalommal való terheltetése is megtörténhetik. Buda-Pest területén teendő kisajátitásokról külön törvényczikk rendelkezik (1868: 31, 55, 56).

5) Az urbér maradványaira nézve: a) mind azon tartozások, mellyeket a szőllőbirtokosok szőllőiktől a föld tulajdonosának szerződés vagy gyakorlat szerint adni kötelesek, megváltás mellett végkép megszüntetnek. A váltságtőkét az évi tartozás megállapitott értékének huszszoros összege képezi, mellyből azonban beszedési és kezelési költségek fejében $\frac{1}{6}$ levonatik. Az évi tartozás mennyisége, ha az idáig nem mindig egyenlő volt, 10 évi terményben, napszámban, vagy készpénzben teljesitett átlag szerint, és pénzértékre vonva állapittatik meg. A váltságösszeget az illető szőllőbirtokosok fizetik, mit, ha tetszik egyszerre is letehetnek: az állam azonban a váltság könnyitése végett gondoskodni fog, hogy az ország jótállása mellett kibocsátandó jelzálogos váltsági kötvényekkel a földtulajdonosok egyszerre kielégittessenek, a váltságkötelezettek pedig csak évi törlesztés utján — 22 évig váltságtőkéjük 8%-át fizetvén az országos pénztárba — teljesitsék birtokaik megváltását. Azon váltságszerződések, mellyek eddig elé keletkeztek, érintetlenül hagyatnak ugyan; de ha mind két fél kivánja, illy szerződésekké átváltoztathatnak. A váltságtartozások felszámitásának eszközlése végett az igazságügyér által minden szőllősvidékre biztosok küldetnek ki, kik a felek között az egyességet megkisérlik, s ha ez nem sükerül, azokkal egy 3 tagú bíróságot választatnak, vagy — ha a felek ezt nem tennék — neveznek, melly a váltságdíjakat megállapítja, felszámitja s egyenkint felosztja, A váltságdíj megállapitásával meg nem elégedő fél ügyét az e czélra felállitandó hatóságokhoz fölebbezheti, és csak ezek határozata leend végérvényes. Az igy meghatározott váltságdíjak, és járulékaik az illető község telekkönyvébe bejegyeztetnek. Azon szőllőbirtokok, mellyeket a tulajdonos azon határozott föltétel alatt adott ki, hogy azok bizonyos év múlva, vagy bizonyos időben reá visszaszálljanak, nem esnek a jelen törvény rendelete alá; de az illy tulajdonos tartozik, ha a határidő lejár, visszaváltási jogát érvényesiteni, mit ha elmulasztott, a föld a szőllőbirtokos tulajdona, s megváltása a je-

len törvény szerint lesz eszközlendő (1868: 29). — b) Az 1848: 12 alapján mind azon községek- és volt jobbágyoknak, kik urbéri szolgálataikat (de csak is ezeket, és nem másokat) az 1840: 8 kihirdetése után urbéri örökváltsági szerződések mellett 1848 május 1-éig megváltották, az illy nemű szerződésekben alapúló váltságtőke az országos alapból megtérittetik, a megtéritendő összeg kiszámitásánál azon elvet vevén fel irányadóúl, hogy az egyenlő legyen azon kárpótlási tőkével, a mellyet az illető urbériségekért, ha ezek meg nem váltattak volna, a volt földesúr vehetne az országos alapból igénybe. Ennélfogva a megyek 8, azokban a határok 3 osztályba soroztatván, a mint t. i. ez osztályok az előbbi urbéri törvényekben megállapittattak, azoknak mindegyikében a minden egy egész urbéri telek s ehez aránylag a kisebb telki állományok után járandó megtéritési összeg pontosan meghatároztatik (legnagyobb 735, legkisebb 315 for. egy egész telektől), mig a zsellértelkekért megtéritendő tőke különbség nélkül 52 for. 50 krajczárra szabatik. Akár nagyobb, akár kisebb volna az örökváltsági szerződésben kikötött tőke az itt meghatározottnál; mindenkor csak ez utóbbi mérve szerint téritteti az meg. A megtérités a már eddig kibocsátott földtehermentesitési kötelezvényekhez hasonló kötelezvényekkel az ország jótállása mellett történik. A jogosultság ezen országos megtérités iránt egyedül és kizárólag azokat s illetőleg azok örököseit illeti, a kik az urbéri örökváltsági tőke- és kamatrészleteket kifizették: ellenben az, ki a megváltott urbéri telek birtokába vétel útján akkor jutott, a mikor az már az urbéri váltság terheitől teljesen mentes volt, az országos megtéritést nem veheti igénybe. A megtérités iránti folyamodványoknak a földtehermentesitési alap igazgatóságához benyujtására 1869 dec. 31-dike tüzetik ki, később folyamodók abbeli igényeiket elvesztik. A jelen törvény intézkedése által az urbéri kárpótlás ügye végleg befejeztetvén, az országos alap ellen az 1848: 12 alapján többé semmi követelésnek helye nem lesz. Erdélyre s a régibb úgy nevezett részekre a jelen törvény hatálya nem terjed ki: azonban a miniszterium megbizatik, hogy e törvény elveit az ottani viszonyokhoz alkalmazva ott is foganatba vegye (1868: 33).

6) Az igazságszolgáltatást illetőleg a hosszú 1868: 54-dik czikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában 9 czimet állapit meg. Az 1-sö szóll a bíróságokról, melylyek vagy első folyamodású bíróságokra (szab. kir. és rendezett tanácsú városok birái és törvényszékei, megyei szolgabiró és törvényszék, kerületi biró és törvényszék), vagy másodbíróságokra (a pesti és m. vásárhelyi kir. táblák), vagy legfőbb bíróságra (kir. curia, mellynek egyik osztálya semmitő székké alakittatik) osztatnak, de mellyeken kivül vannak a kivételesek u. m. házassági, gyámsági, vásári, váltó- s kereskedelmi, bányaügyi, urbéri, községi, és választott bíróságok s nagyobb mezővárosok- és községekben egy biró- és jegyzőből álló sommás bíróság. A 2-dik szóll az ügyfelekről, hol a kereset kellékei, a felperesség, az alperesség, szavatosság, képviselet pontosan meghatároztatnak. A 3-dikban az eljárásnak két neme t. i. sommás, és rendes eljárás különböztetik meg, mindegyiknél az oda tartozó tárgyak, s kereset, idézés, perfölvétel, tárgyalás, egyesség, fölebbvitel, ellenirat, válasz, viszonválasz, végirat, és ellenvégirat, halasztás, perkezelés körülményesen megszabatván. A 4-dik czimben a bizonyitás módjaiúl a beismerés, okiratok, tanúvallomás, birói szemle s az eskü nemei (fő- pót- becslő- fedező eskü) vetetnek föl, mellyeknek miként történt eszközlése jegyzőkönyvbe vitetik s az illetők által aláiratik. Az 5-dik czim a birói határozatoknak t. i. az itélet- és végzésnek minőségét, indokolását, terjelmét, költségeit, kézbesitését s kiadását sorolja el. A 6-dik czimben a a perorvoslatok t. i. a felebbezés, semmiségi panasz, igazolás, perújitás, és ezeknek esetei, s hatálya iratnak le. A 7-dik czim a biztositási intézkedéseket, a zárlatot, kifogásokat, a biztosítás eseteit, és módjait érinti. A 8-dik czim a végrehajtást tárgyazza, hol annak esetei, elintézése, birói kiküldések, foglalások, becslések, birói zárak szintugy az ingóságoknál, mint az ingatlanoknál, árverések, mindezekről jelentések, igények, követelések s azok kielégitései elég bőven meg vannak állapitva. A 9-dik czimnek az eljárás némelly eltérő módjai teszik tartalmát, mellyben hát a községi bíróság, a vásári biráskodás, a választott bíróság, a felhivási per, előleges bizonyitás, hivatalos bizonylatok (eredetiek, másolatok, külföl-

diek, forditmányok sat.), örökösödési eljárás iratnak le és határoztatnak meg. Az itt előadott törvénykezési rendtartás életbe léptetésének ideje megszabására, úgy a hitbizományok és a megszüntetett kerületi táblákhoz tartozott sajtóperek fölötti intézkedésekre ideiglenesen az igazságügyminiszter hatalmaztatik fel (1868: 54).

7) A hadügyet illetőleg, felfüggesztetvén a nemzetőrségről szólló 1848: 22, a véderő a védelmi kötelezettségnek minden védképes állampolgárra, életkora 20-dik évétől 32-ig kiterjesztésével, következőkép szerveztetik: A fegyveres erőt képezik: a hadsereg, haditengerészet, honvédség, és népfölkelés. A hadsereg és tengerészet hivatása ő fölsége összes birodalma mind két állama területének külellenségek elleni megvédése és a belrend és biztosság fentartása. A honvédség háború idején a hadsereg támogatására, és a belvédelemre, béke idején pedig kivételesen a belrend és biztosság fentartására is van hivatva. A népfölkelés háború idején a védelmi erőnek végső megfeszitése a hadsereg, és honvédség támogatására, az ellenség behatolásának megakadályozására vagy az országba már benyomult ellenség leküzdése végett. A szárazföldi és tengeri hadsereg, mellynek létszáma a monarchia mindkét államterülete összes népességére nézve (a határőrséget ide nem számitván) 10 évre 800,000 főben állapittatik meg, áll a betöltött 20-dik év után ide belépni kötelezettekből, kiknek szolgálati ideje tart 3 évig a sorhad állományában és 7 évig a tartalékban. A honvédség, mellynek számereje a honvédkötelezettek számától függ, de egy egyelőre 82 zászlóalj gyalogság- és 32 század lovasságra szabatott, áll a hadseregben 10 évet kiszolgáltakból, kik itt 2 évig, a közvetlenül ide sorozott védkötelesekből, kik 12 évig, és önkénytesekből, kik határzatlan ideig szolgálni kötelesek. A népfölkelés alakittatik olly önkénytesekből, kik sem a hadsereg vagy tengerészet, sem a honvédség állományába nem tartoznak. Szolgálati idejük nem meghatározott. — Az álló hadseregbe tartozók vagy is a sorhadi szolgálatra kötelesek az illető katonai hatóságok felhivásának minden időben eleget tenni tartoznak. A tartalék csak ő fölsége parancsára szóllitathatik be a hadsereg és tengerészet kiegészitése végett a hadi létszám erejéig, akké-

pen, hogy ha annak csak egyik részét szükséges beszóllitani, ez a korosztályok sora szerint (a legifjabb korosztályon kezdve) történik. A honvédség behivatása és mozgósitása hasonlókép csak ő fölsége parancsára (de hazán kivül alkalmazása országgyülés egyeztével, vagy ha ez együtt nincs, az összes miniszterium felelőssége, és törvényhozási jóváhagyás mellett) eszközöltetik, valamint a népfölkelés fölhivása és rendezése is a honvédelmi miniszter utján; de ez utóbbinak tettleges alkalmazása az ő fölségétől kijelölt hadparancsnok által. — A háromtéle véderő mindegyikére következő részletesb szervezés állapittatik meg: a) A hadsereg és hadi tengerészet, hogy 10 évig a már érintett számeröben fentartassék, évenként kiegészittetik és póttartalékkal (vagy is az évi illeték $\frac{1}{10}$-dével) elláttatik, mind Ausztria, mind Magyarország saját népességük aránya szerint állitván ki ujonczilletéküket (Magyarország 329,632-t, tehát évenként 35—36,000-t), de csak akkor, ha a törvényhozás azt azon évre már meg is szavazta. A kiegészités vagy a katonai képzőintézetek növendékeinek beosztása, vagy önkéntes beállás, vagy rendes ujonczállitás, vagy hivatalból eszközölt állitás által történik. A hadnövendékek közől a díjmentes vagy alapitványi növendékek 10 évig, a féldíj mellett fölvettek és kiképzettek 7 évig, az egész díjfizetések mellett kiképeztettek pedig 4 évig tartoznak a hadseregben valósággal szolgálni. — Önként minden belföldi (a bünvád miatt elmarasztaltakon kivül) beléphet a hadseregbe, még pedig azon csapatba, mellybe akar, ha a törvényszerü kellékekkel bir, de kiskorúak csak attyuk vagy gyámjuk egyeztével. Azon védköteleseknek, kik korosztályuknál fogva a rendes sorozásra már meghivattak, az avatási idény alatt az önkéntes beléphetés nem engedtetik meg. Belföldiek s tanulók, kik egy főgymnasiumban, főrealtanodában, vagy ezekkel egyenlő vagy magasabb rendü tanintézetekben végzett tudományoknak megfelelő képzettség fokán állanak, ha a hadseregbe önként belépnek s szolgálatuk ideje alatt maguk költségén ruházkodnak, magukat fölszerelik, és élelmezik, béke idején egy évi tényleges szolgálat után mint tartalékosok szabadságra bocsáttatnak, az is megengedtetvén nekik, hogy, ha tanulmányaikat folytatják, a katonai állomás helyét s 25 éves

korukig az egy évi önkéntes szolgálat évét maguk választszák. Szegényebb sorsú, fedhetlen erkölcsü s kitünő tanulók ha egy évi önkénteskép lépnek szolgálatba, a miniszteriumok ajánlatára és egyeztével ruházati, felszerelési, és élelmezési költségeiket az állampénztárból nyerhetik, ugy szinte azon tanulók is, kik a tengerészethez állanak be. Az illy önkéntesek, ha egy évi szolgálatukat betöltvén tiszti vizsgát tesznek, mint tisztjelöltek tartalék- vagy honvédtisztekké neveztetnek. Az orvosok, és orvostanulók egy évi szolgálatukat katonai kórházakban, az állatorvosok- s tanulók mint állatgyógyászatgyakornokok valamelly szekerészszázadban is teljesithetik, gyógyszerészek pedig katonai gyógyszertárakban. — A rendes ujonczállitás minden évben jan. és martius közepe között az ujonczozási járáshoz tartozó védkötelesek közöl korosztályi sorrend, és minden korosztályban sorsolási számrend szerint vegyes bizottságok által foganatosittatik. Egy és ugyanazon évi január 1-seje és dec. 31-dike közt született valamennyi ifjú egy korosztályt képez. A sorozásra 3 korosztály hivatik fel, melly felhivásra minden védköteles, miután magát már a megelőző év november havában községi vagy tartózkodási helyének elöljárójánál akár irásban, akár személyesen jelentette, a rendes állitásnál megjelenni, s az összeirási lajstromok sorrendje szerint sorsot huzni tartozik, mit ha elmulaszt, ujonczszökevénynek tekintetik, s utólagos előállitása törvényszerü eszközök alkalmazásával foganatositandó, a midőn, ha önként jelentkezett, a rendes sorkatonai szolgálat tartamán felül egy évet, ha nem jelentkezett, 2 évet tartozik még szolgálni; ha végre szolgálatképtelennek találtatik, 3 hóig terjedhető fogsággal sujtandó. A szökésben elősegitő bünrészesei szinte fogsággal büntettetnek. Ki magát szándékosan megcsonkitotta, hivatalból besoroztatik, s a sorkatonai szolgálat tartamán felül 2 évig tartozik szolgálni. Ki engedély nélkül külföldre utazván magát a sorozástól elvonta, a korosztály és sorszám szerinti sorozás előnyeit elveszti. Elveszti szinte az is, ki a 3-dik osztályból kilépés előtt a honvédelmi miniszterium engedélye nélkül megnősült, s az illyen sorshuzás nélkül hivatalból besoroztatik, alkalmatlan volta esetében pedig vagy 100 forintig terjedhető pénzbirságban (a szegényalap

javára), vagy 6 hétig tartható fogságban marasztatik el. A katonáskodás- vagy honvédkedéstől ideiglen mentesek: a keresetképtelen apának vagy nagyapának, vagy özvegy anyának vagy nagyanyának egyetlen fia, vagy onokája (ha törvénytelen is); vagy amannak egyetlen veje s teljes árvaságra jutott testvéreknek egy bátyja; de csak úgy ha fölmentésétől azok eltartása függ s ő ezt teljesiti is. Azok hasonlókép, kiknek egyetlen vagy több fivéreik a sorhadi vagy tartalékbeli szolgálatkötelezettség alatt állanak, 18 évesnél ifjabbak, s szellemi vagy testi fogyatkozások miatt bármi keresetre képtelenek, ideiglenesen fölmentetnek. Ha azonban fölmentési czimük idő közben megszünik, korosztályukhoz képest a belépés kötelezettsége alá esnek. Akarmelly törvényesen bevett hitfelekezet papjelöltjei és növendékei, ha besoroztattak, tanulmányaik folytathatása végett haza bocsáttatnak: fölszenteltetésük, illetőleg lelkészszé, segédlelkészszé lett alkalmaztatásuk vagy kineveztetésük után azonban a hadsereg lelkészeti jegyzékébe igtattatnak, s háború esetén mint tábori lelkészek alkalmazhatók. Állami, fejedelmi, közalapi, megyei, városi, községi tisztviselők (a mennyiben e hivatalokra, a jog és államtudományok bevégzése megkivántatik), továbbá közintézetek tanárai s népiskolai tanítók háborukor a hivatal és tanitás folytatására nélkülözhetlen számban az illető szakminiszter ajánlatára alkalmazásukban meghagyatnak, melly kedvezményt a postai, távirdai, vasuti szolgálatban álló egyének is élvezhetik, a mennyiben az üzlet folytatására nélkülözhetlenek. Népiskolai tanitók vagy tanitójelöltek, úgy szinte azok is, kik örökség útján jutottak valamelly mezőgazdaság birtokába, mellynek jövödelme egy öt tagú család önálló eltartására elégséges, de ezen mérv négyszeres mennyiségét meg nem haladja, ha abban magok gazdálkodnak, besoroztatásuk után müködéseiket legkevésbé akadályozó időszakban 8 hét alatt katonailag kiképzendők, azután szabadságolandók, és béke idején ezen felül csak időszaki fegyvergyakorlatokban való részvétre szoritandók. Képzett tengerészek, és gépészek szolgálata béke idején egy évre is leszállitható; kik még tengerészeti vagy hajóépitészi intézetbe járnak, béke alatt a tanidőre haza bocsátandók. — Hadseregbe csak az léphet, ki Ausztria- vagy Magyarország-

ban honpolgári jogot vagy Magyarországban megtelepedési engedélyt nyert, 17-dik évét betöltötte, 36-dik évét túl nem haladta, legalább 59 bécsi hüvelyknyi magas s a mellett szükséges szellemi és testi képességgel bir. Külföldiek ő fölsége s illető kormányuk engedélyét kötelesek felmutatni. — A hadseregnél 3 évet kiszolgált legénység a tartalékhoz tetetik át (a tisztek a rangfokozatok megtartása mellett), hol tartalékkötelezettsége alatt háromszori, legfölebb 4—4 hétig tartó fegyvergyakorlatra köteleztetik. Ha valaki tovább is a sorhadi szolgálatban maradni akar, ez neki megengedtetik, ha további megtartása előnyös. Kik mint altisztek a hadseregnél legalább nyolcz évig szolgáltak, alkalmazásra államvasuti, gőzhajózási vagy más vállalatoknál igényt tarthatnak. A szolgálatkötelezettség betöltése előtti elbocsátás csak a szolgálatra képtelenekké letteknek, törvényellenesen besorozottaknak, fölmentetteknek, az állitásnál meg nem jelentek helyett besorozottaknak, ha amazok 4 hó alatt beállíttattak, engedtethetik meg. A tisztek tiszti állásukat önként letehetik: de a hátralékos szolgálati és védelmi kötelezettség alól nem mentethetnek fel, épen úgy mint azon tisztek, kik fenyitő vagy becsületbirósági uton fosztatnak meg tisztségüktől. A tartalékosok és szabadságosok polgári viszonyaikra nézve a polgári törvények, és hatóságok alatt állanak. Testi fenyiték, és rablánczbüntetés többé nem alkalmazható. Kiköltözködés esetében a szolgálatból elbocsátás (de sorhadból háború idején nem) megengedtetik. Kik a védkötelezettség teljesitésére alkalmatlanoknak találtatnak, vagyonosságuk- vagy keresetképességükhöz képest a rokkant katonák eltartására katonasági díjt tartoznak fizetni. Kik az eddig fenállott törvényeknek megfelelve sorozás alatt állottak ugyan, de sem a hadseregbe be nem osztattak, sem önkónteskép oda vagy a honvédségbe be nem állottak, s a 32-dik évet meg nem haladták, háború esetében annak tartama alatt korosztályuknak megfelelő hadkötelezettség alá esnek.

b) A honvédség a tartalékban kiszolgáltak besorozása, a hadkötelezettek közvetlen beosztása, a sorshuzáson már túllevőknek belépése, s olly önkényteseknek, kik honvédkötelezettség alá már nem tartoznak, beállása által egészittetik ki. Az elsőknek 2 évig, a másodikaknak 12 évig, a

3-dikaknak a háboru tartamáig, a 4-dikeknek 2 évig s esetleg a háboru tartamáig tart szolgálatideje. — A honvédség szervezése végett a magyar korona területe 6, t. i. dunáninneni, dunántúli, tiszáninneni, tiszántúli, erdélyi, és horvátországi honvédkerületre osztatik, mellynek mindegyike több honvédzászlóalji járást foglal magában, minden járás 4 századi járást, míg a honvéd-lovas századok egy vagy több zászlóalji járásból alakulnak. Minden zászlóaljparancsnokság állomása helyén egy törzs lesz felállitandó, mellynél tartatnak a ruha és felszerelési készletek. Ugyan itt állittathatik fel a honvédség kiképzése s rend fentartása végett minden zászlóalj részéről egy század, s minden 4 huszárszázadból egy-egy század. Ezek állandó századoknál gyakoroltatnak és tanittatnak be a honvédujonczok kezdetben 8 hétig, azután évenkint csak 2 hétig tartó századi, s minden 2-dik évben 3 hétig tartó zászlóaljankénti gyakorlatra köteleztetvén. A lovasság minden 2-dik évben nagyobb fegyvergyakorlatok végett a rendes hadtestek közé is beosztható. Ellenörzési szemlék évenként őszszel hivatnak össze, de csak egy napra. Béke idején minden honvéd haza bocsáttatik (a törzseknél és állandó századoknál beosztottakon kivül). — A honvédség nyelve magyar (horvátoknál horvát), zászlója ő fölsége nevének jelvényei mellett az ország szineit, és czimereit viseli, horvátoknál ezzel egyesülve azon országok szineit is. Egyébiránt a katonai jelvények, rangjelzetek, illetékek, a felszerelés és fegyverkezés, a szolgálat, és gyakorlat szabályai, a rokkantakká lettlek kedvezményei, a tisztek rangfokozata (főparancsnok = vezénylő tábornok) a sorhadéival egyenlők. A honvédtisztek ő fölsége által neveztetnek ki vagy a hadseregben szolgáló — vagy a tartaléki — vagy vizsga letétel után magok a honvédelmi tisztek — vagy egyénekből azoknak állandó lakhelye tekintetbe vételével: az altisztek pedig a zászlóalj, osztály, vagy önálló lovas század parancsnokai által. A tettleg szolgálatban nem álló honvédtisztek és legények polgári viszonyaikra nézve polgári törvények és hatóságok állanak. — A honvédség közigazgatási tekintetben (létszám, tisztelőléptetések, ruházat, fölszerelés, élelmezés, szállásolás, gyakorlatok, kiállitás) a honvédelmi miniszternek, katonai ügyekben a honvédség főparancsnokának, háboru

idején a rendes hadsereg csapataival együtt a király által nevezett hadvezérnek van alá rendelve. Költségei a honvédelmi miniszter tárczáját terhelik; de mozgósításáé, és hadi czélokra alkalmazásáé a közös hadügyminiszterét.

c) A népfölkelés költségei a közös hadi tárczából födöztetnek, fő- és altisztei maguk a fegyveres csapatok által választatnak, zsoldja, és élelmezése azon naptól fogva fizettetik, mellyen községéből kiindul, ruházata a maga szokott ruhái, jelvénye egy nemzeti szinü karkötő, fegyelmi büntetése a maga kebléből választott fegyelmi tanács által gyakoroltatik, jutalmazása a sorhad- és honvédségével egyenlő (1868:40, 41, 42).

8) A pénzügyet 26 czikk tárgyalja, mellyek közől nehány a 68-ra ideiglenesen megállapitott közterhekről, egy a só árának mázsánként 3 forinttal (8-ról 5re) leszállitásáról, egy a dohányjövedék iránt eddig fenálló szabályoknak fentartásáról, azoknak kik a kincstár számára, vagy a kivitelre dohányt termelnek, kötelességeiről (½ holdtól 50 kr. adó), ellenőriztetéséről, s a saját használatra teendő dohánytermelésnek bizonyos kötelezettségek melletti (egynek csak 20 □ öl, minden öl után 20 kr. díj) megengedéséről, egy a lottojövedékről, 1 a szesz- 1 a ser- 1 a czukor- 2 a bor- és hús fogyasztási,- 2 a személyes kereseti- 1 a ház- 1 a föld- 1 a jövedelemadóról, 1 a bélyeg- és illetékekről, 1 a közadók kivetése- befizetése- biztositása- és behajtásáról rendelkezik. A személyes kereseti adó a mult korszakból átvett szabályok szerint szabatik meg. Házadóul olly városok- és községekben, hol a tényleg bérbeadott lakrészek száma legalább felét képezi a létező lakrészek összes számának, a házbéri tiszta, vagy is épületfentartásra a bérből levont 16—30% után fenmaradt jövedelemnek 20—16% fizettetik, mig más helyeken osztályzat szerint rovatnak meg a lakrészek, 1 lakrésztől 60 kr., 2-től 1 fr. 60 kr, 3-tól 3, 4-től 6 forint s igy tovább fizettetvén. A ki nem bérelt épületek a kibéreltekkel összehasonlitás utján házbéradó szerint adóztatnak meg. Uj épületek 10 évig adómentesek. — A földadó a földsorozati munkálatban kimutatott egész évi tiszta jövedelemnek 30, Erdélyben 22 százalékát teszi. — Jövedelemadóul minden olly tárgyaktól, mellyek föld- vagy házadó által megadóztatva nem voltak, az 1-ső és 3-dik osztályban

(amott kilenczed- hegyvám- regalék-, haszonbér-részvényekből, vagy bányászati, ipari, gyári, kereskedelmi, művészi, tanügyi, mérnöki, orvosi, ügyvédi sat. foglalkozásokból húzható jövödelmek-, emitt kamatjövödelem, és életjáradék) 100 forint után 10 forint van megszabva: a 2-dik osztályban pedig (hivatali állandó fizetések, nyúg- és kegyelemdíjak, életbiztositó intézetektől betételek folytán huzott évi járulékok sat.)különböző fokozatok szerint (100-tól 1, — 200-tól 2, — 1000-től 15, — 6000-től 300 forint sat.) fizettetik a jövedelemadó. Adómentesek: a fejedelem, külországi követek, egy éven alól itt tartózkodó külföldiek üzletei, közoktatási tőkék, kórházak, katonák, pénzügyőrök, kolduló szerzetek, tanulók, árvák, koldusok, M. Therezia-lovagrend, tisztviselők szálláspénze. sat. — Az adókivetés az illetők bevallása alapján adókivető bizottságok által történik, mi ha kielégitőleg nem volna eszközölhető, adóminimumok (haszonbérnél annak $2\frac{1}{2}$ %-a, ügyvédek- orvosok- mérnökök- kereskedők- iparüzőknél sat. lakbérük 12- 15- 50 százaléka, falusi kézműiparnál 4- 6- 8 fr. sat.) alkalmaztathatnak. — Az adót évnegyedenkét kell fizetni, mit ha valaki elmulaszt, minden forint után havonként $\frac{1}{3}$ krajczárt fizet késedelmi kamatúl; a ki pedig az évnegyed 2-dik felében sem rója le adóját, kényszerrendszabályok alá vettetik. — Az adók behajtása, felügyelete sat. pénzügyigazgatóságok, megyei s városi hatóságok, s pénzügyőrök által teljesittetik. — A pénzügyekben felmerülő panaszok elintézésére első folyamodású pénzügyi törvényszékek állittatnak, s Buda-Pesten egy pénzügyi törvényszék. — A bélyegeket, illetékeket s díjakat illetőleg az eddig fenálló szabályok továbbra is érvényben hagyatnak némely módositásokkal, mellyek közt nevezetesbek: a jogügyletek iránt kiállitott okmányoknak a váltók kivételével csak első eredeti példánya vettetik fokozatos illeték alá, a többi illetéke csak 50 kr.; — üzleti társulatok, intézetek, iparvállalatok, kereskedők, iparüzők kötelesek, akarmikor szólitatnak fel, igazolni, hogy megtartják-e a rájuk vonatkozó szabályokat? — a zálogbirtokos csak felényi illetéket fizet, ha az általa zálogban birt ingatlant megveszi; a tudományi, közoktatási, közjótékonysági czélokra tett hagyományok és ajándékozások illetékmentesek, ugy szinte a nem nyerészke-

désre alakult intézetek vagy egyletek, valamint egyenes és házastársak közti örökösödés esetében a 100 ftot túl nem haladó hagyatékok; — országos tudományos intézetek, köztanintézetek azon ingatlan javaktól, mellyek azoknak kizárólagos tulajdonai, csak felét fizetik a szabályszerü illetéki egyenértéknek; a föld- és házadó alá nem vetett ingatlan javak pedig, és szentegyházak s imaházak istentiszteletre szánt ingóságai egészen mentesek az illetéki egyenértéktől sat. — A többi czikkek a m. k. pénzverdékben veretendő pénzek alakját, belértékét, sulyát, és az 1868- és 1869-i államkiadásokat, és bevételeket (lásd 1636 lap) állapitják meg. (1867: 18, — 1868. 2, 4, 7. 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 28, 34, 35, 50, 51, 52, 58).

9) Az anyagi érdekek előmozditása végett a) a miniszterium felhatalmaztatik, hogy vasutak, és csatornák épitésére valóságos értékben 60 millio forintnyi kölcsönt létesitsen 50 évre 4,650,000 forint évi járadék kötelezése mellett, minek biztositására az épitendő vasutak, és csatornák jelzálogkép leköttetnek, s az állam összes jövedelmeivel kezeskedik. b) A magyar vasutak s csatornák ingatlan vagyona nyilvánosságban tartása, és hitelképességi emelése végett Pesten a pestvárosi törvényszék vezetése alatt egy központi telekkönyvi hatóság állittatik, mellynek telekkönyvébe a vasut és csatornatulajdonosok ingatlan vagyonai minden tartozékaikkal s egyéb jogokkal együtt, a miként azok a kisajátitás és hitelesités alkalmával készitett hiteles térképen s leirásban ki vannak mutatva, mint egy telekkönyvi egész jószágtest bevezettetnek, a központi telekkönyv is úgy mint más telekkönyv fő- tulajdoni- birtok- és teherlapból állván. — c) A kereskedelem és ipar érdekeinek együttes előmozditására szolgáló közegekül a gazdászat- s kereskedelemminiszter vezetése alatt a miniszterium által meghatárzandó számmal, helylyel, kerülettel, alkerülettel kereskedelmi és iparkamarák állittatnak, melyeknek hivatása a kereskedés és iparra nézve czélszerü jsvaslatokat készitени, felvilágositást adni, statisticai adatokat gyüjteni, a panaszok- és kivánalmakról az illető miniszterhez jelentést tenni, a náluk letett árubélyegek- mustrák- és mintákról pontos lajstromot vinni, a leendő alkuszokat megvizsgálni, s fölvenni, a miniszter ál-

tal időnként összehivott egyetemes kamarai gyülésekbe tagokat küldeni sat. Tagjai vagy bel- vagy kül- vagy levelező tagok. A bel- és kültagok (Budapesten 48, másutt 32) az azon kerületben (beltagok az azon városban) benszülött vagy megtelepült iparosok és kereskedők által választatnak 5 évre, kik saját kebelökből elnököt és 2 alelnököt választanak a miniszter megerősitése mellett. Rendes ülés minden hóban legalább egyszer tartatik. A határozatok foganatositására titkár választatik a szükséges segéd személyzettel. A kamarák levelezései postabérmentesek. A költség födözésére a kamara minden kerületbeli iparosok- és kereskedőkre jövedelmi és személykereseti adójuk kulcsa szerint adót vethet, melly az országos adóval egy időben, és ugyanazon közegek által hajtatik be. — d) A N. Várad-eszéki — Zákány-zágrábi — Hatvan-miskolczi — Debreczen-szigeti, — Tekeháza-kaszai, — Sátoralja Ujhely-zombori s munkácsi, — Arad-temesvári és gyulafehérvári, marosvásárhelyi, szebeni vasútaknak kamatbiztositék mellett az engedély megadatik (1867 : 13, — 1868: 1, 6, 8, 12, 13, 37, 45, 49).

Erdélyben az unio, és fölebb előadott részletes szabályozás következtében ugyanazon törvények léptek hatályba, mellyek Magyarországon. Az alkotmánytalan korszak időközi rendeletei megszüntettek. Az eltérő sajátságok ideiglenesen a. miniszterium elintézésére bizattak.

Horváth-Tótországokban szinte megváltoztattak nagy részben a fölebb érintett kiegyezés után az ezt megelőzött 20 év határozatai. A saját országgyülésüknek és kormányzatuknak fentartott bel- törvénykezési- egyházi sat. ügyeknek mi módoni rendezése, s törvényekkel szabályozása egy polgári bán vezetése alatt most van folyamatban.

132. §. Átnézete a harmadik korszak államelemei fejlődésének. Föld. Nép. Köz- és magánjog. Anyagi s szellemi müveltség. Vallás. Külviszonyok. Történelem.

Az első korszakban kiképzett, a másodikban virágzásra fejlett államelemek a 3-dik korszakban, ennek jellegének megfelelőleg hanyatlásnak indultak, és csak a korszak végén fris-

sültek föl korszerü fejlödésre, mit egy rövid áttekintés eléggé igazol.

I, Magyarország **földterülete**, mint már fölebb érintetett, kelet támadásai közben összevissza csonkittatott, és csak a török kiszoritása után a 17-dik század végén, s a 18-dik század elején foglaltatott nagy részben vissza. De a visszafoglaltak is sokáig elszakasztva voltak a magyar korona hatóságától. Igy

1. a sajátképeni Magyarországban a karloviczi béke után is Pozsega, Verőcze, Szerem, Valkó, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál, Szörény megyék császári tábornokok kormányzata alá helyezve, — Máramaros, Kraszna, Kővár, és Középszolnok pedig a külön vett erdélyi fejedelemséghez csatolva maradtak. Később 1775, 1778, és 1779-ben Alsó Slavonia (Szerem, Verőcze, Pozsega megyékre osztva) és a temesi bánság (Temes, Torontál, Krassó megyékre osztva) vissza kebeleztettek ugyan az ország testébe, de Kraszna, Zaránd, Kővár, és Középszolnok továbbra is Erdélynél, s a határok 3 végezredképen továbbra is katonai minőségben hagyattak. A többi magyar megyék mind visszaállittattak előbbi határaikba, Turócz területe, pecsétje, hatásköre használatába visszahelyhetett (1715: 42), s a Lengyelországnak elzálogositott 13 vagy 16 szepesi városok Mária Therezia alatt visszaváltattak: de Somogy Zalától elválasztatott; Kis Hont ellenben Gömörrel, Bács Bodroggal, Heves Külsőszolnokkal, Pilis és Solt Pesttel egyesittettek, s a régi 10 lándzsás helyek Szepes megyébe kebeleztettek. A 48 utáni önkényuralom különféleképen széttagolta ugyan a megyéket, Muraközt Zalától elszakasztván Horvátországhoz csatolta, s Temes, Krassó, Torontál, Bács megyékből s a bánsági végvidékekből egy külön koronaországot — a szerb vajdaságot — állitott; de 186^{1}/$_{1}$-ben ismét előbbi állapotukba, sőt az Erdélynél volt részeket is Magyarországba helyezte vissza. Igy a Duna- s Tiszakerületek, és megyéik, valamint a köztük levő jászok, kunok, és hajdúk kerületei mai helyüket és hatóságaikat az ország testében ujra elfoglalták. Erdély hasonlókép visszahelyhetett jogos állásába, sőt legujabban összelön annyával egy magyar államtestté forrasztva; de a hajdan

hozzá tartozott Bukowina (190 □ mfd.), melly 1482 óta török véduralom alá, majd innen az oroszok kezébe jutván az 1774-i Osztrák- Muszka- és Törökországgal kötött békekötésnél fogva Mária Thereziának engedtetett, osztrák tartományok közé sorozva mai napig elszakasztva van töle. Alsó Slavonia, mellybe már előbb a szeremi herczegség beleolvasztatott, visszaállitott 3 megyéjével szinte az anyaországnak volt törvényes, tényleges része, a miért az országgyülésen épen ugy volt képviselve, mint más megyék: de végre hosszas viták után, a Horvátországgal kötött legujabb egyezkedésben egészen azzal csatoltatott össze. Igy ma az anyaország a 997½ □ mfdnyi Erdélylyel együtt 4,894, a minden esetre hozzászámitandó bánsági végvidékekkel és csajkás kerülettel pedig, melly 184 □ mfdre terjed, 5078 □ mfdnyi tért foglal el a magyar korona országai között. — Magyarország társországai közöl

Horvátország e korszakban sokféleképen feldaraboltatott, ugy hogy, midőn a törököktől meg lőn is szabaditva, az előbbi, a valódi Horvátország nem lett többé visszaállitva. Mert Unnától keletre fekvő része a törököknek, tengeri vidéke a velenczeieknek engedtetett. Azért felső Slavoniára ragadt ezután a Horvátország nevezet, miből azonban a még megmaradtnak is egy része katonai lábon végvidékké alkottatott. Mária Terezia csatolt ugyan hozzá vissza polgári szervezettel némelly tengeri részeket — hajdan a Zrinyiek és Frangepánok birtokait —, de a franczia háboruk alatt az 1809-diki bécsi békekötésnél fogva a szávántúli részeket a franczióknak kelle engedni, és csak a bécsi congressus határozmányánál fogva nyerte azokat vissza Ferencz király, ki végre sok kérelem, és országgyülési határozat után 1822-i rendeletével be is kebelezte Horvátországba. A 48 utáni korszakban egy 1850-i csász. parancscsal Horvátország a 3 alsó-slavoniai megyével, Fiuméval, és Muraközzel együtt mint önálló koronatartomány kiszakasztatott a magyar korona hatósága alól. E minőségben maradt 1868-ig, a midőn a Magyar- és Horvátország közt kötött egyesség következtében Slavonországgal s egy ujon alkotott Fiume megyével öregbedve, de Muraköz- és Fiumetől elesve a magyar korona országai szövetségébe lépett. Horvátország a 172 □ mfdnyi Slavonországgal 350, a két ország-

hoz tartozó károlvárosi, báni, varasdi, szeremi, végvidékekkel pedig 775 □ mfdet foglal jelenleg magában.

Fiume és Buccari Mária Therezia 1779-i rendelete által külön testületkép magyar tengermelléknévvel közvetlen Magyarországhoz csatoltatott, mi 1807-ben az ország végzeményei közé is beigtattatott. A horvátok — mivel 1776-ban meg nekik rendelte adatni Mária Therezia, eleget kérték, sürgették közvetlen horvát hatóság alá helyezését: de mit csak 1850-ben értek el, a midőn egy császári parancs az egész 6½ □ mfdnyi magyar tengermelléket Fiume megye névvel Horvátországba kebelezte. A legujabb magyar és horvát egyezkedésnél fogva azonban e Fiume megyéből Fiume városa, és kerülete kiszakasztatott, s mint a magyar koronához csatolt kölön test Magyarországnak tartatott fenn.

Dalmatiát a régi tengeri Horvátországgal, és Ragusával együtt 1420 óta Velencze ragadta magához s azt a campoformioi — 1797-diki — békéig meg is tartotta, a mikor magával Velenczével együtt Belgium elveszteérti kárpótlásúl a franczia Ferenczeknek engedték. A háboru ujra kiütvén elveszett ugyan ismét Dalmátia, s a pozsonyi — 1805-diki — békekötés szerint Franczia- vagy is a felállitott Olaszországnak adatott át; de a szövetségesek győztes fegyvereitől ismét visszafoglaltatott, s a párisi béke, és bécsi congressus által ismét a Habsburgoknak adatott vissza. Magyarország rendeinek az 1802-1825- és 1830-diki országgyüléseken a magyar koronával egyegyesitése iránt meg meg ujitott sürgetései, sőt a legközelebbi magyar és horvát törvényhozásoknak kérelmei is mind eddig sükeretlenek maradtak. Dalmatia a bekebelezett Ragusával együtt 232½ □ mfdnyi területével külön koronaországként mai nap a lajtántúli országok közt szerepel.

A határőrségek, vagy is már a régibb időkben a határoknak megvédésére az ott lakott népből alakittatni szokott hadcsapatok a törökök folytonos dulásai, és a keletről behozható dögvész elháritásaul az ország déli és keleti vidékein a Habsburg-magyar királyok által állandókká tetettek, ugy hogy azon idő óta, midőn II Lajos sógorának, a segélyül hivott Ferdinánd osztrák főherczegnek és német seregeinek Horvát- és Bosznyákországban 8 erősséget átadott, e várakból az idegen

őrségek soha többé ki nem vonattak, sőt az ottani elpusztult vidékekre lassanként letelepitett szerbek — bosznyákok — és szökevény uszkokokból mindig szaporittattak. I Ferdinánd, különösen a Zápolya elleni harczokban tett szolgálataikért 1564-ben szabadságlevelet, és földeket ajándékozott ezeknek, a mióta örökös hadszolgálati kötelezettség mellett folyvást fenállanak e katonai gyarmatok, sőt a törökök kiüzetése után Szlavon- Magyar- és Erdélyországok déli s keleti széleire is kiterjesztettek. Az erdélyi végőrség 1851-ben ugyan megszüntettetett; de a többiek bánsági, szeremi, varasdi, báni, károlvárosi végvidékekre, s ezek ezredekre osztva mintegy 609 □ mfdnyi területen az osztrák hadkormány igazgatása alatt egészen katonai lábon meg vannak. Az országgyüléseknek polgári szervezettel ellátásuk, s a többi törvényhatóságokkal egyenlő lábra állitásuk iránt tett felszóllalásai mind eddig sükertelenül maradtak. A magyar korona közvetlen országai e szerint, ha kissé megcsonkitva, is 6086 □ mfdnyi nagyságukban a magyar király birtokába vissza vannak ugyan állitva; de az ország testébe Dalmátia, s az ország alkotmányos polgári szervezetébe a végvidékek, tehát 842 □ mfdnyi terület most sincsenek egészen bekebelezve, Mind e mellett Sz. István birodalma 634 □ mfdel tul haladja a Habsburgok többi örökös országait, mi nevezetes szerepet kölcsönöz neki a pr. sanctioi országok kapcsolatában. — Rosszabbul áll a magyar korona hajdani vazallországaival. Ezek török uralom alá esvén, soha többé vissza nem szereztettek, a magyar királynak jogai fentartása jeleül ezen országoknak csak zászlóival kellvén megelégedni.

2. Bosznyákország a karloviczi békekötés által Törökországnak engedtetvén, a többi ejaletek vagy pasaságok közé besoroztatott, s ma is Herczegovinával s Török-Horvátországgal együtt egy éjszaknyugoti ejaletet képez.

3. Bolgárország a török birodalom éjszakkeletén hasonlókép ejaletté alakitva Sofia, Widdin, Nikápoly, Szisztova, Ruszcsuk, Szilisztria, Várna történelmünkben nevezetes helyeivel most is török pálcza alatt van.

4 Szerbország a török iga alól a karloviczi (1699) béke által sem szabadittatván ki, később, midőn Eugen győ-

zelmei Belgrádot meghóditották, visszakerült ugyan nagy részben még egyszer a passaroviczi (1718) békénél fogva a magyar király uralma alá: de az osztrák tisztek gögje, III Károlnak a béke daczára megkezdett, de szerencsétlenül folytatott háborúi, Belgrád feladása s az 1739-ben megkötött kedvezőtlen belgrádi béke örökre elszakasztották azt Magyarországtól. A szerbek azonban vallásukat, nyelvüket, szokásaikat minden nyomás mellett állhatatosan megőrizvén, nem maradtak mind végig a sujtó ozman iga alatt. A török pasák és jancsárok kegyetlenkedései 1801-ben felbőszíték a nemzetet, s Czerni vagy Kara György vezérlete alatt 5 évi sükeres csatázásra bátoritották. A szerencsés kezdetnek nem lett ugyan kedvező folytatása, mert Czerni szétdarabolt csapatai egymás után szétverettek s maga számos szökevényekkel magyar határokra menekülni kényszerült: de Obrenovics Milos összeszedte később a bujdosókat, s velők 1815 tavaszán a törököket Macsva sikjain megvervén, Szervia függetlenebb állását kivivta. Czerni ekkor vissza akart menni hazájába, de a határokon Milos fogadott orgyilkosai által megöletett, mire a szerbek 1817-ben Belgrádban Milost Szerborság fejedelmévé kiáltották. A divan az oroszok befolyására, kik már ekkor megkezdték a szerbeknéli czélszövényeiket, megerősitette a választást, s a muszkákkal Akjermanban kötött egyezkedésben biztositotta jövőre a szerbeknek fejedelmeik szabadválasztását, szabad belkormányzatát, s a meghatározott adónak magok általi szedethetését. Később (1830) Milos a maga részére egy családja örökölhetését megerősitő berat-ot eszközölt ki, s a porta is 1834-ben a Szerviától elszakasztva volt tartományokat visszaadta, az évenként fizetendő adót meghatározta, a törököket Belgrádon kivül egész Szerviából kivonta, s igy Szervia különállóságát teljesen elismerte. Az új fejedelem Milos törökösen, önkényileg uralkodott, mi által a nép lázadásra ingereltetvén öt lemondásra kényszeritette 1839-ben. Helyébe a porta kisebb fiát Mihályt (mert az idősb Milán hirtelen megholt) nevezte ki egy mellé nevezett kormányzóság (Obrenovics Jefrem, Petrievics, és Wucsics) vezetése alatt fejedelemmé. De a nép 1842-ben ez ellen is fölkelt, s gyülésében Czerni v. Kara György fiát Karagiergievics Sándort

kiáltotta ki fejedelemnek, kit azután, midőn a muszka czár is elállott Sándor választása ellen tett óvásától, a porta is megerősitett. Nyúgalom volt ez óta Szerviában, s az Ausztriához szitó fejedelem a tőlünk oda szaladt ráczok által felizgatott népével együtt háboritlanul küldözheté Petrovics István vagy Knicsanin vezetése alatt 1848-ban szerviánjait nyakunkra. A portának Montenegróval s Oroszországgal vitt háboruiban szinte semlegesen viselte magát Szervia, minek rá nézve azon édes gyümölcse lett, hogy a krimi háborút bevégző párisi (1856) békében a muszka protectorátus alól felszabadittatott, s a portától adott engedmények az europai nagy hatalmak biztositása alá helyeztettek. Mind e mellett a forrongások belőle sem maradhattak el. Egy részről a nemzeti párt és muszkaérzelmüek ábrándjai, mellyek Szerviát a portától teljesen elszakitva egy nagy Szláviává törekedtek egyesiteni; más részről a mérsékeltek, a törökkeli békét fentartani akarók pártja, tehát a szláv-orosz izgatások, és török vonzalmak közti összeütközések, pártviszályok, nemzeti meghasonlások nem kis aggodalmat szereztek a kormánynak. E belnyugtalanság 1858-ban ki is tört, s Sándor lemondását (1860. jan. 2:) s ismét a 80 éves Obrenovics Milosnak kikiáltatását vonta maga után. De Milos egy év mulva megholt, s holta után fia Mihály (1860—1868) foglalta el ismét a fejedelmi széket. Mind Milost, mind Mihályt a zultán megerősitette ugyan, de családjuk öröködéséről szót sem tett. Részint ez, részint a régi gyülölet ujabb olajat öntött a szerbek és törökök közti zsurlódások tüzébe, s 1862-ben ujabb véres összeütközést idézett elő Belgrádban. A törökök az erődbe szorittatván két nap bombázták a várost. Egész Szerviából bosszut lihegve tódultak a fölkelők Belgrád alá. A harcz fáklyái már lobogva égtek egész Szerbországban. Ekkor a párizsi békét aláirt hatalmak követei közbe léptek, s értekezletükben azon kiegyezést állapitották meg, hogy nehány vár őrizetén kivül minden török kivonuljon Belgrádból. A kiegyezést mind két fél elfogadta s a béke helyreállittatott. Az 1864-diki szkupcsina (képviselőház) örömmel üdvözölte fejedelmét, midőn ez neki a Szervia részére kieszközölt előnyöket, és béke helyreálltát tudtára adta, Békében, s népétől szeretve uralkodott ez óta

Mihály fejedelem, mig nem 1868-i junius 10 dikén — mint némi vallomásokból kiderül — Karagyergyovics befolyásával 3 orgyilkos által agyonlövetett. A nép iszonyu felháborodással vette kedvelt fejedelme halálát, megöletése részeseit kegyetlenül kivégeztette, a gyanuval terhelt Karagyergyovics Sándort Magyarország közbejöttével Pesten vád alá fogatta, s hogy az Obrenovics családhozi ragaszkodását megmutassa, Obrenovics Mária herczegnőnek 13 éves fiát Milánt emelte pár hét mulva a fejedelmi székre. Reményljük, hogy a rokonszenv, és barátságos viszony, mellyet az elhunyt fejedelem és uralkodása alatti szerb kormány Magyarország iránt tanusitottak, Milán alatt sem fog irántunk elhamvadni.

5. Oláhország főhübérurától a zultántól belföldi vajdái után 1700-tól kezdve egy századon át a hirneves görög Fanarióták családjából kapott hoszpodárokat, minők voltak a Maurocordatok, Kalimachik, Suzzok sat, kik mindnyájan roppant pénzzel, söt a portától kiszabott adókkal vásárolták meg a hoszpodárságot. Képzelhetni minő sarczolásoknak kelle nyomniok ezek kincsszomja miatt a különben is nyomorult népet. Ide járult az orosz czároknak Oláh- és Moldvaország ügyeibe mindig tovább harapódzott befolyása. II Katalin a zultánnali háboruiban elfoglalta Oláhországot, és csak az 1774-ben megkötött kucsuk-kainardschii békénél fogva adta vissza, de olly egyezkedés mellett, hogy a divan mind azokat tekintetbe vegye, miket a konstantinápolyi orosz követ a fejedelemségek érdekében szükségeseknek lát neki előterjeszteni, s Oroszország joggal birjon ama fejedelemségekben főkonsult tartani, ki a hoszpodárok kormányzata fölött örködjék. Az 1828-i háborúk által még magasbra emeltetett e befolyás, úgy hogy, a drinapolyi békénél fogva az orosz czár a Duna-fejedelemségek védurává proclamáltatván, valósággal két ura lett Oláhországnak, mig beljében hoszpodárjai, és bojárjai sujtolták a mindenéből kifosztott jogtalan népet. Az ezek miatt megkisérlett fölkelés, mellyet egy kalandor Vladimireskó Tódor 1821-ben vezetett, szerencsétlenül ütött ki. A porta sem bizván többé a görög hoszpodárokban, belföldieket nevezett ki ismét, de kik még nagyobb zsarolóivá lettek a népnek, még csúszóbb mászóbb

szolgáivá a muszkának. Illyenek voltak; Ghika Gergely, Ghika Sándor, Bibesco György, Stirbey Barbó Demeter, Ghika Demeter sat. A 48-diki mozgalmak fölkelésre izgatták az oláhokat is, kik mintegy 150,000 fegyveressel megrohanták Bukarestet, s Bibesco hoszpodárjuktól az általuk készitett s képviseletre és felelős kormányra alapitott alkotmány megerősitését kicsakarták. A mozgalom azonban elfojtatott, Bibescó letetetett, a fölkelés vezetői szökni kényszerültek, a régi állapot visszaállittatott, s egy darabig csak ideiglenes helytartók vagy is kaimakámok neveztettek kormányzókul. Az 1853-diki török-muszka háboruk végetlen inségbe sodorták Oláhországot, melylyet majd muszkák, majd törökök, majd osztrákok szálltak meg egymás után, és ujabb meg ujab sarczolásokkal sujtottak minden zege-zugában.

6. Moldvaországot mindenben hasonló sors érte. A görög fanarioták (Rakovicza, Maurocordato, Suzzo sat.) zsaroló uralkodása, a belföldiekből lett hospodároknak (Stourdza János, Stourdza Mihály, Ghika Gergely, Balsch Theodoricza sat.) még nyomasztóbb bánása, a muszka beütések, és háboruk, a kuszcsuki és drinapolyi békék következtében a czári véduralomnak ide is kiterjesztése, az 1821-ben Ypsylanti Sándor által itt is megkisérlett, de roszul sükerült fölkelés, a 48-ban Jassyban összegyült moldvaiak alkotmányt kérelmező, fölkelést kisérlő gyülekezeteinek török és muszka fegyverekkel szétverése, s az 1853-i török-orosz háboruknak ez országra is sulyosan nehezült csapásai szintugy napi renden voltak Moldva- mint Oláhországban. E viszonyok még jobban megérlelék a két nemzetben az egyesülés már régebben keletkezett eszméjét, mit felfogván az 1853-diki háboruk alatt Bécsben, Párisban alkudozó nagy hatalmak, mivel az orosz suprematiát itt is mint Szerviában megbuktatni akarák, a megkötött párisi (1856) békében a két országot csak a zultán fensőbsége alatt állóknak nyilvánitották, azoknak jogait, szabadalmait biztositásuk alá vették, Jassyban és Bukarestben uj alkotmányról tanácskozó divánok összejövetelét rendelték, s az egyesülés iránt ugyan most még nem rendelkeztek, de megengedték, s Ausztria és Törökország kivételével mindnyájan helybenhagyták, hogy mind Moldva- mind Oláhország egy

korszerü képviseleti alkotmány behozatala mellett 1855-ben Cusa Sándor ezredest választotta fejedelemnek. A porta is, látván a hatalmak hangulatát, két külön fermanban megerősitette Cusát hivatalában. Ezzel tényleg meg volt kezdve az egyesülés, melly ezután nem sokára a porta hozzájárultával jogilag is megerősittetvén, 1861 végén proclamáltatott, a két törvényhozás és kormány egyesittetett, az 1862-diki bukaresti egyesült parlamentben az ország többi viszonyai elintéztettek, s ez óta Cusa mint az egyesült Dunafejedelemségeknek, vagy is köznévvel Rumaniának alkotmányos fejedelme uralkodott. Sem az egyesülés azonban, sem Cusa intézkedései, sem a népek magokviselete nem feleltek meg a reményeknek, mikkel mindenki az egyesülés megtestesülését várta, nem tudák kiragadni az országokat százados sülyedésükből, pártviszályaikból, tehetlenségükből. A nemzetgyülés, a kormány, a fejedelem között naponta mérgesb feszültségek törtek ki, miket Cusa türni nem akarván, a gyülést szétverette, s midőn e tettét a nép egyetemes szava helyeselte, elvakittatásában nem hallgatván sem a zultán, sem a külhatalmak követei figyelmeztetésére, annyira visszaélt hatalmával, hogy utóbb a nép, a katonaság is elfordulván tőle, az ellene támadt összeesküvés vezérei által könnyü munkával letetethetett (1866. febr. 24). A nép nagy többsége ekkor idegen dynastiából kivánt magának fejedelmet. Kivánalma teljesedett: a Hohenzollern — Siegmaringeni herczeg Károl csak nem egyhangulag fejedelemmé választatott, s miután a portát az eddigi szerződések épen maradásához ragaszkodása iránt biztositotta, örömzajjal vezettetett be Bukarestbe. Reményljük, hogy az uj fejedelem a jogosság határai között fogja tudni tartani azon jogtalan törekvéseket, mellyek magát a kormányt is — mint ezt legközelebb Bratiano miniszteriuma tanusitotta — annyira ragadták, hogy mindent, mi Erdélyben, és Magyarországon oláh nevet visel, tőlünk elszakitva egy nagy Daco-Romaniába egyesiteni tüzte ki magának feladatúl. Sajnos volna, ha a két ország a régi kapcsolatban irántunk nem egy izben mutatott ingatagságát, kétszinüségét, ellenségeskedését most sem vetkőzhetné le.

7. Halics Lengyelország első felosztásakor a három szomszéd hatalom közt kötött egyezkedés szerint átadatott

ugyan, még pedig, mint az egyezkedésben említtetik, a magyar korona jogánál fogva Mária Thereziának; de sem ő, sem utódai nem csatolták azt Magyarországhoz, s mind, eddig nem törődvén az 1791-i, 1802-i, 1825-i, 1830-i országgyüléseknek a visszakebelezést sürgető kérelmeivel, osztrák kormányzat alatt tartják.

Mátyás nagy birodalmából ezek szerint csak annak eredeti magva maradt meg, melly azonban, ha az őt körülhüvelyezett vazallországoktól elesett is, nagyságával még mindig elég arra, hogy Europa államai között szerepet vihessen. Nem mondhatjuk ezt, ha helyzetét, és kiválólag continentalis jellegét tekintjük. Azon sajátsága ugyan, hogy földét határai kerekdedsége, vizeinek egy főmeder felé összefolyása, földirati különbségeinek kifelől befelé hajolása, s talajának természyekkel böven megáldottsága egy magában önálló egésszé alkották, lételének fentartására, s a 3-féle Europa viharai között megvédésére könnyen képessé tehette, és teheti; de mivel középtengerrel csak csekély mértékben bir, oczeánja pedig egészen hiányzik, azt nem eszközölhette, hogy az ujab korban, midőn ennek működése oczeánra fordult, a korszellem haladásaival együtt mehessen előre. Le fogja-e valaha a nemzetnek korszerüségekre ébredt szelleme e természetrakta korlátokat rombolni? Fel fogják-e Duna Rajnávali összeköttetése, az atlanti és fekete tengerhez illy uton könyebb eljuthatás, a magyar tengerpart felkarolása, s a naponta szaporitottt vasutak a szárazföldi oldal merevségét lágyitani? Miképen? saját erejével-e vagy másokkal egyesülten? osztrák szövetséggel-e vagy dunai confoederetióval? átolvadással-e vagy a nélkül fog a nemzet, ha világszerüleg élni akar, e földi elszigeteltségből kivergődhetni? a jövő dolga.

II. Magyarország **népének** azon soknyelvüségét, mellyet a german, román, és szláv Europa határain lett megalakulása, a népvándorláskor rajta keresztül ment nemzetek maradványai, a Róma megdölte után megbukott, vagy elüzött néptöredékeknek idevonulása, s a keresztyénség meghonosultával Német-Olaszországokból idegeneknek nagy számmal ideköltözése már eredetileg annyira meghonositottak, most keletnek Europára intézett rohamai közben a török elől menekvő szökevé-

nyek még jobban öregbitették. A nemzet e hanyatlási korszakában anyagilag, szellemileg sokkal erőtlenebb volt, mint sem azoknak vele egy egészszé tömöritését eszközölhette volna; sőt magát is a rajta erőt vett szomszéd hatalom és saját hanyagsága annyira sülyesztette, hogy nemzetisége Mária Therezia, és II József korában teljes enyészetnek nézett elejbe. De más népfajok sem voltak akár számukra, akár müveltségükre nézve olly erősek, hogy a többit magokba olvaszthatták volna Igy maradt a régi tarkaság. Midőn a franczia forradalom szelére a magyar is felpezsdült nemzetisége felkarolására, s midőn ennek következtében már müveltebb nyelvvel, irodalommal léphetett föl testvérei között; eleget buzgolkodék az elmulasztott tömöritést helyrepótolni; de már ekkor késő volt. Más népfajoknál is kigyúlt a nemzetiségi szikra, melly minden legkisebb olvasztási kisérletre égető lánggal csapott vissza. De meg egy nagy hibát követett el nemzetünk. Mig szabadság, egyenlőség, testvériség hangzottak minden felé, ő feltámasztott nemzetiségével sem az ó kiváltsági jogokat nem temette el, sem aristocratiai előnyeiből nem engedett, sem jogaiban az eddigi jogtalanokat, kik pedig nagy részben más ajkuak voltak, nem részeltette. Mig hát társadalmában az uj kor eszméit karolta fel, államszervezetében a középkornál maradt. Az ellenmondás, mi e viszonyból eredt, szomoru folyományokat vont magával. Mivel a kor intő szava daczára a néposztályok közti jogegyenlőtlenség továbbra is meghagyatott; a jogból kizárttak keblében a kiváltságos nemesség ellen, és mivel ez kiválólag a magyar fajhoz tartozott, a magyar nemzet ellen természetes felzúdulás támadt, annyival inkább, mert a magyar országgyülések nyelvünknek országos állást törekedvén kivivni, ujabb gyúszert nyujtottak a magyar suprematiától elnyomatás gyanujának. Igy az, a mi jogilag a régi ellentét magvát képezte, ujabban a faji ellentéttel szaporittatott, politikai s nemzetiségi zsurlódások egybevegyültek, s párosulva a szabadság és egyenlőség félremagyarázásaival, s a nép és nemzet, az állam, és társadalom fogalmai összetévesztéseivel, mellyek az értetlen népnél rendesen felmerülni szoktak, véres forrásai lettek az osztály- és fajgyülöletnek. Ide járult, hogy fajunk ellenségei, kik az ország jogküzdelmeiben

elég számosan voltak, felhasználták a kedvező alkalmat, s ámitásaik- és izgatásaikkal még magasbra fokozták az ellenszenvek lángjait. Innen lett, hogy midőn a nemzet már democratiai alapon jogait megosztani elhatározta is, a láng eloltására a korszerü intézmények sem használtak, s a mindenünnen felbőszitett nemzetek csak erőszakos szétszakadásokkal vélték biztositatni nemzeti létüket. Minő helyzetbe lőn ez által sodorva nemzetünk? megmutatták a 48 elötti tót-horvát viszályok, megmutatta 49, megmutatják a külföldről még most is melengetett s azért buján tenyésző oláh ellenszenvek. Mint igyekvék segiteni a nemzetiségi bajokon a a 68-diki törvényhozás? röviden érintettük. Intézkedései sükeréről a jövőre nem szólhatunk; de annyit következetesen állithatunk, hogy akár honnan szedjük, vegyük az orvosszereket, a sebeket csak azon oknak, mellyből kétségkivül első csirájukban eredtek, megszüntetésével, tehát a szabadságnak, a jogegyenlőségnek a társadalom minden rétegeibe teljes kiterjesztésével lehet előbb utóbb begyógyitani.

A népfajok innen vagy amonnan szaporodásával ma már 15½ milliora, mértföldenként 2½ ezerre emelkedett a magyar korona polgárainak száma, kikből a magyarok 6, a szlávok összesen (tótok 1'600,000. — szerbek 1'400,000, — horvátok 1'300,000, — rusznyákok 420,000, — vindusok 50,000) 5, a románok 2½, a németek 1¼, a többiek (izraeliták 400,000, czigányok 140,000, örmények 10,000, klementinek v. albaniaiak, görögök, olaszok sat.) ¾ milliora tehetők. Régi helyüket jobbára megtartották e népfajok, ugy hogy a szlávok éjszakon és délen, az oláhok kelet-délen, a magyarok középen s a nyugoti fokföldeken, a németek s többiek ezek közt elszórva vannak ma is leginkább megtelepülve. A magyar fajt e szerint egy bezárt medenczébe mindenünnen más ajkúak szoritják be, melly helyzet semmi tekintetben nem szolgál előnyére, sőt hamar és könnyen vészhozóvá alakulhat. Mert a körülkerítő népfajok hátterében olly velök rokon nemzetek és országok állanak, mellyek majd nemzetiségi, majd vallási rokonság ürügye alatt rajongó rokonaik izgatásával, sőt tőlünk elszakasztása- és magukba olvasztásával akarnak terjeszkedési vágyuknak kielégitést szerezni, mit azon fenyegető állás,

mellyet ellenünkben éjszak- s keletről Muszkaország, délről Oláh- Moldva- és Szerbországok, nyugotról a szinte szláv elemmel túlsúlyulag vegyült Ausztria már régebben elfoglaltak, sőt a mindig erősbödő szláv, és szervezkedő román elemek ma is elfoglalni látszanak, eléggé igazol. E helyzet szolgálhatott ismét egyik indokúl arra, hogy valamint földirati viszonyok miatt Ausztriával, mellynek az onnan behajló földalkat és a nyugoti határok nyitottsága mintegy természetes utat tártak fel; ugy népfaji viszonyok miatt a német elemmel, melly a többi közt legmüveltebb, s a szabadság tenyésztésére legtöbb kezességet nyujt, történjék Magyarország szövetkezése. Lesz-e ez elég erős bástya a nyers szlavismus túlharapódzása ellen? a jövő mutatja meg.

A jellemet, ruházatot, szokásokat, miket a nemzetek öseiktől örököltek, bár a hosszas hányattatások között nem kevésbé változtak azok, sőt majd nem enyészetnek néztek elejbe, az országnak régibb, s ujabb időkig fentartott elszigeteltsége, a nemzeteknek nyelvük, nemzetiségük ápolására fölébredése, s a germanizálóknak sükertelen működéseikkeli felhagyásra kényszerittetése megóvták mind eddig az elkorcsosulástól, s némelly ujabb fogalmak átültetése mellett fenn is tartották. Mit szül az országnak jogban, birtokban, nyelvben, vallásban, s más egyenlőségekben idegenek s a külvilág előtt lett feltárulása? nem tudjuk.

III. Az ország **jogállapota**, mint maga az ország sokféle hányattatásokon ment keresztül, mellyeket nem csak a külviharok, pártháborúk, vagy önkényre törő fejedelmek, hanem a kor szelleme is idéztek elő. A nemzet szerencséjének tarthatta, hogy annyi zivatar között régi jogai megmaradtak, mi, ha a jogfejlődést csak egy helyütt megfeneklésben, sőt néha visszaesésben határzódni engedte is, de az alapot megmentette, mellyen napjainkban egy hatalmas szökéssel a jelenkor jogállapotára fölemelkedhetett. Mind e változatok mellett azonban az egész jogrendszer pontosabb körülirásokkal határozottabbá tetetett, mint ezt Werbőczy Hármas könyve [106]), Magyarország

[106]) Werbőczy Istvánnak (szül. 1460 Verbőczön Ugocsában, megholt 1542), II Ulászló korábani országbirói itélőmesternek a fejedelem felszólitására készitett, az 1514: 63 czikkben egy 10 tagú országgyülési bizottmány megvizsgálása után helyeselt, a király által szóval s irásban megerősitett, s 1517-ben

törvénytára (Corpus Juris hungarici) [107]), Erdelynek 3 könyvre osztott törvényes könyve, vagy is az Approbata, Compilata constitutiok, novellaris czikkek, a szász nemzet statutumai, s a leopoldi oklevél, Horvát- Tót- Dalmátországok rendeletei, több fontosabb, jelesen az 1687- 1715- 1723- 1791- 1836- 1848- 1867/8-i törvényczikkek, a curia döntvényei, az 1861-i országbirói értekezlet, a tüzetesben kidolgozott váltó- kereskedelmi- urbéri-

Bécsben kinyomatott e munkája részben országgyülési végzeményekből, részben a divatozó szokásokból, kir. szabadalmakból, és helyhatósági határozatokból, részben az akkori jogtani nézetekből van összeállitva. All előbeszédből s 3 részből. Az előbeszéd és részek czimekre vannak osztva, mellyek közől az előbeszéd 16, az 1-ső rész 134, a 2-dik 86, a 3-dik 36 czimet foglal magában. A czimek később kezdetre, és szakaszokra lőnek elosztva. Az előbeszéd az igazság, jog, törvények, bíróságok különféle nemeit magyarázza általában. Az 1-ső rész Magyarország eddigi szokásaiból levont különleges, jelesen a személyeket, személy- s birtokjogokat, szerződéseket sat. illető törvényekről szól. A 2-dik rész az ország és fejedelem végzeményei, kir. szabadalmak, rendeletek, alkotmány meghatározása után a perek kezdetét, folyamát, minőségeit, orvoslatait, végrehajtását, törvényszékeit adja elő. A 3-dik rész a megyéknek, Erdélynek, Horvát- Tót- Dalmát országoknak, szabad városoknak, jobbágyoknak ügyeiről értekezik. Magyarra ujabban (1844) a magyar tudós társaság fordittatta át, s többen versekben is kidolgozták. Fogyatkozásait a nemzet csak hamar fölismerte, s már az 1548-dik országgyülésen I Ferdinándot megbizta ujabbnak készittetésére, kinek meghagyásából 7 törvénytudós készitett is Jus Quadripartitum czimmel egy teljesebb munkát; de mivel a király annak pontjai közé a királynak soha itélet alá nem eshetését, a királyfiunak nem választás, ha születési jognál fogva való öröködését, s a kénye szerint az országban bentartott zsoldosoknak csak általa történhető büntetését minden áron be akarta tetetni, a szerkesztők pedig és az udvari tanács makacson ellenszegültek, az egész munkálat félrevettetett. Az 1608-i országgyülésen kinevezett bizottmány munkálata sem látott napvilágot. Az 1791-i országos választmányok dolgozatai hasonlókép foganat nélkül enyésztek el.

[107]) A Corpus Juris azon országos törvények gyüjteménye, mellyek az országgyülési végzeményekben foglaltatnak. Keletkezett azon kézirati gyüjtemények alapján, mellyek egyesek szorgalmából már régen, különösen pedig a 15-ik század óta, leginkább magánczélokra készültek, s mellyek közt Ilosvay István egri prépost gyüjteménye a 16-dik század közepe táján különös hirben állt. A könyvnyomás feltalálása után az illy gyüjtemények kinyomattak. Zsámboky (Sambucus) János volt első, ki Frankfurtban 1581-ben Bonfin történelmét kiadván, ehez függelékül a magyar királyoknak 1481-ig hozott végzeményeit kinyomatta. De sokkal jelentékenyebb volt ennél, és mai törvény tárunk alapjául szolgál azon gyüjtemény, mellyet 3 évvel később 1584-ben Mossóczy Zakariás nyitrai, és Telegdy Miklós pécsi püspökök N. Szombatban kinyomattak. E

bányatörvények elénk mutatják. Sem köz- sem magánjogunk nem volt kivéve az e korszakban előjött lényeges változások alól.

A) A **közjogot** illetőleg

1. a **néposztályok** jogi állása majd egész korszakon át változatlanul maradt ugyan, nemesek, nem nemesek s a köztök álló polgárok s szabadosok tevén azok 3 egyenlőtlen jogú osztályát: de 48 minden jogi különbséget eltörölt.

a) A nemesség, mellyet I Ferdinánd óta karok és rendek névvel szoktak nevezni, a Hármas Könyv és ujabb törvényeink határozatainál fogva (H. K. I: 2, 3, 6, 7, 9, 93, 94, — II: 3, 5, 13, 15, 16, 21, 23, 40, 43, 44, 45, 48, 50, 70, — III: 5, 31, 36, — 1608: 1 k. u. — 1613: 31, — 1647: 78, 93, — 1649: 17, — 1687: 10, — 1715: 7, 8, 10, 23, 27, 68, 111, — 1723: 5, 6, 15, 56, 58, — 1741: 10, — 1751: 3, 19, — 1791: 12, 24, 26, — 1805: 1, — 1840: 22 sat.) következő kiváltságokkal birt:

---

munka Werbőczy Hármas könyvével, s az 1594-ig hozott törvényekkel bővítve Bécsben (1604), az 1649-ig hozott törvényekkel bővítve S. Patakon (1655), az 1655—1659-i törvényekkel bővítve Pottendorfban (1668) ujra kiadatott. A teljes gyüjteménynek ujabb kiadását, melly már Corpus Juris Hungarici czimet visel, készité Szent-Iványi Márton N. Szombatban 1696. Ezen kiadás ismételtetett szinte N. Szombatban az 1-ső rész 1745, a 2-dik, és 3-dik rész 1754. Végre az utolsó kiadást Szegedi János tette közzé már 2 kötetben N. Szombatban 1751, s ez ismételtetett Budán 1779, 1822, és 1844-ben. A törvénytár tartalmát teszik: A törvények t. i. királyaink alatt időről időre kelt s általunk is mindenütt megemlitett végzemények, és egyebek: minők: Werbőczy Hármas könyve, — Slavonia két municipális határozata, — Tárnokjogi czikkek (Rudolf által 1602 megerősitve), M. Therezia 1744-i regulamentum militare-je, — az ugy nevezett Praxis Criminalis, vagy is III Ferdinándnak Alsó Ausztria számára 1656-ban németül kiadott, de latinra forditott büntető törvénye, — nehány jogtudományi munka t. i. Kitonics Directio methodica-ja, továbbá Centuria contrarietatum, et dubietatum, Regulae juris antiqui mindkettő Szegedi által beigtatva, — történelmi közlemények a magyar királyok- indigenák- megyék- primások- és nádorokról, — végre a törvények lajstroma, és tárgymutató vagy is Cynosura universi juris hungarici. E törvénytárt nem a törvényhozás, hanem a folytonos gyakorlat szentesitette. Nem minden végzeményt tartalmaz azonban e gyüjtemény. Későbbi tudósaink, különösen a két, apa és fiu-Kovácheknak buvárkodásai olly végzeményeket fedeztek fel, mellyek itt vagy épen nem, vagy csak csonkán találtatnak. Illyenek mind azok, mellyek Kovách ich Márton Györgynek: Vestigia comitiorum, és Supplementa; és Kovách ich József Miklósnak: Monumenta veteris legislationis, és Sylloge decretorum czimü munkáiban, és más tudósok által közöltettek. Ezek föltétlen érvényessége azonban kétségbe vonatik. Mi előjött alkalomkor ezeket is megemlitettük.

1. A nemesek a sz. korona tagjaiul tekintettek, és senki másnak nem, csak törvényesen megkoronázott fejedelmük hatalmának álltak alatta, melly kiváltság azoknak az ország ügyeibe kizárólagos befolyását, kizárólagos birtok- és hivatalképességét, a fejedelem által sem személyükben sem birtokukban nem háborittathatását, minden nemü haszonvételeiknek, s a birtokkal adományzott kir. jogoknak szabad élvezését, birtokterületük fölött a földesuri jognak (jobbágyaiktól jövedelemszedés, utánuk öröködés, fölöttük biráskodás sat.), sőt a magán kegyuri jognak is (templomok, iskolák, kórházak épitése, adományozása, alapitványokkal ellátása, felügyelete, lelkészek, tanitók praesentatioja sat.) gyakorolhatását foglalta magában.

2. A nemesek birtak egyedül közhatósági jogokkal, tehát mint a megyét képező rendek az ottani tanácskozásban, igazgatásban, tisztválasztásban, biráskodásban, végrehajtásban egyedül ők vettek részt.

3. Semmi nemes törvényes idézés, és a per rendes utjáni elitélés nélkül el nem fogathatott. Ezzel egybefüggöleg

4. A nemesek saját külön biráik, törvényszékeik alatt állottak, saját területükön biróságot gyakorolhattak, sőt az ott talált gonosztevőket elfogathatták, s némelly esetekben el is itélhették. Vérdíjuk 50 nehéz girát vagy 200, — élődíjuk 100 ftot tett. Személyük, udvaruk sérthetlen volt.

5. A nemesek személyei, és javai menttek voltak minden adótól, katonatartás- és szállásolástól, és egyéb közterhektől, minők voltak adalék, gyüjtelék, munka, vám, harminczad sat. — Saját nemzetségi czimerekkel, praedicatumokkal, „egregius" czimmel élés szinte csak az ő kiváltságaik voltak.

Mind e kiváltságok minden országos nemesre egyenlőn kiterjesztettek. Mivel azonban a nemesség egyházi (r. cathol. és görög egyesült), és világi nemességre, s ez ismét most már törvényileg is fő- és köznemességre (lovagrendre) különböztetett meg: e fokozatokhoz képest a nemesség egyes osztályai, személyei a mondottakon kivül még több kiváltságokkal lőnek felruházva. Igy az egyházi személyek tanúi minőségben eskütétel helyett csak lélekismeretük tisztaságára hivatkoztak, tett adósságaikért javadalmaik nem foglaltathattak le,

saját itélőszékeiknek levén alávetve, ha valamelly büntettet követtek el, csak egyházi minőségüktől megfosztatás után adattak át a világi hatóságnak, nagy hatalmaskodási vétség miatt csupán fejváltságot fizettek sat. A főpapok (1792 óta a görög egyháznagyok is) azon jogokon kivül, mellyekkel már a 2-dik korszakban birtak (lásd 363 lap) országgyülésekre külön kir. levél által hivattak meg, kineveztetésük első évében javadalmaikra nézve perhaladéki jogosítványt élveztek, magán pecsétjük alatt ügyvédi megbizásokat adhattak, s vérdijuk 400 — élődijuk 200 ftot tett. Első volt köztök most is az esztergomi érsek, ki régibb elöjogait nem csak megtartotta, hanem ujakkal is szaporitotta, minémüek: hogy 1536: 15, 1741: 50-nél fogva az ország primása, 1715 óta herczegi czimmel élt, 1746 óta Sz. István vitézi rend főpapja lett, az ország főcancellárja czimmel öre volt a kir kettős pecsétnek, ülnöke a helytartó tanács- és hétszemélyes táblának, söt mint az ország egyik rendes birája (1536. 15) a kir. táblához két ülnököt nevezhetett, s esküt nem saját személyében, hanem megbizottja által tehetett le sat. A pécsi püspöknek joga volt érseki palástot viselni, az egrinek a király 4-dik fiát őrizni, a veszprémi püspöknek mint a királyné cancellarjának ezt megkoronázni, az erdélyinek a főkormányszéknél ülni, az erdélyi cath. gymnasiumokban tanárokat, az erdélyi zsidóságnak rabbikat nevezni sat. — A főurak vagy országnagyok, t. i. országzászlósok és születés- vagy hivatal szerinti mágnások (amazok herczegek, grófok, bárók, ezek megyei főispánok) országgyülésekre, hol a felső táblánál ültek, szinte királyi levéllel hivattak meg, s vérdijuk 400 — élő dijuk 200 ftot tettt. — A nemesség csak gyilkosság, gyujtogatás, tolvajlás, rablás, utonállás, erőszakos nős paráznaság s becstelenségi büntetés eseteiben vetethetett el.

Ez elöjogokhoz még e korszakban is annyira ragaszkodott a nemesség, hogy 1507-ben határozatot hozott, mi szerint ha a kormánytanács valamellyik tagja csak inditványt tenne is a nemesi jogok ellen, javai elvesztésével büntettessék; az 1741: 8-dik czikkben pedig azt rendelte, hogy az alapjogok, különösen az adómentesség soha a törvények használata- és magyarázatáról szólló hitleveli záradéknak jelentése, és igy tárgyalás alá se vetethessenek. Ez azonban nem gátolhatta, hogy amaz

előjogok többjei már 48 előtt meg ne csonkittassanak, ne korlátoztassanak, vagy meg ne szüntessenek. Igy a királyválasztás- és ellenállásjog 1687-ben eltöröltetett; a született grófok azon kiváltsága, mi szerint ki voltak véve a megyei törvényszékek alól, 1495-ben megszüntettetett; egyházinak ingatlan, világiaknak egyházi jószágot szerezni eltiltatott (1647: 17, — 1715: 16); megyei hivatalra alkalmazásnál csak a jó birtokú nemesekre volt kiváló tekintet; a nem birtokos nemesek a házi pénztárba taxát fizetni köteleztettek; az el nem fogathatás előjoga a felségsértők- és honárulókra, a tetten rajtkapottakra, a zászlójukat elhagyó katonákra, a köz- és magánhivatalnokokra, ha elszöktek vagy számot nem adtak, a kóbor s lakásukon kivül mással nem biró, s idézésre meg nem jelent nemesekre többé nem terjesztetett ki (1622: 65, — 1625: 13, — 1687: 14, — 1715: 1723. 5, 63); a nemesek javai a kisajátitásnak alá vettettek, sőt rendkivüli esetekben (háboru) a király személyük, vagyonuk és jogaik fölött is rendelkezhetett; polgári birtokaiktól, s ha jobbágytelekre költöztek, minden ehez kötött közterbet viselni, s a pesti lánczhidon és másutt is, ha kereskedést üztek, vámot, harminczadot fizetni köteleztettek (1563: 62, — 1559: 44, — 1569: 17, — 1638: 49, — 1836: 11, 25, 26); udvaruk megtámadása a régibb élet- és vagyonvesztés helyett csupán nagyobb hatalmaskodássá változtatott; uri székeik 1836 óta lényegesen módosittattak; 1840 óta a váltótörvényi eljárásnak ők is alávettettek, s a papok a váltói kötelezéstől és kereskedéstől eltiltattak; a nemesek ellen a parasztnak is adatott jog személyesen pert inditani (1840: 7); a hivatal- és birtokjog kizárólagos birásától elestek (1844: 4, 5) sat. — Az 1848-diki törvények a jogegyenlöséget kimondván, mind e néposztályi elsöbbségeket s kiváltságokat megszüntették, ugy hogy ma már csak a következő előjogok vannak gyakorlatban: családi czimert, családi előnevet, egregius vagy vitézlő czimet csak nemesek használhatnak, a kisebb haszonvételek élvezetében maig is részesülnek, az ellenük elkövetett személy- és vagyonsértések nagyobb hatalmaskodáskép büntettetnek, s vérdíjuk és özvegyeik hitbére a nem nemesekét meghaladja, választási képességre csupán nemesi minőségük is elegendő, a főpapok és országnagyok személyesen részt

vesznek a törvényhozásban, a nemesek a birói illetőség tekintetében ma is némi kivételt képeznek, de mit — hisszük — a bíróságok folyamatban levő szervezése megszüntetend, a sz. székek házassági perekben ma is kizárólagos hatóságok sat.

A nemességszerzés módjai: a születés és királyi adományozás (fiusitás, örökbefogadás, nemes levél) ezentúl is megmaradtak; de ez utóbbi akkép korlátoztatott, hogy csak a király és ország iránt tett szolgálatok legyenek a nemességadás alapjai, s hogy a nemességkérő már polgárjoggal birt legyen, és ha polgár, a városi tanács vagy nehány kir. tanácsos által, ha megyei lakos, a megye vagy 3 királyi tanácsos által (1622: 1), — 1649: 15, — 1630: 30), ha pedig jobbágy, földesura engedélye mellett a megye által (de 1791: 15, — 183$^{2}/_{6}$ következtében e nélkül is) ajánltassék. Ma a király oldala melletti miniszter ellenjegyzésével egyedül a koronás királynál van a nemesség osztogatása joga. A nyert nemeslevélnek a kitüzött idö alatt a megyén ki kelle hirdettetnie, különben semmisnek tekintetett (1630: 30, — 1655: 36). Idegenek honfiusítása (indigenatus) a 16-dik század közepéig csupán a király joga volt: de 1550: 77 szerint ezentúl a rendek tudta- és részvételével, vagy országgyülés nem lévén a főpapok, zászlósok és tanácsosai megkérdezésével gyakorolhatta azt a fejedelem, a miért az illy indigenák nevei 1542 óta mindig beczikkelyeztettek. Tartoztak ök esküt letenni, az ország törvényeit védeni és megtartani, semmi várt vagy birtokot az országtól el nem idegeniteni, s bizonyos díjt (1000—2000 aranyat) fizetni. Ha ezeket nem teljesitették, kitöröltettek (1687: 26, — 1715: 23, — 1749: 17, 41, — 1830: 18, — 1840: 4, 6, 54). A lengyelek- és velenczeieknek honfiusításból kizáratása (Máty. VI: 32) eltöröltetett (182$^{5}/_{7}$: 22). — A nemesség nagyszerü jelentősége, melly a fénykorban olly nevezetes szerepet játszott, itt már mindig alább alább szállt. A fő- és köznemesség viszálkodásai, pártszakadásai, s e vagy amaz ellentéthez szegődései naponta jobban, sőt maradandólag előtérbe léptek, s egyik tényezőjét képezék az ország hanyatlásának. — Csupán helyhez kötött s nem országos nemesi joggal birtak

b) az egyházi nemesek (praedialisták), kik erede-

tileg a főpapok és ország védelmére állitott, s ezért a főpapoktól az egyházi javakból némi birtokokkal adományozott szabad harczosok voltak, időjártával azonban s az ujabb harczviselés lábrakapásával jobbára megszüntek, és csak az esztergomi érsek Vajkán, Verebélyen, Érseklélen, a győri püspök Vecsén, a győri káptalan Bácsán, a pannonhegyi apát Füsön, a zágrábi püspök Torontál megyében tartották fenn 48-ig azokat. Saját hatósággal birtak, egyháznemesi telkeikre nézve mentek voltak adótól (1567 : 14, — 1741 : 63), vámoktól, (1563 : 59), katonaszállásolástól (1567 : 14), esküjök és vérdíjuk a nemesekével egyenlő volt sat. Az sz. g á l i a k vagy királyi vadászok Veszprém megyében adományozott jogaik- és birtokaikban némi, a nemesekéhez hasonló szabadalmakkal birtak. — Csak mint testületek tekintettek nemes személyeknek

c) A sz. k. v á r o s o k, mellyek az 1608 : k. u.) és 1791 : 29 által állandón országrenddé emeltettek ; de egyes polgáraik nem élvezték a nemesi kiváltságokat. Számuk és szabadalmaik, mivel a korona sajátjai, a kir. konyha éléstárai, s a királyok kedvenczei voltak, daczára, hogy csak annyiban kaphattak kiváltságokat, a mennyiben ezek az ország szokásais törvényeivel és a nemesség elöjogaival nem ellenkeztek, daczára, hogy 1608-ban az országrendiség csak az 1514 : 3-ban elszámlált városoknak adatott meg, s daczára, hogy a törvény sokszor eltiltotta szaporitásukat, s csak országgyülés tudta- és akaratával nyerhettek a gyülésen helyet, és szavat, a királyok által egyre öregbittettek. Innen már 48 előtt nevezetes jogokban lőnek részesitve. Mint földesurak birták a kisebb kir. haszonvételeket ; polgáraik után magszakadás esetében a városi birtokot örökölték ; vásár- pallos- kegyuri- törvényhatósági- háziadószedési joggal fel voltak ruházva ; a megyéktől (árszabást kivéve) függetlenekké tetettek ; országgyülésre külön meghivattak ; vérdíjuk 200 ft. tehát a nemesekével egyenlő volt ; adósság miatt nem börtönöztethettek ; száraz és vizi vámot, s 30-adot saját vagyonuktól nem fizettek ; katonai és polgári hivatalokra, különösen kamarai tisztségekre, póstamesterségre, országos székeknél titoknokságra alkalmaztathattak, magok székeiktől a tárnoki vagy személynöki székhez fölebbezhettek sat. De megvoltak saját terheik, és hátrányaik

is. Adót, tizedet, segélyt, országgyülési költséget, deperditát fizetni tartoztak, fölkelni, ujonczot, és katonának szállast adni kötelezettek, nemessel 1802-ig személyükben nem perelhettek, vadászatot nem gyakorolhattak, nemesi jószágot nem szerezhettek, sőt a városok mint testületek fiscusra szált jószágok szerzésétől eltiltattak, országgyülésen minden kir. város 1791 óta összesen csak egyetlen egy szóval birt sat. (1542: 33, — 1604: 1, 2, k. u. 1609: 34, — 1613: 31, — 1618: 41, 60, — 1647: 87, — 1649: 15, 16, 18, — 1681: 41, — 1687: 17, — 1715: 38, 43, — 1723; 26, 65, — 1729: 22 sat.) Ide számittattak a bányavárosok is, mellyeknek polgárai a többi jogokon felül katonaszállásolástól mentek voltak, és zsidók köztök nem lakhattak. Az ugynevezett koronai (Miskolcz, Diósgyőr sat.), püspöki (Eger, Kalocsa sat.), s szabadalmazott (Pápa, Gyöngyös sat.) városok, és királyi javak (Holics, Moson sat.), ha magokat megváltván némi szabadalmakat földesuraikkali viszonyukban nyertek is, nem birtak kir. városi jogokkal (1518: 11, — 1625: 43, — 1630: 21, — 1790: 25). A kir. városok eredeti és régibb idegenszerüsége, mint korona sajátjainak király- és kormányhozi ragaszkodása, s ezek miatt a nemességnek irántoki ellenszenve, és szabadalmaik sértegetései most is mindenütt előtérbe léptek, mint ezt a nemesek és polgárok czivódásairól tanút tevő 1647: 78, — 1649: 19, 26, 34, — 1655: 62, — 1659: 50, — 1681: 42, — 1715: 37, 63, 77 és több czikkek törvénykönyvünkben, s az országgyülési jegyzőkönyvek a vitatkozás terén eléggé mutatják.

d) Az ország szabadkerületei s némelly testületei is nemes személyekül tartattak, s lakosaik külön jogokkal voltak felruházva. α) A kunok és jászok kerületei régibb szabadalmaikból kivetkeztetvén, I Leopold alatt, mivel a díjt, mi a töröktöli megszabadításukért rájuk vettetett, lefizetni nem birták, a német lovagrendnek 500,000 ftért eladattak. Mivel azonban az elidegenités törvénybe ütköző volt, a kir. fiscus visszaváltotta azokat, de a pesti rokkantak házának ismét elzálogositotta. Később magok a kunok és jászok lefizették e zálogösszeget, s igy megváltva levén (az akkoriak utódai maig megváltottaknak neveztetnek), M. Thereziától, és az 1751-diki országgyüléstől visszakapták régi állásuk- és szabadalmai-

kat, sőt 1791-ben az országgyülésen helyet és szavat nyertek. Azon szabadalmak közöl, mellyeket e korszakban kaptak, s mellyek M. Thereziának egy 1745-ben (ujabban 24 pontban 1751-ben) részükre kiadott, az 1751-diki országgyülés által némi módositásokkal megerősitett, a nádor mint grófjuk és birájuk által pedig örökös törvényül kihirdetett oklevelében, s több törvényekben foglaltatnak, a saját magok által választott hatóság, pallosjog, saját költségvetés, saját hiteles pecsét, a catholicus lakosoknak kegyuri joga, idegeneknek jogaik közösségébe magok általi fölvétele, minden idegennek, ki ott nem lakik, a birtoklásból kizáratása, s ha idegen ingatlant örökölne, ennek az illető község általi megválthatása, tizedek-utvámok- királyi adótól, s 1754 óta 3000 arany lefizetése mellett országgyülési költségvetéstől fölmentetésük, több kir. jogok használata, magok közti jogegyenlőség, s törvényhozásban részvét legfontosabbak (Statuta et regul. Jazygum et Cumanorum de 1800 et 1820, — Ordin. Palat. de 1748, 1752, 1753 sat).— *β)* A hajdu városok, mellyek a 17-dik században (1605: dec. 10) Bocskay adományainak, s az általa adott, s majd Rudolf, III Károl, M. Therezia, II Leopold, Ferencz, és több országgyülések által megerősitett szabadalmaknak (megyei hatóság alól kivett önálló terület, közügyeik független kormányzata, saját biráik általi igazságszolgáltatás, tisztikar sat.) köszönik eredetüket, számos viszontagságok után ma már 6-ra (Böszörmény, Nánás, Szoboszló, Dorog, Hadház, Vámos-Pércs) szállittattak: Jogaik és 1791: 29-nél fogva képviseltetésük is a jász- és kunokéival majd nem egészen egyenlők. A róluk szólló régibb törvények kiveszik lakosaikat a vám, révbér, katonatartás külföldön katonáskodás terhei alól; de a rendes adóra, nemesi fölkelésre, ujonczadásra, diaetai költségekre s egyéb terhekre kötelezik. A szabadalmazott hajduktól megkülönböztetendők voltak az úgy nevezett kóbor hajduk, kik kiirtatni, sőt azok is, kik öket szolgálatukban tartották, keményen büntettetni rendeltettek. — *γ)* A régi Turopolya vagy túrmezei kerület az országgyülésen saját grófja által képviselve egész 1848-ig fennállott régibb szabadalmai birtokában; de ezóta másokéhoz egyenlő jogokkal Zágráb megyébe van mind a 22 helység kebelezve. — *δ)* A magyar tengerpart Fiume, Buc-

cari szabad városokkal s 30-nál több helységgel az 1807: 4, 7, czikkeknél fogva, mellyekbe a magyar koronához csatoltatása be van igtatva, mind kormányzója által, ki a förendeknél, mind képviselői által kik az alsóházban foglaltak helyet, részt vett a törvényhozási s némi kiváltságolt jogokban, s külön állásában némelly belügyi módositásokkal a 48-diki törvények által is meghagyatott. A 48-diki viharok után Fiume megyévé alakitva régibb előjogai elvesztével Magyarhontól elszakasztatott: de a közelebbi időkben Fiume és vidéke ismét különállóvá tetetett, s képviseletét és jogait a magyar országgyülésen visszakapta. Többi viszonyai azonban még függöben vannak. — Θ) A 13, vagy lublói, s podolini urodalombeli 3 várossal együtt 16 szepesi városok Lengyelországtól 1772-ben a magyar király birtokaihoz csatoltatván, M. Therezia 1778-diki oklevelénél fogva vissza nyerték nem Szepesmegyétől, hanem saját grófjuktól, és egy kir. administratortól függő kormányaztatásukat, minden nemü kir. haszonvételeiket, általában régibb szabadalmaikat, de nem országgyülési külön képviseltetésüket. A szinte szepesmegyei 10 lándzsásszékek, régebben mintegy a király testőrei az 1802: 10 által a megyéhez csatoltatván, önálló kerület lenni megszüntek. A tiszai koronai, és a kikindai kamarai szab. kerületek, amaz 16 nagyobb helységgel Bács, ez 10 régi katonai helylyel Torontál megyében, M. Therézia- és Ferenctől nyert okleveleiknél fogva csak annyiban voltak némileg kiváltságoltak, hogy semmi földesúrnak nem voltak alávetve, magok birtak pallosjoggal, saját kerületi biztosoktól kormányoztattak: de melly jogok más jobbágyokra is kiterjesztetvén, most már kiváltságosok lenni megszüntek. Mind e kerületeket külön hatóságaikkal, igazgatásukkal, képviseltetésükkel jobbára meghagyták a 48-diki törvények, söt a kunok- és jászoknál a megváltásból, a hajduknál az adományból eredő magánjogi viszonyokat és haszonvételeket is további rendelkezésig fentartották.

e) Erdélyben az 1437-ben szövetkezett, az 1542 óta uniált, az 1630-ban újabb egyességre lépett 3, t. i. magyar, székely, és szász nemzet a külön szakadt fejedelemség alatt is megtartották régi kiváltságaikat, (lásd 165, 353, 354, 355 lapokat), söt Erdélynek a magyar koronához visszacsatol-

tása után sem sok változást szenvedtek azok. A magyarok olly jogokat élveztek, mint Magyarországon. Legtőbb jogháborgatásnak voltak kitéve a székelyek. Midőn a segesvári gyülés a székelyeket is adó és tized alá vetetni a többi nemzetekkel egyenlőleg elhatározta, a székelység két főbb osztálya, a főnépek és lófejek minden terhet a plebeusokra, a köznépekre toltak, ugy hogy ezek jó formán jobbágyaikká tetettek amazoknak. Csak sok küzdés után mentettek fel részben e súlyos terhek alól. A szászoknak Báthory Gábor által sértegetett szabadalmait Bethlen Gábor, és a szászok 1613-i szászvárosi összejövetele, hol egy szivvel és szájjal megesküdtek szabadságaik erélyes megvédésére, teljesen biztositotta. Az óta mind a fejedelmek esküi, mind az Approbata és Compilata Constitutiók (692 lap), mind a leopoldi hitlevél s annak pótlékai a szász accorda s az Alvinczy-féle oklevél (l. 774, 775, 776, 777, 778, 779, 867 lapokat), mind több országgyülések némelly korszerü módosítások közbeszőttével megerösiték és épen hagyák e kiváltságokat. A magyarok és székelyek földén létező szabad kir. városok (Kolozsvár, K. Fehérvár, Szamosujvár, Erzsébetváros, Marosvásárhely) magyarországi társaikkal egyenlő jogokban részesültek, sőt az úgy nevezett taxás helyek, vagy is a Bethlen Gábor által bizonyos díj és hadiszolgálat mellett szabadalmakkal és saját hatósággal, de nem a megyétől függetlenül felruházott mezővárosok közöl is némellyek (Adrubbánya, Vizakna, V. Hunyad, Kolozs, Oláhfalva, Kezdi Vásárhely sat.) birtak, és birnak országgyülésen külön képviseltetési joggal. A 48 diki törvények a jogegyenlőségnek mindenkire, még az eddig jogtalan oláhok- és jobbágyokra is kiterjesztésével nagy változást ejtettek mind a 3 nemzet elöjogain: de az ehez idomitott választás- és képviseltetésjogokon kivül ideiglenesen minden mást majd nem egészen érintetlenül hagytak, mig nem az 1868-diki törvényhozás az erdélyi nép egész jogállapotát a magyarországihoz idomitván, a kirivó különbségeket egészen megszüntette (lásd fölebb 1664 lapon).

f) Horvát- Tót- Dalmátországok polgárainak, kik különben az 1791: 61 által mind magyaroknak, tehát ezekkel ugyan azon jogúaknak nyilvánittattak, az anyaországéitól sokban elütő jogai akár törvényhozási képviseltetésüket, akár

bánjuk általi kormányoztatásukat, akár saját itélőszékeiket, akár védelmi s adózási kötözelezettségüket (csak felényi adót fizettek egy kaputól, mint a magyarországiak), akár vallási s nyelvi kivételességüket (bennök csak r. catholikusok birtokol hattak) tekintve, e korszakban számos bántalmakon mentek keresztül, mint ezt a magyar és horvát országgyüléseken előadott száz meg száz sérelmek, a Cilleyek, Maximilián, Rudolf, II József által eltörpitett s nem egyszer a Stajerben kormányzó főherczegek kezébe adott báni hatóság, a végvidéki őrség szaporitása czéljából időről időre elkövetett területi csonkitások, az e visszaélések megszüntetése iránt felküldött könyörgések, a horvátoknak e vagy amaz irányban, e vagy ama vélt vagy valódi jogaikérti küzdelmei sat. bőven tanúsítják. Mint lettek a legujabb egyezkedéssel ez autonomiai követelések kiegyenlítve? röviden érintettük. — Némi előjogokban részesültek:

g) az ugy nevezett szabadosok is, vagy is azon személyek, kik az elszámláltakhoz ugyan nem tartoztak, de vagy más mint jobbágyi területen laktak (haszonbérlők, tőzsérek, iparosok, kereskedők sat.), vagy nemes anyától születvén az ettől öröklött javakat birtokukban jogosan megtarthatták (az úgy nevezett agilisek), vagy tisztesb polgári állásuk- és foglalkozásuknál fogva (honoratiorok t. i. hivatalnokok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, lelkészek, tudorok, tanitók, sebészek, gyógyszerészek, a görög egyesült papok fiai sat.) a földesuri hatóság alól kivetettek, s némi nemesi megkülönböztetésekben részesittettek. A honoratioroknak egészen nemesi állapotba helyezéséről kivált 1825 óta sokat vitatkoztak a megyei és országgyülések, de mi csak 48-ban érethetett el. — A nép legalsó s majd nem minden jogból kizárt osztályát képezték

h) a jobbágyok vagy parasztság. Ezek azon földhez kötöttségből és teljes jogtalanságból ugyan, mellybe a Dózsalázadás után az 1514-diki végzeménynyel taszittattak, előbb ideiglenesen, majd később (1556) örökre ismét szabad költözhetésre jogosittattak, sőt a földesurak jobbágyaiknak rendkivüli fizetésekre szoritásától, javaik elrablásától, 52 (később 40) napi szolgálatnál többre kényszeritésétől, önkényük szerint bebörtönözésétől sat. számos törvények által eltiltattak;

de a végrehajtó hatalom gyarló volta miatt jobbára foganatositatlanul maradtak e határozatok, s a jobbágyot, akarhova költözött, mindenütt ugyanazon terhek, ugyanazon jogtalan lét igája alatt hagyták senyvedni. Ide járult, hogy a török dulások senkit sem sujtottak annyira, mint e néposztályt, mellyet még azon kivül a kamara, az idegen hadvezérek, az erőszakos zsoldosok vármunkákra kényszeritéssel, adókkal, ujonczszedéssel, terméseik elfoglalásával agyon meg agyon zsaroltak. Maga az 1536-diki országgyülés e szavakkal kénytelenittetett feljajdulni: „nihil praeter nudum corpus, illudque diris affectum verberibus misera plebi relinquitur.“ Midőn a szatmári kiegyezés után a behozott állandó katonasággal állandó adó állapittatott meg, s ennek biztositásaul a jobbágyok kezén levő földek jövödelmei köttettek le, mivel ennek következtében e földek örökölhetőleg a jobbágyoknál maradtak, az adózó nép örökségjoggal lön mintegy felruházva: mind az azonban, mit e birtokokért teljesiteni tartozott, továbbra is önkényre, a birtokjog egyedül a földesur sajátjául hagyatott. Mind III Károl, mind M. Therzia részint humanitási czélból, részint és leginkább a mindig fontosb tényezővé válandó néptömegnek a daczos nemesség ellenében megnyerése vágyából törekedtek kiemelni a népet e viszás helyzetből; de a nemesség féltékenysége és elfogultsága tetemesen gátolta törekvéseiket. Alkotmányos uton hiában várta a nép felszabaditása malasztját, mit az 1764-i országgyülés eléggé tanusit. M. Therezia látván e sükertelenséget, 1767-ben saját tekintélyével nyúlt a szabályozáshoz, s kiadván urbéri rendeletét mind Magyar- mind Erdély- mind Horvát-Tótországokban kivette az önkény és határozatlanság mocsarából a jobbágyügyet. Még többet tett a jobbágyságot örökösen eltörlő II József: de kinek intézményeit országunk rendei nem fogadván el, M. Therézia ideiglenes urbérét emelték a további rendelkezésig törvénynyé, melly azután maradt egész 1836-ig, Erdélyben 1847 ig a jobbágyviszonyok zsinórmértéke. Az 183$^{5}/_{6}$-diki országgyülés rendes törvényt (lásd 1412—1419 lapokat) alkotott végre, melly a következő országgyüléseken javitva, bővitve véget vetett a jobbágy bizonytalan állapotának, s annyit legalább eszközölt, hogy a legszámosb néposztály nem tartatott

többé az ország páriáinak. Az igy elkészített uton megrázkódtatás nélkül haladhatott a 48-diki országgyülés, midőn minden néposztályi különbség eltöröltetvén, a jobbágyság minden más polgárral egyenlő jogállásra emeltetett, földjei országos megváltás által saját birtokaivá tetettek, s azóta mint erős democratiai elem legfontosb tényezőjét képezi Magyarországnak. Az önkényuralom sem mert nyúlni e 48 teremtette álláspont megingatásához, s ha a 48-i intézményekből minden mást elvetett is, de a 8- 9- 10- 11- 12- 13- 15-dik törvényczikkeket megtartotta. Az élet és tövényhozás terén lassan bár, de szakadatlanúl folytatott rendezése a régibb urbéri viszonyoknak, reményljük, megszüntetendi nem sokára azon különbségeket is, mellyek a kimondott jogegyenlőség daczára a nép rétegeiben mind eddig fenállanak.

2. A régi alkotmányos aristocratico-monarchiai **államalakot** Erdély kivételével, hol az a maga teljességében függetlensége végeig fenállott, Magyarországon a hanyatlás fokaival mindig növekedő fejedelmi teljuralom számtalanszor megingatta, söt egy párszor semmisitette; de a nemzet erélye vissza-visszaállitotta, sőt 48-ban democratiai egyuralomra változtatta át.

3) A **törvényhozó hatalmat** most is fejedelem és országrendek gyakorolták, mint ezt a H. K. II R. 3. cz. és az 1791: 12 ezen szavai: „törvényt hozni, eltörölni, magyarázni — az 1741: 8 rendelete épen maradván — törvényesen megkoronázott fejedelemnek, és országgyülésre törvényesen egybegyült országrendeknek közös joga“ elég világosan megszabják. Az országgyülésen törvényesen egybegyült rendeket, mint ezt az országgyülésnek most már közönségesen bevett ezen neve: Magyarország és kapcsolt részei főpapjai, zászlósai, mágnásai, nemesei s többi karai és rendei közgyülekezete mutatja, az 1608: k. u. 1, s néhány későbbi törvényczikkek szerint az országlakosok 4 osztálya képezte t. i. főpapok, zászlósok s mágnások, nemesek, és szabad kir. városok, s kerületek. Ezek közől az 1-ső és 2-dik rend, t. i. a főpapok, (érsekek, megyés és czimzetes róm. s gör. cath. püspökök, s 1792 óta a görög nem egyesült püspökök, a sz. mártoni főapát, a zágrábi nagy prépost mint vránai perjel (1625: 61), s a nagyváradi prépost mint a prémontréiek főnöke (1715: 73),

és a zászlósok (a nádor, országbiró, horvát bán, tárnok sat.) s többi főrendek (t. i. a posonyi gróf, két koronaőr, az örökös és kinevezett főispánok, Horvát- és Tótország egy követe, a fiumei kormányzó, s a benszülött vagy indigena herczegek, grófok, bárók) a főpapok és bárók gyülekezetében vagy is a felső táblánál ültek, az egyháziak jobb, a világiak bal oldalán az elnöknek: a 3-dik és 4-dik rend pedig t. i. a káptalanok küldöttei, a prépostok és apátok, (benczék, cisterciták, prémontréiek apátjai), a magyarországi és slavoniai megyék követei, Horvátországnak 2 követe, a szabad kir. városok és kerületek követei, a túrmezei gróf, s a távollevő főurak vagy ezek özvegyeinek helyettesei az országlakosok közt, vagy is az alsó táblánál foglaltak helyet, hol rajtok kivül a királyi személynök mint elnök (1662: 53) az alnádorral, alországbiróval, 4 magyar s egy horvát itélőmesterrel és az egész kir. tábla ülnökeivel együtt jelen volt. A pálosok főnöke, és a nemes tanácsosok lételük megszüntével megszüntek a felső- ugy a jesuita rendnek 1715: 13-ban jogositott küldöttei az alsó táblának tagjai lenni: a tanácsosok helyét a kir. helytartó tanács hiában sürgetvén, és kérvén magának. A két táblának törvényesen megkülönböztetését a 17- és 18-dik század előtt nem igen találjuk. Volt ugyan szokásban előbb is, hogy a király a püspökökkel, zászlósokkal s tanácsosaival a fölveendő tárgyak iránt előleges értekezleteket tartott, sőt hogy a kir. előterjesztvényekről főpapok, zászlósok sat. és a nemesi rend külön helyen tanácskoztak, a miért egy 1608- és 1637-diki napló *urak* és *követek* tanácskozásait mint elkülönitett testületeket emlit meg: de tényleg úgy látszik, hogy az 1681-diki soproni gyülésen váltak szét az országrendek, a mióta külön táblát alkottak. Hogy azonban a két tábla jogilag csak egy testületet képviselt, mutatá az, hogy véglegesen külön egyik tábla sem határozhatott, s mindennek, mi a fejedelemhez felküldetett, s az országgyülés cselekvénye volt (király- nádor- koronaőrök választása) a két tábla vegyes összes ülésében kelle megszavaztatni, fogalmaztatni, megiratni, megpecsételtetni, és utnak indittatni.

Az országgyülést a benne részt venni jogositott testületekhez, és egyesekhez küldött, s az udvari magy. cancel-

láriából kibocsátott meghivó levelek (litterae regales) által 4—6 héttel a megnyitás előtt összehivni, elnapolni, felosztatni a fejedelem dolga volt, ki leveleiben néha az összehivás indokait is megemlitette. Kik a meghivásra helyes ok nélkül meg nem jelentek, vagy magok helyette senkit nem küldtek, vagy a király, a nádor, vagy kir. személynök engedélye nélkül a gyülésből eltávoztak, a főpapok és zászlósok ugyan 800, a nemesek 400 arany forint fizetésre, s ha az érintettek tilalma ellenére távoztak el, vagy a gyülés helyén ugyan jelen voltak, de az ülésekből makacson kivonták magokat, két annyira büntettettek (1498: 1, — 1635: 79, — 1662: 53). Király nem léte vagy kiskorusága alatt annak özvegye, vagy nádor szokta összehivni az országrendeket. A nemeseknek tömeges megjelenése, mint előbb Rákos mezején, hol 10—14 ezer lovas is volt együtt, már I Ferdinand alatt ki ment divatból, ugy hogy azok megyénként csak 3—4 követ által képviseltették magokat, melly szám azonban lassanként 2-re változott, mi azután a káptalanoknak, kir. városoknak és kerületeknek is zsinórmértékül szolgált. A távollevők helyetteseinek meg volt engedve, hogy egy kettőt is képviselhessen. Nem nemesek, ugy 1655, és 1715 előtt az ügyvédek, s az adó- és harminczadszedők kizárattak a törvényhozásbani részvétből: távollevők helyettesei azonban nem nemesek is lehettek. Sem a pesti egyetemnek birtokainál fogva 1790- és 1807-ben kért országgyülési képviseltetését, sem a 16 szepesi városnak 1790-ben szinte ez iránt fölterjesztett kérelmét nem adták meg az ország rendei. Régebben országgyülés alatt törvényszünet volt, mit azonban ujabb törvények módositottak.

Az országgyülés időnkénti összehivása majd 1 évre, mint Mátyás s Ferdinánd alatt, majd 3 évre volt határozva, Az is megállapittatott néha meddig tartson ugyan azon gyülés, mi azonban nem tartatott meg.

A tanácskozás és fölveendő tárgyak rendéről csak annyi volt határozva, hogy mindenek előtt a kir. előterjesztések tárgyaltassanak úgy mindazáltal, hogy mivel az országgyülések az 1791: 13, s 1827: 5 szavai szerint az egyetemes jólét legüdvösb előmozditói, s az ország valódi sérelmei legczélsze-

rübb elhárításának közegei, a kir. előterjesztésekkel a karok minden igazságos sérelmei tettleg, és múlhatatlanúl orvosoltassanak. Országgyülésnek hát nem csak a király koronázása, nem csak a nádor és koronaőrök választása, nem csak a nemesi fölkelés szervezése, s ujonczajánlás, nem csak az adók, segélyek megszavazása (1504: 1, — 1635: 88, — 1681: 22, — 1791: 19, — 1827: 5), nem csak idegenek honfiusitása, határvillongások eligazitása, nem csak a sérelmek orvoslása, hanem minden javitás és ügy, melly az ország egyetemes életére tartozik, lehettek és voltak tárgyai.

A tanácskozás, és határozás módja rendesen csak szokáson alapult. A rendi tábla a tárgyakat előlegesen úgy nevezett kerületi üléseiben (circulusok) vitatta meg. E kerületi ülések kezdetben csak hason gondolkozású követeknek összejövetelei s értekezletei voltak. Később a két dunai és két tiszai kerület követei külön, majd együtt, majd a káptalanok és városok követeinek is részvétével tartottak illy értekezleteket, mig nem 1790 óta két dunai és tiszai követnek hetenként váltogató elnöklete alatt állandó, rendes, és 1832 óta az ország házában tartott ülésekké változtak át az illy magán tanácskozások, úgy hogy az egész országgyülési vitatkozásnak súlypontja e kerületi tanácskozásokba lőn áthelyezve. Az itt megvitatott s eldöntött tárgyak, miután az úgy nevezett dictaturán leirattak, vitettek az után az alsó tábla országos üléseibe, hol ujra megvitattattak, s vagy a szokásos „maradjon" felkiáltással jóvá hagyattak, vagy megváltoztattak. A végzést az elnök a tagok felkiáltásaiból, vagy a szólok nyilatkozataiból kiderülő többség szerint mondotta ki. A szavak egyenkénti számitása nem volt szokásban. Mert az ügyek százados gyakorlatnál fogva tanácskozás, nem pedig szavazás utján döntettek el, mit az e tárgyban hozott egyetlen egy végzés, az 1495: 25 czikk is megerősiteni látszik, midőn azt rendeli, hogy a főajtónálló mester a tagoknál a fejenkénti szavakat gyüjtse össze, hogy igy megtudván mindegyik szavazatát a józanabb rész kimondása által egyességre jussanak. A határozatlan „józanabb rész" kifejezés ingataggá tette az egész képviseleti rendszer állását, a miért a tábla minden áron kerülte a szavazás, és szavak számlálása használatát. Mivel a kezde-

ményezés rendesen az alsó táblát illette, úgy hogy a főrendek csak akkor vehettek részt az indítványozásban, ha némelly fontosb tárgyak elöleges megvitatására mind két tábla tagjaiból országos küldöttségek neveztettek; minden alsó táblai határozat küldöttség által szóval vagy átirat, (üzenet) mellett a főrendekhez küldetett át, kik azt vàgy elfogadták, vagy módosították, vagy egészen elvetették, s szinte küldöttség által viszonüzenet mellett a rendekhez visszaküldötték. Itt a tárgy a le irt módon ujra tanácskozás alá vetetett, s az alkudozások mind addig folytattattak, mig vagy a két tábla egyességre nem jutott, vagy ez nem eszközöltethetvén, az ügy le nem tétetett. A mind két helyütt elfogadott határozat a két tábla vegyes ülésében ismét előadatott, országgyülési végzéssé emeltetett, a nádor és prímás által aláiratott, az ország pecsétjével megpecsételtetett, s felirás vagy alázatos előterjesztés alakjában a királyhoz vagy egy futár által, vagy nagyobbszerü végzéseknél a rendekből választott küldöttség által felküldetett. A király a végzést kegyelmes királyi válaszával vagy elfogadta, vagy módositotta, vagy visszautasította, kijelölvén egyszersmind a fenforgó nehézségeket is. Ez utóbbi esetekben a tárgy vagy ujra tanácskozás alá vetetett, vagy ha a rendek, és király megegyezni nem tudtak, boldogabb időkre halasztatott. A király által is helybenhagyott végzések az ország birái által ügyviteli irályba öltöztettek, vegyes ülésben felolvastattak, a m. udvari cancellaria megbizottjai, és rendi küldöttség által összeegyeztettek (concertare), s ha minden rendben volt, egyetemes szentesités végett a királynak elejbeterjesztettek, mi megtörténvén a király, egyik cancellariai referens, a főpapok és országzászlósok által aláirva, kir. végzemény alakjában, kir. nagy pecsét alatt a m. udvari cancellariából kiadattak, s a törvényhatóságoknak megküldettek, mellyeknek közgyülésein kihirdettetvén törvényerőre léptek.

A törvényhozás nyelve latin, de az ujabbi időkben egészen magyar volt. Innen a jegyzőkönyvek is vagy naplók, mellyeket elnökileg kinevezett kir. táblai tagok vezettek, 1791-ig latin, 1791 óta magyar és latin, 1832 óta csupán magyar nyelven adattak nyomtatás alá, miután azokat a személynök elnöklete alatt egy kinevezett táblai választmány szigoru vizs-

gálat, és birálat alá vette. A főrendi tábla csak 1840 óta vezetett naplót.

Az ülések nyilvánosok voltak.

Országgyülésen nyilvánitott véleményeért, ha azt vétkes cselekvény nem követte, senki felelősségre, s büntetés vagy fenyités alá nem vonathatott. A követek utasítással levén ellátva, számot csak küldőiknek tartoztak adni, a minthogy hazatértükkor meg is tevék mindenkor az egész gyülés folyamáról jelentésüket. A rendek biztositása végett minden személyes sértést vagy erőszakot nagyobb hatalmaskodás vagy hűtlenség bünébe esés, és büntetés mellett szigoruan tiltottak törvényeink.

A követek fizetéssel s ingyen szállással ellátva voltak, mire felügyelni, a fölovászmesternek volt tiszte, mig a belrendet a főajtónállómester tartotta fen. Az országgyülési költségeket, a kir. családéit a kir városok, és kerületek, koronai s kamarai javak jobbágyai, a főrendekét magok jobbágyaik némi adóztatásával, a követekét megbizóik a házi pézntárból, de az utóbbi időben csupán a magok erszényéből viselték.

A hely meghatározása, miután a mohácsi vész óta a rákosi gyülések megszüntek, úgy látszik a királynak volt fentartva, de mindig az ország határain belöl. Bács, Buda, Hatvan, Tolna, Besztercze, Sopron, de leginkább Pozsony falai között tartattak e korszakban az országgyülések.

Szükség esetében, ha t. i. ellenség véletlenül berontása, vagy háború hirtelen kiütése az egyetemes gyülés rendes megtartását nem engedte, az ország határain belől részleges gyülések, vagy inkább összejövetelek (concursus) is tartathattak, mellyekre csak az ország első méltóságai (nádor, primás, főpapok, zászlósok sat.) s néhány szomszéd megyék, és városok hivattak meg a végett, hogy a védelemre szükséges szabályokról tanácskozzanak, a háború okait megvizsgálják, s ha azokat méltányosoknak lelik, a kellő segélyeket megadják. Más tárgyról határozni nem állt jogukban.

Erdélyben az egy házból álló országgyülést, mig Erdély független volt, a fejedelem és a 3 nemzet összejövetelei, de Bethlen Gábor óta a 3 nemzet képviselői a fejedelmi kormányzóval, ki a fejedelem távollétében elnökölt, a fejedelmi tanács-

csal, itélőmesterekkel, s a magyarok és székelyek földbirtokos nemeseivel együtt (kiknek szava azonban saját nemzetükébe számittatott be) képezték A független fejedelemség megszünte után a leopoldi hitlevél és 1791-diki országgyülés által máskép lön az módosítva. Ez óta a minden évben tartatni rendelt gyülések állottak: egy országos, és a rendek által választott elnökből (ha ez nem volt, a főkormányszék elnökevagy egyik tanácsosából), a kir. kormányszékből, a kir. táblából, a vármegyék, magyar vidékek, székelyszékek főtisztjeiből, kir. hivatalosokból vagy is a fejedelem által a gubernium ajánlatára kinevezettekből, a magyar megyék és vidékek, a székely és szász székek s vidékek 2—2 követéből, s a szabad kir. városok és taksás helyek neve alatt előjövő mezővárosoknak követeiből. Sem főpapi, sem mágnási rend nem szerepelt Erdélyben. Azon kivül, hogy a leopoldi hitlevélben elszámlált főtisztek választásának, honfiusításoknak, a fiscalis jószágok fölötti rendelkezéseknek, számüzetésnek, megbocsátásnak, több perek eldöntésének okvetlenül itt kelle történniök, minden az ország üdvére tartozó ügyek képezték az országgyülések tárgyait. A fejedelem személyesen uem jelenvén meg bennök, a megnyitást, bezárást egy fejedelmi biztos, kinek különben a gyülésbe semmi beavatkozási joga nem volt, teljesítette. Leginkább Kolozsvár volt a gyülések székhelye, de melyen kivül Thordán, Meggyesen, Fehérvárott, Szebenben is tartattak országgyülések.

Horvát- Tót- Dalmatországok rég időtől óta külön tartománygyüléstartási joggal voltak felruházva, mellynek király által megerősített végzései többé semmi kérdés alá nem jöhettek. Tették e gyülést az országok rendei még pedig olly módon, hogy minden nemes, ha megjelent, állandó gyakorlat szerint személyes szavazattal birt. E jog később különösen a túrmezei nemességet illetőleg kétségbe vonatott, s 1845-ben egy udvari rendelettel megszüntettetett, melly rendeletet csak 1848 törölt el. Dalmatország kizáratott s mai nap ki van zárva e gyülésekbeni részvétből. Slavonország 174⅝-ban törvényellenesen Szerem, Posega, Verőcze megyéivel a báni hatóság alá adatott, a mióta e 3 megye is részt vett némileg a gyülésekben, bár a magyar országgyülésen is a többi magyar me-

gyékkel egyenlőn volt képviselve. A báni itélőmesternek, az ország főkapitányának, és 3 magyar országgyülési követnek választása, valamint a helyhatósági ügyek elintézése tartoztak e gyülések körébe.

Az 1848- és 1868-diki törvények tökéletesen megváltoztatták az országgyülések ez állását, mint ezt az 1429, 1430, 1660, 1661, 1662, 1663, 1664 lapokon olvasható 1848: 4, 5, 7, s 1868: 30, 43 czikkei mutatják. Minő lett ezek következtében a főrendek és képviselők házának szervezete? Miképen, és kik által kell történnie népképviselet alapján a követválasztásnak? terjelmesen le irják ama törvények. Itt még csak azon házszabályok emlitendők, mellyeket a ház alakulásáról s tanácskozási rendéről az országgyülés tagjai 48-ban készitettek, s 1868-ban ujra átdolgoztak. Ezek szerint a képviselőház tagjai (jelenleg 439) a kitüzött időben Pesten a legidősb tag elnöklete alatt az országház termeiben megbizó leveleik beadása mellett összegyülvén, sorshuzás utján 9 osztályra osztják magokat, melly osztályok egymás megbizó leveleit (az 1-sö a 2-dikét, a 2-dik a 3-dikét sat) megvizsgálják, kebelükből a kifogástalan választású képviselők közöl egy állandó igazolási bizottságba egy egy tagot választanak, s működésükről a háznak jelentést tesznek. A ház, mihelyt a kifogástalan képviselők száma az általános többséget (439-ből 220-t) megüti, titkos szavazattal 1 elnököt, 2 alelnököt, 6 jegyzőt, és háznagyot választ, magát megalakultnak nyilatkoztatja, s legelső teendőjeül a kifogás alá esett választások megbirálása s a képviselők igazolása végett 7—7 tagból álló 9 biráló bizottságot választ. A biráló bizottságok a gyülésben sorshuzás utján nekik kiosztott igazolási ügyeket tárgyalják, a vádolt képviselők- és vádlóiknak vagy meghatalmazottjaiknak nyilatkozatait meghallgatják, ezek nyomán a választás igazoltatását, vagy megsemmitését, vagy ujabb megvizsgáltatását itéletileg kimondják, a vizsgálat végrehajtására egy vagy több tagot jelölnek ki, s tárgyalási irataikat a háznak bemutatják, melly az igazoltakat képviselőkül elfogadja, a megsemmisitett választás helyett ujat rendel, s a vizsgálatra kijelölt tagokat kiküldi. — A tanácskozási rendet illetőleg, minden a házban előadott indítvány, mellyet tenni minden képviselő úgy, mint

a kormány jogositva van, ha az nem törvény alkotását czélozza, fölvétele ideje meghatároztatván kinyomatik, a tagok közt kiosztatik, a fölvételi idő elérkeztekor az indítványozó által bővebben kifejtetik, s ha tárgyalás alá vétele elhatározva lesz, tárgyaltatik; de ha tárgyalása nem lel támogatást, félrevettetik. Ha pedig az indítványnak czélja az, hogy belőle törvény alkottassék, nem elég a puszta előadás, hanem annak törvényjavaslat alakjában szerkeztve kell a házhoz benyujtatni, melly ha azt tárgyalni kivánja, nyomtatásban a tagok közt szétosztja, s külön tárgyalás végett a fölebb emlitett 9 osztálynak kiadja, Mindegyik osztály, mihelyt a tárgyat elegendően kimerítettnek véli, kebléből előadót választ, s ez által véleményét a 9 előadóból a ház elnöke vagy egyik alelnöke vezetése alatt alakult központi bizottmány elejbe terjeszti. Itt a törvényjavaslat ujabb tárgyalás alá kerül, s az iránta keletkezett többségi vagy egyhangú vélemény szinte egy bizottmányi előadó által a háznak okadatolva előterjesztik, a mikor a kisebbség is, ha akarja, előterjesztheti nézeteit. Ha a háznak úgy tetszik, az osztálygyülési tárgyalás elkerülésével egy külön bizottmányt egyenesen is megbizhat valamelly tárgy előkészitésével, sőt a miniszterek, az elnök, vagy 10 tag kivánatára az egész ház is bizottmányi magánüléssé változhatik át. Mind a központi bizottmány, mind a külön osztályok üléseiben a miniszterek, vagy megbizottjaik felvilágositás végett részt vehetnek, sőt, ha hivatnak, megjelenni tartoznak, a miért az illy ülések idejéről ezek is tudositandók. A központi bizottmány által benyujtott jelentés, miután kinyomatva a ház tagjai közt szétosztatott, a házban felolvastatik, s vagy azonnal tanácskozás alá vetetik, vagy tárgyalására idö határoztatik. Midön az idő elérkezett, s a tanácskozás megkezdetik, a bizottmányi előadót illeti az első szó s utána az indítványozót, sőt mind annak mind emennek a gyülés berekesztése előtt joga van másodszor is szót emelni. A többi tagok, kivéve a minisztereket vagy megbizottjaikat, kik akármikor szót kérhetnek, az egyik jegyzőnél tett följegyeztetés sora szerint szószékről, vagy saját helyeikről a tárgy lényegéhez csak egyszer szólhatnak. Szót kérhetnek bár mikor azok is, kik napirendet indítványozni,

személyes megtámadásra válaszolni, vagy a házi rendre hivatkozni akarnak. Az indítványozó, ha tetszik, indítványát visszahúzhatja; ha azonban ezt más valaki magáévá teszi, a tárgyalás tovább foly. Beszédet irásból olvasni tilos. A szólót beszédében félbeszakasztani nem szabad. Az ügy tárgyalásánál először az indítvány alapelvei vitattatnak meg (általános tárgyalás), azután részletei vagy egyes czikkei (részletes tárgyalás). Ha az egész tárgyalás bevégeztetett, egy nap közbejöttével szavazás történik vagy felállás és ülve maradás által, mi ha kétes, ismételtetik, vagy 20 tag kivánságára névszerinti fölhivás mellett. Tanácskozásra és határozatokra a tagok általános többsége jelenléte és szavazata kivántatik. Határozatai ellen a ház semmiféle ellenmondást nem fogad el. Az elfogadott javaslat 3-szor fölolvastatik, s ez után az egyik jegyző által a főrendekhez átküldetik, kik ha azt elfogadják, országgyülési határozatképen mind két házi elnök és jegyző aláirásával a fejedelemhez felküldetik, s ha ez is szentesiti, mint alkotott törvény az országgyülés mind két házában kihirdettetik. Mind egyik ülésről jegyzökönyv készittetik, melly a következő ülésben felolvastatván hitelesittetik. A házhoz intézett kérvényeket csak az elnök vagy valamelly képviselő, nem pedig egyesek vagy küldöttségek nyujthatják be. Ezek megvizsgálására havonként 15 tagu bizottmány választatik. Más ügyek fölötti véleményezésre is vannak illy bizottmányok alkotva. Az elnök tiszte a csend, és rend fölött örködni, a miért a ház szabályai és méltósága ellen vétőket rendre utasithatja, sőt tőlük a szót is megvonhatja. Az 1867 diki 149-dik számú határozat szerint minden tag mentességgel bir, azért hát mit a házban mond vagy tesz, csak az országgyülés által, mit a házon kivül és nem törvényhozói hivatásának gyakorlatában mond vagy tesz, a bünös tetten érés esetén kivül csak az országgyülés engedelmével vonathatik feleletre s közkereset alá. — A főrendi ház is alkotott magának a képviselőházéhoz hasonló szabályokat: de hol bár melly tárgy eldöntésére csak 50 tag jelenléte, névszerinti szavazás elővételére csak 10 tag kivánalma szükséges. A felsőház nem indítványozhat, s csak a képviselőháztól átküldött javaslatok fölött határoz, és csak ennek körén belöl tehet indítványt. Válaszfeliratot azonban

maga is készithet. A miniszterek vád alá helyezése esetében a képviselőház a vádló, a főrendi ház a birói hatáskörrel vannak felruházva. Nádor vagy koronaőrök választása alkalmával a két ház vagy közös ülést tart, vagy külön határoz, és üzenet utján jő létre a megállapodás.

A törvényhozás e korszakban 94 végzeménynyel gazdagitotta törvénykönyvünket, melly végzeményekből 7 II Ulászló alatt, 7 II Lajos alatt, 20 I Ferdinánd alatt, 7 Maximilián alatt, 15 Rudolf alatt, 4 II Mátyás alatt, 4 II Ferdinánd alatt, 4 III Ferdinánd alatt, 4 I Leopold alatt, 3 III Károl alatt, 3 Mária Therezia alatt, 1 II Lepold alatt, 9 Ferencz alatt, 4 V Ferdinánd alatt, 2 Ferencz József alatt alkottatott. Ezen kívül a Zápolya-pártiaknak, és a külön szakadt Erdélynek, kivált mig a magyar királytól függetlenül állott, igen számos végzései vannak annak törvénykönyvébe beigtatva. Horvát- Tót- Dalmátországok hasonlókép számos municipális rendeletekkel bővitették törvényeik gyüjteményét. A végzeményekhez számithatók a fejedelmek magánrendeletei, oklevelei, békekötései is, mellyek kivált II Ulászló, I Leopold s Mária Therezia által nagy számban bocsáttattak ki, mint ezt a jogállapot előadásánál tett följegyzéseink tanusitják.

4) A **végrehajtó hatalmat** most is egy király tartotta kezében, még pedig mindig jobban jobban teljuralom felé hajló iránynyal. Törvényeinknek a fejedelmi jogokat illetőleg határozatlansága sok vitára adott alkalmat, úgy hogy, mondhatni, a nemzet önfentartási küldelmeit nagy részben a végrehajtó, és törvényhozó hatalom zsurlódásai képezték a lefolyt korszakban.

A királyi szék 1687-ig választás utján töltetett be, mihez a nemzet, bár királyi vére iránti kegyeletből annak egyenes vagy mellékivadékait nem igen mellőzzte, s az ország egy töredéke már 1547-ben magát nem csak Ferdinánd, hanem örökösei uralma- és hatalmának is minden időkre alá vetette, szigorún is ragaszkodott. A török igátóli megszabadittatás után azonban az 1687 : 2, 3-dik czikkeiben az országrendek Habsburgi Leopold fiörököseinek, s ha ezek kihalnának, a Habsburgház spanyol ágának adták át örökölhetőleg a koronát, később pedig, midön mind két ág fiutódai kihaltak, az 1723: 1, 2 czikkekkel

a Habsburg Lothringeni ház nőágára is, t. i. III Károl, I József, s I Leopold mind két nemű ivadékaira első szülöttség rendén kiterjesztették az öröködési jogot, a szabad választásjog csak ez ágak kifogyta után szállván vissza a nemzetre. Ez óta amaz öröködési törvényben (prag. sanctio) meghatározott módon mindig Habsburgok ültek a magyar trónon. Sem törvénytelen, sem fogadott, sem balkézre kötött vagy morganati házasságból származott gyermekek nem birnak öröködési joggal, ha mindjárt azok később házasság, pápa, vagy fejedelem által törvényesittettek volna is. Az uralkodó törvényességének hát most már választás helyett a születés, és vele együtt a koronázás lettek múlhatlan, és egymástól elválaszthatlan kellékei. Mert a trónörökös örökjoga alapján átveheti ugyan az ország kormányzatát, de mind addig, mig koronázása legfölebb az elhunyt király halála után számitandó 6 hó lefolyása alatt meg nem történik, sem kiváltságokat nem osztogathat, sem törvényhozást nem gyakorolhat, sem kir. hatalmának teljes élvezetébe nem léphet. A koronázásnak az ország határain belöl az ország sz. koronájával, s az e czélra egybehivott országgyülésen kell megtartatnia. A koronázási ünnepélynek 3 lényeges része van, t. i. a kir. hitlevél kiadása, maga a koronázás, és az akkor leteendő kir. eskü. A törvényhozás által készitett hitlevelet, melly III Károl óta rendesen 5 pontból (l. 938 lap) szokott állani, a koronázandó fejedelem saját aláirásával és kir. nagy pecséttel ellátva még a koronázás előtt kiadja, mire más nap a koronázás cselekvénye következik. A koronázási szertartásokban úgy, mint azok a nyúgot-europai fejedelmek udvaraiból átvetettek, mai napig kevés változás történt. Csak az öröködés behozatala óta hagyatott ki belölök a népnek az elfogadás iránti szokásos megkérdezése. A többi szertartások jobbára a régi szokás szerint hajtatnak végre. A király t. i. lakából egész udvara s az országgyülés kiséretében ünnepélyes menettel, mellyben az ország 10 zászlója, és ékességei [108]) előtte vitetnek, lovon ülve a kijelölt egyházba ve-

[108]) Az ország ékességei vagy jelvényei a következők: a korona (II Szilveszter pápa és Ducas Mihály görög császár ajándoka — amaz a föle, ez az alja), mellyet a Krisztus, apostolok, s több szentek képein kivül 53 zafir, 50 rubin, 27 smaragd, 338 drágagyöngy, s 9 aranyláncz ékesit; — a kir. palást egy

zettetik, itt a primás, és főpapság által fogadtatván az oltárhoz kisértetik, az igazság, és közbéke fentartására megesküdvén (egyházi eskü), szentelt olajjal (oleum catechumenorum) fölkenetik, s miután Sz. István palástját és saruját ráadták, Sz. István kardját baloldalára kötötték, a kir. pálczát jobb, az aranyalmát jobb kezébe adták, s a koronát a primás a nádor vagy nevezett helyettese segélyével fejére tette, kir. székbe ültettetik, s a primás által tartott mise s istendicsérünk alatt a nép éljenkiáltásai s ágyúdurrogás között megáldozik. Az istentisztelet végeztével egész királyi diszében 3 szinü posztóval bevont padozaton az egész fényes kisérettel s a kincstárnok vagy pénzügyér által szórt emlékpénzek özönében gyalog egy más egyházba vonul, honnan miután nehány arany sarkantyús vitézt felavatott, a lóra ült főpapok, főurak, idegenek, banderiumok kiséretében egy a szabad ég alatt felállitott s szinte 3 szinü kelmével bevont emelvény felé lovagol, mellyre felhágván a primás által felolvasott végzeményi esküt leteszi, innen az e végre készitett királydombra vágtat fel, ott a világ 4 sarka felé 4 keresztvágást tesz, s ezt bevégezvén mindenütt az előbbi diszkisérettel palotájába visszavezettetik. Az ünnepélyt egy királyi ebéd rekeszti be, mellyet ő koronásan asztalhoz ülve a meghivott nádorral vagy helyettesével, primással, s kalocsai érsekkel együtt palotájában vesz magához. A koronázás előtt, alatt, és után még a középkorból fentartott mulatságok (ökörsütés, boreresztés sat), világitások, tisztelgések, lődözések, örömnyilatkozatok, mellyekhez még a nemzet által adatni szokott koronázási ajándék (ma már 50,000 darab arany) járul, nem maradhatnak el természetesen az illy ünnepélytől. A koronázás helyét, miután Sz. Fehérvár

---

aranynyal himzett kékselyem köpeny, mellyet próféták, apostolok, vértanuk képei és számos felirások diszitnek; — a kir. pálcza egy aranyba foglalt üveggombú buzogány; — az arany alma, mellyen drágaköveken kivül egy kis kereszt s az Anjou házbóli királyok czimere látható; — a kard, saru, harisnya, mellyek mind Sz. Istvánéinak mondatnak. A kereszt, melly Sz. Istvánnak Rómából küldetett, valamint annak lándzsája, és zászlója is elvesztek. A kettős kereszt, melly az ország czimerébe alkalmaztatik, későbbi eredetü. A koronát a nádor, a kir pálczát az országbiró, az aranyalmát a horvát bán, a kardot a főpohárnok, a kis keresztet a tárnok, a többi ruhát a két koronaőr szokta vinni a koronázandó király előtt.

a törökök kezébe került, a fejedelmek majd Sopronba, majd Budára, majd leginkább Pozsonyba tüzték ki, mig nem az 1848: 4 állandón Pestet rendelte az országgyülések, és igy a koronázás székhelyéül. A török uralom alatt Pozsonyban tartattak a korona s a többi jelvények is; de 1791: 6-nál fogva egy koronaőrség által a két koronaör felügyelete alatt folyvást Budán őriztetnek egy ládában, honnan csak a koronázás előtti napokban szoktak kivetetni s közszemlére kitetetni.

Erdélyben, mivel ezt az 1791:6 szerint is mint a magyar koronához tartozót öröklik a magyar királyok, nem volt szokásban a koronázás. Itt a fejedelem csak beigtattatott, a mikor ő vagy megbizott helyettese a leopoldi hitlevelet uj alakban kiadni, s a törvények megtartása- és megtartatására esküt letenni köteleztetett, csak ezután levén helye a nép részéről a hódolati eskünek, mellyet a rendek az országgyülés előtt, vagy, kik jelen nem voltak, székhelyük gyülésében teljesiteni tartoztak. Az Erdélyben is létezett udvari méltóságosok (udvarmester, kamarás, lovászmester, vadászmester, asztalnok sat) épen e beigtatás- és hódolatkor tették hivatalos szolgálatukat a fejedelemnek, sőt kir. biztosának is, ha az főherczeg volt. Mig Erdély különállott, s a fejedelem-választás az 1744: 2-vel el nem töröltetett, már a választás és beigtatás előtt mindegyik választottnak külön föltételek (lásd 691 és 864-dik lapokat) irattak elejbe, mellyeket hatásköre-nek szabályzóiul elfogadni kelle.

Horvátországban hasonlókép, bár Kálmán s nehány utódjai magokat a pápától kölcsönzött horvát koronával Iadrában külön megkoronáztatták, ki ment szokásból a koronázás. A 3 ország Magyarországgal együtt választott, koronázott, s koronáz mai napig királyokat.

A fejedelem czime: fölséges. Az apostoli melléknevet, mit királyaink sokáig nem használtak, XIII Kelemen pápa 1758-ban Mária Theréziának ismét megerősítette. Különben az egész czim minden Magyarországhoz tartozó és tartozott mellékországok czimei fölemlitésével szokott fogalmaztatni, s legrövidebben az 1867-i egyezkedés szerint ekképen: Ausztria császárja, és Magyarország apostoli királya. Miota egy a magyar király az osztrák fejedelemmel, e viszonyhoz vannak

idomítva a kir. czimerek, és pecsétek is. Innen az Ausztriát és Magyarországot közösen illető ügyek jelezésénél, minők például a kereskedelmi hajók, külkövetek czimerei sat. az osztrák jelvényekkel a magyar korona alatti országok czimerei és szinei egyesítve használtatnak; különben magának Magyarországnak czimere. Áll ez több változatok után ma már egy koronával tetézett s két felé vágott paizsból, melly jobb felén 4 vörös, és 4 ezüst szinű vonalt, bal felén vörös mezőn egy hármas zöld halomra illesztett koronán álló kettős ezüst keresztet mutat. A 4 ezüst vonal Dunát, Tiszát, Drávát, Szávát, a hármas halom Tátra, Fátra, és Mátra hegyeket, a kettős kereszt a magyar királyság pátriárchai jellegét ábrázolja. A zöld, fehér, piros nemzeti szinek e czimer uralkodó szineiből vetettek [100]). — Az 5 féle pecsét közől az arany vagy nagy pecsét (minden örökös országok czimerei) a kiválólag ünnepélyes okleveleknél, végzeményeknél, — a kettős diplomáknál, kiváltságleveleknél, — a titkos kir. rendeletek- és parancsoknál rendesen eddig a m. cancellaria által, — a bírói jogügyeknél a kir. főbb törvényszékek által, — a gyürüs vagy kézi a fejedelem magánügyeinél használtatnak.

A fejedelmek I. Ferdinánd óta lakásukat állandón Bécsben tartották, az erdélyiek Gy. Fehérvárott. A nemzetnek és több törvényeinek azon kivánalma, hogy királya az

---

[100]) A többi országok czimerei: a) Dalmátországé 3 koronás leopárdfő kék mezőben; — b) Horvátországé 20 ezüst és vörös szinű koczkákra osztott paizs, mellyet fölülről kir. korona ékesít; — c) Slavonországé egy két folyótól 3 mezőre hasitott paizs, melynek felsője egy tündöklő csillaggal, és alsója kék, a középső pedig vörös egy szaladó nyesttel; — d) Ráma- vagy Bosznyákországé a balszél közepéből kinyuló ezüst kar, melly ezüst kardot tart arany- vagy vörös bársonyszinű mezőn; — e) Szerbországé vörös mezőn egy vadkanfő, melly szájnyilásában nyilat tart; — f) Bolgárországé vörös paizson egymás fölött 3 agár, s kék mezőn fekvő 3 ezüst patkó; — g) Kun- vagy Moldva-Oláhországé kék mezőn álló koronás fekete oroszlán kinyujtott vörös nyelvvel, a felső bal szöglethen csillaggal, s az alsó jobbszöglethen balra fordult holdszarvval; — h) Galliciáé vörös vonallal két felé vágott kék paizs felül fekete csókával, alól 3 hegyes aranykoronával; — i) Lodoméria hasonlókép kék paizs rajta fekvő fehér, és vörös koczkás keresztgerendával; — k) Erdélyé vörös gerendával két felé vágott paizs, mellynek felső kék mezején egy fekete sas arany nappal, és jobbra fordult ezüst holdszarvval, alsó arany mezején pedig 7 vörös vár vagy torony látható. E czimerekkel vannak ellátva a fejedelem előtt vitetni szokott zászlók is.

országban lakjék, vagy legalább hosszasb ideig a magyarok közt tartózkodjék, csak a legutóbbi években ment teljesülésben. A Habsburgok óta a magyar király udvara is egyesülve lőn a német, vagy később osztrák császároknak udvarával, hol azonban a magyar kir. udvarszemélyzethez és udvar fényéhez tartozó országzászlósok, udvari cancellaria, Sz. István vitézrend lovagjai [110]), a kir. nemes testőrsereg [111]), a királyi udvarnokok (Aulae regiae familiares, die Truchsessen) [112]) s több kir. udvari tanácsosok, kamarások sat. mindig meg voltak különböztetve. A Sz. Istvánrend előjogai emlékeztetnek némileg a régi sárkányrendre, mellyet Zsigmond alapitott.

Hogy a királynak és minden trónöröklőnek a római cath. kell vallania, a H. K. II R. 3 cz. és az 1723: 2 §-a ismét világosan kimondák.

A király személyének szent és sérthetlen voltát az 1848: 3 eddigi törvényeinknél még tüzetesben magában foglaja.

A királyhoz méltóságra nézve legközelebb áll a **k i r á l y n é**, ki ennélfogva férje czime-, rangja-, sérthetlenségében részesül, saját udvari személyzettel (cancellárja, zászlósai, főudvarmesternéje, palotahölgyei) bir, sőt régi szokás szerint egy házi koronával cancellárja a veszprémi püspök által megkoronáztatik (a primás az ország koronáját csak jobb vállára tevén), és az orszagtól koronázási ajándokot kap. Jegybére és özvegyi tartása házassági kötés által határoztatik meg, különben maga és udvara tartásáról a király gondoskodik. Hogy a ki-

---

[110]) E rendet Mária Therézia alapitotta 1764-ben 100 taggal, kikből 20 nagy, 30 közép, 50 kis keresztes. Nagy mestere mindig a király, cancellárja a m. udvari főkorlátnok, főpapja a primás, a rend ünnepe Sz. István napja, a rend czimere egy pátriarchai kettős kereszt hármos koronás zöld halmon vörös mezőben M. T. betükkel és „publicum meritorum praemium" felirással.

[111]) A magyar testőrsereget csupán nemes ifjakból szinte M. Therezia alapitotta 1760-ban eredetileg 120 taggal, de melly szám később alig 72-re süllyedt, 1848-ban pedig az egész őrsereg megszünt. Ujra felállitása — természetesen az uj viszonyokhoz alkalmazva — királyi szóval meg van igérve.

[112]) Az aranysarkantyús vitézeket M. Therézia ujitotta meg 1773-ban. Hihetőleg maradványai ezek a régi Sz. Györgyrendnek, mellynek szabályai korunkig fenmaradtak. (Lásd Acta Musaei Nat. Hung.). Rendesen a király koronázásakor szokta ezeket vitézekké felütni: de a koronázáson kivüli adományozásnak is vannak példái.

rálynénak, mint más europai udvaroknál, nyilt ajtóknál és tanuk jelenlétében kellet szülniök, van ugyan rá példa, de törvény nem rendeli. A nőkirályok megkoronáztatása a férfiakéhoz hasonló szertartásokkal megy végbe. Az illy királyok különben férjeiket, valamint az apák is fiaikat vagy rokonaikat kormánytársúl szokták fölvenni, mi több izben ugyan a rendek befolyása nélkül történt, de 1741 óta ez csak az országgyülés egyezte folytán határoztatott történhetőnek.

A kir. család tagjai közöl a pr. sanctio óta az elsőszülött mindig a koronaörökös, ki néha még atyja éltében megszokott koronáztatni a nélkül azonban, hogy bár az így megkoronázott örökös, ha trónra nem jutott is, az ország törvényes királyai sorába számittatott, a rendek egyezte nélkül az ország kormányzatába részt vehetett volna (1830: 2). A trónörökös nagykorusági éve törvényeinkben nincs világosan meghatározva, mi némellyeket azon hibás föltevésre vezetett, hogy a kormányzásnál kezdődik a nagykoruság, és fölségjogok gyakorlatára jogosultság. Osztrák házi törvény szerint 16—18-dik évre van határozva a nagykoruság éve, s rendesen e szokott megtartatni fejedelmeinknél is. A kiskoru, tehetlen, vagy távollevő királynak az 1485: 2, 10 czikkek határozata szerint gyámja s helyettese a nádor, melly jog megtámadtatott ugyan s már II Ulászlónak fia Lajos mellé 9 gyámot rendelő intézkedése által megingattatott, de mellyet későbbi törvényeink (1608: 4 k. u. — 1681: 1, — 1715: 5, 33, — 1723: 4, — 1741: 20, — 1791: 5 sat) ujra megerősitettek, s így az osztrák államférfiak azon nézetét, mi szerint Magyarországban is mint Ausztriában a gyámságot az uralkodó legidősb rokonának kell viselni, világosan megczáfolták. Hatályon kivül tették e tövények a néha király nem létében, vagy kiskorusága alatt alkalmaztatni szokott kormányzóságot is (jogait lásd 269 lapon) úgy hogy annak Hunnyadi János, Szilágyi Mihály után többé nyoma nincsen azon egy törvényczikken kivül, melly Mária Therézia férje- és kormánytársának Ferencz Istvánnak a gyámságot és kormányzóságot is átadja az esetben, ha ne tán a leendő koronaörökös kiskoruságában jutna trónra. Annál több nyomát látjuk kivált a Habsburgok uralma óta a kir. helytartók alkalmazásának, még a pedig nem csak a nádorsággal

összekötve, mint 1485 : 10 rendeli, hanem a királynak az országból távolléte esetére, és épen a be nem töltött nádori hivatal helyett. Törvényeink erről csak annyit mondanak, hogy a helytartók nincsenek több joggal felruházva, mint mennyit a király átenged nekik, a miért egészen a király önkényes meghatalmazásától függenek, s ha nem egyuttal nádorok, ezek országos teendői elvégzésére *nádorhelyettesek* szoktak tetetni. — A dynastia többi tagjai iránt semmi rendelkezés nincs törvényeinkben. Azoknak czimét, tartását, ellátását, kiházasitását, adományoztatását a fejedelem, vagy a ház családi törvénye határozza meg. Mária Therézia 1755-diki rendelete minden Habsburg-főherczeget és főherczegnöt királyi fönség, és fönséges czimmel ruházott fel, mi azóta szokásos czimezés.

A trónlemondás az 1867 : 3 szerint csak Magyarország külön értesitetése mellett s alkotmányos hozzájárultával következhetik be.

A *fejedelmi* vagy *fölségjogokat* e korszakbani királyaink, kivált mióta a választás- és ellenállásjog eltöröltetvén a választási föltételek, minőket II Ulászlómegválasztásánál láthatunk, megszüntek, mindig kizárólagosbakká, vagy is önkényüktől függőbbekké törekedtek tenni, mig nem az 1791 : 12 kijelenté, hogy a fejedelem a végrehajtó hatalmat csak is a törvények értelmében gyakorolhatja; az 1848 : 3 pedig világosan meghatározá, hogy a fejedelem bármelly rendeletei, parancsolatai, határozatai csak úgy érvényesek, ha azok a Budapesten székelő felelős magyar miniszterium egyik tagja által is aláiratnak. Korlátlanul gyakorlandó fölségjogokat hát nem ismer alkotmányunk. E jogok szokás, gyakorlat, és törvényeink által kijelölve a következőkben határzódtak, s ma is jobbára határzódnak:

a) A király mint a *törvényhozó hatalom* részese a törvényhozó testet előbb 3, most minden évben Pestre, s az uj delegatiokat Pestre, vagy Bécsbe, vagy máshova összehivja, — a főrendi házhoz elnököt s másodelnökötnevez, — az országgyülést elnapolja, s berekeszti, sőt a 3 év eltelte előtt is eloszlathatja, s uj képviselőválasztást rendelhet, de 3 hó mulva, és ha a számadások s kölségvetés tárgyalása előtt oszlatja el, még azon év folytán, uj ország gyülést összehivni

tartozik, — kezdeményezhet, vagy is kormánya által előterjesztvényeket, törvényjavaslatokat nyujthat be, — az országgyülés vagy delegátiok végzéseit törvényekké szentesítheti, vagy absolut vetojával, mit az 1791-diki országgyülés indítványa sem tudott csupán 3-dik fölterjesztésig halasztó vetóvá tenni, visszautasíthatja, — az Ausztriával közös költségek arányát, ha az országos küldöttségek megegyezni nem tudnának, meghatározza, — az alkotott törvényeket kihirdetteti, és foganatositásukra rendeleteket ad sat.

b) mint a kormányzó és végrehajtó hatalom részese bir joggal

«) Egyházi ügyekben: 1) a római és egyesült görög egyházban legfőbb kegyuri jogánál fogva érsekségeket, püspökségeket, apátságokat, prépostságokat, s 1802 óta kanonokságokat képes és érdemesült honfiaknak (de némelly eseteket kivéve egynek csak egyet 1498: 56) dij nélkül adományozni, még pedig nem csak a római udvarnak előterjesztéssel (praesentatio vagy postulatio), hanem teljes és független joggal, úgy hogy az apostoli széknek csak a püspökök megerősitése tartatik fen; — érsekségeket, püspökségeket ujonnan állitani, régieket eltörölni, vagy áthelyezni; — a megürült egyházi javadalmakból betöltésökig a jövödelmet húzni, a végrendelet nélkül elholt papok vagyonát örökölni, s a véghagyományt tett papok hagyatékának is egy harmadát a kincstár számára fentartani — a főpapok kötelességei teljesitésére, a holt kezekre nézve hozottt szerzéstiltó törvények épen tartására, az egyázak, és javak el nem pusztulására, el nem idegenitésére, adósságokkal nem terhelésére zár alá vétel használhatásával is felügyelni; — az ünnepnapokat az egyházi felsőbbség meghallgatása mellett leszállitani; — a királyi tetszvényjogot (ius placeti regii) a római széknek bár melly rendelete érvényessége s kihirdetése iránt, a püspököknek a római udvarral való közlekedése és esküi iránt, s a szerzeteseknek külföldi főnökeiktőli függése iránt gyakorolni annyira, hogy minden e jog ellen vétő egyháziakat fölségsértési büntetéssel illethet (1715: 24, — 1723: 70, — 1729: 21, — 1765: 13); — szerzetes rendeket állitani vagy javaikat más kegyes czélú intézetekre fordítván eltörölni; uj rendek behozása azonban, ha kivált azok

birtokjoggal, s országgyülési szóval s üléssel ruháztatnának fel, valamint uj hitfelekezeteknek bevétele is egyedül csak a törvényhozás egyeztével történhetik (1608: 8 sat); tanintézeteket, növeldéket állitani, adományozni, igazgatni (1715: 74, — 1723: 70, 1729: 17, 21, — 1741: 43, — 1791: 15, 23, 67); — a vallásfelekezetek közt támadható zsurlódasokat békésen kiegyenliteni sat. — 2) a nem egyesült görög vagy keleti egyházban a választott püspököket, metropolitákat megerősiteni, s az 1791: 23 czikkben fentartott jogokat gyakorolni. — 3) a prot. egyházban az 1791: 26 czikk értelmében az egyházak és iskolák fölött közegei által a főfelügyeletet gyakorolni sat. — 4) a mózes vallású egyházban, melly 1868-ig csak türtnek tekintetett, legfőbb véd- és felügyeleti hatalmát saját tetszése szerint gyakorolni sat.

β) Polgári ügyekben: 1) a kiváltságokat illetőleg a király jól érdemesülteknek kitüntetéseket osztogat, minémüek a nemesség birtokkal vagy a nélkül, herczegi, grófi, bárói méltóságok, czimek, rendek, rendjelek, diszékek, czimerek, névelőjegyek, névváltoztatások, szabadalmak, engedélyek sat; de mindezeket érvényesen csak akkor, midőn már törvényesen megkoronáztatott, csak e záradékkal „salvo iure alieno", sőt a honositásokat, s testületeknek adandó kiváltságokat csak a törvényhozás egyeztével. A külföldtől egyesek részére küldött czimek, diszjelek, vagy más kitüntetések is csak az ő egyezésével fogadtathatnak el. — 2) A kormányzatot illetőleg a királynak joga volt régebben s joga van mai nap kinevezni nem csak az udvari, hanem az országos kormányzat élén álló legfőbb közegeket is (1741: 15, 24, 42, — 1751: 6, — 1791: 17, 18, 58, — 1840: 15 sat). Innen régebben a nádoron s koronaörökon kivül az országzászlósai, a magyar udvari cancellaria, a helytartó tanács, a kir. curia, a kir. kamara sat. főbb tagjai, s a korona tanácsosai, a kormányzat uj idomitásánál fogva a miniszterelnök, ennek előterjesztésére a többi miniszterek, a miniszterium főbb hivatalnokai, a horvát bán, a szász ispán, a megyék, székek, vidékek főispánjai, főkirálybirái, főkapitányai, a kir. curia, kir táblák, kir törvényszékek birái sat. mind az ő kinevezésétől függenek. — 3) A igazságszolgáltatást illetőleg: a király annak

kútfeje és legfőbb szerzője levén (supremus iudex, et iustitiarius regni) a legfőbb törvényszékek az ő nevében mondanak itéletet, a birói parancsok kiadása, a rögtönbiróság, a bíróküldés jogát közegei által ő gyakorolja, az összes jogszolgáltatásnak törvénynyel megszabott rendje fölött őrködik, a magán- és büntetőjog körében a köztörvények alól minden olly kivételeket ő engedményez, mellyek a legfőbb kegyelmi jogon alapulnak, a millyenek a kor-engedélyek, hitbizományok, házasságon kivüli gyermekektörvényesitése, örökbefogadások, a gyanú alatt állóknak salvus conductus- adás, a halálra itélt fegyenczeknek megkegyelmezés vagy büntetés enyhitése, a bünfenyitő itélet jogi következményeinek elengedése: de az elmarasztalt miniszternek csak általános közbocsánat esetében kegyelmezhet meg, s a bíróságok törvényes itéletei végrehajtását parancsai által nem akadályozhatja (1791: 12, 43, 56, — 1827. 14, 30, — 1830: 6, — 1836. 10, 13, 15, 20, 45, — 11 — 15 — 25 — 1848: 3 sat). — 4) A legfőbb felügyeletet illetőleg fejedelmeink e jogot, még pedig sokszor egészen kizárólagos hatalommal, sőt a személyes kiváltságok sórelmével gyakorolták; de 48-diki törvényeink minden e jogból folyható rendeletekért is a miniszteriumot tevén felelőssé, korlátot szabtak a felügyeleti fölségjognak. Főbb vonásait emlitve a király e jognál fogva a közigazgatás terén minden hatóságok működéseiről számot, termés, ipar, kereskedés, büntettek sat. állapotáról tudósitásokat kérhet, társulatok, egyletek, testületek, intézetek fölött őrködhetik, sőt azokat, ha veszélyesek volnának, eltörölheti (1715: 79, — 1723: 74), a közrendészetet gyakorolhatja, mellynél fogva gondoskodása kiterjed a rend, csend, biztonság fentartására, az egészség, erkölcsiség, népesedés, gyarmatositás, inségek ügyeire, közhelyekre, lelenczkór- árva- szegényházakra, közjólét előmozditására, mindenféle közlekedési eszközökre sat. — 5) Az államháztartást vagy financziát illetőleg a király a magszakadás, hűtlenség vagy végrendelet nélküli halálozások esetében fiscusra szállt javak jövödelmeit élvezi, az államjavak birtokára, igazgatására, jövedelmeik szedésére joggal bir, de azokat el nem idegenitheti, a nagyobb királyi jogoknak vagy haszonvételeknek, minemüek a harminczad, só, bányák, *pósta, ujabban a távirda,*

dohány, bélyegilletékek, jövedelmeiről közczélokra hasonlóképen rendelkezhetik, azokat igazgatja, gazdászatilag szabályozhatja, sőt voltak idők, midőn mind ezeket egyedül és egészen a király tetszésétől, kegyelmétől, jóakaratától függőknek vitatták; de sem azon számosrégibb törvények (1609: 54, — 1741: 32, 40, — 1791: 20, 22, — 1723: 108 sat) melyekben az országrendek e jogoknak soha el nem idegeníthetése —, vagy zálogositásáról, a 30-ad- vagy vámok helye, száma, s hivatalairól, a sóár emeléséről, a bányaszabályozásról, a posták ügyéről határoztak, sem az ujabb intézkedések (1848 és 1868), mellyek mind e haszonvételeket az állam bevételeül és az állampénztárba folyni rendelik, nem engednek a kezelésen és kitüzött czélokra forditáson túl más jogot a királynak. A pénzverés és forgalomba bocsátás szinte a fejedelem joga (1867: 12); de ennek szabályozásába is részt vett, s részt vesz a törvényhozás (1618: 19, — 1622: 77, — 1868: 7 sat). A pénzjegyek s papirpénz iránt törvényeinkben semmi külön intézkedések nem foglaltatnak, az 1867: 12, 15 csak annyiban fogadván el a fejedelemnek e tekintetbeni intézkedésjogát, a mennyiben a törvényhozás az ő engedélyével kibocsátott államjegyekből 312 millió forintért jót állott; de jövőre minden ebbeli rendelkezést fentartott magának. A kisebb jelentőségü kincstári jövödelmeknek, minémüek az egyházi segélyek, a kir. városi taxák, a XVI szepesi város külön bére, a kiváltságokért járó díjak, a zsidók türelmi adója sat. korlátlan élvezője volt a király: de mellyek ma már mind a miniszteriumok költségvetéseibe vetetvén föl, törvényhozási rendelkezés alá tartoznak.

γ) Hadi ügyekben a fegyverjog a királyt mint minden hadak főparancsnokát illeti. E jogot fejedelmeink eleitől fogva gyakorolták (1613: 5, — 1618: 50, 55, — 1715: 8, — 1729: 6 sat): de mivel a haderő e korszakban már három féle, t. i. fölkelési, állandó, és határőri katonaságra oszolt szét, különbözőképen. A fölkelést, melynek szinte a király volt legfőbb vezére, valahányszor szükség volt rá, összehivhatta, az egyetemes fölkeléseket ugyan az országgyülés határozatánál fogva, a részlegeseket és banderiumokat pedig országgyülésen kivül is: de az ország határain kivül csak a rendek

egyeztével és saját költségén vezethette azokat. A fölkelés szabályozása, szervezése, javitása az országgyülés joga volt: a király (néha a nádor) azokat csak végrehajtotta. Az állandó hadseregnél joggal birt a király a magyar ezredek létszámát a törvényengedte ujonczozás- fogadás- vagy toborzással folyvást fentartani, azokat zsolddal, s egyéb szükségletekkel ellátni, tőlük a király és haza iránt hűségesküt venni, a felsőbb tiszteket közvetlenül, az alsóbbakat közvetve kinevezni, várakat, erődöket, szertárokat, fegyver- lőporgyárakat, kórházakat sat. épittetni, a katonaság szervezéséről, begyakorlásáról, mindig ütközésre alkalmas állapotban tartásáról, ruházásáról, élelmezéséről, elhelyezéséről, szemléiről, fegyelmezéséről, jutalmazásáról gondoskodni, a sérülteknek, elaggottaknak segélyt nyujtani, szóval a katonai s hadügyek igazgatásáról egész kiterjedésében intézkedni (1649: 3, 84, 85, — 1681: 8, 43, 62, 73, — 1723: 9, 11, 21, — 1741: 24, 42, 63, — 1792: 9, — 1830: 7, — 1840: 2 sat). A határőri ezredeknél ezen kivül a király azon jogából, mellyet az ország határai megvédése szempontjából nehány törvényeink neki engedtek, idő jártával olly kizárólagos jogot alkotott, melly azokat nem csak katonai, hanem közigazgatási és jogügyekben is fejedelmi önkény és hatóság alá helyezte, s mai napig a rendek számos felszólalásai daczára az alatt tartja. — Az 1867: 12 és 1868: 40, 41, 42 az egész haderőt 3 részre, t. i. állandó hadseregre, honvédségre, és népfölkelésre osztva, ujra szervezvén, mind azt, mi az egész hadseregnek, és igy a magyar hadseregnek is mint az összes hadsereg kiegészitő részének egységes vezérletére, vezényletére és beszervezetére vonatkozik, a fejedelem által elintézendőnek ismerik el, és igy azon jogait, mellyeknél fogva az állam összes hadereje az ő rendelkezése alatt áll, a tartalék beszólitása, a honvédség mozgósitása, s ha az országgyülés együtt nincs, ennek utólagos jóváhagyása mellett az országon kivül is alkalmazása, a népfölkelés elrendelése az ő parancsára, a hadsereg és honvédség tisztjei kinevezése az ő intézkedésére történnek, az összes haderő az ő iránti hűségre esketik föl, az ő jelvényeit viseli, s az ő általa alkotott katonai törvényeknek van alá vetve sat. továbbra is érvényben hagyták.

d) K ü l ü g y e k b e n a fejedelem az államot külállamok

irányában minden azokhoz való viszonyokban képviseli, követeket, ügynököket küld, utasít, és felhatalmaz, más államoktól követeket fogad el, szövetségeket köt, más államok ügyeibe beleszóll, sőt ha szükség van rá háborút kezd, és békét köt. E jogok gyakorlata soha sem volt egészen korlátlan. A háború kezdésre nézve az 1608: 2 k. e., — 1613: 5, — 1618: 2, — 1622: 2, — 1659: 1 azt rendelték, hogy a király Magyarország és kapcsolt részeiben a rendek egyezte nélkül sem háborút ne indítson, sem idegen katonát be ne hozzon, mi föltételül II Ferdinánd, III Ferdinánd, és I Leopold hitleveleibe is beigtattatott. Az 1622: 2, — 1659: 1, — 1681: 4, — 1715: 41 sat a királyt kötelezték, hogy békét vagy egyezkedést a törökökkel a magyarok tanácsa nélkül ne kössön, minden ügyet magyarok tanácsával intézzen, az elintézetteket a honfiakkal közölje, s a béke pontjait a megyékben is kihirdettesse. Más törvényczikkek szövetségeket vagy szerződéseket alkotni csak a magyar rendek közvetlen részvétével engedték meg, a megkötötteket pedig a következő országgyülés által helybenhagyatni és beczikkelyeztetni rendelték. Külkövetekkeli alkudozásokra, követségekre különösen a portánál, magyaroknak kelle alkalmaztatniok, s a király, vagy országgyülés utasitásaival elláttatniok, mint ezt a többek közt az 1647: 74, — 1649: 7, — 1655: 17, 50, — 1681: 4, — 1715: 41, — 1723: 104, — 1741: 11, — 1791: 17 határozták. Mind e megszoritások azonban, mivel jobbára csak egyes esetekről, s a külügy egészét tekintve határozatlanul szóllottak, gyakorlatilag haszontalan formaságokká törpültek. III Károl és utódai már nem hagyták azokat hitlevelükbe beletetetni, s a magyaroknak, hogy régi befolyásukat némileg visszaszerezzék, ujabb törvényekkel kelle biztosítani külügyi befolyásukat. Ezért az 1741: 11, és 1791: 17-ben azt rendelték, hogy minden országos ügyek az országon mind kivül, mind belől magyarok által s a külügyek magyarok befolyásával is tárgyaltassanak, a fejedelemmel pedig megigértették, hogy udvarában azon ügyekben, mellyek a neki engedett legfőbb hatalomtól függenek, magyar tanácsosai működésével, és tanácsával éljen, sőt hogy midön fontosb ügyek fordulnak elő, a primást, a nádort, a bánt, s a főrendüek többjeit tanácsába meghivja s a magyar nemzetet

az államminiszteriumhoz is alkalmazza. Mind e mellett csak nem korlátlan volt a fejedelemnek, csak nem semmi az országrendeknek a külügyekbei befolyása, úgy hogy a nemzetnek a háborúra és békére csak az ujonczok és adók megszavazásával lehetett némileg hatást gyakorolnia. Az 1848: 3, és 1867: 12 pontosabban határoztak végre a külügyek kezelése iránt. Amaz a magyar hadseregnek az ország határain kivül alkalmazását a fejedelemnek tartja ugyan fenn, de a személye körü levő felelős miniszter ellenjegyzése mellett, s ezt egyuttal mind azon viszonyokba, mellyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, tehát a századok óta közösen tárgyalt külügyekbe is befolyni rendeli. Emez a külügyeket az összes országok szinte közös ügyeinek tekintvén a birodalom diplomaticai és kereskedelmi képviseltetését, és nemzetközi szerződéseket mind két fél miniszteriumávali egyetértésben és beleegyezése mellett egy közös külügyér által kezeltetni határozza. Mind ez intézkedés hát, mellynél fogva a közös kormány mindenféle külviszonyokról közvetlen a delegatioknak, közvetve az országgyüléseknek felelni tartozik, mind a hadviseléshez szükséges eszközöknek egyedül a törvényhozás által történhető megajánlása, mind a béke föltételeinek régibb szokás szerint is, ha kivált teherrovást vagy területváltozást foglalnak magokban, a törvényhozó test jóváhagyása alá tartozása szükebb határt szabtak, s a nemzetteli megosztását igénylik a fejedelem küljogainak.

A fejedelem és udvara fentartására forditandó jövödelmek, mellyekkel a szokásban levő ország-jövödelmek is egybe voltak kötve, sok változatokon mentek e korszakban keresztül. I Ferdinánd ugyan már 1531-ben megkülönböztette a király szabad rendelkezésére álló jövödelmeket a korona elidegenithetlen jövödelmeitől, — a fiscusiakat, a koronaiaktól, — a kir. kincstárt az országkincstártól s amazok kezelésére Posonyban egy magyar udvari kamarát (1536: 29) állitott: de emezek is a király fentartott jogánál fogva felügyelet végett szinte e kamara intézkedése alá levén utasitva, söt a közadó beszedése is részben e kamara hivatalnokaira bizva, minden jövödelmek jobbára fejedelmi jövödelmekül tekintettek. E határzatlan joga a királynak és kamarának, mellynél

fogva egy részről a királyok minden jövödelmekröli rendelkezést magoknak igényeltek s a magyar kamarát a bécsi kamarától egészen függővé tették, más részről az országrendek a jövödelmek fölötti intézkedésekbe mindenütt lényeges, és független befolyást követeltek, volt ismét egyik oka az országgyüléseken korunkig fölmerült zsurlódásoknak. A jövödelmek kútforrásaul szolgáltak a fejedelmi vagyonok, a királyi jogok vagy haszonvételek, és az adó. 1) A fejedelmi vagyonok vagy egyenesen a korona fénye fentartására rendelt koronajószágok, várak, uradalmak (dominium, domaine), vagy valami jogczimből (magszakadás, hütlenség, fölségsértés) a kir. kincstárra vegy fiscusra szállt fiscusi javak voltak. Amazok soha el nem idegenittethettek: emezek más jól érdemesült honfiaknak minden díj nélkül eladományozandók voltak, s jövödelmüket csak addig húzta a fejedelem, mig el nem ajándékoztattak. Ide tartoztak a megürült egyházi javadalmakból betöltésükig, valamint a végrendelet nélkül elhalt papok utáni öröklésből huzható jövödelmek is. Ezeknél idő jártával sokkal jövödelmesebbek voltak 2) a szinte elidegenithetlen (1514: 12, — 1608: 22 k. e. sat) királyi jogok vagy haszonvételek. Ide tartoztak a) a bányajog vagy is az arany, ezüst, ólom, higany, réz bányászatának kizárólagos joga, melly annyira sajáta volt a fejedelmeknek, hogy magán birtokosoktól az illy ásványokat tartalmazó földeket más birtokokkal kicserélhették, vagy a bányaművelést magánosoknak megengedhették ugyan; de tölök bányabért (urbura) szedhettek, s a bányavárosoknak is csak kiváltságképen adhattak jogot a bányászatra. Ez alapra volt fektetve Maximiliannak 1573-i rendelete (ordinatio montanistica), melly sajátkép csak a bányavárosokhoz intézett utasitás volt, de idő jártával a rendek hozzájárultával (1715: 56, — 1723: 108, — 1740: 40) Magyarországon a bányaügyekben szabályozó törvénynyé, és 46 czikkből álló bányacodexxé lett. A bányajoggal szorosan egybefüggött b) a pénzveretés joga, mellyet a király minden magánosok kizártával szabadon gyakorolhatott ugyan, s még azon felügyelést is, mit a primás egy megbizottja (pisetarius) által a veretésre és beváltásra gyakorolt, Maximilian és utódai megszüntették: de a pénzek változta-

tása. értéke, sulya, czimere meghatározása, külföldieknek behozása, ujak forgalomba tétele, meghamisitásuknak büntetése egyedül az országrendek egyeztével történhetett, mint ezt az ujabb törvények közöl 1723: 68, — 1749: 12, 32, — 1791: 22, — 1807: 22 sat. eléggé bizonyitják. c) A só jövedék annyira kizárólagos jövödelme volt a magyar királyoknak, hogy saját telkén sem birhatott senki királyi kiváltság nélkül sóásás, főzés, árulás jogával, és másunnnai sóvétellel, csupán a horvátoknak levén megengedve a tengeri sóval való élés, s Árva, Thurócz, Liptó megyék lakóinak a lengyelországi só használata. Mind e mellett a sóár fölemelése, és sóval való sáfárkodás, mint ezt sok viták után II Leopold 1791: 20-ben megigérte, igen sürgös esetek kivételével csak országgyülési tárgyalás utján történhetett. d) A postajog hihetőleg csak I Ferdinánd által némelly postaállomások felállitása után jött szokásba, s az óta a királyok által gyakoroltatott. De hogy az ország rendei ez ügybe is beleszóltak, mutatják azon törvényczikkek (1715: 22, — 1741: 31, — 1681: 27, — 1791: 22), mellyekkel a királynak a postaügy czélszerü elrendezését meghagyták, a posták legfőbb vezetését a m. helytartótanácstól, jövödelmeik kezelését a m. kamarától elvonatni nem engedték, a főpostamestert, hogy csak benszülött, jó birtokú nemeseket nevezzen postamestereknek, kötelezték, s minden országos, s megyei hatóságok iratait postadíjmenteseknek határozták. e) A harminczadjog (Mátyás alatt koronavám) élvezését a királyok részére az 1514: 1 ismét megerősitette ugyan s e jogra támaszkodva azok mind inkább magokhoz kezdék ragadni annak kizárólagos gyakorlatát, kivált az ujabbkori Habsburgok, kik a Magyarország czélba vett, de ki nem vihetett nagyobb megadóztatásából származott kincstári veszteséget a közbenső vámvonalok harminczadai emelésével s általa a magyar ipar és kereskedelem elzsibbasztásával törekedtek pótolni: de az országrendek itt sem engedtek önkényes rendelkezést, mit az által, hogy gyüléseiken a fölösleges harminczadhelyeket eltöröltetni, hivatalokra csak benszülött keresztyéneket, nem zsidókat, vagy idegeneket alkalmaztatni, a nemeseket a saját szükségükre behozott, vagy saját terményeikből kivitt czikkektől továbbra is díjmentesekül maradni,

a harmínczadjegyzéket a m. k. helytartótanács által kidolgoztatni (1635: 11, — 1697: 88, — 1715: 91, — 1791: 67, — 1723: 14, — 1807: 19 sat) rendelték, eléggé megmutatták. Az úgy nevezett kisebb kir. haszonvételek (kegyuri- pallos- vásárjog, bor- és húsmérés, ut- és hidvám, halászat, vadászat, madarászat, malomjog, erdészet) az adományozott földbirtokkal járó jogok és hasznok voltak, de vámszabadalmakat, vizépitményekre, tengerpartokon lelt czikkeknek (gyöngy, csiga, borostyánkő) használatára engedélyeket csak fejedelem osztogathatott, s a királyi vagy országos költséggel épitett utak, hidak, és töltések, csatornák, talpak sat. a kincstár részére jövedelmeztek. A királyi saját jövedelmekhez tartoztak még: a szabadalmak kiadásáért, okmányokért fizetett dijak, vegyes adományozás által adott jószágokért fizetett ár, büntetéspénzek, talált kincsek 3-ad része, az önkénytesen behozott lottojövedék, a király és királynénak koronázás- vagy kiházasitáskor, adatni szokott ajándék sat. 3) Az adó, mellyet Mátyás a régibb szabadok fillérei, tizedek huszada, Erdély ötvenede, Slavonia nyest és nyusztbőrei s kincstárnyeremény helyett királyi adó névvel állandósitott, Mátyás után illy minőségben eltöröltetett, s ismét a kincstárnyeremény állittatott vissza. Mivel azonban a török háboruk sok és majd nem folytonos költséget igényeltek; I Ferdinánd már 1546-ban azt kiványta, hogy az adó, legyen béke vagy háboru, állandóvá tetesék, mit a rendek visszautasitottak ugyan, de abba beleegyeztek, hogy mikor hábru van, annak tartamára bizonyos adó — portánként 1—2—3 forint — vettessék ki; de illy adófizető években a kincstárnyeremény az adóba beletudassék. Csak a kincstárnyeremény volt hát állandó: adó paraszt kapukra, oláhok, ráczok, rusznyákok, molnárok, ujrakeresztelkedők, zsidók, marha- fa- szénkereskedők fejére, sőt felében a török alatt levő hódoltságokra is kivetve csak esetről esetre ajánltatott meg, és szedetett. A kincstárnyereménynek 1606-on túl nincs nyoma; s ezentúl csak a minden izben és hadalkalommal megszavazott adó volt szokásban. Illy fizetés helyett a rendek a 17-dik század közepe óta bizonyos számu csapatoknak mindig készen tartását állapitották meg; de mellyeknek költségeit fele részben a nemesség, fele részben a parasztság tar-

tozott viselni. Ez azonban — mert a nemességet és földjeit adó terhelte — nem soká tartott, s már 1662-n túl az úgy nevezett subrepartitio hozatott be, mi szerint minden adó a jobbágy fejére, keresetére, marhájára, szerzeményére lőn kivetve. Illy alapra fektettetett ez óta az adózás, még akkor is, midön az 1715-ben állandóvá tetetett. III Károly akarta ugyan, hogy az adóalap biztositása végett a jobbágyoknak nem jövödelmeik, hanem a kezükön levő földek köttessenek le: de a nemesség félvén hogy a földesurakra szállt javak is adózás alá esendnek, mérgesen ellene szegült e törekvésnek. Mind ez azonban később nem gátolhatta, hogy a jobbágyföldek az urbér behozatalakor összeiratván, azok annyira leköttettek adózás alá, hogy ha elpusztultak is vagy földesur kezére jutottak, az adó tőlük minden kivétel nélkül meg volt fizetendő. Az adók kivetése, megajánlása, megyék közt felosztása ezután is a szokott porták szerinti számitás, és rovásozás alapján egyik országgyüléstől a másikig meghatározott összegben a rendek által történt, mi, hogy minő kulcsa lehetett, az adórendszernek? mutatják a tömérdek sérelmek, panaszok, és határozatok, mellyek a porták kiigazitását majd mind egyik országgyülésen megrendelték. Az így összealkotott hadi pénztár (cassa bellica) jövödelmein kivül illy nemü jövödelmekül tekinthettek: a toborzásra időnként ajánlott összeg; a nemeseknek pénzben vagy terményekben rendkivülileg ajánlott segélye; a főpapok által, miután kivált azok banderiumokat állitani megszüntek, várak fentartása- és erösitésére fizetett segély, mellyre Kollonics primás 1701-ben a tizedek tizedét az egész clerus neveben I Leopoldnak felajánlotta; a kamarával kötött Kollonics-féle egyesség következtében a végrendelet nélkül elhalt főpapok javainak $\frac{1}{3}$-da; a zsidók türelmi adója; a kir. városok adója; a XVI szepesi városok taxái; a határőrvidékek jövödelmei; az ingyenmunkák sat. A honfiusitás díja egy külön országospénztárba folyt be. Azon adót, mellyet a jobbágyság a házi pénztárba (cassa domestica) vagy is a megyének beligazgatási szükségei födözésére fizetett magok a megyék a helytartótanács felügyelete mellett szabták meg és kezelték. Hasonlókép a jobbágyság fizette a deperditákat is, vagy is azon vesztesé-

geket, mellyeket az 1751-i gyülés alatt készitett regulamentum militare tartalma szerint az országban levő katonaság s lovai élelme megszerzésére a házi pénztárból forditott összegnek a hadi pénztár által, de csak az elöre kiszabott áron, mi a piaczi ártól jóval elütött, megtéritett vagy is hadi adóba bevett összegtöli különbözése okozott. — A 48- és 68-diki törvények egészen más alapra fektették e jövedelmeket. A kimondott jog- és teheregyenlőséggel minden kiváltságos adómentesség megsemmisült, minden fizetés egyenlő arányban mindenkire kiterjesztetett. A megszilárditott alkotmányossággal az egész pénzügy a törvényhozás rendelkezése, számvétele, ellenőrzése alá helyeztetett. A felállitott felelős kormánynyal a bevételek és kiadások nem többé fejedelmi, vagy fejedelmi kizárólagos vagy megosztott intézkedéstől függő, hanem állami, államilag kezelendő bevételek- és kiadásokká minősittettek. Az egyes jövedelemágak közöl az államvagyonok, a bányajog, a postajog, a sójövedék, a pénzveretésjog, az ut- és hidvámok, a különféle járadékok továbbra is fenmaradtak; de az ősiség eltörlésével a fiscusi szállományok vagy egészen megszüntek, vagy parányira olvadtak, a tizedek tizede fizetése ezek megszüntével magától elesett, a harminczadjog az Ausztriávali egyesség következtében eltörölt közbenső vámvonalokkal csak a külországok be- és kiviteli vámjaira, s az ezekkel kötött s hazánkra is kiterjesztett szerződésekre szorittatott, a kir. s szepesi városok és zsidók taxái, a toborzási összegek, a deperditák, a csupán portális adók, s a nemesség rendkivüli segélyei egészen hatályon kivül léptek. Helyettük más alapon az egyenes, és nem egyenes adók minden nemei (föld- ház- keresetjövödelem- szesz- bor- hús- ser- czukoradó) behozattak, à sóegyedáruságon kivül a dohány- és lottojövedékek, a bélyegek és illetékek, a vasuti, és távirdai haszonvételek meghonositattak, a fejedelem és udvara tartására határozatlan összeg helyett bizonyos járadék (3,310,500 frt) határoztatott, a bécsi nemzeti bank jegyei érvényes pénzül elismertettek, s az állampénzjegyek- és váltójegyekből 312 millio forintért jótállás vállaltatott, az államadósságokból 32 millio évi kamatnak, s a földtehermentesitési adósság törlesztésére évenként 15—16 millionak fizetését az ország magára vállalta, a had- és külügyek költségeit ő

fölsége többi országaival megosztotta, a pénzláb iránt Ausztriával egyességet kötött, szóval az ősi rendszer halomra döntetvén pénzügyünk egészen europai alakot, és rendszert öltött magára. E rendszerrel állapittatik meg ma már évről évre országgyülésileg az államköltségvetés (budget), melly 1869-re 172,780,806 forintnyi bevételre, s 185,508,305 forintnyi kiadásra volt számitva. [113]) El lett hát érve, mi olly régóta köz-

[113]) Az 1869-i költségvetés részleteiben ekkép állapittatott meg:

BEVÉTELEK

A) Rendesek

I. Belügyérségi különféle bevételek		23,000
II. Pénzügyérségi bevételek:		
1. Egyenes adók t. i.		
a) Földadó	34,262,000	
b) Házadó	5,792,000	
c) Személyes kereseti adó	1,415,000	35,921,000
d) Jövödelmi adó	6,435,000	
e) Királybérhátralék	17,000	
2. Fogyasztási adók, t. i.		
a) Szeszadó	5,749,200	
b) Boradó	1,834,200	
c) Seradó	1,133,700	11,293,000
d) Húsadó	1,575,000	
e) Czukoradó	1,000,000	
3. Jövedékek t. i.		
a) Sójövedék	11,411,800	
b) Dohányjövedék	22,571,000	63,722,800
c) Lottojövedék	2,740,000	
4. Illetékek		
a) Bélyeg	3,962,000	
b) Díjak s jogilletékek	6,512,000	10,702,200
c) Ut- és hidvám	204,700	
d) Fémjelzés	23,500	
5. Államvagyon:		
a) Államjószágok	3,958,500	
b) Államépületek	50,800	
c) Államerdőségek	2,307,600	
d) Államnyomda	15,300	30,396,600
e) Szállományok	71,500	
f) Bányászat, és pénzverés	23,877,900	
g) Ingó államvagyon	115,000	

óhajtás volt, az adórendszer javitása: de mikor lesz elérve, és teljesítve az 1867: 15 czikk azon meghagyása, miszerint a pénzügyi kormányzat vezérelvét mindenütt a bevételek és szükségletek közti egyensúly helyreállitásának (tehát nem pénztárhiánynak) kellend képeznie? a jövő titka.

5) A **kormányzó hatalmat** még pedig jobbára mind a törvénykezési; mind a közigazgatási ágak egybekötésével e korszakban is egyesek, és testületek gyakorolták. A mint azon-

6. Különféle bevételek	334,500
III. Közgazdászati miniszterium	
1. Postajövedék	3,355,500
2. Távirda	702,000
3. Bányailletékek	32,000
IV. Vallás- oktatási miniszterium	
1. Járulékok, alapok, és városok részéről	45,900
2. Téritmények	11,100
	147,539,600

B) Rendkivüliek

I. Közös pénzügyi pénztárnál levő készlet	1,843,206
II. Államjavak eladása	152,500
III. Bérleti hátralékok	567,500
IV. Pénzverési nyeremény	450,000
V. Az 1867: 3-ban határozott vasuti kölcsönből	22,229,000
	25,241,206

KIADÁSOK

A) Rendesek

I. A kir. udvartartás, és cabineti iroda	3,310,500
II. Államadóssági járulék	32,126,900
III. Földtehermentesitési adósság kamatai és törlesztése	15,589,000
IV. Közösügyi kiadások	22,554,599
V. Országgyülés költségei	500,000
VI. Miniszterelnökség	117,100
VII. Ő fölsége körüli miniszterium	78,000
VIII. Belügyminiszterium	
1. Központi igazgatás	452,200
2. Megyék, kerületek, székek költségei	6,909,400
3. Városok törvényszéki költségei	693,000
4. Ált. közigazgatási költségek	1,087,200
IX. Pénzügyérség	
1. Központi igazgatás	709,800

ban a fejedelmi vagy végrehajtó hatalom nagyobb központosításra irányozta törekvéseit, a személyhez kötött méltóságok lassan lassan elkezdék veszteni önállásukat, s mindig inkább a fejedelem önkényétől nevezett, és függő testületek jöttek előtérbe, s lettek közegei a fejedelem nevében a kormányzó hatalomnak. Az egyesek közöl az országos kormányzat élén állott most is a) a n á d o r, ki, bár a fejedelmek féltékenysége miatt helye sokszor csupán kir. helytartókkal pótoltatott, s több teendői

2. Országos pénzügyi igazgatás	3,868,500
3. Bányaacademia	60,600
4. Egyenes és fogyasztási adók beszedési költségei	380,200
5. Sójövedék költségei	2,703,400
6. Dohányjövedék költségei	13,553,700
7. Lottojövedék költségei	1,738,100
8. Illetékek költségei	127,000
9. Államjavak, épületek, erdők sat. költségei	3,605,109
10. Bányászat és pénzverés költségei	22,723,300
11. Különféle kiadások	46,500
X. Közmunka és közlekedési miniszterium	
1. Központi igazgatás	262,700
2. Építészeti hivatalok	522,900
3. Ut- és vizépités fentartás	2,258,000
XI. Közgazdászati miniszterium	
1. Központi igazgatás, és statisticai kiadás	170,500
2. Gazdaságra és gazdasági intézetekre	124,600
3. Mérések, földtani, veszteg- s gyógyintézetek sat.	880,909
4. Postákra	3,355,500
5. Távirdákra	778,700
XII. Vallás- s közoktatási miniszterium	
1. Központi igazgatás	239,000
2. Egyházi czélokra	290,000
3. Tanügy, tanintézetek, ösztöndíjak, segélyek sat.	421,400
4. Népnevelés	396,000
XIII. Igazságügyi miniszterium	
1. Központi igazgatás	190,300
2. Országos törvénykezés	1,935,700
3. Fegyintézetek, és telekkönyvezet	839,300
XIV. Honvédelmi miniszterium	2,000,000
XV. Horvát- Slavonország	2,200,000
XVI. Nyugdíjak	2,337,500
	151,867,099

a cancellaria, kamara, helytartótanács, s országos hadparancsnokság felállitása által tetemesen megnyirbáltattak, fentartotta még is mind végig széles terjelmü hatáskörét. A törvények hivatalát élethosszig kiterjesztették, számos régibb jogait (lásd 349 lap), különösen választását még pedig a megüresedéstől egy évre összehivandó, és, ha a király ezt nem teljesitené, a felhatalmazott országbiró vagy tárnok által összehivandó országgyülésen a fejedelem által valláskülönbség nélkül (2 cath. 1 reform. 1 ágostai) kijelöltekből ujra meg ujra megerősitették (1613: 7, — 1715: 5, 33, — 1729: 4, — 1741: 9, — 1791: 24), öt mint az ország első zászlósát, s a királynak távolvagy nem létében helytartóját az egész országgyülés és kir. helytartótanács elnökévé, Pest Pilis és Solt örökös főispánjává, s 32 nemes telek adományozására, mit eddig csak szokás- vagy királyi meghatalmazásnál fogva gyakorolt, törvényleg is felhatalmazottá, s minden nehezebb ügyekben a királytól meghallgatandóvá rendelték (1608: 18 k. e. — 1609: 30, 76, — 1715: 33, — 1723: 4, 97, — 1741: 11, 20, — 1709: 17), mint az ország egyik rendes nagy biráját a fölebbezések átvizsgálásával, vagy később a hétszemélyes tábla elnökségével, a kir. táblához 1 alnádornak, 1 itélőmesternek nevezési jogával, a megyék közti határvillongásokban döntő birósággal, a kiskoruaknak gyámrendelhetéssel, hiteles pecséttel, s az országos levéltárból hiteles másolatoknak kiadásával ruházták fel (1714: 70, 68, — 1423: 24, 98, — 1765: 26, — 1792: 40), katonai hatóságánál fogva pedig mint az ország főkapitányára a köz-

---

B) Rendkivüliek

I. Közösügyi rendkivüli kiadások	1,843,206
II. Belügyérség	600,000
III. Pénzügyérség	1,200,000
IV. Ut- és vizépités	600,000
V. Távirda s keleti expeditio	159,000
VI. Condificationalis munkálatok	10,000
VII. Honvédség fölszerelése	7,000,000
VIII. Vasutak	22,229,000
	33,641,206
Pénztárhiány rendes bevételek- és kiadásoknál	4,827,499
„ rendkivüli „ „	8,400,000

bátorság fentartása főgondját s a magyar nemesi fölkelés fővezérletét rábizták. A nádorságnak illy mindenben törvényes, alkotmányos, tehát a nemzet akaratával találkozó állása, belföldisége, nemzetisége könnyen megfoghatóvá teszik azon erős ragaszkodást, melylyel a nemzet külföldi, férkezhetlen, idegen elemektől környezett, sokszor törvénytapadó fejedelmeivel szemközt e méltóság iránt viseltetett. — A nádor után következtek személyes hatáskörük — és méltóságukban b) az országbiró, a tárnok, a vajda és bánok. A vajdaság, a szörényi, a macsói bánság e korszakban megszüntek, a horvát bán müködése egyedül Horvátországra szorittatott, s a tárnokság is azon hivatásától, hogy a kincstár, és korona, a bányák, és pénzverdék jövödelmeit kezelje, elmozdittatott: de az országbiró régi hatásköre birtokában megmaradt, a miért mint az ország egyik rendes birája előbb az octavalis székeknek, később a hétszemélyes táblának, a főrendi táblának, a kir. helytartótanácsnak rendes tagja, sőt mind a háromnak a nádor nem- vagy távollétében elnöke volt, a királyi táblához egy alországbirót, s egy itélömestert nevezhetett, s hiteles pecsét alatt birói parancsokat is adhatott ki (1723: 24, 97, — 1715: 29, — 1687: 10 sat). A tárnok hatósága a magyar kamara felállitása óta leginkább csak az ugy nevezett tárnoki városokra, mellyeknek ügyei székéhez fölebbeztettek, s melylyekhez mint felügyelete alatt állókhoz birói parancsokat adhatott ki, és mint a hétszemélyes tábla, a főrendek háza, s a kir. helytartótanács tagjának ama testületeknéli elnökösködésre, ha nádor és országbiró távol voltak, terjedt. — A pozsonyi és temesi grófok ország zászlósai lenni megszüntek, bár később a pozsonyi vár és jószágok birtoka örökös főispán czimmel a rendek kértére Pálfy Miklósnak és örököseinek adományoztatott. c) A többi, csupán szertartások végzésére nevezett országzászlósok t. i. a főudvarmester, a főajtónállómester, a fölovászmester, a főasztalnok, a főpohárnok régibb szolgálattételi körükben mai napig megmaradtak, a főajtónállóra ezen kivül az országházi termekben a rend fentartása, a szavazatok összeszedése, s az azon előjöhető összeütközések kiegyenlitése, a fölovászmesterre az országgyülési szállásokról gondoskodás, s országgyülés alatt a közbátorság-

s élelemszerekre felügyelet bizatván. Hozzájuk járult 1765 óta a nemes testőrség kapitánya, kinek minden szertartásos alkalomkor a király közelében lenni volt tiszte. A két, fejedelem által kijelöltekből választott koronaőr méltósága s hivatala mai napig fenn áll.

A testületek, mellyekre e korszakban a személyes méltóságok köre kisebbitésével a kormányzat országos teendői bizattak, a következők voltak:

a) a magyar királyi udvari cancellaria. A cancellariai hivatal régebben nem csak az ügyiratok kiadására volt alkalmazva, hanem sokszor a királyi fölség különös jelenléte elejbe tartozó ügyekben itélt is, a miért a fő cancellar, ki Zsigmond óta rendesen az esztergomi érsek volt, az ország rendes birái közé számittatott. Később azonban az itéletmondás a sajátképeni cancellárságtól elválasztatott, s először papokra, azután állandón világiakra bizatott, mi szülte a kir. jelenlétnek birói ügyekben személyes helytartója, vagy személynök létrejöttét, ki már az 1492: 42-ben, mint a titkos cancellarnak, ha jelen nem volt, helytartója az ország egyik rendes birájaként emlittetik. A cancellar, mint a fejedelem jobb keze, hivatalnokaival együtt mindig annak udvarában tartozván lenni, mióta a Bécsben lakó Habsburgok lettek magyar királyok, az egész hivatalnak magyar kir. udvari cancellaria névvel szinte Bécs lett székhelye, s mivel az ország primásai az udvarnál nem voltak állandón jelen, a cancellárságra más személyek — 1731 óta világi mágnások — alkalmaztattak, úgy hogy a primásnak csak az ország főcancellárja czime, és a kir. kettős pecsét őrzése maradt meg. A cancellaria tekintélye a török háborúk alatt tetemesen megziláltatott, s csak 1608 óta kezdték azt törvényeink régibb fényébe visszaállitani, megrendelvén, hogy minden a cancellárián kivül magyar ügyekben kiadott kir. rendelvények semmiseknek tekintessenek, s a cancellária semmi más udvari hivataltól ne függjön (1608: 9, 10, — 1687: 8, 1741: 13 sat). Megszabadittatott 1746-ban azon ellenőrködéstől is, mellyet az üléseiben mindig jelen volt német biztosok tanácskozásai fölött eddig gyakoroltak. Szervezetét I Leopold, III Károl, M. Therézia s Ferencz utasitásai rendezték. Állott ezek szerint egy főkorlátnokból, 1 vagy két

alkorlátnokból, több a mágnások, clerus és nemesség soraiból nevezett udvari tanácsosok- vagy referendariusokból, titoknok ból, fogalmazókból, udvari ügyvivőkből sat. úgy hogy személyzete a 200-t is túlhaladta. Hatásköre kiterjedt mind azon ügyek, és jogok gyakorlására, mellyek a fejedelmet fenségjogainál fogva s a korona méltósága védelmét illették. Innen minden rendeletei a fejedelem nevében, sőt a fontosabbak a fejedelem sajátkezü aláirása mellett adattak ki, a miért határozatainak előbb a fejedelem elhatározása alá kelle terjesztetniök. Innen küldettek ki az országgyülésre meghivó levelek, adattak ki a törvényhozáshozi válaszok, s neveztettek küldöttségek az új törvények egybevetése- és végszerkeztésére (concertatio). E volt a visszahelyezési, urbéri, s nemességi pörökben legfőbb döntő bíróság. Itt vezettettek I Ferdinánd óta az úgy nevezett királyi könyvek, mellyek minden adományi s más oklevelet magokban foglaltak. — Az ország belkormányzatának legfőbb közigazgatási közege volt

b) a magyar kir. helytartótanács Budán. Már régebben szokásban volt, hogy a királyok távollétök alatt helyetteseket vagy kir. helytartókat (locumtenentes regii) neveztek, kik felhatalmazásuk szerint a kir. senatussal egyetemben a királyi teendőket végezték. Az 1485: 10 ugyan azt rendelte, hogy helytartók, ha rájuk szükség van, a nádorok legyenek; de mi nem tartatott meg. A Habsburg-királyok alatt a nádorság is számtalanszor betöltetlenül maradt, s helyette a kir. helytartók alkalmazása, mivel a királyok az országból folytonosan távol voltak, majd nem örökössé lett. E helytartók a király utasitásaitól, és nem a törvényektől függvén, jobbára a kir. tanács mellőzésével és idegen befolyás szerint működtek, miből, hogy az alkotmányra veszély ne háruljon, a rendek már 1552-ben sürgették, hogy a helytartók mellé magyar tanácsosok alkalmaztassanak, s a kir. tanács régi tekintélyébe visszaállittassék. I Ferdinánd teljesitette is kérelmüket, s Pozsonyban a helytartók, vagy ha voltak, nádorok elnöklete alatt fel is állitotta a kir. helytartótanácsot; de ezután is számos törvényeink ellenére nem egyszer lőn annak tekintélye porba tiporva, sőt, mint az I Leopold alatti gyászos évtized mutatja, egészen semmitve. III Károl

alatt minden más ügyek rendeztetvén, e kormányszék is az 1723: 97, 98, 101, 102 czikkek által ujra szerveztetett (lásd 941 lap); s az óta, bár II József által hatáskörében megingatva; de az 1791-diki végzeménynyel abba ismét visszaállitva, egész 48-ig megmaradt 1723-i szervezetében. Személyzetét tették: a nádor mint elnök, az országbiró, a tárnok, és 22, vagy a később (1797) hozzájuk járult egy horvát tanácsossal, 23 tanácsos. Ezen kivül több titoknokok, irodaigazgatók, fogalmazók, biztosok, praefectusok s más segédhivatalnokok tartoztak hozzá. Kebelében vagy alatta állottak a tartományi bizottság egy igazgatóval s 4, később 7, utóbb 10 adóügyi s hadélelmezési kerületi biztosokkal; az egyházi és tanulmányi bizottságok a könyvvizsgálati hivatallal, az alapitványi javak igazgatóságai, épitészeti igazgatóság, posta- és közlekedési igazgatóság, országos levéltári igazgatóság, egészségügyi felügyelet sat. Hatásköre kiterjedt az ország,és kapcsolt részei minden közügyeire, az igazságszolgáltatásiakat, kamaraiakat, és pénzügyieket kivéve, olly közigazgatási kormányszék volt hát, melly az ország törvényei- és fejedelem rendeleteinek minden egyházi, és világi hatóságoknál végrehajtását eszközölni, ezek kisebb vagy nagyobb gyüléseire, közigazgatási ügyeire, pénztáraira, tisztválasztásaira felügyelni, a tapasztalt hiányokat orvosolni, az ellenszegülö hatóságokat engedelmességre szoritani sat. fel vala jogositva. Intézkedése alatt állottak e szerint az adók, a katonaság tartása,s élelmezése, a nevelés, oktatás, tudományok, intézetek, egyletek, közgazdászat, ipar, kereskedelem, közlekedés, nemesség törvényesitése, urbéri kérdések eldöntése sat. De birt egyuttal javaslatok, tervek, és előterjesztések jogával, mellyet a fejedelemhez tett feliratiban gyakorolt. A szomszéd örökös tartományok kormányszékeivel levelezhetett; de a külországi ügyekre nézve csak a királyhoz tett jelentést, kitől a rendeleteket a cancellaria utján kapta, vagy királyi leiratok által értesittetett. Rendelei intimatumoknak neveztettek, de mellyeknek nem lehetett a haza fenálló törvényeivel ellenkezöknek lenniök. Székhelye Pozsony, 1783 óta Buda volt. – A pénzügyekben illy országos hatóság volt

c) a kir. magyar udvari kamara. Régebben a

tárnok, vagy camerarius vezette a kincstár, a határok, a hadi készletek ügyeit: de idő jártával e teendők a tárnokról levetetvén külön személyekre s melléjök adott tanácsosokra bizattak, melly hivatal állandósítatván m. k. udvari kamara névvel (1526: 3, — 1609; 21, — 1611: 15 — 1681: 14 sat.) először Pozsonyban, azután 1784 óta Budán egész 48-ig fenállott. Tagjait tették 1 elnök, 1 vagy 2 alelnök, 12 – 15 kamarai tanácsos, kir. ügyek igazgatója, s több titoknokok, fogalmazók, levéltárnokok, számvevők, gyakornokok sat. úgy hogy utóbb 300 - 350 egyénre ment személyzete száma. Teendői a Maximilián által kiadott 75 pontú utasitások szerint a korona- s kamarajavaknak és a királyi s országos jövödelmeknek (az adón- s bányászati és végvidéki pénzügyeken kivül) kezelésében határzódtak. Ezen kivül contrabandák esetében rendes törvényszék volt, s mindig megkérdeztetett, midőn a király valakinek jószágot akart adományozni. Az illy jószágok miatt előjöhető perekben a kir. fiscus által képviseltetett. Alatta állottak a bányászati hivatalok, de csak közgazdászati, és törvénykezési tekintetben, mert a sajátképeni bányaszatot vagy pénzverést illetőleg a királynak, vagy a császári udvari kamarának, vagy 1839 óta a Bécsben saját elnöke alatt székelt pénzs bányászati kamarának voltak alávetve. Illy bányászati hivatalok voltak: a főkamaragrófi hivatal Selmeczen, a szomolnoki bánya- és pénzfelügyelőség, a nagybányai felügyelőség s a bánsági bányaigazgatóság, mellyek alatt állottak a pénzverdék, bányamesterek, s mellyeknek mindegyikében léteztek bányatörvényszékek alsóbb bányaszékekkel, de honnan a kir. hétszemélyes táblához vitettek fölebb a perek. A főkamaragróf, ki minden bányavárosoknak állandó felügyelője, és királyi biztosa is volt, közvetlen a m. kamarától kapott minden hivatalos iratokat. A magyar kamarának a bécsi kamarátóli függetlenségét számos törvényeink (1615: 18, — 1723: 16, — 1741, 1791 sat.) meghatározták; de mi tényleg ritkán lett valósággá. — Igazságszolgáltatás tekintetében legfőbb hatósága volt az országnak, és kapcsolt részeinek

d) a királyi curia, vagy is a hétszemélyes és királyi táblák. A régibb octavalis székek ugyan, mellyek

az ország 3 rendes bíráinak, a 4 nagyobb birónak (vajda, bán, nagy seneschal, tárnok) s helyetteseinek, vagy más meghivottaknak jelenlétében a kir. udvarnál, vagy a Habsburg-királyok óta másutt is tartattak, e korszakban is a nádor, országbiró, kir. személyes jelenlét helytartója, s az itélőmesterek külön biráskodásaival együtt sokáig fenállottak, sőt a törvényhozás által ujabb ujabb tagokkal szaporittattak, a mindig sürübben alkalmazott kir. helytartók mellé mind két rendből a kir. udvarhoz 7 tanácsos rendeltetett, a nádor, s társai mellé a fölebbvitelek átvizsgálására 2 főpap, 2 báró neveztetett sat; de a háboruk, zavarok, erőszakok, önkények annyira sülyesztek mind e mellett ama törvényszékek állását, és tekintélyét, hogy örökké változó szervezetük szabatosb elrendezésének múlhatlan szükséggé kellett érnie a nemzet keblében, mint ezt a rendek az 1715: 24 czikkben is kifejezték. Midőn azért III Károl alatt minden más ügyek rendezése megkezdetett, az 1723-diki országgyülés a törvényszékek szabályozását sem tartotta mellőzhetőnek. E czélból alkottattak annak 24, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34-dik czikkei (lásd 945, 950 lapokat), mellyek szerint a curia akkép lön elrendezve, hogy annak fölebbezéseket vizsgáló működését ezután a nádor s 7 férjfiu mellé tagokul nevezett 2 főpap, 2 országnagy, s 4 nemes hétszemélyes tábla névvel gyakorolja, a többieket pedig, mellyek eddig az octavális székek, a nádor, s az országbiró itélete alá tartoztak, annak külön álló s állandó testületté alakitott része a királyi tábla. Ide rendeltettek most állandó tagokul a 4 itélőmesterek is; a miért eddig vidékszerte gyakorolt biráskodásaik megszüntetvén, helyettük 4 kerületi tábla állittatott. Behozatván 1840-ben a váltótörvénykezés, a curia egy ujabb testülettel a váltófeltörvényszékkel szaporittatott; a mióta a kuriát 3 főtörvényszék képezte. A hétszemélyes tábla a későbbi szaporitásokkal együtt a nádor vagy távollétében az országbiró elnöklete alatt állott 5 főpapból, 7 országnagyból, 9 nemesből s 1 bányászati — később 2 váltójogi előadóból, tehát több mint 3-szor 7 tagból. Mint legfőbb fölebbezési törvényszéknek itéleteitől semmi további fölebbezés nem engedtetett meg az egy megkegyelmezési kérelmen kivül, mellyet a fejedelem megadhatott. Itéletmondásai a kir. curia dönt-

vényeinek neveztettek, és szokás szerint világos országtörvények hiányában törvényerővel is birtak. A *királyi tábla* tagjai voltak: a kir. személynök elnöklete alatt 2 főpap, két táblabáró, 2 nádori, 2 országbirói, 2 érsekiülnök, 4 itélőmester, 4 királyi ülnök, 1 királyi ügyek igazgatója, 1 bányászati előadó, s több számfeletti ülnökök, levéltárnokok, kiadók, szegények ügyvédei, irnokok sat. Üléseiben jelen lehettek a felesketett gyakornokok is (jurati tabulae regiae notarii), kik némelly törvényszéki müködésekre is (tanuhallgatás, idézés, intés sat.) szoktak alkalmaztatni. Részben fölebbviteli, részben elsőfolyamodású (az úgy nevezett táblai ügyekben, fölségsértésben sat.) itélőszék volt. A *váltófeltörvényszéket* tették 1 elnök és 6 ülnök, kiket működésükben számos alsóbb hivalnokok (bejegyzők, kiadók, irnokok) támogattak. Minden váltó s kereskedelmi ügyek (a fiumeieken kivül) ide fölebbeztettek. Mind ettől, mind a kir. táblától a fölebbezés a hétszemélyes táblához történt. Érvényes itélethozatalra a a hétszemélyes táblánál 11, a királyinál 9, a váltófeltörvényszéknél 5 tag jelenléte megkivántatott (1557: 13, — 1567: 27, — 1635: 14, — 1715: 18, 1723, 24, 34, — 1792: 16. — 1791: 12, 56, — 1836: 35, — 1840: 15 sat).

Ez országos kormány- és törvényszékek mellett, a rögtönitélő- a küldött- a választott bíróságokat s a pesti egyetem academiai tanácsát, melly tanulóinak még bünügyei fölött is törvényes bizonyság jelenlétében itélt — mert kivételességek voltak — nem emlitvén, az egyes országrészek, és testületek kormány- s jogügyeit kezelték:

e) Magyarország 4 kerületében a *4 kerületi tábla*, mellyek 1 elnökkel, 5—6 rendes, és több számfölötti ülnökkel, jegyzővel sat. az 1715: 28-ban meghatározott itélőmesteri teendőknek, s több az 1723: 30, 31, — 1729: 31, 35, 55, — 1807: 9 czikkekben elszámlált pöröknek elvégzésére Nagy-Szombatban, Kőszegen, Eperjesen, Nagyváradon voltak felállitva.

f) Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Aradon, Debreczenben, Eperjesen székelő első folyamodású *kereskedelmi és váltótörvényszékek* egy elnökkel, 2 (Pesten 6)

jogtudós s 2 (Pesten 4) kereskedelmi szakférfi-ülnökkel, titkárral, kiadóval sat. (1840: 15). —

g) Magyarország megyéiben a megyegyülések, megyei törvényszékek, s megyei tisztviselők t. i. a főispán, az alispánok, fő- és alszolgabirók, esküttek, fő- és aljegyzők, fő- és alügyészek, fő- és aladószedők, pénztárnokok, számvevők, orvosok, mérnökök, biztosok sat., kikhez számitandók az elöbb választott, később a főispántól kinevezett táblabirák. A megyék azon állást, mellyre municipalis önkormányzatukban már az előbbi korszakok folytán verekedtek, daczára a török viharoknak, daczára a területi szétbomlásoknak, daczára a felülről jött megtámadásoknak mind végig fenntartották, ha utóbb a pusztán passiv ellentállás, a puszta joghoz ragaszkodás volt is e fentartásban egyedüli fegyverük. Legfőbb tüzhelyei voltak ez autonomicus önkormányzatnak α) a megyei közgyülések, mellyeket a főispán vagy helyettese, vagy valamellyik alispán elnöklete alatt a megye közönsége, vagy is a megye területéni főpapok, zászlósok, förendek, nemesek universitása a tisztikarral, s a később ide járult kir. városi küldöttekkel s honoratiorokkal együtt képezték. Hatáskörük kiterjedt nem csak a megye minden kormányzati ágaira a törvénykezési ügyeket kivéve, hanem az ország minden nemü közügyeinek megvitatására, törvények alkotására, s az országos kormányzat fölötti ellenőrködésre is. E szempontból az országgyülésekre követeket választottak, azokat utasitásokkal ellátták, s a törvényeket kihirdették és foganatosittatták. A fökormányszékeknek hozzájuk intézett rendeleteit végrehajtatni rendelték; mert a tisztikar különálló hatáskörrel nem birván, csak e gyülések meghagyása folytán járhatott el akarminemü működésében. Ha azonban a felsöbb rendeleteket törvénybe ütközőknek vélték, szokásnál fogva tisztelettel félretehették azokat, melly esetben ha a kormány, és megye közti összeütközés rendes uton elintézhető nem volt, a kormány a végrehajtás eszközlésére rendkivüli biztost küldhetett; a megyék pedig jogositva voltak felirást fölterjeszteni, vagy sérelmük orvoslatát az országgyülésen szorgalmazni. Jogositva voltak továbbá minden indítványaik pártolása végett a többi me-

gyékkel levelezni, magok körében a házi adót a helytartótanácstól helyben hagyott költségvetés alapján meghatározni, azt a hadiadóval együtt felosztani s beszedetni, a közrendészetre szolgáló intézkedéseket megtenni, a tizedszedők, jobbágyköltözések, vámok, utak, mértékek, élelemszerek, napszámdíjak, közegészség, cselédrend, árvaügyek, kihágások, árszabások, megyei pénztárak sat. fölött őrködni; a községeken mintegy földesuri hatóságot gyakorolva azok számadásait megvizsgáltatni; s a nemesi fölkelésről valamint az állandó katonaság elszállásolása, élelmezése iránt rendelkezni. (1435: 7, — 1655: 31, — 1625: 40, — 1659: 71, — 1715: 63, — 1723: 64 sat.) Hozzájuk tartoztak egyedül a szabadalomlevelek kihirdetése, az ellenek tett óvások fölvétele, a birói zárak, és karhatalom kirendelése, (1715: 25, — 1807: 13), az urbéri s árvaosztályt eszközlendő küldöttségek kinevezése, (1836: 14) a betáblázások, (1840: 21), s a megyei tisztek feleletre vonása. Minden határozataik jegyzőkönyvbe foglalva a m. k. helytartótanácshoz, s innen a legfőbb felügyelőhez a fejedelemhez voltak felküldendők, és saját statutumaik csak a felsőbb jóváhagyás után jutottak kötelező érvényre (1723: 58). A gyüléseknek évnegyedenként a megye házában nyilvánosan kelle tartatniok. Bennök fegyveresen megjelenni, vagy valakit szóval, tettel bántani, vagy a gyülés szentségét sérteni (1486: 58) büntetés és tiszti kereset alá vétel alatt tiltatott. A tárgy eldöntése a sanior és potior pars véleményére volt bizva, melly határozatlanságot Ferencz 1818-diki rendelete az által törekedett megszüntetni, hogy az egyenlő személyes szavazatjogot a kis nemesség részére is megadta. Kisebb fontosságú, kivált a már rendszeresitett és sürgős megoldást igénylő ügyekben *kis gyülések* is szoktak tartatni a tisztviselőkből és közelebb lakó nemesekből egybealkotva, de mellyeknek határozatai csak akkor emelkedtek állandó erőre, ha a közgyülés által helyben hagyattak. — E gyülésektől függetlenül működtek igazságszolgáltatás tekintetében *β)* a *megyei törvényszékek*, mellyek a régibb szervezet szerint a fő- vagy alispán elnöklete alatt több vagy kevesebb táblabirákból, szolgabirákból, esküttekből, jegyzőkből, ügyészekből sat. állottak, s a megyei nemesség polgári vagy fenyitő ügyeiben (fölség-

sértést kivéve) s a protestánsok házassági pereiben első folyamodású, az alsóbb székekre nézve pedig, minők voltak a nemesek személyes birtokpereiben itélő alispáni (szolgabiró- s esküttel), az 1729: 35-ben följegyzett esetekben biráskodó szolgabirói (esküttel), a szabadalmas mezővárosi, és uri székek, fölebbezési törvényszékekül szerepeltek. – Egyik legfontosb teendője volt a közgyüléseknek γ) a megyei tisztviselőknek, s velök együtt a polgári, fenyitő, s számvevő székekhez nehány táblabirónak választása, melly minden 3-dik évben a főispán által kijelöltekből felkiáltás, vagy szavazás által történni szokott (1723: 56, — 1729: 15, — 1559,: 54). A tisztviselők élén állt mint régebben a főispán, kit régibb jogai gyakorlatában, minőségében, de egyuttal korlátoztatásában mind az e korszakbani ujabb törvények (1638: 33, — 1647: 75, 76, — 1723: 56, 58, 73, 112, — 1729: 15, 25 sat.), mind az 1723: 56 ezen szavai: tam politicorum, ac publicorum, quam etiam justitiae administrationis curam sibi principaliter commissam habent", mind M. Therézia 1768-i utasitásai ujra megerösitettek. A fejedelem azon jogát, hogy az örökös főispánokon kivül, kik, bár 1504: 3 által megszüntetni rendeltettek, de némelly hivatalokra (nádorság, esztergomi s kalocsai érsekség), és családokra nézve (Pálffy, Batthyányi, Eszterházy, Nádasdy, Csáky, Révay, Erdődy, Schönborn) ismét visszaállittattak, minden más főispánt, sőt az örökös főispánok kiskorusága vagy nem léte esetében főispáni helyetteseket (administratorokat) is ő nevezett, ujabb időkben, midőn az ellenszegülő megyéknek szorosb korlátozása vala czélba véve, oda törekvék forditani, hogy a főispánok helyettesekkel pótoltassanak, kik központositóbbb hatáskörrel minden hatalmat kezükbe véve térdet fejet hajtó közegeiül szolgálnának a kormánynak. E törekvést azonban az országrendeknek 1844-töl 1848-ig folyt küzdelmei, s az ujabb kormányváltozatok tökéletesen meghiusitották. — A főispán helyettese volt, s távol- vagy nem létében annak tisztét végezte az alispán, kit azért régebben ő nevezett, az 1548: 70 azonban már az egész megye nemesei szavazatával választatni rendelt, még pedig a mennyire lehet, mint minden más birót, jóbirtoku nemesekből, és most már rendesen kettőt, elsőt és máso-

dikat. Teendőiket, mellyek szintugy törvénykezési, mint közigazgatási tárgyakra kiterjedtek, a határjárás, a visszahelyezés, ingyenmunkák sat. pedig egyenesen őket illették, rendesen fel szokták osztani magok közt az alispánok, úgy hogy az egyik a közigazgatási, a másik a törvénykezési ügyet vezette. A megye pecsétjének is, melylyel most már minden megye birt, ők voltak hitük szentségével kötelezett őrei. Utánok következtek a járásonként alkalmazott fő- és alszolgabirák, kik járásaikban az ezek községeire felügyelést, s a többi közigazgatási, rendészeti, törvénykezési teendőket végezték. A melléjök rendelt eskütt nemesek nekik segédül, törvényes bizonyságul, és itéletmondásaik érvényességét, s végrehajtását eszközlőkül szolgáltak. A jegyzők (fő- al- s tiszteletbeli) az ülések jegyzőkönyveit, bejegyzéseket, kiadásokat kezelték. A tiszti ügyészeknek (fő- al- tiszteletbeli) a közkeresetek, a korona, megye, vagy a karok és rendek jogainak megőrzése, ügyefogyottak védelme, a rabokra felügyelés sat. tartoztak körükbe. Az adószedők (fő- al-) a hadi és háziadók, és pénztárak gondjait viselték: a többiek, úgy a megye katonái, pandurjai is a nevüknek megfelelő foglalkozásoknak voltak végrehajtói. A tisztviselők minden ügyirataikat köteleztettek év végével a megyei levéltárba beadni (1765: 11).

h) A sz. k. városokban, mellyek e korszakban 49-re szaporodtak, a kormányzat mind közigazgatási, mind törvénykezési ágait, mint már a mult korszakban a bel- és kültanács kezelte jobbára a megyékéhez hasonló, és minden városi lakosra (némelly tárgyakban az ottani nemeseket kivéve) kiterjedő hatósággal. A beltanács polgármesterből, városbiróból, városkapitányból s 12-t nem haladó tanácsosokból állott, kikhez a szükséges jegyzők, ügyészek, adószedő, pénzés levéltárnokok, orvos, mérnök sat. járultak. A kültanács vagy választott polgárság egy úgy nevezett népszószóllló (tribunus plebis, Vormund) elnökkel 30—100—125 számmal a polgárok különböző osztályaiból alkottatott össze. A beltanácsban a koronként választás alá eső tisztviselőket t. i. birót, polgármestert, kapitányt, szószóllót sat. meghatározott időszakokban, a tanácsosokat pedig, valamint magának a kültа-

nácsnak tagjait, mivel tanássosságuk élethosszig tartott, csak akkor, midőn a hiányzók kipótlására szükség volt, vallásra vagy nemzetiségre való tekintet nélkül királyi biztos közbejöttével ennek vagy a beltanácsnak kijelölése mellett a választott polgárság választotta. Szinte ez, és a beltanács választotta az országgyülésre küldötteket is; kik hát csak e kettőnek, nem az egész városi népességnek képviselőiül tekintethettek, mi okozta épen egyik, hogy a rendek annyira ellene szegültek mindig, hogy a városoknak a törvényhozásba döntöbb részvét adassék. A város politikai, gazdászati, és rendészeti ügyeit az országtörvények, a tárnoki jog czikkei, és saját rendeleteik szabályozása szerint a polgármester és kapitány kezelték a beltanács hozzájárultával, honnan ha az ügyek a város szabadalmait, javait, számadásait illették, vagy nagyobb fontosságuak voltak, a kültanács elejbe terjesztettek. A törvénykezési (polgári és fenyitő) ügyeket a városbiró a tanáccsal, vagy sajátkép annak kebléből választott jogtudós tagjaival együtt, kik a városi törvényszékeket képezték, intézte. Mivel a kir. városok naponta jobban jobban szaporodván nem mindnyájan mint régebben a tárnoknak, hanem leginkább az ujabbak a személynöknek felsőbbsége alá adattak, s innen azok vagy tárnokiaknak (mint Buda, Pest, Posony, Sopron, Arad, Debreczen, Győr, Komárom sat.), vagy személynökieknek (mint Esztergom, Sz. Fehérvár, Késmárk s a bányavárosok) neveztettek; az e székektől fölebbvitel is vagy a tárnokhoz, vagy a személynökhez történt. E végett volt a tárnoki szék, melly a tárnokból s a városok küldötteiből, és a személynöki szék, melly a személynökből és maga mellé vett kir. táblai birákból állott. Csak polgári perekben és csak 60 fton felül engedtetett meg a tárnoki vagy személynöki székhezi fölebbezés, a honnan a tárnoki városok ugyan 300 fton felül a hétszemélyes táblához még fölebbezhettek, de a személynökiek nem. A bányavárosok polgári ügyeiket előbb még a körmöczi biró elnöklete alatt a 7 város küldötteiből alakult közös törvényszékre vitték, s csak ezután fölebbeztek a személynöki székhez. A fenyitő ügyeket a tanácstól fölebbezni egész 1791-ig nem lehetett, s csak 1791-ben lőn megengedve azoknak, kivált midőn élet- halálról volt szó,

a curiához, s egész a trónig fölterjesztése. A városok függöttek különben politikai dolgokban a m. k. helytartótanácstól, mellyhez minden jegyzőkönyveik felküldendők voltak, gazdászatiakban a m. kir. kamarától, mellynek engedélye nélkül a polgári javaknak elidegenitése, elzálogositása, vagy adóssággal terhelése sem történhetett, a polgári törvénykezésben a tárnoki vagy személynöki széktől, a bünügyekben a kir. curiától. E minden oldalróli függés, és önállástalanság okozta másik a törvényhozásbani nagyobb részvétük ellenzését. A városok a megyéktől sem voltak egészen függetlenek. Mert ezek amazokat a megyékkel közös terhek teljesitésére kötelezhették, a városok kiállított katonái a megyei parancsnok alá tartoztak, s területeik a megyétől, mellyben feküdtek, el nem szakasztathattak. (1537: 3, — 1542: 35). Minden hiteles okmányok a város saját pecsétje alatt adattak ki. A bennök létező czéhek mindig vesztettek régibb fontosságukból. — A szabadalmas mezővárosok nem voltak ugyan függetlenek a megyék közigazgatási hatóságától, de saját községi ügyeikben önálló kezelési közegekkel, a kir városokéhoz hasonló, rendezett beltanácscsal, és választott polgársággal, bizonyos polgári perügyekben pedig saját bíróságokkal (biró nehány tanácsossal) birtak, mellyek elsőfolyamodásilag itéltek, s a megyei törvényszékhez fölebbeztek.

i) A szab. kerületek közöl α) a jász-kun kerületek, mellyek 3, t. i. jász- nagy- és kiskunsági kerületből állottak, s állanak, régibb kiváltságaikba visszaállittatván, ezután is mint előbb főbirájuknak a nádornak legfőbb vezérlete, s az ez által nevezett nádori vagy főkapitány vezetése és elnöklete alatt, saját hatóságokkal és tisztviselőkkel birtak. Ezek 3 félék voltak t. i. helybeliek vagy az egyes községekéi, kerületiek az az egyes kerületekéi, és közönségesek vagy is az összes 3 kerületéi. Az elsőket (biró, albiró sat.) közvetlen a helybeli lakosok, az utóbbiakat (alkapitány, biró, jegyző, ügyész, adószedő, táblabirák sat.) a kerület egyes községeinek a nádorhoz beküldött szavazatai szerint a nádor által kijelöltekből az egyes vagy az összes 3 kerület közgyülése választották. Állt pedig ezen 3 kerületi közgyülés, melly Jászberényben

szokott tartatni, a főkapitány elnöklete alatt a községek oda küldött (4) képviselőiből, minden község főbirája- és főjegyzőjéből s a kerületi tisztviselőkből. E közgyülés intézte a megyei közgyüléshez hasonlón a kerületek közügyeit. A törvénykezési ügyekre nézve létezett minden községben egy, minden kerületben egy kapitányi, s a 3 kerületnek egy főkapitányi törvényszéke (a régibb octavalis szék helyett) fokonkénti fölebbezéssel: fenyitő ügyekben azonban elsőbiróság a 3 kerület széke volt, honnan mindkét esetben a nádori székhez, nem mint előbb a kir. curiához vitettek fölebb a perek. — *β)* A hajdu városok a magok által választott főkapitány és a mellette volt kerületi tisztek (alkapitány, táblabirák, jegyző, ügyész, adószedők sat.) által, kik a városokból küldött képviselőkkel, és mindegyik város hadnagyával (mert itt egyes városok helybeli ügyeit hadnagyok, és esküttek kezeltek) és jegyzőjével együtt a kerületuek minden közigazgatási ügyeket vezérlő, és Böszörményben tartott közgyülését képezték, a jász- kunokéhoz hasonló hatóságot gyakoroltak, csak hogy a közigazgatásiakban a k. helytartótanácstól, gazdászatiakban a kassai kamarától függöttek; a törvénykezésiekben pedig a helybeli bíróságtól az összes városok kerületi törvényszékére, innnen pedig a királyi és hétszemélyes táblára kelle történnie a fölebbvitelnek. — *γ)* A 16 szepesi város kerülete, régibb szabadalmaiba visszahelyeztetvén, minden politikai, gazdászati és igazságszolgáltatási ügyeit egy önválasztotta grófnak a szepesi grófnak, és kir. administratornak vezetése alatt saját tisztikara, és hivatalnokai által kezeltette. Egyes városai olly hatósággal birtak, mint a rendezett tanácsú mezővárosok s azoknak helyi székétől a polgári perek ugyan az adminisztratori székhez, s ettől a személynöki székhez; a fenyitő perek pedig, mellyek csak a kir. adminisztrationál kezdethettek, a kir. curiához fölebbeztettek. — *δ)* A túrmezei kerület régibb szerkezetében saját grófja (telki gróf- comes terrestris) vezérlete és saját elöljársága (algróf, táblabirák, jegyzők ügyvédek, sat.) működése mellett még a francziák uralma alatt is megmaradt; közigazgatásilag azonban Zágráb megyétől függött, de a végrehajtást a telki gróf eszközölte. A községek törvénykezésiekben grófjuktól a

megyei székhez, s innen a báni táblához fölebbeztek. — ε) Fiume- és buccarii kerületeket vagy is a vinodoli kincstári kerülettel együtt a magyar tengerpartot a M. Therezia által felállitott s egy főkormányzó (gubernator) vezérlete alatt álló kormányszék a mellette s alatta levő biztossággal, épitészeti, egészségi, kikötői, póstai sat. hivatalokkal együtt önállólag igazgatta, melly kereskedelmi, hajózási tárgyakban a m. udv. cancellariától, gazdaságiakban a m. kamarától, másokban a m. kir. helytartótanácstól függött. A kormányszék mellett Fiume és Buccari kerületnek saját külön gyülése (patriciusok- tisztviselők- s községi képviselőkből), és külön tisztviselősége (birák, ülnök- patriciusok sat) létezett vagy a *főkormányzónak* vagy egy *kapitánynak* elnöklete s vezérlete alatt, ki egyszersmind nehány bíróval együtt az igazságszolgáltatást kezelő kapitányságí törvényszéknek is elnöke volt. Ehez fölebbeztettek az egyes városok- vagy helyektől a lakosok polgári perei, s innen a tengerparti kormányszékhez, s fölebb a hétszemélyes táblához; de fenyitő perek csak a kapitányságí törvényszéknél kezdettek, s innen a m. kir. táblához fölebbeztettek. Fiumében a m. tengermellékre kiterjesztve egy első bíróságú váltó- s kereskedelmi törvényszék is létezett. — ϑ) Az egyháznemesi székeknek magok dolgait illetőleg szinte voltak-magok-választotta tisztviselőik (nádor, alnádor, szolgabiró); de különben a megyék törvényhatósága alá voltak vetve, mellyeknek határozatait azonban saját tisztviselőik hajtották végre. — ι) A tiszai koronai, és a nagykikindai kamarai kerületek saját kerületi biztosaik alattt saját tisztikarral, kerületi tanácscsal birtak, különben azonban az illető megyéknek voltak alávetve.

k) A jobbágyközségek apróbb helybeli ügyekben (saját jövödelmeik kezelése, számvétel, árvaügy, 12 forintig biráskodás sat.) gyakoroltak ugyan némi hatóságot, mi végett a földesúr által kijelöltekből évenként egy birót, és mellé kijelölés nélkül esküdteket, s kis birákat választottak, és több évre jegyzöt fogadtak fel: de különben minden más ügyeik az uriszékek által itéltettek el. E székek régebben a földesúr vagy megbizottja elnöklete alatt annak tiszteiből s nehány törvénytudóból alkottattak össze; de 1836 óta azon

uriszékekből, mellyek a földes úr és jobbágy közti pereket tárgyalták, a földesúr és tisztei kizárattak, s helyettök egy a földesúr által választott elnök, 2 törvénytudó, és járásbeli szolgabiró s esküttt a szavazat nélküli jegyzővel, és tiszti ügyészszel alkalmaztattak az illy urbéri székekhez. A fölebbezés innen a megyén keresztül a m. k. helytartótanácshoz történt, más ügyekben pedig a sz. birói hivatal által a megyei törvényszékhez, s fölebb a kir. curiához.

l) Az egyházi testületeknél fenmaradt ugyan folyvást a régi kormányzat; de e korszakban ujabb hitfelekezetek keletkezvén, ezeknél különbözőképen lőn az szervezve. «) A róm. és gör. cath. egyház világiak kizártával érsekek, püspökök, és alább fő- és alperesek által igazgattatott mint régebben, a miért az ország érseki s püspöki megyékre, ezek több fő- és alperességekre voltak felosztva. A püspökök az érsekeknek mint metropolitáknak suffraganeusai (az esztergominak 8 róm. s 2 gör., — a kalocsainak 3 róm. — az egrinek 4 róm. cath. püspök) voltak, s hozzájuk fölebbeztek. A sz. mártoni főapát hasonlókép 14 lelkészségből álló megyéjében püspöki hatóságot gyakorolt s az esztergomi érsek suffraganeusa volt. Az érsekek és püspökök mellett, és főnöksége alatt, vagy ezektől függetlenül saját prépostjaik alatt állottak a 6—12 kanonokot számláló káptalanok (amazok székes, ezek társas káptalanok), mellyek egy jogi személyt képezvén hivatalos pecséttel éltek, s hiteles helyek jogával birtak. Mindegyik püspöknek volt consistoriuma, vagy szentszéke, mellyet a püspök a maga vagy az őt helyettesitő gen. vicarius, és auditor elnöklete alatt káptalana kanonokjaiból s más consistoriumi ülnökökből (jegyzővel, ügyészszel sat. együtt) alkotott össze. Itt itéltettek el nem csak a megyebeli clerus tisztán egyházi ügyei, hanem a világiaknak is a törvények szerint (1458: 9, — 1462: 3. — 1647: 15, — 1715; 27, — 1723: 29) ide utasitott, s különösen házassági, hamis esküi, s végrendelet külkellékei hiánya miatt támasztott perei: de fölségsértés, hűtlenség, vagy az egyháziaknak világi birtokaikból, vagy világiakkali összeütközéséből származott perlekedése esetében a papok is úgy itéltettek el mint a világiak. A régebben ide tartozott számos ügyeket az 1608: 5 k. u. és 1647: 16 a polgári törvényszé-

kekhez utasitották. A szent szék itéleteit a canoni jog szabályai szerint mondotta, de mellyek az országtörvényekkel, a korona jogaival, s a tartományi zsinatok megerösitett végzéseivel ellentétben nem állhattak. A püspöki széktől az érseki, azután a primási székhez történtek a fölebbezések, sőt a fejedelem engedélyével a római székhez is, melly azonban nem a maga nunciusát, hanem csak belföldi egyházi birót, vagy püspököt delegálhatott a végeldöntésre. A kalocsai érsektől a primás mellőztével is lehetett Rómába fölebbezni. A consistoriális végzéseket világi bíróságok (brachium saeculare) hajtották végre. — A szerzetek (birtokosok, és kéregetők) conventjei, kolostorai a megyés püspök felügyete mellett prépostok, apátok kormányzata alatt állottak. Közölök némellyek (szalavári, sz. benedeki, sz. mártoni, jászói, leleszi, csornai, kolos-monostori, s turóczi conventek) a régebben már birt azon jogosultságot, hogy mint a káptalanok hiteles helyekül tekintettek, egész 1848-ig megtartották. A tanodák részint a egyháziak, részint a helytartótanács befolyásával kormányoztattak. — *β*) A nem egyesült görög vagy görög-keleti egyház az I Leopoldtól adott, utódjai által megerősitett, s az 1791: 27-ben szabályozott szabadalmaknál fogva(lásd a 871, 1027, 1028, 1112 lap), miután azon illir bizottmány, melly az egyház ügyeinek külön kezelésére M. Therézia által állittatott, és a szintilly hatáskörü illir cancellaria, mellyet II Leopold az illireknek megadott, 1792-ben Ferencz által eltöröltettek, egy főmetropolitának a karloviczi érseknek, az alatta álló püspököknek, s egy a nem egyesültek papi, polgári, s katonai osztályából egybe alkotott nemzeti congressusnak igazgatása alá lön helyezve. A metropolitát,kinek szerbnek kelle lennie, egy kir. biztos vezetése alatt a nemzeti congresssus választotta, mellynek ezen kivül az egyház és iskola külviszonyai s alapitványi jövödelmek is elhatározása alá tartoztak, mig a hit dolgában egyedül az érsek elnöklete alatt tanácskozó püspökök zsinatai voltak szabályzók. Ezek választották a metropolita által kijelöltek közöl a püspököket is. A püspökök mellett szinte mint a róm. és gör. catholicusoknál létezett szent székektől a fölebbezés a metropolita udvarához történt, hol az ő elnöklete alatt 2 püspök, 2 protopopa, 2 archiman-

drita, és 2 közönséges pap mint évenként egybehivott legfőbb bíróság mondott itéletet a görög egyház canonjai, az egyetemes zsinatok, egyházatyák, s az 1779-i declaratorium illyricum (lásd 1028 l.) szabályai szerint. A püspökök megyéi (eparchiái) itt is fő- és alesperességekre (protopresbyteratus, protopopa) osztattak. A zárdák vagy is az itt kalugyereknek nevezett szerzetesek házai archimandriták főnöksége alatt állottak. — *γ)* A mind két rendbeli t. i. ágostai és helvét hitvallású protestáns egyház mindjárt keletkezte után presbyteriális szervezetet vett föl magának. Innen mind az egyházkerületeknél (superintendentia), mellyek több egyházközségeket zártak magokba s III Károl 1734-i rendeléténél fogva 4—4-re szállittattak, mind az egyházmegyéknél (senioratus, tractus), mellyekre a kerületek fel voltak osztva, mind az egyházközségeknél (ecclesia), mellyeket a hivek helyi gyülekezetei képeztek, világiak s egyháziak vegyes befolyásával történt az egész kormányzat. Mindegyik egyházkerület ügyeit egy superintendens, és egy főgondnok vagy felügyelő (curator, az ágostaiaknál inspector), s ezek kettős elnöklete alatt az egyházkerületi gyülés, — mind egyik egyházmegyeéit egy espere s (senior) és egy segédgondnok vagy felügyelő s ezek elnöklete alatt az egyházmegyei gyülés, — mind egyik egyházközségéit a lelkész és gyülekezeti gondnok vagy felügyelő s ezek elnökségében a gyülekezeti elöljáróság, vagy presbyterium vezette. A presbyteriumot a hivők gyülése által választott lelkész, gondnok és elöljárók képezték, kik a helybeli egyház és iskola ügyeit intézték. Az egyházmegyei gyülések a a községek szavazata által választott esperesből, gondnokból vagy felügyelőből és egyházi s világi rendü ülnökökből, s ujabb időkben a koronként a gyülekezetekből ide küldött képviselőkből állottak. A egyházkerületek közgyüléseit hasonlókép az egyházkerületek szavazata által választott superintendens, főgondnok vagy felügyelő, s régebben ugyan a gyülésen választott vagy nevezett egyházkerületi világi, és egyházi ülnökök, ujabban pedig a gyülésenként az egyházmegyékből ide küldött képviselők alkották. Az egyházmegyék minden egyházi s iskolai ügyekben a házasságiakat kivéve, mellyek közől a vegyesek a szent székek, a többiek a megyei törvényszékek

elejbe tartoztak, elsőfolyamodásu törvényszékek voltak, honnan a superintendentiákra történt a fölebbezés. A határozatok végrehajtását a superintendensek, esperesek, lelkészek s világi társaik, vagy megbizottak eszközölték. Fősuperintendensük sem az ágostaiaknak, sem a reformáltaknak nem volt; de az ágostaiaknál létezett egy világi főfelügyelő, kinek felügyelete mind a négy egyházkerületre kiterjedt. Ennek elnöklete alatt tartattak évenként Pesten egyetemes értekezletek, mellyek mind a 4 egyházkerület világi és egyházi küldötteiből állottak, s az egész magyarhoni lutheranismusra kiterjesztek határozataikat. A reformáltak is szoktak alkalmilag tartani illy összejöveteleket, de mellyeket csak magántanácskozásoknak lehete tekinteni. Egyetemes protestans zsinat 1791 óta nem tartatott, az akkori is eredmény nélkül. — δ) Az izraelitá k vallási s iskolai ügyei fő, kerületi és községi rabbik, s az egyes hitközségek által intéztettek a kormánytól nevezett felügyelők befolyása alatt.

m) Erdélyben, mig külön fejedelemség volt, a fejedelem titkos tanácsosai, (kiknek a 3 nemzetből egyenlő számmal kelle lenniök), törvényszékei, s a megyék és székek s városok tisztviselői vitték a kormányzatot. Mióta a Habsburg-királyok birtokába jött vissza, részére is mint Magyarországéra Bécsben külön erdélyi udvari cancellaria állittatott fel, melly a magyaréhoz hasonló szervezettel a fejedelemnek fentartott fölségjogok gyakorlatára volt hivatva. Magában Erdélyben a megszüntetett vajdák, székelyispánok helyett a leopoldi hitlevél által a legfőbb kormányzat élére a kir. főkormányszék (gubernium) Szebenben, később Kolozsvárott állittatott, mellynek elnökét, a főkormányzót, és 12 tagjait e valóságos belső tanácsosokat az országgyülés által a 3 nemzetből és 4 vallásból egyenlőn választottak közöl a fejedelem nevezte. Teendője Erdély egyházi, polgári, gazdászati ügyeire kiterjedt, az alsóbb hatóságok fölött őrködött, sőt, midőn az országgyülés együtt nem volt, az ehez utasitott perügyekben biráskodott is. Mert az erdélyi országgyülés nem csak törvényhozó testület volt, hanem a fölségsértés, hütlenség, a gyülés tagjain elkövetett erőszak, vallások fentartását vagy kormányzatát illető ujitások, nem engedélyezett vámok eltörlése,

határjárás, főbb tisztek elleni panaszok sat. eseteiben ítéletmondást is gyakorolt. — A részeknek igazgatási ügyeit mint régebben úgy mos is kezelték, a magyar megyék- és vidékekben főispánok, alispánok, főbirák, szolgabirák, táblábirák, fő- és alkapitányok, s a birtokos nemesekből álló megyei vagy girás gyülések, mellyek a folyamodás utján elejbök terjesztett jogi kérdések fölött is határoztak; a székely székekben fő- és alkirálybirák, dulló biztosok s a székgyülések; városokban polgármesterek, székbirók, tanácsok s községi és czéhgyülések; a szászok székei-, kerületei- és városaiban főpolgármesterek vagy királybirók, vagy főbirók, és tanácsnokok, kik fölött állt az egész szász föld élére helyezett nemzeti gróf, vagy szászispán, és az ugy nevezett nemzeti universitás. A hivatalnokokat a főispánokon kívül, kiket a fejedelem nevezett, a megyék vagy székek, vagy nemzet gyülései választották. De a szászoknál az 1795- 1797- és 1805-ben országgyülésen kivül kiadott, s általuk törvényellenesen el is fogadott udvari rendeletek tetemesen megnyirbálták e jogokat. Azon szokást azonban, hogy mindegyik nemzet külön tartson maga ügyeiben tanácskozásokat, ujabb időben csak a szász nemzet tartotta meg, melly a szász ispán egybehivására s elnöklete alatt részint a fölebb vitt perek ellátása, részint nemzeti törvények hozása, részint az egész nemzetet érdeklő tárgyak fölötti intézkedés végett a polgármesterekből és a székek s vidékek választott képviselőiből egybe alkotva nemzeti egyetem névvel ma is tart illy gyüléseket Szebenben. — Az igazságszoltatást alsóbb és felsőbb törvényszékek gyakorolták. Alsóbbak voltak a megyékben a fiú- és alszékek (amazok nemtelenek, ezek nemesek 100 frtnyi ügyeiben főbiró vagy alkapitány elnöklete alatt több megyei ülnök részvételével), a derék székek (sedes generalis) a főispán vagy főkapitány elnöklete alatt 12 választott táblabiró részvételével a nemesek nagyobb, fölebbezett és bünténi ügyeiben – és a girás gyülések egy két ügyet illetőleg; a székelyeknél a fiú-al- és derékszékek (az al- és fő királybiró elnöklete alatt választott törvénybirákból, az első a nemtelen helységek, ezek a valódi székelyek pöreire nézve), és közgyülések; a szászoknál és városokban a tanácsok. Felsőbb törvényszékek voltak:

a királyi tábla, mellyet 1 az országgyülésileg választottakból nevezett elnök, a fiscalis director, 12 valóságos (kinevezett) táblabiró, nehány számfeletti táblabirák, s itélőmesterek alkottak, s a régibb octavalis, vagy más és ide fölebbezett perek illettek: — a királyi főkormányszék birói osztálya (iudiciale gubernium) a főkormányzó- s nehány kinevezett tanásosból alkotva; a királyi kincstári szék, mellynek elnöke a kincstárnok, bírái a kincstári tanácsosok voltak a bányaszékektől fölebbezett, és fiscalis director által inditott perekre nézve; — a productionale forum a fiscusi adományok visszaszerzése végett támasztott perekre nézve a főkormányzó elnöklete alatt nehány főkormányszéki, királyi táblai tagokból, és a főtisztekből egybeszerkesztve; — az országgyülés a főkormányzó elnökletében az ország rendei részvétével az érintett ügyekre nézve. Rendkivülieknek tekintethettek: az uriszék, a harmadnapos törvényszék (erőszakos erdővágás, elszántás, s más hatalmaskodások sat.), rögtönitélőszék, falu széke sat. A fejedelem mint legfelsőbb biró az udvari cancellaria segélyével csupán azon perekben itélt, mellyek a főkormányszék, országgyülés, prod. forum, és kincstári szék általi elláttatásuk után legfelsőbb eldöntés végett terjesztettek fel. Mind a kir. táblánál, mind a főkormányszéknél léteztek itt is mint a magyar curiánál hites irnokok (a törvényekben: cancellarista deákok), kik főnökeik megbizásából némelly hivatalos eljárásokra, intésekre, idézésekre használtattak. Az egyházak úgy igazgattattak mint Magyarországon. Az 1 erdélyi róm. cath. püspök a kalocsai érseknek, a 2 erdélyi s 1 nagyváradi gör. cath. püspök az erdélyi gör. cath. érseknek, az 1 erdélyi gör. keleti püspök a karloviczi patriarchának voltak suffraganeusai, s azok ezeknek fölebbezési hatóságai. Mind a reformáltak, mind a lutheranusok, mind az itt már 1568-ban törvényesen bevett unitariusok egy egy superintendentiájában 1 püspök és a lutheranusokon kivül 1 főgondnok vezérlete alatt presbyterialis és consistoriális rendszer uralkodott. Legfőbb hatóság volt mindenféle ügyekben mindenütt az egyházi és világi rendből (tisztviselők, patronusok, vagy választott világi táblabirók) álló egyházi főtanács, melly mellett tör-

vényszékekül, és alsóbb bíróságokul szolgáltak még pedig itt házassági és büntetti ügyekben is a reformáltak — és unitariusoknál az egyházmegyei zsinat (esperes, gondnokok, választott ülnökök s a megye papjai), és a közönséges zsinat (püspök, esperesek, jegyzők, választott világi birák); a lutheranusoknál pedig a káptalan, vagy is az egyházmegye decánja-, seniora-, s syndicusából álló kerületi gyülés, — a superintendens mint elnök által havonként egybehivott decánból, syndicusból s nehány papból összealkotot püspöki szék, és a 2 évben tartatni szokott közönséges zsinat (püspök, dekánok, esperesek).

n) Horvát- Tóth- Dalmátországok municipalis jogaiknál fogva a m. cancellariának, a m. helytartótanácsnak, a m. udvari kamarának, a m. hétszemélyes táblának ide is kiterjesztett hatósága mellett saját belkormányzattal birtak, mellynek élén a bán állott, ki hát a kapcsolt részekben majd mind azon jogokat gyakorolta, mellyek Magyarországon a nádort illették. Dalmatia elszakasztatván, s Slavonia is a török dulások alatt, és után majd igy, majd amúgy szerveztetvén sok csorbát szenvedett e méltóság; de Horvátországra nézve teljes érvényében megmaradt s némi részben Slavoniára is ki volt terjesztve hatósága. A bán ennélfogva elnöke volt a horvát,- 3dik zászlósa a magyar országgyülésnek: hol mellette állt az itélőmester, ki a horvát gyülésnek jegyzője s előadója volt, a magyar felső táblánál pedig a horvát ügyek referense. Elnöke volt az 5 tagból alló kir. tanácsnak, melly a m. k. helytartótanács mintájára a horvát politikai, gazdászati, és katonai ügyek kezelése végett 1776-ban állittatott, de melly nem sokára az 1791: 58 és 1792: 10, 18-nál fogva eltöröltetvén, ez ügyek is a m. helytartótanács alá adattak, a miért a bán a m. helytartótanácsnál ülést, és szavat kapott, s horvátok is aránylagos számmal alkalmaztattak. Elnöke volt a báni táblának, (7 ülnök köztök egy albán mint a bán távollétében elnök, egy főpap, egy mágnás), melly a régibb octavalis szék helyett a m. kir. tábláéhoz hasonló körrel Horvát- és Slavonország megyéi tolebbezett pöreire nézve, vagy némelly tárgyakban első folyamodású székül is 1723-ban állíttatott. Itt szinte mint az ország-

gyülésnél az itélőmester volt előadó s a kapcsolt részek pecsétjének őre. Ide fölebbezett az itélőmesteri biráskodás helyett állitott zágrábi kerületi tábla, és tárnoki szék is. Innen a m. hétszemélyes táblához történt a fölebbezés. A bán a kapcsolt országok főkapitánya levén, mert a régebben külön választatott kapitány is az ő személyébe egyesittetett, s ezért bánúl jobbára katona neveztetett, az egész hadügy vezetése az ő kezébe volt adva (1681: 62), a miért vezére volt a horvát nemesi fölkelésnek s főparancsnoka a végörvidékeknek (1578: 15, — 1639: 27), mellyeknek katonasága hajdan nem egyéb volt, mint a báni banderium. Később azonban ezek parancsnoksága másra ruháztatott: s a bán csak egy pár báni ezrednek lőn tulajdonosa. Közigazgatásilag a bán alatt állottak a megyei, városi, földesuri hatóságok, mellyek szintugy politikai, mint törvénykezési tekintetben a magyarországiakhoz hasonlón voltak szervezve. Egyházi ügyekben a 3 ország egybe volt kötve Magyarországgal. Az ottani püspökségek a magyar érsekek alatt állottak. A Károlvárosi első folyamodású váltó- s kereskedelmi törvényszék hasonlókép a magyar váltófeltörvényszékhez küldte fölebb az ügyeket.

o) A végvidékek vagy határőrségek régibb szabadalmaiknál, s később az 1807-diki szabályzatnál fogva katonai s némi patriarchalis szervezettel birtak. Minden letelepitett család t. i. állandó hadi szolgálatért hűbérkép, és örökölhető birtokúl kapott földeket, mellyeket a család tagjai közösen használtak, és élveztek. E családba s ennek elidegenithetlen birtokába vagy telepébe, mi végháznak (végvidéki háznak) is neveztetett, nem csak a család tagjai, hanem idegenek is vetettek föl, és irattak be, kik mint egy végházi társaság a legidősb családtag vezetése s felügyelete alatt együtt laktak, a fegyverfoghatók (minden 20 évet elért férfi fegyverköteles) századaiknál katonáskodtak, a többiek pedig a közös vagyont kezelték, s minden keresetet, még a házon kivül szerzettek egy részét is a közösségbe bocsátani kötelesek voltak. E házak többjei községet tettek, mellynek ügyeit a kiszolgáltakból választott biró, és az idősb községi tagokból álló képviselet intézték. Tizenkét nagyobb, és szabad katonai község (Zeng, Bród, Pétervárad, Karlovicz, Fe-

hértemplom, Pancsova sat.) egészen rendezett tanácscsal birtak, s mivel lakosaik határőri szolgálatot nem teljesitettek, ujonczokat állitani köteleztettek. Több községek egy kapitánynyal élükön századokat, ezek ezredjárásokat, ezek ezredeket képeztek, mellyekben egy ezredes vitte a mellette levő tisztekkel a katonai és politikai igazgatást s egy bizottsággal együtt az iskolákra is felügyelt. Az ezredekből alkottatott össze az 5 (előbb 6) végvidéki tábornokság, vagy is a horvátszlavon, és szerbbánsági őrvidéki terület, mellyek fölött állt a zágrábi, illetőleg temesvári főhadikormányszék s legfelsőbb hatóságúl a bécsi főhadi tanács. Mindenik végház (a törvény által kivetteken kivül) kincstári vagy községi ingyen munkákat teljesiteni s földadót fizetni tartozott, melly adó szinte a főhadkormányhoz folyt be. Az egyházi ügyeket az esztergomi érsek alatt álló püspökök s karloviczi patriarcha kezelték. A végvidékek szervezete, különösen a házközösség minden személy- s tulajdonjogot korlátoz, szorgalmat, ipart háttérbe szorit, sőt a családi élet fejlődésére is károsan hat: nem csuda azért, ha ujabb időkben ellene kemény hangok emelkedtek.

p) A hadügyi kormányzat a haderőnek különféleségéhez, és e korszakban előjött többszöri változataihoz képest különböző volt. Az ország legrégibb, és leglényegesb véderejét képezte a nemesi személyes, és banderialis fölkelés, mihez a nemzet aristocratiai alkotmányánál s pusztán önfentartására szoritott helyzeténél fogva most is hűven ragaszkodott, úgy hogy mig amaz alkotmánya, és körülményei állottak, a fölkelés sem töröltetett ki soha az ország védrendszeréből. Az országrendek minden előjövő alkalmakkor felajánlották egyetemes fölkelésüket, törvényekkel rendezték a fölkelési seregek egybealkotását, fölszerelését, tiszteit, fizetését, ruházatát, szemléit (lásd az 1230 és 1231 lapokat, s az A. C. 3 R. 19 czimét), s folyvást nevezték az országos választmányokat jobb elrendezést czélozó szabályok készitésére. Miután azonban az illy hadszervezetet a hadmesterség megváltozott iránya egészen czélszerütlenné tette, a török elleni harczok folytatása nem eléglette, s a Habsburgok, és idegen vezéreik ellenszenve elcsenevészni engedte, más védelmi módokról kelle gondoskodni a hazának, mit ezen kivül az eddig illetéket

nyujtó vazallországok elveszte, az ország nagy részének török iga alá esése, s ez által a haderő tetemes csonkulása is szükségkép igényeltek. Nem is késtek az országrendek, mint számos törvényeink mutatják, majd jobbágyaik száma szerint kiállitott fegyvereseikkel, majd csapatok fogadására ajánlott fizetéseikkel, majd bizonyos csapatoknak állandón tartásával pótolni itt ott a ki nem elégitő fölkelés hiányait: mind ez azonban nem sokat segitett. A csak alkalmilag állitott gyakorlatlan csapatok kevés védvet nyujtottak a mindig öregbedő török, és pártcsapások ellen. Királyaink nem biztak a hazai segélyekbe, az egyetemes fölkeléseket — mert önkényleg nem rendelkezhettek — nem szerették, számosban hozták és fogadták az idegen német, cseh, olasz, wallon zsoldosokat, ezeket rendesen nem fizethetvén, a föld népén garázdálkodni engedték, a magyar és idegen seregek közti gyülöletet melengették, s ezek által mind ők, mind a nemzetnek általuk felgyujtott féltékenysége az egész haderőt olly szomorú sorsba sodorták, hogy idegen segélylyel kelle és lehete a töröktöli szabadulást kivivni. Az illy állapot arra határozta végre a pártczivódásokat megunt nemzetet, hogy, a haderőre nézve más szervezetet hozzon be. Az 1715-iki országgyülésen azt határozta, hogy ámbár a nemesek ezen túl is személyesen vagy zászlóaljaikkal fölkelni tartoznak, de mivel ez a védelemre nem elég, bel- és külföldiekből rendes, állandó katonaság alkottassék, és állandó adófizetéssel tartassék. Ezzel a csak alkalmilag ajánlott jobbágy katonaság rendes, egyenruhás, fegyelmezett csapatokká alakult, számuk kezdetben csupán toborzással, s egyes gazdagok önkénytes állitásával, később a rendek által országgyüléstől országgyülésig megajánlott ujonczokkal egészittetvén ki. A fölkelés régibb alakjában s kormányzatában meghagyatott. A székelyek jobbára határőrökké alakittattak. A szász nemzet katonáskodási kötelességei a nemzeti accordában módosittattak. — A hadsereg állandósitásával elérték a Habsburg-királyok, mire kezdet óta törekedtek. A magyar csapatokat kezükbe kapván — mert itt semmi törvény nem rendelkezett — önkényük szerint szervezték, idomitották, fizették, osztályozták, a többi

országok csapataival összevegyitvén egy nyelv, egy szin, egy zászló (osztrák), egy kormány alá szoritották, s igy a magyar haderőnek most már igazi magvát — mert a fölkelés ritkán használtatván teljesen parlagon hagyatott — egy egységes birodalmi osztrák hadseregbe olvasztották. Országgyüléseink a különválasztást, s ezredeinkből egy külön hadsereg alkotását sürgető kérelmeikkel csak annyit értek el, hogy a fejedelmek a magyarországi ujonczoknak magyar ezredek közé sorozását, s tisztekül csak magyar honfiaknak alkalmazását megigérték. Az igy teljesen egygyé tett cs. k. haderőnek kormányzata is egységessé tetetett, az egész birodalomban legfőbb katonai hatóságúl egy Bécsben a fejedelem oldala mellett székelő cs. k. udvari haditanács jelöltetvén ki. E tanácsnak voltak alárendelve az egyes országokban tanyázó katonaság, és várak ügyeit vezető hadparancsnokságok, mellyek közöl a magyar koronai katonaság részére 5 volt állitva. A hadparancsnokságok teendőikhez képest tisztán katonai, politikai, gazdászati, ellátási, fizetési, törvénykezési osztályokra voltak különitve mindegyik külön hivatalszemélyzettel. Az itteni törvénykezési osztályhoz, melly egy fő-hadbiróból (auditor), előadóból, s jobbára 6 hadbiróból állott, fölebbeztettek az ezredeknéli hadbiróságóktól (kari hadbiró, főbb- és altisztek s közlegények) az ügyek a büntettieket kivéve, mellyek még a halálitéletek sem fölebbeztethettek a kari hadbiróságtól. Polgári vegyes ügyekben a szinte e hatóság melletti vegyes katonai törvényszék itélt. A hadi adóra, élelmezésre, elhelyezésre sat. nézve a hadparancsnokságok a helytartótanácscsal, a tartományi biztossággal sat. egyetértőleg müködtek.

q) A külállamokkali ügyeket, mióta Habsburg-királyok uralkodtak, a minden örökös országokra kiterjesztett bécsi államminiszterium a nádornak, a m. cancellariának belevonásával s magyaroknak is alkalmazásával külországoknál tartott követek által vezette, kik közöl a portánál a csász. követ mellett magyarnak is kellett székelni.

Az 1848, és $186^{7}/_{8}$-i intézkedések következtében tökéletesen megváltozott az eddigi kormányzat rendszere. A

m. udvari cancellaria, a m. k. helytartótanács, a m. kir. kamara eltöröltettek, s minden eddig ezekhez tartozott teendők vezetésére egy felelös miniszterium állittatott fel, melly gyakorolja ez óta alárendelt közegei által a kormányzati államhatalmat. Áll ez a fejedelem által kinevezett miniszterelnökből, s ha ez tárczát nem vállal, kivüle még más 9 miniszterből. Közölük egy folyvást ő fölsége mellett van, ki az 1848-diki törvények szerint a fölségnek kizárólag fentartott jogok, és tárgyak (papok, zászlósok kinevezése, szabadalmak osztogatása sat.) kezelésén kivül mind azon viszonyokba befolyt, mellyek a hazát a többi örökös országokkal közösen érdeklik: de az 186⅝-diki törvényhozás ez utóbbiakról másképen intézkedvén csak az előbbiek s az ő fölségéhezi fölterjesztések átszolgáltatása maradtak hatáskörében. A többi miniszteriumok mindegyik több kezelési szakokra osztva, s külön hivatali személyzettel (államtitkár, miniszteri és osztálytanácsosok, miniszteri és osztálytitkárok, fogalmazók, számvivők sat.) ellátva következőleg oszták meg teendőiket: a) a belügyminiszterium kezeli az országgyülés szervezését, a megyék, kerületek, városok, községek, Erdély, sajtó, külföldi utlevelek, urbérek, némelly közalapok (földtehermentesitési sat.) ügyeit, az államrendészetet sat. — b) a pénzügyérség hatásköréhez tartoznak: az állam bevételei-, és kiadásainak kezelése, az államköltségvetés, az államszámadások, a többi miniszteriumok illetményei, az egyenes és nem egyenes adók, illetékek, az egyedáruságok, bányák, pénzverdék, államvagyonok, nyugdíjak, kölcsönök, államadósságok, minden adóhivatalok fölötti felügyelet sat. — c) a közmunka- és közlekedési miniszterium-hoz tartoznak az országos utak, hidak, hid- és révvámok, vizszabályozás, vasuti és hajózási ügyek, középitészet az összes országos mérnöki hivatalokkal, üzlet és forgalom sat. — d) a földmüvelés- ipar- s kereskedelmi vagy közgazdászati miniszterium ügykörét képezik: a földészet, állattenyésztés, mezei rendőrség, ipar, kereskedés, államegészség mindenféle ügyei, és országos statistica. — e) a vallás- és közoktatásügyi miniszterium hatósága kiterjed a cath. egyházi kormányzat, és személyzet minden

ügyeire, szerzetekre, tanodákra, egyházi vagyonok felügyeletére, közalapitványi alapok, és jószágok kezelésére, siketnémák, vakok intézetére, nyomdákra, görög egyházak s iskolák ügyeire, a protestáns és zsidó egyházak legfőbb felügyelésére sat. — f) az igazságügyi miniszterium teendőit képezik a kebelbeli és kir. birósági személyzet kinevezése, törvényszékek ellenőrzése, esküdtszékek, sajtóügyek, biróküldés, hitbizományok, nagykorúsitások, váltóügyek, urbéri ügyek jogi szempontból, telekkönyvek, megkegyelmezések, Erdély jogügyei sat. — g) a honvédelmi miniszterium ügykörét teszi az ujonczozásügy, a katonai növeldék, laktanyák, kórházak, katonaság elhelyezése, élelmezése, a várak, gyárok, raktárok, s a honvédség egész szervezése, vezetése sat. — h) a tárcza nélküli horvát-szlavon miniszterium képviseli a miniszertanácsban a 3 ország érdekeit. Ezeken kivül a többi örökös országokkal közös ügyek vezetésére van állitva közös t. i. kül- had- és közös-pénzügyi miniszterium. Mindegyik miniszterium saját ügykörében legfőbb hatóságot képez, tetteiért felelős, és törvényjavaslatokat a maga szakában készit, és terjeszt elő, miknek azoban, valamint minden közérdekü s nagy horderejü kérdéseknek elvi elhatározása az összes miniszterek tanácsában történik. Ez intézkedésekkel a nádor, az országbiró, a tárnok hatóságai is elenyésztek; de az igazságszolgáltatás főbb közegei csak annyi változáson mentek át, hogy a kerületi táblák eltöröltettek, és hogy a magyar és erdélyi királyi táblák (Pesten és Marosvásárhelyett) csupán másodfolyamodásu székekké tetetvén ezek fölött az előbbi hétszemélyes tábla helyett magyar kir. curia névvel egy két osztályból álló legfőbb birói hatóság állittatott, melynek egyik osztálya a semmiségi esetekben az országbiró elnöklete alatt 16—18 bíróval együtt mint semmitő szék, másika pedig az érdemleges kérdésekre nézve 5 tanácsban 1 közelnök és 5 tanácselnök vezetése alatt 30—36 bíróval együtt mint harmadfolyamodásu itélőszék határoz. — Nagy részben változatlánul maradtak az országrészek hatóságai is. A nevezetesb változások, mik rajtok történtek, a következők: a) A megyék megfosztattak a törvényhozásba közvetlen befolyástól; mert nem megyénként, hanem népesség szerint kike-

rekitett választókerületenként, és megszabott minőségek alapján választatnak, és küldetnek 48 óta képviselők az országgyülésre. A csupán nemesi megyegyülések helyét ma már a megyében lakó nemesek, honoratiorok s községi képviselők által rangkülönbség nélkül választott tagokból álló megyei bizottmányok pótolják. Ezeknek tiszte a főispán vagy helyettese elnöklete alatt a törvényhozási, és törvénykezési ügyeken kivül azon teendőket gyakorolni, mellyek eddig a megyei közgyüléseket illették. De megszüntek az e gyülésekeni betáblázások, és a hiteles helyekeni bevallások: felállittattak ellenben a telekkönyvi hivatalok, mellyeket az igazságügyér tölt be. A megyék hatásköre hát csak főleg a helyhatósági önkormányzatra van szoritva. Megszüntek a táblabirák, helyettök a tisztujitáskor választott birák képezvén az alispán elnöklete alatt a megyei törvényszékeket, mellyek most a hozzájuk tartozó telekkönyvi hatóságokkal, árvaszékekkel, hitbizományi ügyekkel csak elsőfolyamodású székek. Mert a sommás eljárás alá tartozó pereket (1868: 54 § 93) az egyes birók tárgyalják, kiktől a kir táblához mennek azok föl: a többi perek pedig a megyei törvényszékek előtt kezdetnek. Megszüntek az uri székek, s a felszabaditott jobbágyok ügyei a járásbeli szolgabiróhoz utasittattak, ennek tiszte levén a rendes tanácscsal el nem látott községekben a biró és jegyző kijelölése, a községi esküdteknek választatása, számadásokra felügyelés, iparhatóság, vásárbiróság sat. A községek elöljáróságai most már több teendőkre vannak felhatalmazva, s körükben önállóban működhetnek; de a községi biróság csak mint egyeztető biróság működik, s csak a községi lakosok 30 forintot meg nem haladó személyes kereseteire terjed ki. — b) A kir. városokban megszüntek azoknak az udv. kamarától, és némileg a megyétől függése, a tárnoki, és személynöki székek, s az ott lakó nemesek kivételessége. Bennök a választott polgárság helyett a választási képességgel biró lakosok által választott bizottmányok, vagy képviselő testületek (30—82—157 tagokból), és az ezektől választott tisztviselők, és tanács olly hatáskörrel lőnek felruházva mint a megyei bizottmányok és tisztviselők; de a városi törvényszékek a városbiró körén

túl terjedő ügyekben itt is csak elsőfolyamodásu székek, melyektől a kir. tábla- és curiához történik a fölebbezés, mig a helyi rendőrséget gyakorló kapitánytól a tanácshoz, s innen a belügyérséghez vitetnek fölebb az ügyek. A szabadalmas vagy is rendezett tanácsú mezővárosok külsőleg szinte a kir városokéhoz hasonló szervezettel, tanácscsal, és képviselőtestülettel birnak, melly községi ügyekben önálló kezelési joggal van felruházva; különben illy városok közigazgatásilag mint előbb, a megye közvetlen hatósága alatt állanak. Van egy városi törvényszékük (telekkönyvvel vagy a nélkül), vagy egy törvénytudó birájuk, ki a mellette levő jegyzőkönyvvezetővel a sommás eljárás alá tartozó ügyekben biráskodik. — c) A jász-kún kerületben a nádor főbirósága, és széke felfüggesztetvén a fejedelemtől kinevezett főkapitány vezeti a kerületek ügyeit. A városok rendezett tanácsú mezővárosoknak tekintetvén birnak bíróval s törvényszékkel, honnan a kerületi törvényszékhez, innen a kir. táblához történik a fölebbezés; de közigazgatásilag az összes városi lakosok által választott képviselő testület rendelkezése alatt állanak, melly testület választja a szokott tisztviselőket. — d) A hajdu városok egy a királytól nevezett főkapitány alatt állanak, s a kunokéhoz majd mindenben hasonló szervezettel birnak. A helytartó tanács-, és kassai kamarától függés megszünt. Megszünt e) a 16 szepesi városokban is az administrator, és administratori s tárnoki szék. A királytól nevezett gróf vezeti most a szepesi kerület ügyeit a választott kerületi tisztikarral. — f) A túrmezei kerület, és egyház-nemesi székek megszüntek. — g) Fiume és Buccari kerület ellenben a múlt évtizedekben elvett önálló hatóságába ismét mint régebben volt, visszaállittatott. — h) A kikindai kerület szinte önálló hatóságot képez, melylyet a minden községtől választott 4—4, összesen 40 kerületi képviselőből álló testület, és az ez által választott kerületi tanács gyakorol a kerületi birósággal együtt: az egyes községek azonban csak faluknak tekintetvén nem birnak rendezett tanácscsal és városi hatósággal. — i) Az egyházi testületeknél a római és görög catholicusok szent székei csupán csak a házassági perekre szorittattak, ezekre is

csak annyiban, a mennyiben a házassági kötelék érvényességét és akár az ideiglenes elválást, akár a végképi felbontást tárgyazzák. Minden egyéb a házassági viszonyból származó peres kérdések, úgy szinte az eddig itt tárgyalt perek a megyei, városi, vagy kerületi törvényszékekhez utasittattak. Az egyházi kormányzat érintetlenül maradt; de a népoktatás ügyét az állam vevén kezébe a hitfelekezeti igazgatóságokon kívül minden tankerületbe vagy megyébe tanfelügyelők állittattak, kik a mellettök levő kerületi vagy megyei iskolatanácscsal, melly részben a megyei bizottmány, részben a megyei hitfelekezetek, részben a megyei tanitók által választott 14—34 tagból áll, vezetik a közös iskolák ügyeit s némi felügyeletet gyakorolnak a felekezeti tanodák fölött. A községekben a választott iskolai székek ügyelnek a községi iskolákra. A conventek, és káptalanok hitelességei megszüntek. A g. keleti egyház egy metropoliája a szerbek, és oláhok különváltával ketté szakasztatott, a mióta amazok a karloviczi, ezek az érsekké emelt s fejedelemtől nevezett nagyszebeni metropolitát (2 suf. püspökkel) ismerik el egyházi főnökül. Az óta a congressus is kettő. Az izraeliták egyházi s tanodai ügyeit legközelebb egy a miniszterium által egybehivott s a hivektől választott congressus szabályozta, mellynek a fejedelem által is helybenhagyott határozatai a hitközségek és tanodákra országszerte felügyelő izraelita közegeket pontosan körülirják. — k) Némelly külön tárgyakra nézve saját hatóságok állittattak, vagy hagyattak meg. Illyenek a részekbeni pénzügyi igazgatóságok, pénzügyi hivatalok, pénzügyi törvényszékek, s Budapesten a főpénzügyi törvényszék, — továbbá a bányahatóságok, hivatalok és törvényszékek, — a gyámsági, vásári, urbéri s választott biróságok, — a sajtóvétségekre nézve alkotott esküdtszékek s végre a legujabban felállitott vegyes kir. biróságok. Ezek a volt kerületi táblák helyén és leginkább ezekből szedve részint a szőlőbirtok utáni tartozások megváltásából származhatott s ide fölebb vitt perek fölött határoznak, részint a pénzügyi törvények meg nem tartásaért támasztott pereket itélik el, részint az esküdtszékek vezetésével, s mivel ezeknek a vádlott, és vádló által választott tagjai csak a „bünöst“ vagy „nem bünöst mond-

ják ki, a bünösnek talált elitélésével foglalkoznak. A királyi táblák székhelyén ezek teljesitik az esküdtszéket illető teendöket. — l) Erdélyben az udvari cancellária, a fökormányszék, a szász egyetemi gyülés birói hatásköre megszünt, s helyettök a magyar miniszterium ide is kiterjesztett hatósága viszi a legfőbb kormányzatot. A megyék, székek, vidékek, közgyülései itt is mint Magyarországon állandó bizottmányokká alakulva, — ugy szinte a régibb szervezetü tisztviselőségek s törvényszékek több az erre felhatalmazott miniszterium által tett s teendő módositásokkal a 49 utáni állapotból saját hatáskörükbe vissza lőnek állitva. — m) Horvát s Slavon egybecsatolt országokban a m. cancellária és helytartótanács befolyása megszünvén, egy a magyar miniszterelnök ajánlatára a fejedelem által, de csupán polgári egyénekből nevezett bán vezetése alatt a belautonomiához tartozó ügyeket saját belföldi kormány kezeli, melly bel- vallás s oktatás és igazságügyi ágakra szakad; de a Magyarországgal közös ügyekre nézve (lásd 1661 l.) a hatóságot a mennyire lehet horvát-szlavon honfiakból alkotott közegei által a magyar miniszterium gyakorolja, mellyhez tárcza nélkül egy horvát miniszter van nevezve, ki a minisztéri tanácsnak szavazattal biró tagja s a közös országgyülésnek felelős. A megyék, s városok mind közigazgatási, mind törvénykezési hatóságai mind eddig a régiek, azok szervezésének tárgyalása most levén folyamatban; de a báni táblától a magyar curiához fölebbezés megszünt, mert 1862 óta az előbb ide tartozott ügyekben egy a bán első s az albán második elnökök alatt Zágrábban állitott hétszemélyes tábla biráskodik. A zágrábi püspökség érseki rangra emeltetett, s igy a neki suffraganeusaivá lett püspökségekkel együtt a magyar érsekségtől elszakadt. Dalmátország, melly mai napig a 2 országtól elszakasztva van, az ujabb időkben egy tartománygyüléssel az osztrák miniszterium vezetése alatt olly szervezetet kapott, minőt Ausztria többbi koronaországai. — n) A határőrségek régibb szervezetükben mai napig változatlanúl állanak. Mit szül azoknak már megkezdett polgárositása? a jövő mutajja meg. — o) A hadi kormányzatban a cs. k. fő udvari hadi tanács megszünt: helyét ma katonai és hadműködési tekintetben a hadsereg fő-

felügyelője, közigazgatási szempontból pedig a közös hadügyminiszterium pótolja a hadosztályok élén álló főhadi kormányszékekkel vagy parancsnokságokkal együtt. A helyi, hadépitészeti, tüzérségi, törvénykezési, élelmezési sat. hatóságok ezek alatt állanak. Az egész haderő különben az 1868: 41 által új szervezetet nyert, mint ezt az 1679—1685 lapok mutatják. — p) A külkormányzat élére egy közös külügyminiszterium állittatott, melly a két államcsoport miniszteriumával egyet értve az idegen államoknál alkalmazott követségek (nagykövetek, rendkiviili követek, székelő miniszterek, ügyvivők), és kereskedelmi tekintetben consulságok által vezeti a monarchia ügyeit. — q) A Horvát-Slavon-Dalmátországokkal közös ügyek intézése egy egyezményben lőn meghatározva, melly az 1868: 30 czikkben, az 1660—1664 lapokon olvasható.

B) A **magánjog** Mátyás 1486-i végzeménye létre jötte óta, melly némileg rendszeresb törvénykönyvnek tekinthetik, mindig szabályosb alakba öntetett s ujabb ujabb törvényczikkek által meghatározottabbá tetetett. Illyenek voltak: II Ulászló alatt Verbőczy Hármas könyve, I Ferdinánd alatt az ennek javitását czélozó, de siker nélkül maradt Quadripartitum, s Fiume kerületének helyben hagyott rendszabályai, — Rudolf s I Leopold alatt a Corpus Juris, s a tárnoki városok szabályai, — II Mátyás alatt a perlekedés egyszerüsitése, — III Károl alatt a törvényszékek, birói eljárások, végrendelet, gyámügy, betáblázások szabályozása, — M. Therézia alatt az urbér rendezése, a jászok, kunok, hajdúk részére kiadott rendszabályok, a kir. curia döntvényeinek gr. Niczky elnöklete alatti választmány által történt összeszedése, s később „Planum tabulare" név alatt kinyomatása, — II Leopold alatt a polgári jog gyökeres átalakitására kiküldött országos választmányok munkálatai, — Ferencz s V Ferdinánd alatt az urbér végszabályozása, a csődügyek rendezése, váltó törvénykönyv, a perek gyorsitására tett intézkedések, az ősiség felfüggesztése, — Ferencz József alatt az 1861-diki országbirói értekezletnek ideiglenesen életbe lépett munkálata, a polgári törvénykezési rendtartásnak az 1869: 54 czikkben foglalt szabályozása, — Erdélyben az Approbata, és Compilata constitutiók,

az 1555-ben Udvarhelyen összegyüjtött székely constitutiók, a szászoknak 1583-ban megerősitett hatósági jogkönyve, nemzeti gyüléseik végzései, úgy szinte azon fejedelmi rendeletek, mellyek a törvények hiányait ideiglenesen pótolják sat. Nem kevéssé emelték e rendszeresbitést több régibb és ujabbkori jogtudósoknak rendszerbe öltöztetett jogtanai, mellyek részint az egész jogtant (Szegedy, Huszty, Fleischacker, Kövy, Georch, Kelemen, Frank, Fogarassy, Szlemenics, Komjáthy, Venczel, Suhajda, Ökrös sat.), részint annak egyes ágait (Wagner, Fogarassy, Karvasy, Császár, Ráth, Szeniczey, — Fáber, Schmid, Wenczel, — Szubotics, Chaply, — Sárvári, Szokolai — Balázsházy — Péterfi, Lakics, Batthyányi, Szvorényi, Gelei, — Kuzman, Bod, Teusch, Benkő, Révész, sat.) tárgyalják. Ámbár azonban a polgári magánjog ekkép szabatosb rendszerré lőn kiképezve, de a büntető jog hiányai mai napig sincsenek egészen elháritva. Az 1791-i országgyülés ugyan egy rendszeres büntető törvénykönyv kidolgozására választmányt nevezett, s az 1827: 8 ujabb országos választmánynak kiküldését rendelte el; de sem annak, sem az 1840: 5-dik czikknél fogva müködött országos bizottmánynak javaslata nem nyert mind eddig szentesitést. A honnan csak a büntárgyak iránt kelt némi részleges intézkedések, a törvénytárban foglalt Praxis Criminalis, a kir. curiának büntető pörökben hozott itéletei, M. Theréziának a kinvallatást eltörlő s Ferencz és V Ferdinándnak a rögtönbiróságot szabályozó rendeletei, az országbirói értekezletnek a büntető jogi kérdésekre vonatkozó határozatai szolgálnak mai napig a bünügyek szabályzóiul. Nem hiányoztak mind e mellett jogtudósok, kik az elszórva levő törvényeknek egy öntetübb alakot igyekeztek kölcsönözni. Wuchetich már a mult században átnézetét adta a magyar büntető törvényeknek, a mióta Bodó, Szlemenics, Fabriczy, Szokolay, Kassay, Csacskó, Pauler sat. a bünügyi törvényeknek is tudományosb rendszerét kezdték kidolgozni. — Ha az e korszakban hozott magánjogi törvényeinket áttekintjük, ismét mint eddig, nagy részüket a birtokviszonyokkal látjuk foglalkozni, mint ezt II Ulászló, I Ferdinánd, II Mátyás, II, III, Ferdinánd, I Leopold majd minden végzeményei, III Károl 1715: 9, 10, 16, 25, 27, 51—54, 68, 70,

71, — 1723: 9—12, 19, 47—52, 57, 59, 103, 107, 120, — 1729: 22, 24, 36, 37; — M. Therézia 1741: 19—21, — 1765: 12, 26; — II Leopold 1791: 32—36; — Ferencz 1792: 13, — 1802: 21, 24, 28, — 1805: 1, 5, — 1807: 12, 23, — 1830: 9, 12; V Ferdinánd 1836: 12, 14, — 1840: 9, 13, 15, 21, 22, 30, 31, — 1844: 6, 7, — 1848: 14 15; — Ferencz József 1868: 31, 55, 56 tanusitják.

IV. Az ország **müveltsége** párhuzamban sülyedt vagy emelkedett a politikai történelemmel.

1. Az anyagi müveltséget e korszak 2 első századában az ekkor folyvást duló török háborúk, az örökös pártharczok, a reformatióval mindig szaporodott társadalmi zsurlódások, és vallásháboruk, a töröktől is, némettől is egyformán gyakorolt zsarolások, az országdaraboknak félhold, és sas véduralma alá esett függő állása, a nemességnek a középkorhoz merev ragaszkodása, a törvényhozásnak a pórt földhez kötő, birtokjogból kizáró mostoha végzései, a föld continentalis jellege, s az uj kor forgalmi tüzhelyétől, a világtengertől teljes elzáratása sat. nem csak hogy a kor uj szellemével lépést tartani nem engedték, hanem előbbi fokáról is vizszataszitva egészen félholt állapotba sülyeszték. Mig közép és nyugot Europa tömörült államai egymással szorosb szövetkezésükben a bennök alakult hatalmas középrend által oriási léptekkel haladtak a világszerüvé tett ipar és kereskedés ösvényén; addig Magyarország mindig gyengébb darabokra, mindig több több ellenséges osztályra szakgatta magát, pangásban hagyta népe minden erejét, a munkát nemesi gőggel megvetvén csak az érdem nélkül kapott nemesi földbirtokra fektette egész létele sulyát, s egy iparos és kereskedő középrendnek alakulását tetemesen gátolta, a 16—17-dik század nagy eszmemozgalmait nem ismervén szük hatásu világában, szabad munkafejlést gátló törvényei sáncza közt senyvedett, életfejlődésének hát minden tényezöit nélkülözvén haladási törekvéseinek, ha lettek volna is, haszontalan erőködésekké kelle vala törpülniök. S lehetett-e mind ezeknek más következésük, mint az, hogy idegen tartományok segélyére kelle szorulnunk, melylyek pedig a segély árában anyagi erőnket, kincsünket a magok javára százszorosan kizsákmányolták? Innen lett, hogy

ámbár a gazdászatban az ország mint őstermelő ország a kukoriczát, a szelid sáfrányt, a szőlőt, a méheket, a szarvasmarhákat meglehetős terjedelemben tenyésztette, s hadi szereket is (mert a magyarnál csak eke, és fegyver szerepeltek) az akkori szükséghez képest nevezetes mennyiségben készitett; de az ipar többi ágait a városoknak csupán önvédelemmeli foglalkozása, a vallási, nemzetiségi ellenszenvek miatt meghasonlott czéhek egyedáruskodása, a kereskedést pedig a nemesi előitéletek, a városoknak árumegállitási joga, a háborukban megszüntetett transitó, az utak járhatlansága, a folyamok dagályai, a pénzhamisitások, az uton utfélen elkövetett rablások, a zsidók, ráczok, örmények nadálykodásai, a Fuggerek és több kir. haszonbérlők nyomasztó üzérkedései, az országnak Erdély, Bánság, Slavonia, Ausztria felé vont vámvonalokkal körülkeritetése, s a bécsi kormány által itt üzött harminczadi zsarolások olly békókba szoritották, mellyekből sem a már torkigérő áradat pillanatnyi fentartóztatására tett egy két intézkedés, sem az utazó kalmárok mellé állitott katonai kiséretek, sem a töröktöli szabadulás után letelepitett idegen kézmüvesek, sem a vámok igaztalansága ellen emelt nehány törvényhozási szavak nem tudták azokat hamarjában kiszabaditani.

A korszak 3 dik századában, midőn a szatmári egyezkedés után az ország magát felfordultságaiból rendezni kezdette, a müveltségbeni elmaradás tudata is megszülemlett a nemzetben, a miért törvényhozása nem egy izben sürgette a sinylő anyagi állapot emelését. A kormány is az absolutismus azon elvét vevén föl, hogy az adó nagyobbitása végett a népek adóképességét növelni kell, megtette imitt amott önkényes intézkedéseit az anyagiak javitására. Innen lett, hogy a megritkult helyek új gyarmatokkal sürüsittettek, a temesi bánság elpusztult vidékei müvelt telepekké alakittattak, a jobbágyköltözés tágittatott, a földesur és jobbágy közti viszonyok urbér által szabályoztattak, a szaporitott kir. városok több szabadalmakkal ruháztattak fel, a czéhek egyedáruskodásukban megszorittattak, sőt II József által eltöröltettek, M. Therézia által az Erdély, Bánság s Slavonia felöli vámsorompók megszüntettettek, a m. helytartótanács a közjólét előmozditását czélzó intézkedésekre felhatalmaztatott sat. Innen lett, hogy a gaz-

dászatnál a gabonanemüek müvelése nagyobb lendületet nyert, szölővel nem csak a hegyek, hanem a homokos sikok is beültettettek, uj veteményi czikkek hozattak divatba, a burgonya 1770 után az uj német gyarmatok által s a sovány karpatok alatt szorgalmasan termesztetett, a dohány, mellyet a török követség már Báthory Kristóffal megismertetett, de használata még akkor szigorún eltiltatott, M. Therézia végéveiben s II József alatt, midőn az éjszakamerikai háborúk behozatalát megakasztották, nagyobb kiterjedésben müveltetett, a juhtenyésztés szinte M. Therézia és II József intézkedései következtében meghonositttatott, a méhészet és selyembogártenyésztés eperfák ültetése által élénken elömozdittatott sat. Innen lett, hogy az ipar terén a gyapotkelmék készitése megkezdetett, a bőrkészitmények kitünöbbek lettek, Szepességben égett bor jókora mennyiségben főzetett, több durva posztógyárak emeltettek, cserép- és majolikagyárak keletkeztek, Selmeczen M. Therézia által bányász-academia állittatott, Pest iparában emelkedett sat. De mit segitettek mind e kezdemények? A javitási határozatok csak papirhatározatok maradtak. A nemesség szükkeblüsége, melly a kor uralkodó irányával — a mercantilismussal — az őstermelési jelleget kibékiteni nem birta, füstté tett — mert pénzzel nem gyámolitott — minden javitási törekvést. A nagyok németesedő jelleme, melly velök mindent külföldről hozatott, segélytelenül hagyta a belipart. De mi legszomorúbb volt, az ipart, gazdászatot fejlesztő, emelő, éltető kereskedés régibb zsibbadtságában hagyatott, vagy ha élénkült is, csak az azt markában tartó bécsi kormánynak, csak az osztrák tartományoknak adta minden gyümölcsét. Hazánk az öröködés megállapitásával szorosb kapcsolatba hozatott Ausztriával, melly a maga érdekeit a miénknek elejbe tevén a kereskedelmi forgalomból áradható minden előnyt a maga javára zsákmányolt ki, a magyar kereskedést kezébe vette, minket a külfölddeli közvetlen érintkezéstől elzárt, kiviteli czikkeinket busásan vámoztatta, hazánkat terményadó gyarmatává sülyesztette sat. mint ezt a M. Therézia alatti kereskedelmi tanács és triesti intendenza müködései, az 1004, 1005, 1052, 1053, 1054 lapokon olvasható fejedelmi rendelkezések, és az 1641, 1751, 1764-i országgyülések panaszai elég keserüen mutatják.

A korszak 4-dik százada kezdetén a felriadt közszellem az anyagiak felkarolásában a mi törvényhozóinkat is nagyobb buzgalomra ragadta, s terményeinket a háborúk jobban világkereskedésbe juttatták; de a készületlenül talált nemzet hamar visszalohadt szenvtelenségébe, s a harczok folytonos tartása és küzdelem, mellyet annak a győztes fejedelmi hatalom által elövett alkotmánycsonkitások ellen most vivnia kelle, hátra szoritottak minden anyagiakróli gondoskodást. Keletkezett gyáraink a hitel hiánya, és szomszédaink féltékenysége miatt jobbára megbuktak. Dohánytermelésünk- és kereskedésünket a bécsi abaldo hasznunkra virágozni nem engedte. A gazdaság tökéletlen kezelése a nehány nagyok uradalmaiban megkezdett javitásokat is eredménytelenekké tette. Kereskedelmi és pénzviszonyaink nem szabadulhattak a mostoha politika nyügeitől. Az 1827- és 30-diki országgyülések azonban más fordulatot adtak mint politikai, úgy anyagi viszonyainknak. Megálliták ezek a féktelen hatalom jogtiprásait, kieszközlék meg-meg nyirbált alkotmányunk ujolagos biztositását, sőt tudatára hozták apáinkat, hogy a reformok kikerülhetlenek, s az ezekkel szemközt tarthatlanná lett alkotmányt, és társadalmat modern intézményekkel átalakitani kell. Ez, az úgynevezett Széchenyikor neki lobbantá az anyagi és társadalmi pözsgést, felkölté az egyesülési szellemet, s a jobbágybilincsek leverésével a szabályzott urbéri viszonyokkal, a birtok- és hivatalképesség egyenlősitésével, váltó s kereskedelmi törvények alkotásával, mezőgazdasági rendészettel, a hitel szilárditásával, a már előbb megnyitott keszthelyi és m. óvári gazdasági tanodák emelésével, a terjedő egyletekkel, s vállalatokkal, a Duna s más vizek szabályozásával, a duna-tiszai csatornákkal, a dunai gőzhajózással, a budapesti lánczhiddal, a közhasznu vállalatokra forditandó földek kisajátithatásával sat. eddig ismeretlen s mondhatni lázas felszökkenést lökött társadalmi fejlődésünkbe. Nem maradt ugyan a hatás ellenhatás nélkül. Mert mig a nemzet utóbb minden uj intézményének nemzetivé, iparunk- kereskedelmünknek Ausztriától függetlenné, gazdászati életünknek külön önállóvá tételére forditotta főleg törekvéseit, s e tekintetekből a nationalismust a cosmopolitismusnak elejbe tette, a védvám rendszert

a szabad verseny ellenében pártolta, s a honi ipar emelésére védegyleteket alakitott; addig a kormány rendőrszellemü politikájával minden szabad mozgást lenyügzött, minden nemzeti önállóságnak gátot vetett, minden külfölddeli előnyös érintkezésnek ellene dolgozott, minden anyagi fejlödést csak az összbirodalom érdekeinek alárendelve engedett, sőt ellenszegüléseivel a nemzetet véres önvédelemre szoritotta. De, bár e föllobbanásában leveretett, s másfél évtizeden túl mint fölolvasztott népfoszladék elnyomva tartatott is, öntudatra jutott szelleme nem volt többé visszacsigázható. A zsarnok korszak is kénytelen volt a 48-diki változatok fentartásával (jogegyenlőség, jobbágyfelszabaditás, ősiség eltörlése, sat.), s az új intézmények tovább fejtésével (birtokösszités, telekkönyvek, erdőszabályzás, ősiségi pátens, iparrendeletek, kereskedelmi kamarák sat.) az anyagiak emelése elvének hódólni, s midőn utóbb a csapásoktól kényszeritették, békés kiegyezéssel megadni a nemzetnek anyagi fejlödésére annyira nélkülözhetlen törvényes önállását. Uj korszak nyilt meg ez óta anyagi életünkben. A 67-ben megállapitott kibékülés (lásd 1652—1659 lap), az Ausztriával s külfölddel kötött vám- s kereskedelmi szövetségek (lásd 1659—1660 lap), az 186⅝-diki országgyülés birtokviszonyi, urbéri, s anyagi intézkedései (lásd 1675, 1676, 1677, 1687, 1688 lapokat), s a már eddig is létre jött nagyobbszerü vállalatok olly utat nyitottak meg a csupán gazdászatra szánt országnak az iparban, és kereskedésben is elöhaladására, mellyen a még fenmaradt korlátok szétrontásával magasbra emelkedni csak a nemzet akarata- erélye- s kitartásától fog függeni.

B) A szellemi müveltség nem haladt, vagy maradt egyenlön az anyagival. Igaz ugyan, hogy a Mátyás alatt volt szellemi emelkedettséget, mert különben sem futhatott versenyt az újkor fölszökkenésével, a Jagellók udvarában felkapott idegen szellem, a fejedelmek és nemzet hideg közönye, s a török dulások, és örökös fegyverzaj itt is mint az anyagi müveltségnél leszoritották régibb állásáról, a budai, pécsi, esztergomi, váczi, veszprémi sat. tanodák pusztulásnak indultak, a világhirü Corvina szétdúlatott, a tudományok székei pusztán hagyattak, az épitészet, szobrászat, föstészet remekei

jobbára szétromboltattak, a müvészetek a haza zaklatott állapota miatt nehány erődnél, templomnál (n. szombati), palotánál, az erdélyi fejedelmek s nagyok táraiba behordott idegen föstvényeknél egyebet az olasz müvészet ez arany korában nem mutathattak elő; de a reformatio meghonosulása, s a kétfelé szakadt országnak egymással versenyezései nem hagyák egészen elfojtatni a szellem fejlődését. A protestánsok külföldi egyetemekre járván onnan a tudományosságot hazánkba áthonositották, tanodáikat a külföld mintájára alakitották, vallási tanaikat nemzeti nyelven hirdették, szertartásaikba nemzeti nyelvet vittek be, a világosultságot a nép között terjeszteni akarván annak által érthető nyelven irott könyveket adtak kezébe, s mivel a catholicusokkal támadt hittani vitákban csak szellemi fensőbbséggel nyerhettek előnyt, egész erővel törekedtek a tudományok minden forrásait kikutatni. A catholicusok hasonlókép kényszeritve mintegy ellenfeleik haladása által élénken lobbantak fel a versenyre, tanodáikat javitották, külismereteiket növelték, s pangásukból kikelve az irodalom emeléséhez ők is nevezetes tényezőkként járultak. Igy volt azon két politikai párt vetélyeinél is, mellyekre az ország magát szakasztotta. Erdély mint a nemzeti párt kifolyása, mellynek egész lényege épen a nemzetiségre, belföldiségre, régi magyar intézményekre volt fektetve, folyvást fentartotta köz- és magán életében a nemzeti nyelvet, s fejedelmei védszárnya alatt buzgón tenyésztette a magyar irodalmat. A királyi Magyarország hálózva volt ugyan idegen királyai németesitő törekvéseivel, a latin nyelv bilincseivel, s a sok idegen és zsoldos nemzetellenes zsarolásaival; de épen ezen külföldieskedés által fölébresztett féltékenység reactiora ragadta jobbjait, s a nemzeti nyelvnek mind a törvényhozásban, mind a békekötéseknél, mind a kormányzati levelezéseknél használása mellett nemes buzgalmat idézett itt is elő. Ide járult a nagyok, és főpapok gazdag bőkezüsége, melylyel mindegyik hitfelekezetnél számos tanodák, s ezekben a mind inkább terjedő nyomdák segélyével számos könyvtárak létesittettek, mit a protestansoknál a k o l o z s v á r i, a Bethlen Gábor által országos határozat folytán alapitott g y. f e h é r v á r i, s az ennek romaiból származott n. e n y e d i, és m. v á s á r h e l y i, a Bethlen János és fiai által táplált u d-

varhelyi, az 1660-ban feldúlt n. váradi iskolából benépesitett, s Bethlen Gábor, Lónyai Anna s I Apaffi által tetemesen gyarapitott debreczeni, az I Rákóczy és neje Lorántfy Zsuzsánna adományaiból felgazdagodott s. pataki, az evangelicusok adakozásából emelt eperjesi, brassói, szebeni főiskolák, az unitariusoknál a 16-dik század vége felé keletkezett kolozsvári tanoda; a catholicusoknál a n. szombati egyetem, mellyet Pázmán Péter 1635-ben alapitott s Lozsy és Lippai érsekek nagy alapitványokkal gazdagitottak, a kassai (1637), budai (1687), kolozsvári (1697), n. váradi academiák, s más a protestansok ellensulyozására behozott jezsuiták által vezetett, javitott, convictusokkal ellátott tanodák eléggé tanusitottak. E körülményeknek szüleménye lett, hogy a 16- és 17-dik, majd csupán vallási irányú századokban a hittani irodalom emelkedett minden mások fölött előtérbe, hogy hát ennek következtében a biblia többek által (Komjáti, Erdősi, Heltai, Károli, Káldi, Szenczi Molnár, Komáromi Csipkés sat.) magyarra fordittatott, hogy a hittani, hitpolemiai, hitszónoklati munkák (Ozorai, Melius, Dávid Ferencz, Bornemisza, Draskovics, Telegdi, Geleji Katona, Pósaházi, Mártonfalvy, Szenczy Molnár, Káldi, Alvinczy művei, de kivált Pázmány Péter Kalauza s imakönyvei) nagy számmal bocsáttattak közre, s hogy az egyházi költészet és vallásos lyra is buzgó művelőkre talált (Batizi, Dévai, Székely hymnusai, Heltai és Dávid unitár énekes könyve, Szenczi Molnár Albert Béza és Marot után franczia skhemák szerint dolgozott zsoltárai, Keserüi Dajka s Geleji Katona „öreg graduál'ja, Szelepcsényi által kiadott „cantionale catholicum," Szegedy énekes könyve, Rimay, Beniczky vallásos énekei sat). Az érintett okok szülték hasonlókép, hogy a magyar nyelv mind az életben, mind a tudományokban nevezetes terjelmet nyert, nyelvtanilag is rendeztetni kezdett (Dévai helyesirása, Sylveszter vagy Erdősy magyar nyelvtana), s ezen kezdemények nyomán a 17-dik században többek munkálkodása által (Szenczi Molnár, Pereszlényi, Kövesdi, Geleji Katona, Csécsi, Otrokocsi Fóris sat.) helyesirásilag, szónyomozólag, hasonlitólag, birálatilag szorgalmasan müveltetett. Önkényt folyt ebből több szótárok ké-

szitése (Pesti, Heltai, Szenczi Molnár, de kivált Páriz Pápai Ferencz), régi classicusok fordítása, közmondások gyüjtése, a nyelvalakok tisztitása, s költészetünknek, melly a 16-dik században csak az ugy nevezett hegedősök, vándor dalnokok historiás énekeiben (Tinódi Sebestyén), bibliai verses vagy tündéres történetekben, egy két mesés tanversekben, vagy legfölebb a görög-római versalakok gyönge utánzásaiban határzódott, népies szinezetéből valódi müköltészetté változása, miről Zrinyi Miklós hőskölteményei. Liszti László „mohácsi veszedelme," Gyöngyösi István regényes eposzai, Beniczky példabeszédei, Kohári tankölteményei, s többek lyrai termékei bizonyságot tesznek. A mi ezeken kivül a komoly tudományok mezején magyar nyelven létre jött, ha a történészeti munkákat (Verancsics, Borsos, Szamosközi, Illésházy, Homonnai, Székely, Heltai, Pethő, Lisznyai, Mikó, Szalárdi krónikái), ha a politikai kérdéseket illető töredékeket (Füsüs fejedelmek tüköre, Draskovics fejedelmek órája, Zrínyi „Afium"a, Eszterházy Miklós és Pál nádorok intő levelei sat.), s ha Apáczai Cseri János encyclopaediáját, és logicáját kiveszszük, csak gyönge kezdeménynek vagy idegen utánzásnak tekintethetik. Mind e mellett az egészet összevéve, nem lehet el nem ismerni, hogy daczára a haza senyvedő állapotának a korszak két első századában szép virágzatnak indult szellemi működésünk. — Nem volt illy kedvező a korszak 3-dik százada. A török, és pártok legyőzése a szatmári egyezkedés után vissza adta a haza nyúgalmát; de az ekkor túlsulyra kapott hatalom, és idegen szellem, ha az anyagiakon valamit erősitett is, a szellemi élet mozgalmait tespedt álomba sülyeszté. A catholicismus győzelmével a magyar nyelv nem csak Magyarországon, hanem Erdélyben is kiszorittatott a közhasználatból. Előkelőink elnemzetietlenedtek, szokásukban, öltönyükben, jellemükben németekké idomultak. Körükből a magyar nyelv számüzetett, s a köznemesség, és köznép, mellyekre volt csupán a nemzetiség szoritva, lenézetett, elnyomatott, müveletlenségben hagyatott. A protestansok a sürü téritések, zaklatások, szellemkorlátozások által elzsibbasztattak. Iskoláik vagy elvetettek, vagy szabad működésükben lenyügöztettek. A catholikusoknál, ha külsőkép fénylettek, és szaporittattak is a tanodák (győri, zág-

rábi académiák ujonnan alakittattak, a n. szombati egyetem Budára, majd Pestre áttéve orvosi karral gyarapittatott, Selmeczen bányászacademia, Keszthelyen gr. Festetics által georgicon állittatott); de beléletükben a holt latin nyelvnek s a papi, a jezsuitai, az absolut szellemnek uralma alatt teljes fásultságban sinylettek. A nyomdák a behozott előleges könyvvizsgálat, és szigoru szabályok következtében vagy elhamvadtak, vagy egy két nagyobbra (n. szombati) szorittattak. A könyvtárak a részvétlenség, vagy könyvtilalom miatt nem szaporodhattak. A nyelv terjedése csökkentével megcsökkent annak müvelése is. Alig volt egy két nyelvész (Bél, Kaprinai Sajnovics sat.), ki a nyelvtani kutatásokat folytatta — s alig jött létre egy két zsenge (Bél, Czwittinger, Bod Péter kisérletei, Wallaszky, Hornyánszky teljesebb munkái), melly tárgyává az irodalomtörténet rendszeres kidolgozását tette volna. A költészet, ha Faludi, b. Amadé, Rádai költeményeit kiveszszük, csak nehány csinos forditásokat (Faludi, Haller, gr. Teleki sat.), s csak a régibb költészet viszhangjaiul szolgálható értéktelenségeket birt előmutatni. Azok, mellyeket a század vége felé a költészeti nyelvnek majd franczia, majd görög-római, majd népies, magyaros minta után eszközlendő képezésével a franczia iskola alapitói (Bessenyei, Barczai, Báróczi, Orczi, Ányos, Teleki), vagy a classicai iskolához tartozó költők (Ráday, Szilágyi, Baróti Szabó, Révay, Verseghy, Virág), vagy a népies modort követő irók (Dugonics, Horváth Ádám, Gvadányi, Mátyási, Földi) teremtettek, inkább már egy uj kornak előhirnökeiül tekintethetnek. A hittan számos apró munkát mutathat ugyan elő, de mellyek csak a protestansok ellen intézett vád-, vagy mellettük szólló védiratok, s nehány érték nélküli egyházi dolgozatok voltak. A bölcsészet terén Apáczai kezdeményezése folytatók nélkül, a természet- mér- és számtanok egészen müvelők nélkül maradtak. A jogtan csak az egyetem és académiák körében s nehány latin nyelvü szerzők által (Szegedi, Huszti, Kollár, Prileszki, Décsi sat.) nyert némi lendületet. A magyar történetek megirásával részint részben (Cserei, Mikes, b. Apor, Spangár, Péterfy, Cornides), részint egészben (Timon, Bél, Pálma, Pray, Kazy, de kivált Katona István 42 kötetü „Historia criticá"-ja)

számosan foglalkoztak ugyan; de mivel nagy részben latin nyelven, és felekezeti nézetek uralma alatt irtak, a nemzeti és szabadabb müveltség fejlesztésére kevés befolyással lehettek.

A franczia forradalom elő- és utószele felrázta végre e tespedésből a magyarokat, s legmaradóbb vivmányával az egyediség, és nemzetiség fölébresztésével a korszak 4-dik századában müveltségüknek nemzetivé idomitására ragadta. II Józsefnek nyelvünket — mert a kormányzatra alkalmatlannak mondatott – a közéletből kizáró intézkedései felsarkantyúzták jobbjainkat, kik, hogy a szégyenitő vádat elháritsák, részint jutalombirdetésekkel (Nunkovics), részint nyelvtanok irásával (a debreczeni nagy gramatica, Révai Miklós, Gyarmati, Aranka, Beregszászi), részint ujabb szók képzésével vetélkedve törekedtek nyelvünk tudományos müvelésének megvetni biztosb alapját. Támogatta törekvésüket a törvényhozás, melly 1790 óta folyvást sürgette, törvényeknél meg- megrendelte a magyar nyelv fokonkénti használatát. Kezükre dolgozott az időszaki sajtó, melly új folyóiratoknak (Ráth első hirlapja, Magy. Muzsa, M. Muzeum, M. Hirmondó, Orpheus, Urania, Mindenes gyüjtemény, M. Kurir, Sokféle, Hazai s külföldi tudósitások sat.) megindításával, s az ezekben szétszórt értekezésekkel hatalmas emeltyüje lett a nyelvmüvelésnek. Kezükre dolgoztak az irodalom-történeti nyomozások (Horvát, Jankovics sat.) Kezükre dolgoztak nehány társaságok, és iskolák, hol — bár a latin nyelv boritotta el egész lényüket — nyelvmivelő egyletek keletkeztek. Kezükre dolgozott a költészet, mellyet már azon mozgalmak, miket a franczia, classicai, és népies iskolák emberei megindítottak, tetemesen megnemzetesitettek; az utánok föllépett, s mintegy átmenetet képező irók pedig (Barczafalvi Szabó, Szentjóbi Szabó, Földi, Fazekas, Csokonai, Kazinczy, Dayka, Kármán, Kiss János, Kisfaludy Sándor sat.), a költészet önálló kifejtését tüzvén zászlóikra egészen új, hódító, nemesitő irányba vezettek át. Mind ezek, bár a komolyabb tudományok a hittaniak hátraszoritásával előtérbe lépett természeti tudományokon (Diószegi, és Fazekas, Mátyus, Bugát, Pethe, Nagyváthi, Balásházy sat.), némi történelmi rajzokon (Szekér, Budai Esaiás, és Ferencz, Virág, Décsi sat.), vagy német nyelven készült nagyobb dolgozatokon

(Feszler, Engel sat.) kivül csak csekély müvelésben részesültek, nevezetes lendületet adtak szellemi müveltségünknek. Politikai viharok megakasztották ugyan egy időre e szépen indult kezdetet, s a kezdettől elmaradni nem szokott nehézségek, esetlenségek, zsurlódások, izetlenségek szinte gátot vetettek egy darabig a Révai utján haladandó nyelvmüvelésnek; de a gátok még nagyobb áramlatát idézték elő a nemzetiségérti fellángolásoknak. A nemzet felócsudott, s joga ingadozásában a nemzetiség horgonyát ragadván meg országgyülésein addig meg sem állapodott, mig egy magyar academiát nem állitott, mig nemzeti szinházat nem alapitott, mig nemzeti muzeumot nem emelt, s mig nyelvének országos nyelvvé tételére a törvényczikket meg nem alkotta. A nyelvmüvelök hasonlókép új erővet keltek föl. Kazinczy kilépett a sikra, s a róla nevezett iskola kitisztitván salakjaiból nyelvünket, az irodalmat köznapiasságából müvészetté emelte. Új nap tünt fel ez által müveltségünk egére. A magyar nyelvészet, és története (Toldy sat.) újabb újabb buvárkodásokkal, s a m. academia tekintélyével kivergödött sötét tapogatódzásaiból. A költészetet az új classicai iskola emberei (Kazinczy, Berzsenyi, Fáy, Kölcsey, Horvát Endre, Döbröntei, Tóth László, Szemere, Helmeczy, Szentmiklósy, Katona, Szenvey) sat.) olly fokra emelték, mellyet csak a nemzetnek már reformokra irányló korában az ez iskola tetőpontját képező classico-romanticus költőink (Vörösmarty, Bajza, Kisfaludy Károl, Czuczor, Garay sat.), később a democrat eszmék felé hajló új népies iskola apostolai (Erdélyi, Gál, Petőfy, Tompa, Arany sat.) s a most megszülemlett regény és beszély müvelői (b. Józsika, Kisfaludy K., Nagy Ignácz, b. Kemény Zs. b. Eötvös, Jókai sat.) haladhattak felül. A szinügy, és szinköltészet (Vörösmarty, Kisfaludy K., Nagy Ignácz, Gáal, Csató, Kovács, Obernyik, Czakó, Szigligeti sat.) az állandósitott szinházzal soha nem látott élénkségnek indultak. A komoly tudományok a tisztitott nyelvvel új lendületet nyertek. A bölcsészetben örvendetes mozgalom állott be. A neveléstan a kor szükségeitől hajtva szépen indult meg. A protestansok, később a catholicusok iskolái czélszerübb kézikönyvekkel láttattak el. A vallástan inkább folyó iratok-, mint önálló munkákban

szabadabb értekezésekkel fejlesztetett. Utazás- föld- és állam rajzok (Besze, Reguly, Jerney, Farkas, Haraszti, Fényes sat.) bocsáttattak közre. A természet- és mennyiségtanok, kivált az orvosiak és gazdászatiak (Friewaldszky, Bene, Bugát, Nendvich, Hanák, Flór, Balásházy, Schams sat.) buzgó művelőkre találtak. A történészet a puszta krónikákon túl kezdett emelkedni, s szorgalmas nyomozóival (Fehér, Podrahiczky, Jancsó, Jászai, Horváth István, Horváth Mihály, Perger, Kőváry sat.) criticaibb irányban alkottatta össze tartalmát. A törvényhozás reformműködése lökést adott valahára a jogtani irodalomnak. A magyar köz- és magánjogi tankönyvek (Kövy, Frank, Szlemenics, Fogarassy, Csacskó, Cziráky, Császár, Szokolay sat.) szaporodtak, s számos jogi kérdések beható fejtegetéssel tárgyaltattak. De legnagyobb élénkséget mutatott a politikai irodalom, melly Széchenyi neki inditása után majd külön röpiratokban (Széchenyi: Hitel, Világ, Stadium; Wesselényi: Balitéletek, Szózat; gr. Desewffy Taglalat; Kossuth: Felelet; b. Eötvös: Kelet népe, és Reform sat.), majd hirlapi vezérczikkekben (Pesti Hirlap, Jelenkor, Világ sat), majd országgyülési szónoklatokban (Nagy Pál, Deák, Kölcsey, Desewffy, Palóczy, Balogh, Wesselényi, Ötvös, Batthányi, Szemere, Kossuth sat.) hatalmasan vitatta a nemzeti átalakulás minden izeit. Mind ezekhez még a napi sajtó a mindig számosban keletkező folyóiratokkal (Erdélyi Muzeum, Tudományos gyüjtemény, Tudománytár, Athenaeum, Kritikai lapok, Figyelmező, Regélö, Honmüvész, Rajzolatok, Életképek, Pesti Divatlap, Századunk, Világ, Nemzeti Ujság, Jelenkor, Pesti Napló, Budapesti Hiradó, Pesti Hirlap sat.) a szép és komoly tudományok minden ágaiban olly hatással támogatta az irodalom előretörését, hogy 48-ban már reménytelve lehetett a külföldeli versenyfutásnak elejbe nézni. Az ekkor támadt mozgalom, és a rá következett évtized elnémitott ugyan minden szellemnyilvánulatot, s pusztaság, és siri csend ült a muzsák gunyhói fölé: alig villant fel azonban a szabad mozoghatás első sugara, fellobbant azonnal a megszakasztott tevékenység, s Kazinczy százados ünnepével (1859) ismét ujabb pözsgésre ragadta a nemzet szellemét. Szép látni ez óta az eleven zsibongást, melly az országnak most már realisb irányához ké-

pest nem annyira a költészet, mint a szép és komoly próza mezején, de leginkább a szabaddá lett sajtó havi, heti, és napi szüleményeinél uralkodik. Szép látni az emeltyüket, mellyeket a világosodás, a nevelés, a tudományok erősbitésére majd egyesek, majd egyletek, majd országos erők naponta inkább szaporitani törekesznek. Szép látni az elmetermékeket, mellyek kivált a történet- és jogtudományok körében (Szalai, Horvát, gr. Teleky, b. Eötvös, Csengery, Pauler, Kaucz, Ipolyi sat.), s a mindig szélesbedő tankönyvi irodalomban mind sürübben napfényre jönnek. Szép látni szóval a megindult szellemi emelkedést, melly, ha nem mérkőzhetik is az europai magossággal, de reményre jogosit, hogy hazánknak lassanként tiszteletes helyet vivand ki a nyúgoti müvelt államok sorában.

V. **A vallás és egyház** az államéletteli összeszövődésénél fogva a reformatio meghonosulta óta még fontosb szerepet vitt a történelemben, mint régebben. Az e korszakban beállt önfentartási küzdelmek között, midőn a nemzet két erős pártra szakadt, a protestantismus a belföldi vagy ellenzéki, a catholicismus az udvari vagy királyi pártnak lett zászlóvivője, még pedig annyira, hogy, miután a többi küzdő elemek elgyöngittetvén a vallásszabadság vetetett föl mentő horgonyúl, a 17-dik században a pártháboruk valóságos vallásháborukká változtak. Hogy e háborukban a nemzetiség, ősi jogok, ősi önállás megvédése mellett a protestantismus az államjogosultságot akarta kivivni, a catholicismus pedig mint ősi államvallás az államjogosultság, javak, tekintély kizárólagos birtokát akarta megmenteni, a köztök lefolyt küzdelmek jellege bizonyitja. A catholicismus nagy részben czélját érte. A protestansok küzdőtársaik leveretvén, elgyöngittettek. A catholicusok pártjuk győzelme- és visszatéritésekkel újra erős lábra állottak. A protestansok kivivott törvényes jogaikból ki- és csak fejedelmi kegyelemre szoritattak. A catholicusok visszafoglalták megingatott állásukat, de, mi pártjuk győzelmétől elmaradhatlan volt, utat nyitottak egy uttal a lélekismeret és nemzeti szabadság elfojtására, ösvényt készitettek hát az absolut hatalomnak mindig nagyobb térfoglalásra. Az a magyar clerus, melly hajdan olly erős védvül emelkedett föl a hatalom túlkapásai ellen, csak hogy régi fölényét a más hitüek

fölött megmentse, egy két erélyesb egyedeit kivéve kész volt mindig az alkotmánycsipkedő kezeknek szövetséget nyujtani, mit a 18- és 19-dik századok történetei, az üldözések, téritések, bevádlások rajzai, s az országgyülések mérges, és számos vitái szomorún tanusitanak. Midőn hát csak a visszatéritések, s a régi fensőbbség megtartása lettek a clerus legfőbb gondjai, lehete e az egyház belső életére, a vallás javitására, a nép felvilágositására munkát és időt forditani? A magyar cath. egyházon a folytonos ostromok sem javitottak. A tridenti zsinat változhatlan végzései megkövesitettek minden haladási törekvést. A máriai ország az elnyomott ellenzék leverése után újabb buzgalommal fogott Mária imádásához. A téritések sükere még rajongóbbá tette a Máriaimádók kedélyét. A Mária templomok egyre épittettek. A Mária fogantatásáról könyvek (Eszterházy Pál nádor „Szeplőtlen tüköre") egyre adattak ki. A Máriaképek egyre szaporittattak, s ritka vidék volt, mellynek saját csodatevő Máriája nem lett volna. A Máriatársulatok egyre keletkeztek, s kevés pap, mágnás, nemes, vagy polgár volt, ki ezeknek, vagy a bécsi nuncius ösztönzésére alakult Sz. István- és Sz. József-egyleteknek tagja ne lett — s fogadása szerint a pápának évenként legalább egy újonczot (áttértet) ne küldött volna. Az egész cath. lényegen, s a zsinatok határozatain a jesuitismus szelleme ömölt szét. A kolostorok folyvást sokasittattak. A már mindenütt elterjedt jesuitákon kivül a trinitariusokat, kapucinusokat, szervitákat, papucsos, és papucstalan carmelitákat, camalduliakat, piaristákat, Sz. Ágoston remetéit, Sz. Ferencz Sz. Erzsébet, Sz. Orsolya rendeit, Notre-Dámákat sat. bevevő törvényczikkelyek rendre alkottattak. A királyok, a helytartótanács a protestansok szoritására egyre küldözték rendeleteiket. Szóval a catholicismus, mintha a középkornak egészen visszaállittatnia kellett volna, minden járulékaival beült ismét kizárólagos uralma székébe. A franczia forradalom előpostái megingatták ugyan itt is mint másutt tekintélyét. Mert Mária Therezia az ünnepnapokat megkevesitette, a templomok és zárdák menhelyi jogait megszüntette, a zárdák személyzetét a mostani számon túl szaporittatni nem engedte, a jesuitákat eltörlő pápai bullát az egész országban foganatosittatta: II József pedig számos szertartásokat eltiltott, 134 zárdát eltörölt,

s a papság hatalmát szük határokba szoritotta: de elfojtatván később e reformszellem, minden ismét előbbi merevségébe esett vissza. Azon hullaszerű mozdulatlanságtól, melly a római egyházat a nyert diadalok, a pápai concordatumok, a pápai syllabusok, a pápai encyclica vezérszalagán a korszellemmel olly metsző ellentétbe állitotta, daczára 48- és 68-diki törvényeinknek mai napig sem birt megszabadulni Magyarország. Mit szülnek e tekintetben a dec. 8-dikára hirdetett, és megnyitott római egyetemes zsinat, vagy magában az országban a cath. autonomia iránt a világiak részvétével megkezdett tanácskozások? nem tudjuk.

A protestantismus ellenlábosa volt mint egyházi, ugy politikai téren a catholicismusnak. A mint hát ez a győztessé lett hatalom szárnyai alatt emelkedett, úgy amaz a szabad egyediség, és alkotmányos jogok összébb szoritásával alább szállt. A reformatio ügyét, mellynél a nép csak önállástalan chorus volt, kiválólag a nemesség vitte, a békekötéseket a nemesség fölkelése vivta ki: mi volt hát következetesebb, mint hogy midőn e fölkelések elnyomatni, a békekötések mellőztetni, a nemesi kiváltságok nyirbáltatni, s a köznemességtől szétszakadt nagyok hivatalokkal, adományokkal, udvarhozi édesgetésekkel visszatérittetni kezdettek, a prot. egyháznak számban, erőben, jogokban tetemesen hanyatlania kelle? Neki csak a köznemességnél, Erdélyben, az ellenzéki megyéknél, hol a térito kezek kevésbé működhettek, lehete jobbára megmaradnia. A nép áttérése vagy maradása uraitól függött, minek a „salvo iure dominorum terrestrium" törvénybe igtatása még nagyobb megerősitője lett. Nem emlitjük az üldözéseket, mellyek e visszatérítések végett elővetettek, nem a hátratételeket vagy kizáratásokat, melyek a társadalomban, a czéheknél, a hivataloknál, a jószágvételeknél a protestánsok irányában uralkodtak, nem a bántalmakat, mellyeket később maga a kormány is elkövetett; csak annyit érintünk, hogy az ezek által elnyomoritott prot. egyház elszegényedett a vallás emelésére irányulható eszközökben is. Számosan jártak ugyan most is hivei a külföldre, hol részükre gazdag alapitványok voltak lerakva, s II József enyhitései, és az 1791-diki törvények némi reményt nyujtottak emelkedésére; de midőn honn a visszatértek szabad működé-

sének újabb újabb akadályok gördittettek elejbe, midőn a gyülekezeteknek mindenütt nyomorral, templomelszedéssel, iskolabezárással kelle találkozniok, midőn az irt törvények majd e, majd ama kifogással meghiusittattak, midőn hát minden erőt a nyomások elleni küzdésre kelle fordítani; lehetett-e a vallás és egyházi élet javitását a tengésen túl hágó fokra emelni? Nem voltak kedvezőbbek a későbbi évtizedek. A külföldi egyetemek 1818-ban eltiltattak, s a protestans tanulóknak a Bécsben a hires rendészet őrszeme alatt felállitott (1822) theologiai intézeten kelle korlátolt ismereteiket szerezni. A kereszteléseknél, a vegyes házasságoknál, az áttéréseknél, az iskolák eltiltásánál a clerus, és helytartótanács újra elővette erőszakait. Ferenczneк a megyéktől vagy küldöttségektől ezek iránt fölterjesztett panaszokra tett igéretei sükeretlenek, az országgyülések határozatai erőnélküliek voltak. A tanokban, az igazgatásban, a fegyelemben, a nép választása iránt magoknál a protestansoknál is meghasonlások támadtak. Sem az 1791-ben tartott egyetemes zsinat — mert végzései soha sem szentesittettek —, sem a két felekezet megkisérlett egyesülése, melly az érdekeken hajótörést szenvedett, nem segitettek e ferde viszonyokon. A 48-ban kimondott vallásegyenlőséget, s mind két prot. egyháznak az ezen elv alkalmazása iránt Pesten megkezdett tanácskozásait a Bachkorszak félbenszakasztotta. Az ostromállapot és b. Haynau 1849-i febr. 10-diki rendelete minden autonomiát, választást, gyüléskedést, szabadságot elfojtott. A később kiadott prot. pátens, ha életbe léphete vala, elvágta volna teljesen a protestantismus életgyökerét. Igy csak a visszaállitott jogokkal, és szabadabb alkotmánynyal derülhetett fel ismét szebb jövő borult egére.

A nem egyesült görög egyház hivei a Csernovics Arszén vezérlete alatt 1690-ben átvándorolt s letelepedett szerbekkel (30—40 ezer) tetemesen szaporodtak; de sem tanaik korszerű javitásában, sem a nép felvilágositásában nem mentek előre. A náluk is hatalomra s országos kiváltságokra kapott főpapság inkább nemzeti bujtogatásokra, mint a bután hagyott nép erkölcsei nemesbitésére használta fel tekintélyét.

A 48 és 68-i intézményekkel az egyistenüek és izraëliták is egyenlő jogállásra emeltettek a többi felekezetekkel, sőt

indítvány van téve a tökéletes és korlátlanul gyakorlandó vallásszabadságra. Sok idő kell azonban, mig a mély gyökeret vert viszásságok nem csak a törvénykönyv hasábain, hanem a társadalom rétegeiben is annyira kiirtathatnak, hogy a szabad államban a szabad magyar egyház élte virágzatával dicsekedhessék.

VI. Az ország **külviszonyai** legszembetünőbben mutaták az e korszaki hanyatlás nyomait. Hazánknak kezdet óta vallásánál fogva a római pápákkal, helyzeténél fogva Europa kelete- és nyugotával, vagy is most már a török zultánokkal s a német-római császárságot viselt Habsburgokkal volt legtöbb érintkezése. Királyaink az apostoli széknek még virágzatában sem engedtek a szellemi befolyáson túl más beavatkozást: miképen lehetett volna ezt várni akkor, midőn a hierarchia egyetemes tekintélye egész Europában meg lett ingatva, s midőn a pápát sem Erdélyben, sem a hódoltságokban, sem a kir. Magyarországban lakó újhitüek nem ismerték el többé az egyház fejének? Nem mulaszták el ugyan a pápák még a Ferdinándok alatt is a püspöknevezés jogának eltulajdonitását megkisérleni: de a különben elég római érzelmü Habsburg-királyok sem engedték kegyuri jogaikat csorbittatni, mit a kir. tetszvényjog fentartásával eléggé tanúsitottak. E jognak újabb időkben egy kötött concordatummal czélba vett meggyüngitését Magyarország soha nem ismerte el. — Nehezebb állása lett most már hazánknak — az éjszaki és déli szomszédokat, Lengyelországot és Velenczét, mellyek követeléseikben hamar elhalgattattak, nem emlitvén — a nyúgoti és keleti szomszédhatalmak ellenében. Azon követelések ugyan, mellyek szerint a német-római császárok mint az egész keresztyénség világi fejei hazánkat hübéröknek, nemzetünket, királyainkat hübéreseiknek tekinteni, s még Maximilian alatt is a kir. Magyarországot a török ellen nyujtandó segélyért a birodalomba kebleztetni akarták, minden maradó nyom nélkül eltüntek; de a Habsburg-császároknak kelet felé terjeszkedési vágya, ezeknek a trónöröklés iránt már a Jagellonidákkal megkezdett alkudozásai, I Ferdinándnak neje Anna utáni jogkövetelése, s magyar trónra jutása, a koronának 1687-ben fi-, 1723-ban lyányágra is átszállitása, s végre, a mi legdöntőbb volt, a ketté szakadt nemzetnek

a török háboruk miatt idegen segélyre szorulása olly megfészkeltté tették hazánkban a Habsburgok uralmát, hogy előbb egyes, utóbb minden részei mint örökölhető tartományok ama család többi országai közé lőnek sorozva. Csak nem igy jártunk keletteli viszonyainkban. Itt Erdély a török zultánoktól némi függőségét kénytelenittetett elfogadni, mi ha annak függetlenségét a nyúgoti udvarok szemében nem koczkáztatta is, de mivel a török foglalásaival egész az ország szivéig befurta magát, s a régibb vazallországok rendre ozmán fensőbbség alá hajoltak, tetemesen megváltoztatta europai állásunkat. Magyarország 3 darabja részint tényleg, részint jogilag, részint véduri és védenczi viszonyoknál fogva a két szomszéd császár hatalmi befolyásának volt alá rendelve. Később a török kiszorittatott ugyan; de ekkor Erdély, és a hódoltságok is a magyar királyok uralma alá kerülvén a többi országrészekkel együtt az örökölhető országokhoz csatoltattak. E csatlakozással Ausztriát ugyan nagyhatalmi állásra segitettük, de független önállásunkat a világállamok előtt el vesztettük. A diplomatiában csak a Habsburgok örökös országai között, vagy 1806 óta az ausztriai birodalom neve, czége, czime alatt szerepelt Magyarország. Az illy viszony megalakulása óta kétféle lett Magyarország nemzetközi állása: egyik a többi örökös országokhoz vagy egy névvel Ausztriához, másik ezzel együttességben a többi világállamokhoz — a) Ausztriához való viszonya számos küzdelmek után az 1867-diki egyezkedéssel szabatosban meg lőn határozva. E szerint a pr. sanctionál fogva Ausztria és Magyarország osztrák-magyar monarchia, vagy osztrák-magyar birodalom névvel egy közös Habsburg-fejedelem alatt feloszthatlanúl és elválhatlanúl birtokoltatnak, melly szempontból az összes országok védelme, külügye, s e kettőre forditandó költségei mind két államcsoporttal közösöknek tekintetnek, mellyeknek hát kezelése, és elhatározása is közös. Amaz egy közös minisztérium által eszközöltetik; emerre nézve mind két államcsoport országgyülései évenként egy egy bizottságot választanak, mellyeknek egymással váltott üzeneteikkel, vagy ha igy egyesség nem jönne létre, együttes ülésükben történt szavazással eldöntött határozatai mind Ausztria- mind Magyarországban törvényerővel

birnak. E két delegationak felelősök a közös miniszterek. A védelmi rendszer elvei mind két félnél egyenlők. Az állandó hadsereg közösen állittatik ki, egy testet képez, s a közös fejedelem, és közös hadügyminiszter rendelkezése alatt áll; de a honvédsereg mindegyik félt magát illeti, s a két honvédminisztertől függ. A birodalom diplomatikai, kereskedelmi ügyei, és nemzetközi szerződései szinte közösek levén a közös külügyminiszter által kezeltetnek, de mind két fél miniszteriuma beleegyezése, és a szerződéseknek mind két törvényhozással közlése mellett. A közös költségekhez járulás aránya a magyar korona országaira nézve 30, Ausztriára nézve 70 százalékban lőn 10 évre megállapitva. Ezeken kivül közös egyetértéssel intéztetnek el az államadósságok, mellyeknek kamatai fizetéséhez Magyarország évenként 32,126,900 forinttal járul, s az eddig kiadott váltópénzjegyekért vagy függő adósságért 312 millió forintig jót áll; de jövőre, ha a két államcsoport közösen akar kölcsönt felvenni, az csak a két törvényhozás egyeztével történhetik. Kölcsönös egyezkedéssel intéztetnek el hasonlókép a kereskedelmi ügyek, a közös vámok s vámvonalok, a pénzrendszer, s a folyók, vasutak, és közvetett adók fentartása elvei. Ezekre nézve Magyarország és Ausztria, mint ugyan azon vám- s kereskedelmi területet képező országok között 10 évre egy vám- s kereskedelmi szövetség van kötve, melly szerint a külállamokkal eddig fenálló szerződések, vámszabályok Magyarországra is kiterjesztetnek; de ujabb szerződések csak a két törvényhozás jóváhagyásával köttethetnek, s a saját területén levő vámokat mindegyik fél maga kezeli. Mind két fél kereskedelmi hajói ugyan azon lobogót használandnak, s külföldön a consulatusokkal együtt ugyan azon jog és intézkedés alatt állanak. A vasutak egyenlő elvek, s egyforma épitési, és üzleti szabályok szerint kezelendők: de különben mindegyik fél a maga területén levők iránt külön rendelkezik. Az egyedáruságok, és közvetett adók egyenlő tövények szerint kezeltetnek, s intéztetnek el a törvényhozás által. Az osztrák pénzláb, pénzérték, s mérték s sulyrendszer Magyarországon is fentartatik; de 10 krajczáros, és azon alóli váltópénzt mind egyik fél verethet. A posta- és távirdaügy külön, de egyforma elvek szerint igazgattatik. Egyik államterület lakosai a másik terüle-

ten munkájuk, iparuk, kereskedelmük gyakorlatára nézve a benszülöttekkel egyenlő joguaknak tekintetnek; de hitel- és biztositó intézetek engedélyezése mind egyik területet magát illeti. Minden más ügy mind Ausztriának, mind Magyarországnak saját intézkedése alá tartozik (lásd bővebben az 1687: 12, 14, 15, 16 czikkeit az 1652—1660 lapokon). Ez egyezkedéssel annyi legalább el lett érve, hogy az osztrákkal egyesülten a magyar név is bevezettetett az europai diplomatia szótárába, s Magyarország delegatiójával a külügyekbe jobban belefoly, s külfölddeli összeköttetését nagyobb mérvben gyakorolthatja, mint eddig. — b) Külállamokkali viszonyait az országnak leginkább csak kir. családjaért, vagy az összbirodalom érdekében vitt harczai, békéi, szövetségei képezték, előnyére e vagy hátrányára? a történetrajz elbeszélte. Hogy e viszonyokban a helyzetnek, mit Europa kelete és nyúgota közt elfoglalt, kiváló szerepet kelle játszania, természetes volt. E helyzeti szerep sok változatokon ment ugyan keresztül: de lényegében mai napig áll. Magyarország szomszédjai változtak. Nyugot-éjszakon a vele szövetségesült Ausztriát az egygyé leendő Németország, éjszak-keleten Lengyelországot Muszkaország, dél-keleten a portát a szinte muszka befolyás alatt levő régi vazallországok, délen Velenczét Olaszország váltották fel. De minden változatok mellett ismét csak a kezdet óta szereplő román, germán, szláv elemek maradtak tőszomszédságunkban. Közölök a keleti szláv inkább anyagi, a nyugoti german inkább szellemi ereje túlsulyával gyakorolhatja befolyását hazánkra, mellynek hát e beékeltetésben ismét csak a kettő fölényei között kell eveznie. Mellyik felé vonzhatja inkább hajlama? a befolyások minősége önkényt kimutatja.

VII. Az érintett bel- és kültényezők szükséges következetességgel fejlesztették Magyarország e korszaki **történelmét.** A kelet, és nyugot egyszerre jött viharai által lesujtott, de magokban is megesüggedt, háborgó, s elerőtlenitett elemek virág korából államisága hanyatlásába sodorták az országot, úgy hogy többé nem világszerü cselekvőségre, hanem létének a másba beolvadástóli megmentésére lehete és kelle szoritkoznia minden működésének. Ez önfentartási védelmet állhatatosan folytatta is előbb két ellentétes pártnak s ketté

szakadt országrésznek majd e majd ama hatalom segélyével vitt harczaival, majd a vallásszabadság, és alkotmányosság védése fegyvereivel, majd a jog paizsával, majd a nemzetiség felkarolásával, majd ismét a jog, nemzetiség, s reformok egyesitett fölkelésével. Küzdelmei változó fordulatokkal, sőt végeredményben, mondhatni, szerencsétlenül folytak le. Kelet Mohácsnál, nyugot Világosnál véget vetett világtörténelmi függetlenségének. De mind e viharok közt fentartotta még is önmagát, kelet kény- nyugot teljuralma között megmentette az alkotmányosságot, megmaradt végerödeül a szabadságnak, a kor felkarolt uj eszméivel felfrissitette aggott szellemét, s mai nap dualisticus helyzetében is igyekszik ujra kezdeni europai missioját. E volt ez egész korszakban kifejtett munkássága.

133. §. Visszatekintés Magyarország történelmére.

Végére jutván az eddig lefolyt magyar történelemnek, kérdhetjük e végponton: megfelelt-e Magyarország, és mennyiben felelt meg történelme fogalmának, mellyet a magyar nép szabadságra fejlődésében határzódni mondottunk? Egy visszapillantás legjobban megfelelhet a kérdésre. — A szabadság a természet és szellem benső egységét magán tartó embernek azon törekvésében áll, hogy a rajta, mint tudattal biró subjecten kivül álló objectivitást, melly által különben ő is határoztatik, szabad akaratával uralma alá hajtsa, s ez által a lehető legnagyobb egyedi szabadságot, azt tehát, mi az embernek legfőbb lényege, a lehető legnagyobb szellemi önállást kivivja. Magyarország népénél részint földirati viszonyai, s helyzete, részint más népek, s az uralkodó korszellem, részint történelmi antecedentiái voltak illy objectiv tényezők, mellyek szelleme külhözi viszonyait, tehát mind müveltsége előhaladását, mind társadalmi s állami életállapotainak fejlődését föltételezték. A magyar nemzet a világ két különböző jellegü

téri ellentétének Ázsiának szülötte, Európának neveltje; földe földirati különbségeivel Ázsia és Europa földi sajátságait megosztja; helyzete Europa két egymással egészen szemközt álló részei, vagy is kelete és nyugota közé esik; népfaji rokonsága inkább kelethez, mint nyúgothoz csatolja, melynek a magyar föld határain összesarkalló germán, szláv, román elemei tőle idegenek maradtak, s egyesülés helyett sokféleséget idéztek elő; szomszéd néptársai, különösen a keleti és nyugoti országok majd nem folyvást ellentétes hatást gyakoroltak rá; megalakulása a keresztyén-german világ középkora volt, mellyben a 800 év alatt kiképződött világelemeknek tovább fejlődés végett különbségekre szétválásai, tehát az ellentétek szakadatlan harczai (egyes népeknek a nagy frank birodalom ellen fölkelése, az egyházi és világi hatalom küzdelmei, a keresztyénség és mohamedanismus harczai, a ker. vallástól kivánt bensőségnek csupán külsőséggé fajulása, a kimondott egyetemes szabadságnak nehányak kiváltságaivá törpülése, s e viszonyból a részleges hatalmaknak az egyetemes nép- és fejedelmi hatalom ellen folytonos támadásai sat.) vitték a világtörténelembeni szerepet sat. Mind ezek Magyarországot eredetileg már ellentétek országává képezték, mellyen a nyomok, miket keletnek túlsulyulag természeti, nyugotnak túlsulyulag szellemi befolyása vegyülete hagyott hátra, s e miatt a soha organicus kibékülésre nem vihetett kettősség mind végig megmaradtak, mit keleti és nyúgoti felének földiratilag ellentétes alakjai, határai, vizfolyásai, néprajzilag külön nyelvü, fajú, szokásu nemzetei, vallásilag különböző nézetü felekezetei, szervezetileg kelet- és nyúgotra emlékeztető intézkedései (koronája kettős, fővárosa kettős, vallásfelvétele kettős, néposztálya kettős, nemessége kettős, uralkodása néha kettős, pártszakadása kettős, védszerei választása kettős, fejedelme kettős, köz-

jogi állása kettős, nemzetközi viszonya kettős sat.), történelmileg majd nem folyvást egymás ellen irányúlt működései eléggé tanusitottak s tanúsitanak. Hasonlót szült a nemzetnek a külröli hatások ellenében saját belerejével kifejtett munkássága. Árpád magyarjai a rólok nevezett földet elfoglalták, s a harczjog alapján birtokukba vették. E birtokbavétel, mivel a birtok a jognak képezi mindenütt természeti basisát, lett alapja minden jognak, s a foglalókra ruházott birtokjog egyedüli talpköve minden szabadságnak Magyarországon; de e szülte egyuttal a társadalomnak két ellentétes osztályra, birtokosok- és birtoktalanok, vagy jogosok- és jogtalanok osztályaira különitését, a csupán birtokosi vagy nemesi államjogosultságot, minden hatalomnak e nemességbe központositottságát, a realitásnak a személyiség fölötti uralmát s az erre fektetett hűbéri államrendszert, a részlegességeknek az egyetemes nép- vagy államhatalom elleni folytonos nyugtalanságát, magában az aristocratiában uralgó pártviszályokat, szóval a beléletbeni ellentétek halmazát, mellyek az elvileg kimondott egyetemes szabadságot pusztán várnai kiváltságokká törpitették. Megfelelt e viszonynak némileg az anyagi müveltség. A föld talaja, égala, szárazföldi jellege gazdászatra vezette a népet, mig a nemesi osztálynak birtoka megtartása, és védelme lett kiválólag foglalkozása. Ipart, kereskedést, ha volt valami, jobbára idegenek üztek. Itt is hát a földmüves, és harczos külön osztályát képezte a társadalomnak. A szellemi müveltség leginkább a fölvett ker. vallásban mutatta némi jelenségeit, melly akkor a történelem kültartalmát képviselő minden más fejlődéseknek feltételező basisát alkotta. A hit uralkodott az ember egész lényegén, az alany önálló fürkészéseit gátolta, és mivel a személyiség minden szellemi tényező, tehát a vallás irányában is csak vevő,

elismerő, odaadó szerepet vihet, a társadalomban az egyeseknek egyesek alá vetettségét erősbitette, sőt egyedüli vezetőit a papságot a szellemnek a természeteni uralmánál fogva a nemesség fölötti elsőbbségre emelte, mi, mivel a papság földbirtokossá levén a nemességgel a jogi fölényt is megosztotta, ismét külön osztályokat, egyházi, és világi nemeseket, s ez utóbbiaknál különböző birtokviszonyoknál fogva fő- és köznemességet hozott létre. Mindenütt hát olly sok ellentétes részlegességekre szétválás lett fővonása Magyarországnak. A személyes egyedi szabadság, melly akkor csak föld és szellem birtokához kötteteett, nem volt kibékülve az életszeresb államegészszel. Az ekkép történt, és az akkori korszellemmel egészen összevágólag történt megalakulásnak számos ellentétek gördültek ugyan tovább fejlődési utjában. Nyúgot az áttültetett vallással a hierarchia uralmát, a császári beavatkozást, a külföldiséget, a királyság öszpontositóságát beoltotta Magyarországba. Kelet a görög császárokat a délen és keleten elfoglalt vazallországok ügye fonalán, a puszták mongolait az Europa, s Ázsia, vagy szellemiség, és természetiség közt régóta állt küzdelmek folytatásaúl hatalma, szelleme, létele megdöntése végett nyakára küldte a fiatal országnak. De erélyesen visszavert ez minden támadást, szerzett életelemeit megszilárditotta, s az akkori szabadságnak és szellemnek erődeül, mit előbb Némethon keleti márkja képezett, magát a nyúgoti világ államai közé behelyezte.

Az europailag kiképződött ország történelmi előzményei fonalán tovább fejtette életét, s beljében, küljében megerősülvén világtörténelmi feladata valósitására lépett át. Legcselekvőbb munkásságának kora volt e korszak. Életelemei nagyszerübbekké fejlődtek. Az aristocratia hatalmasbá lett mint valaha. A nagyok egymással vivott csa-

táikkal, egymással kötött szövetségeikkel, nagy hivatalaikkal, banderiumaikkal csak nem souverain jogokká emelték társadalmi jogaikat. A köznemesség senyvedett ugyan egy darabig; de a nagyokéhoz hasonlókká tett kiváltságaival, s a czimerlevelesek, és polgárok szaporitásával megerősittetvén, szinte virágzóvá tette jogi állását. A papság ha nem is szellemben, de fényben, birtokban, világi nagyságban magasbra emelkedett. Csak a nép maradt pangó állapotban. Voltak ugyan urak, és fejedelmek, kik jóltevő apaként enyhiték a jobbágy mostoha sorsát, s midőn a gazdászat a külföldről vett tapasztalatok nyomán tetemes javulásban részesült, a földmüves is több jutalmát arathatá veritékeinek; de a birtok- és jogból kizáratás, a földesúri önkény, s a sulyosbitott terhek, és adók továbbra is lenyügzötten hagyák e legszámosb néposztályt. Igy volt az iparosok- s kereskedőkkel is. Kezdtek ugyan a polgárok némi jogokban részesittetni, s a felkapott fényüzés, és a külfölddel mindig élénkebbült összeköttetés szembetünő virágzatra, és jövedelmesb forrásokká emelték a müveltség ez ágait; de a müvelőinek engedett parányi jog, az iránt uki idegenség, s az ide is behozott várnaszerü előjogok elzsibbasztották a polgárság magasbra fejlődését. A szellemi müveltség a külfölddeli sürü érintkezés, és nehány király pártfogása által élénk felszökkenésnek indult; mivel azonban csak nagyok, papok, udvarok körében, és leginkább külföldi nyelven, külföldiek által tenyészhetett, csekély befolyással volt a belőle kizárt köznépre. Igy hát ismét csak a jogban, s ennek kizárólagos birtokosaiban nyilvánult a nemzeti élet nagyszerübb volta; de ezek által kelle valósulniok azon nagyszerübb ellenhatásoknak is, mellyek a külföldről jött hatásoknak ellenökbe tetettek. Nyúgot és kelet merészebben nyúltak a nemzet keblébe. Nyúgot a hon olasz, és német

királyai személyében azon itt fogamzott irányt, melly a részleges hatalmakon nyúgvó hűbért központosítóbb monarchiává igyekvék változtatni, átültette Magyarországba. Az átültetett szellem nagy hatással volt ugyan, a királyságot szembetünő fényre emelte, az országot külnagysága tetőpontjára juttatta, az ingani kezdő vazallországokat visszatéritette, a német császárokat a magyar tekintély előtt meghajolni kényszeritette; de mivel mint külföldi hozomány a nemzetiség, és szabadság megszoritásának tekintetett, a hatalmas nemességtől visszaszoritatott, s csak a nemzeti királyban békittetett ki a magyar szellemmel. A pápák kivált teremtményeik az Anjouk alatt merészben avatkoztak az ország viszonyaiba, s ösztönzéseik nehány királyainkat vallási téritésekre, üldözésekre, háborukra ragadták; de a nemzet, és erélyes királyaink szava elhallgattatta a követeléseket, s elismerést parancsolt a keresztyénséget védő ország iránt. Veszélyesb volt a keletteli összeütközés. Itt Ázsia, és Europa régi harczai, mik a mongolok berohanásaiban, a keresztes háborukban folytattattak, most az izlam és keresztyénség küzdelmeiül az Europába betört ozmanok által megújittattak, s a görög császárság szétporladása közben a legnagyobb viharral csaptak nyúgot földére. A csapások legközelebb érték Magyarországot. Neki kelle hát azokat mint a keresztyénség végerődének felfogni. Az állam tényezői ekkor — szerencséjére a nemzetnek — teljes virágzatban voltak. A fő- és köznemesség hatalmas volt, s midőn egy nemzeti vezér állt élére, midőn egy nemzeti király ült trónjára, midőn egy hitét védő nép csatlakozott hozzá, s midőn mind e tényezők egyesülten kezet fogtak, vitézül visszaverte a rohamokat. Meg volt ezzel oldva az ország világszerű feladata. Megvédte az magának, és a vajudó világnak a szellemiség kifeslett bimbóit, a ker. vallást. és szabadságot,

melyeket az izlam és kényuralmú Ázsia a természetiség nyers erejével agyonsujtani akartak.

Az eddigi állapot megvédése délpontját képezte Magyarország életének, mellynél magasabbra soha nem hágott: a világszellem előre törő mozgalmaitól hát el kelle maradnia. A középkor végével a vallás helyett a kültárgy anyagát az alany saját czéljaira feldolgozó practicus munka, vagy ipar lett az egész életalakulás basisává, az eddigi háborúk helyett inkább a kereskedés a népek egymássali viszonyait közvetitő eszközzé. Megváltozott ez által a világ állása. Az anyaggal szabadon rendelkező személyiség nagyobb önállásra vergődött, a társadalommali szorosb egybefüggése meglazult, a gyámkodás alól kiszabadulván, jogokat saját erejével vivott ki, a társadalomnak hát a születés helyett az önérdemmel kiküzdendő állás, az ingatlan földbirtok helyett az akármiképszerzendő vagyon, az aristocratia helyett a democratia lettek alapkövei, mig államalakulásoknál a részlegességeknek egy egyetemes egészbe központositása, s a mind ezeken fölül álló, a most már mindenes szellemül szereplő államhatalom képezte az iránytűt. Magyarország, a csupán védelmi szerepű Magyarország nem haladott, s ősjelleme, hona szárazföldi jellege, nyelve rokontalansága, de kivált bekövetkezett anyagi megrontsoltatása miatt nem haladhatott az új szellemmel egyenlőn. A jogosultság régibb basisait mereven fentartotta, társadalma ellentétességeiben megmaradt, a nemesség természetében fekvő pártharczokat állandóan folytatta, az államhatalommal, idegen királyaival az egyetemesség, és részlegességek, a külföldiség, és belföldiség küzdelmeit megújitotta, sőt midőn egy részről kelet a török, más részről nyúgot a német császárok birtok- és trónfoglalásai által egészen beljébe furódott, e kettő véduralma alatt két egymással ellenté-

tes részre (kir. Magyarország, és Erdély) szakasztotta magát, mig egy harmadik darabját a török kényuralom nyelte el. A vallás nem segitett, mert ez is a középkori maradt. Igaz ugyan, hogy a nemzet egy része a protestantismust fölvette, s ez szabadságot hirdető tanaival az eltiprott jogérzet szikráját felgyujtván, egyik megmentője lett az országnak; de mivel jobbára politikai szempontból, épen a régi kiváltságok megmenthetése szempontjából, és leginkább a nemesség által vetetett föl és vivatott ki, a többi korszerü tényezők hiányozván, védelmen, a középkori jogállapoton túl ez sem vihette a nemzetet, sőt utóbb a csorbitott alkotmánynyal együtt elerőtlenittetvén, ismét a catholicismusnak s vele a megfeneklésnek kényszerült engedni a vezérszerepet. Mind ezek szükségkép az ország életelemei hanyatlását vonták magok után, melly közben nem többé másoknak, hanem mivel maga volt az enyészet torkában, önmagának védelmére kelle gondolnia. Az önfentartási küzdelmek képezték életének ezentúli feladatát. A pártraszakadás szerint különbözők voltak az e küzdelmek közt elővett védszerek. A kir. Magyarország a Habsburg-német császárokat emelte trónjára, s ezek és a catholicismus segélyével akarta megmenteni szabad lételét. Erdély nemzeti fejedelmekkel, nemzeti intézményeivel, protestantismusával, de egyszersmind a zultánok véduralma elfogadásával igyekvék fentartani Magyarországot. A harczok majd a pártérdekek, majd a két fejedelemség, majd a vallás, majd az alkotmány vezérzászlói alatt két századig szakadatlanúl folytak. A Habsburgok pártja győzött végre. A törökök kiszoritattak, az ellenzékiek legyőzettek, a protestansok elgyöngittettek, az alkotmány sarkkövei megrontsoltattak, a nemzetiség elnémetesittetett, az elszakadva volt darabok visszafoglaltattak, s Magyarország minden ré-

szeivel együtt a Habsburgok örökös országai közé soroztatott. Ezzel kelettől megszabadult: de nyúgot előtt függetlenségét elvesztette, s beljében is a diadalmas hatalom minden szabadságát szétmálasztani törekvék. A harczok közt különben is árván hagyott szelleme fel-felszökkenni akaró mozzanatai elfojtattak, csekély ipara s kereskedése, ha valamit gyümölcsözött volna, a Habsburg-tartományok javára fordittatott, szóval hanyatló élete a másba olvadás végzetének nézett szomorúan elejbe. A nemzet azonban nem hagyta magát. A mie még a habok közől megmaradt, s a miben mind eddig legerősebb volt, a jognak fegyverével tovább folytatta önvédelmét, s midőn az absolutismust sujtó két franczia forradalomban szövetségest talált, joga paizsához a fölébredt nemzetiség horgonyát is oda csatolván e kettő segélyével visszaszerezte fuldokló alkotmányát. Itt azonban nem állapodott meg. A 300 év előttre visszacsigázott szabadságidom nem lehetett többé egy korszerű ország életének talpköve. Fölvette azért a kor reformjait, s aristocratia helyett democratiát, s vele közös királyai több országaitól nagyobb függetlenséget ültetett át alkotmányába. Új fejlődésében megakasztatott ugyan, mert az absolut hatalom és a korhadt ó szellem, midőn vivmányait fegyverrel is megvédeni akarta, vérbe fojtották törekvéseit; de jogához szivós ragaszkodása, mellyet élőhalott korában sem vetkőzött le, megmentette ismét az enyészettől, s midőn a világesemények segélyére jöttek, egy kibéküléssel véget vetett haldoklásának. Él az óta az új Magyarország. Társadalma ellentéteit jobbára megszüntette; a jogosságot egész népe rétegeire kiterjesztette; szellemét a kültermészet legyőzésében nagyobb önállásra emelte; nemzetközi viszonyait a régi kettősség fonalán Ausztria irányában egy dualisticus szövetséggel, a világállamok irányában ezzel egyesülten gyakorlandó befolyá-

sával szabályozta, s igy a szabadságot a fejlődés azon fokán, mellyen a világ társadalmai s államai állanak, ha nem is müvelődési, de politikai tekintetben magában meghonositotta. Ennyiben felelt meg történelme fogalmának. Új élete csupán kezdet ugyan még, mellyet a régi maradványok, a népfajok ollykori háborgásai, a virágkori függetlenség hiánya, a tengernélküli föld kedvezötlen volta, a népszellemnek a kültermészet irányábani gyöngesége, s az egyediségek és államhatalom között, a vallás, és állam között, a kettősség, és egységesség között, az osztrák szövetség és magyar önállás között, az osztrák igények, és magyar érdekek között sat. ma is megoldatlanúl álló ellentétek megizmosúlni nem engedtek; de benne az alap nyerve van, mellyen a történelmi előzmények tovább fejtése a nemzet akarata által szabadabban mehet előre.

E volt multja, ide fejlődött jelene Magyarországnak. És a jövő? — Nem mondjuk a kesergő költővel: „múltadban nincs öröm, jövődben nincs remény;“ mert a lefolyt idők jobbra tanitottak bennünket: de egy hosszas senyvedésben sorvadott, és cselekvőségre csak lábbadozva léphető nemzet jövőjénél a reménynek minden esetre aggálylyal vegyültnek kell lennie. A hit embere ez aggály habjai között az isteni gondviseléssel vigasztalja magát: a költő hevült lelkesültséggel énekli: él még a magyarok istene: a történész, a népek életét szabadságfejlődésre épitő történész csak ugy tartja biztosnak a jövendőt, ha nyúgodtan irhatja rajza zárkövére: él még a magyar szabadságérzete.

TARTALOM.

I. TÖRTÉNELEM.

Lap

1 §. Magyarország történelme fogalma 1

3 §. A magyar föld benépesülte s első érintkezése a történelmi világgal. Pannonok. Dákok. Illirek. Szarmaták. Germanok 12

4 §. A magyar föld 2-dik érintkezése a történelmi világgal. Hunnok. Avarok 18

5 §. A magyar föld 3-dik érintkezése a történelmi világgal. Magyarok. Ősi lakhelyeik. Bevándorlásuk. Első foglalkozásaik 24

6 §. A magyar történelem korszakai 30

ELSŐ KORSZAK.

7 §. Az első korszak menete s kisebb szakai 31

ELSŐ SZAKASZ:

8 §. A magyar nemzet jelleme, szokásai, foglalkozása, vallása 36

9 §. Az országnak az Árpád utáni vezérek Zoltán, Taksony, Géjza alatti állapota. Az első működés eredménye 39

MÁSODIK SZAKASZ:

10 §. Az országnak keresztyénné levése István alatt. Belharczok . . . 45

13 §. István végévei 59

14 §. István utáni küzdelmek a) Péter és Aba alatt 60

15 §. „ „ „ b) I Endre és I Béla alatt 64

16 §. „ „ „ c) Salamon és Gejza alatt 69

17 §. A polgárisulás megszilárdulta I László alatt 72

18 §. Lászlónak a bel- és külszilárditásra intézett harczai. Első érintkezés a déli szláv országok által kelettel 78

19 §. A polgárisulás bevégezte Kálmán alatt. Kálmán Horvát- és Gácsországbani harczai 83

20 §. Kálmánnak a keresztháborúkkal, és belviszályokkali küzdelmei . . . 86

21 §. Kálmán halála s munkája 94

HARMADIK SZAKASZ:

22 §. Átmenet a 3-dik alkorszakra, s ennek jellege 95

23 §. A keletteli érintkezés előpostái II István alatt 97

Lap
24 §. A keletteli szellem erősbülése II Béla, s II Gejza alatt 101
25 §. A görög befolyás diadala II Géza, III István, II László, IV István alatt 104
26 §. A görög tettleges befolyás III Béla alatt 110
27 §. A görög befolyás eredményei Imre és III László alatt 112
28 §. A nemzet sülyedése tetőpontja és visszahatása II Endre alatt . . . 116
29 §. Az ország anyagi megrontsoltatása s kiépülése IV Béla alatt. Tatárvész 129
30 §. Az ország képződése bevégezte V István, IV László, és III Endre alatt 140

MÁSODIK KORSZAK.

32 §. A 2-dik korszak menete s kisebb szakai 191

ELSŐ SZAKASZ:

33 §. Az első alkorszak jellege 192
34 §. A királyválasztásoni czivódások Venczel, és Otto alatt 194
35 §. Az olasz befolyás elleni küzdelmek s külnagyság kezdete I Károl alatt 198
36 §. A külnagyság tetőpontja Nagy Lajos alatt 207
37 §. Nagy Lajos jelleme s a beléletre hatása 216
38 §. Az Anjouk vége. Mária. II Károl 219
39 §. A német érintkezés és pártviszályok Zsigmond alatt 225
40 §. A külnagyság hanyatlása, délkeleti országok, s keletteli küzdés kezdete Zsigmond utolsó 30 éve alatt 230
41 §. Zsigmond jelleme s a belélet ébredésére hatása 247

MÁSODIK SZAKASZ:

42 §. A 2-dik alkorszak jellege 251
43 §. A belnagyság éledése Albert alatt 253
44 §. Pártviszályok s törökökkeli küzdelmek I Ulászló alatt 257
45 §. Az ország belmozgalmai s kelet és nyugot ellen vitt csatái Hunyadi kormányzósága alatt 266
46 §. V Llászló alatti török háboru és belviszályok 275
47 §. Mátyás trónralépte s a belpártok elleni küzdelmei 285
48 §. Mátyásnak kelet ellen vitt háborúi 295
49 §. Mátyásnak nyugottali küzdelmei 301
50 §. Mátyás végévei 306
51 §. Mátyás jelleme s a belélet emelésére hatása 309

HARMADIK KORSZAK.

53 §. A 3-dik korszak menete s kisebb szakai 405

ELSŐ SZAKASZ:

54 §. Az 1-ső alkorszak vázlata s jellege 407
55 §. A választási, s bel- és nyugottali küzdelmek II Ulászló alatt . . . 411
56 §. Az ország kelet elleni küzdelmei II Ulászló alatt 423

Lap
57 §. A belharczok II Ulászlő végéveiben. Kuruczháboru 427
58 §. II Ulászló kormánya jellege 437
59 §. A bel- és törökkeli küzdelmek II Lajos kormánya első 7 éve alatt 444
60 §. A belviszonyok II Lajos utolsó 3 évében 451
61 §. II Lajos kormánya utolsó napjai. Mohácsi ütközet . . . , . . 458
63 §. A mohácsi ütközet utáni belviszályok. János és Ferdinánd első összeütközése 469
64 §. Ferdinánd és János további pártküzdelmei. Szolimán hadjáratai. János halála 476
65 §. Ferdinándnak Izabellával és János Zsigmonddali küzdelmei. Török háborúk. Buda eleste s a pártoknak megkisérlett egyesitése . . . 488
66 §. Az országrészek ismétli szétszakadása. Az erdélyi fejedelemség megalapittatása. Török hóditások. Izabella és Ferdinánd halála . . . 497
67 §. Ferdinánd s kormányzata *főbb jellemvonásai* 507
69 §. Belviszályok és török háborúk Maximilián alatt. Sziget ostroma . . 525
70 §. Maximilián alatti belháborgások Magyar- és Erdélyországban. János Zsigmond halála. Báthory István 532
71 §. Maximilián jelleme 540
72 §. Rudolf s a törökökkel vivott harczai 547
73 §. A magyarországi belviszályok Rudolf alatt 556
74 §. Erdély állapota Rudolf, s Báthory Kristóf, Zsigmond, és Endre alatt 563

MÁSODIK SZAKASZ:

77 §. A 2-dik alkorszak vázlata s jellege 587
78 §. Az 1-ső vallásháború Rudolf végéveiben. Bocskay. Bécsi béke . . 590
80 §. II Mátyás kormánya. Báthory Gábor. Bethlen Gábor, és a protestantismus elleni működések 612
82 §. A vallási és politikai mozgalmak II Ferdinánd 1-ső éveiben. Bethlen és a nicolsburgi béke 631
83 §. Bethlen s a protestansok mozgalmai. Pozsonyi, szőnyi békék. Bethlen halála. Katalin és I Rákóczy György. II Ferdinánd végévei. . . . 643
84 §. II Ferdinánd s kormányzata jellege 657
85 §. III Ferdinánd kormányzata. I Rákóczy György s a protestánsok mozgalmai. Linczi béke. II Rákóczy György 669
86 §. III Ferdinánd kormánya jellege 683
87 §. I Leopold uralkodása első 7 éve. Erdély gyöngülte. Vallási viszályok. Török háborúk. Vasvári béke 698
88 §. Leopold uralkodása második 7 éve. Wesselényi-összeesküvés . . 707
89 §. A gyászos évtized Leopold alatt. Protestansok üldözése. Az alkotmány felfüggesztése. Kuruczok és labanczok. Apaffy, Tököli. Az 1681-diki gyülés vallási és politikai vitái 715
90 §. Leopold és a Tökölipárt megujult harczai. Török háboru. Bécs ostroma. Alkudozások. A török- és Tökölipárt hanyatlása. Buda visszavétele 739
91 §. Leopold győzelme következményei. Megujult vallási üldözések. [Eper-

Lap

jesi vérszék. A Tökölipárt bomladozása. Erdély meghódolása. Az alkotmány változása. Az öröködés behozatala . . . . . , 754

92 §. Leopoldnak a törökökkel folytatott háborúi. Zentai ütközet. Karloviczi béke. A Tökölipárt és erdélyi fejedelemség megszünte. A protestantismus szomoru sorsa. Az alkotmány átalakitására tett kisérletek . 765

93 §. Az ellentétek megujult csatái, s a Rákóczy mozgalom Leopold utolsó éveiben , ... , ... 792

94 §. A Rákóczymozgalom folytatása I József alatt. Széchényi gyülés. Nagyszombati alkudozások. Megujult harczok. Ónodi gyülés 812

95 §. A Rákóczymozgalom megfordulta I József alatt. Erdélyi s trencséni vereségek. A külszövetségek és pozsonyi gyülés meghiusulta. Vadkerti ütközet. Szatmári egyezkedés. A mozgalom vége 830

96 §. I Leopold és I József jelleme 852

HARMADIK SZAKASZ:

98 §. A 3-dik alkorszak vázlata s jellege . . . . . , ... 892

99 §. III Károl uralkodása kezdete s a hitfelekezetek zsurlódásai . . . 895

100 §. A belügyek rendezése III Károl alatt. Nőöröködés. Szerbmozgalom 903

101 §. III Károlnak a spanyolokkal, francziákkal, törökökkel vitt háborúi. A passarovicziі, belgrádi békekötések 921

102 §. III Károl uralkodása s jelleme . . , ... 933

103 §. Mária Therezia trónra lépte. Az 1741-diki országgyülés. Az osztrák öröködési háború 962

104 §. Az aacheni béke utáni 8 év. Az 1751-i országgyülés. A 7 éves háború 974

105 §. Az 176⁴/₅-diki országgyülés, s M. Theraziának az utolsó 16 év alatt tett intézkedései, és halála . . . , ... 989

106 §. M. Therezia személyisége, s kormánya főbb vonásai 1010

107 §. II József föllépte s az összes kormányzatban, és polgári ügyekben tett átalakitásai. Hóra-lázadás 1029

108 §. II Józsefnek a szellemi s anyagi téren elővett ujitásai. 1014

109 §. Visszahatások József ujitásai ellen. A német s belgaügyek, és török háború. József halála s hatása 1055

110 §. II Leopold trónra lépte s az 179⁰/₁-diki országgyülésen megkezdett viták, és koronázás 1071

111 §. Az 179⁰/₁-diki országgyülés folytatása. Belgium. A szisztovai béke. II Leopold halála . . . . . , ... 1085

113 §. Ferencz trónralépte. Az 1-ső és 2-dik szövetségi franczia háborúk Martinovics-összeesküvés. Az 1792—1796- és 1802-i országgyülések 1121

114 §, Az 1805- és 1809-i franczia háborúk s az 1805-1807- és 1808-i országgyülések Ferencz kormánya alatt. Az új osztrák császárság . 1136

115 §. Ferencz kormányzata a bécsi béke óta s az 1811-i országgyülés 1155

116 §. Az 1813- és 15-diki franczia háborúk utáni nyomasztó évtized. A nemzetiség visszahatása s az 1825-diki országgyülés 1165

Lap

117 §. Az 1825 óta megkezdett reformmozgalmak. Az 1830-diki országgyülés. Ferencz végévei, és halála. Erdélyi országgyülés 1193
118 §. Ferencz jelleme, s hatása 1214
119 §. V Ferdinánd kormánya kezdete s az $18\frac{3}{6}$-diki országgyülés egész folyama 1239
120 §. A politikai s nemzetiségi küzdelmek 1836 után. Az $18\frac{39}{40}$-diki országgyülés 1305
121 §. A 40-diki gyülés után alakult pártok küzdelmei. Az $184\frac{3}{4}$-diki országgyülés 1340
122 §. A kormány és nemzeti párt harczai 1844 után. Az $184\frac{7}{8}$-diki országgyülés. Erdély 1369
124 §. A 48-diki mozgalmak kezdete. Bel- s nyugot- és délkeletről jött viharok 1446
125 §. A 48-diki mozgalmak tovább terjedése. Pesti országgyülés . , . 1463
126 §. A 48-diki mozgalmaknak polgárháborukban kitörése. Ferdinánd lemondása 1485
127 §. Ferencz József fölléptével megnyilt magyar-osztrák háborúk. A függetlenség kikiáltása 1499
128 §. A függetlenségi harczok folytatása és vége 1535
129 §. A forradalom utáni 12 év. Az 1861-diki országgyülés 1565
130 §. A 61 utáni provisorium. Az osztrák-porosz háború. Az $186\frac{5}{8}$-diki országgyülés. Koronázás. Kibékülés 1585
133 §. Visszatekintés Magyarország történelmére 1803

II. JOGTÖRTÉNET.

1 §. A magyar jogtörténet fogalma s korszakai.

A magyar jog *mint* a magyar nép szabad akaratának önmagát valósitása Magyarország megalakulta óta tévőleges joggá, ennélfogva történelmi tartalmúvá válván e kifejlődésében számos és fokonkénti változásokon ment keresztül. E kifejlődést adja elő a jogtörténet, mellynek az ország egész történelme 3 korszakai szerint, t. *i.* 1) 900—1301-ig (az ország europai képződése, — 2) 1301—1490-ig (az ország virágzata), — 3) 1490—1848-ig (az ország államisága hanyatlása) 3 korszakai lehetnek. A 4-diket az 1848-tól fogva megkezdett egészen uj jogfejlődés képezheti.

2 (8) §. Az ország belélete alakulta s jogállapota Árpád alatt 32
3 (11) §. Az országnak István alatti alkotmánya . . . , ... 50
4 (12) §. István alatt hozott törvények, alkottatásuk, és jellegük . . . 55
5 (16) §. István utáni 39 év 72
6 (17) §. I László alatti jogállapot. . , ... 75
(Más részről helyett tedd: László).
7 (21) §. Kálmán alatti jogállapot s egyházi, és polgári törvények . . 89

Lap

(Ugyan ez apai hatalom helyett tedd: Nyúgot apai hatalma).

8 (28) §. Kálmán utáni jogállapot. II Endre aranybullája 122

Kálmán uralkodásával a ker. vallás és polgárisulás meghonosítása bevégeztetvén, nyúgot helyett kelettel érintkezett Magyarország, de mellynek fekélyei szellemi, anyagi romlásba sodorták. Innen a jogállapot sem emelkedhetett. Száz évig törvényhozásnak nyoma sincs. A nemzet jogi működése királyválasztásokban, koronázásokban, s fejedelmeitől esküvétellel, vagy más illynemü tárgyakkal foglalkozó országgyülések tartásában határzódott. II István, II Béla, II Géza, III István, IV István, II László, III Béla, III László s Imre korából semmi törvényt nem mutat törvénytárunk. Midőn azonban e fekélyes állapot tetőpontra hágott, reagált a nemzet, s II Endre alatt 1222-ben országgyülést tartván aranybulla névvel egy végzeményt alkotott, mellynek tartalma sat. idáig. alapjává tette.

9 (29, 30) §. A jognak IV Béla, V István, IV László, III Endre alatti állapota . . . , . , ... 138, 145

IV. Béla alatt csak a mongolvész elmultával nyerhetett a jogállapot ujabb lendületet, minek eszközlésére, hogy az ország rendbe hozassék, Béla fiával Istvánnal együtt 1267-ben országgyülést tartott. Itt sat. (lásd 138 lap 72 sor idáig: javulása). — IV Béla e végzeménye nincs ugyan törvénytárunkba igtatva, sem utódai. V István-, IV László-, és III Endrétől nem találunk abban semmi végzeményt; de eredeti vagy hiteles másolatokban e királyoktól eredt több rendeletet, és végzeményt födöztek fel az óta, mellyek a magyar jog fejlődésére nem kis fontossággal birtak. Illyen V István alatt Máténak egész Slavonia bánjának 1270-ről kelt oklevele, mellyben Horvát- és Dalmátországoknak külön polgári és közigazgatási törvényei följegyezvék. Illyen IV László annyának Kun Erzsébetnek koronázáskori esküje. Illyen IV Lászlónak egy irata (1289), mellyben az országgyülés parlamentum publicumnak neveztetik. Illyen az 1279-ben Budán tartott egyházi zsinat, mely a papságnak a rablás, korcsmázás, bordélyozás, kereskedés, gyürü-, és késhordás, nőknek és gyermekeiknek a sz. rendben tartása eltiltása mellett azt is megtiltja, hogy a papok véritéletet ne mondjanak, és a forró vizet, s tüzes vasat meg ne áldják, mi a tüz- és vizpróba végét sietteté. De legnevezetesb mindnyája közt azon törvénykönyvünkben ugyan nem létező, és csak később feltalált végzemény, melly a III Endre által Pesten 1298-n tartott országgyülés által hozatott. Megemlittetvén sat. (lásd 145 lap 32-dik sortól idáig: határoztatik).

10 (35) §. A jogállapot Venczel, Otto, I Károl alatt 205

A 2-dik korszak első 10 évét választásoni czivódások foglalván el, sem Venczel sem Otto alatt nem tetethetett semmi a jogállapot emelésére, mi az új királyi család, az Anjouk alatt uj politika,

Lap

a franczia capet-család teljuralmi politicája csuszván be, I Károl alatt is igy maradt. A felkapott sat. (lásd 205 lap 8-dik sort idáig: elnémitá).

11 (35) §. A jogállapot N. Lajos alatt . . . . . , 214

12 (41) §. Mária, II Károl, és Zsigmond alatti jogállapot . . . . . , 242

A szerencsétlen 13 év, melly Lajos után az Anjouk vesztével végződött, valamint Zsigmond uralkodása első évei is a nélkül folytak le, hogy a jogállapot emelésére üdvös intézkedések tetettek volna azon egyetlen egy végzést kivéve, mellyben Mária 1384-ben Nagy Lajos végzeményét, s ezzel II Endre bulláját megerősitette. Annál több intézkedéseket találunk Zsigmond későbbi kormánya alatt, mellyeknek mindnyájáról azonban azt jegyezhetjük meg, hogy bár sok bennök a jó, és korszerü gondolat; de a kivitelbeni szilárdság hiánya miatt minden maradóbb süker nélkül hangzottak el. Tanusitják ezt az országgyülési végzések, és kiadott kir. rendeletek. Zsigmondnak 6 (sat. lásd 242 lap 8-dik sor idáig: alakitott.

13 (43) §. Albert alatti jogállapot . , . , . , . , . . . , 253

Észrevevén a nemzet, hogy a külnagyság által, melly Lajos és Zsigmond alatt kivivatott, beléletére káros hatások idéztettek elő, a külföldieskedés ellen visszapattant, s minden erejét a beléletnek, a jogállapotnak a külföldiség ellen erőssé tételére, és pangásából kiemelésére fordította. Ezért a rendek Alberttel még koronáztatása előtt megfogadtatták, hogy minden erejét, és idejét a hazának szenteli, s hogy a rendek megegyezése nélkül semmi külföldi koronát el nem fogad. Másik sat. (lásd 253 lap 31 sort idáig honossága.)

14 (44) §. A jogállapot I Ulászló alatt , . , ... 266

15 (45) §. A jogállapot Hunnyadi kormányzósága alatt 269

Ulászlónak Várnánál eleste után nem levén királya a nemzetnek, az ország kormányzata 7 kapitány közt osztatott fel, s később egy kormányzó, Hunnyadi János választatván, az ország egy aristocratiai köztársaság alakját vette magára. A haza belnagysága, belföldisége nemzeti jogai uj rendeletekkel szilárdittattak meg. Miben állltak sat. (lásd a 269 lap 3-dik sort idáig: működendését).

16 (46) §. V László alatti jogállapot . . . . . , . 284

17 (47, 51) §. Mátyás alatti jogállapot . , ... , . . 287, 309

A nemzet a belföldiségen elkövetett erőszak visszatorlásául V László után belföldi királyt, korlátolt királyt, s Hunnyadi-királyt — Mátyást — választott magának. Mi előtt azonban Mátyást trónra léptette, egy 1458-diki határozatában, melly a kormányzóról Szilágyi Mihály végzeményének czimeztetik, e következő pontokat tüzte ki neki választási föltételekül: a) az országvédelemre sat. (lásd 287 lap 2-dik sort idáig: eresztessen). Az alkotmányos érzelmü Mátyás könnyen elfogadhatóknak találta e föltételeket, sőt

Lap

ezután egész királysága alatt maga segité legjobban az alkotmányosságot megszilárdulni, úgy hogy a nemzet akkori sat. lásd 309 lap 25-dik sort idáig: mutatnak).

18 (58) §. II Ulászló alatti jogállapot 438
II Ulászló trónraléptével mindjárt mutatkoztak a haza nagysága visszaesésének, és hanyatlásának nyomai, mellyeknek leghűbb tanúi az ez idő alatt sat. (lásd 438 lap 16-dik sort idáig; rajta).

19 (62) §. II Lajos alatti jogállapot 464

20 (68) §. Ferdinánd és Zápolyák alatti jogállapot 512

21 (71) §. Maximilián és János Zs. alatti jogállapot 542
Az országgyülések és törvények, mik Maximilián uralkodása sat. (lásd 542 lap 22-dik sort)

22 (79) §. Rudolf alatti jogállapot 605

23 (81) §. II Mátyás alatti jogállapot s végzemények 624

24 (84) §. II Ferdinánd alatti jogállapot s végzemények 659

25 (86) §. III Ferdinánd s II Rákóczy György alatti jogállapot Magyar- Erdély- Horvátországban. Approbata constitutio 684
III Ferdinánd alatt a jogállapot maradt a régi sat. (lásd 584 20 sor).

26 (96) §. I Leopold és I József alatti jogállapot. Leopoldi hitlevél. Szatmári egyezkedés 855
A bécsi udvar sat (lásd 855 lap).

27 (102) §. III Károl alatti jogállapot s végzemények 937

28 (106) §. M. Therézia alatti jogállapot, végzemények s rendeletek . . 1012
A nép- és fejedelmi hatalom sat. (lásd 1012 lap 13-ik sort).

29 (109) §. II József alatti jogállapot s rendeletek 1068
Lehete-e ott sat. (lásd 1068 lap 8-dik sort). A 11-dik sorban: az előadottak helyett tedd: József uralkodása történetei sat.

30 (112) §. II Leopold alatti jogállapot, és törvények 1106

31 (118) §. Ferencz alatti jogállapot, végzemények, és rendeletek , , 1217
A 21-dik sorban az: érintett hagyassék ki.

32 (123) §. V Ferdinánd alatti jogállapot és 3 első végzemény , , , 1405

33 (123) §. Erdélyben, és Horvátországban Ferdinánd alatt hozott törvények 1439

34 (123) §. Az $184^{7}/_{8}$-diki végzemény , , , , , , , , , , , , 1427

35 (131) §. Ferencz József alatti jogállapot, és végzemények , , , , 1650

III. AZ ÁLLAMELEMEK ÁTNÉZETE.

1. Föld.

2 §. Magyarország földe, égala , , , , , , , , , , , , , , 1

31 §. Magyarország földterülete az 1-ső korszakban , , , , , , , 149

Lap
52 §. Magyarország földterülete s vazallországai a 2-dik korszakban , , 321
97 §. Magyarország földterülete a 3-dik korszak két első századában. Hódoltságok. Vazallországok , , , , , , , , , , , , , , , , 873
132 §. Magyarország földterülete a 3-dik korszak két utolsó századában. Régi vazallországok. Bosznyák- Bolgár- Szerb- Oláh- Moldva- Gácsország 1689

2. Nép.

31 §. Magyarország népe az 1-ső korszakban , , , , , , , , , , 149
52 §. Magyarország népe a 2-dik korszakban , , , , , , , , , 325
132 §. Magyarország népe a 3-dik korszakban , , , , , , , , , , 1698

3. Jog.

31, 52, 132 §. A jogállapot általában az 1—2—3-dik korszakban 151, 329, 1701

A) Közjog.

1 §. A köz- vagy államjog fogalma.

A magyar köz- vagy államjog azon jogszabályok foglalata, mellyek a magyar államnak és egyedeinek egymáshozi, s a jelenkorig kifejlett alkotmányból vagy is a törvényhozó, kormányzó, végrehajtó hatalmak szervezéséből folyó költsönös jogviszonyait meghatározzák. Forrásait az országvégzemények, a köz államszerződések, a szokásjog, a helyhatósági szabályok, a kiváltságlevelek, kir. rendeletek sat. képezik, mellyekhez az országgyülési irományok méltán járulnak.

2 §. A közjognak alapúl szolgáló törvények.

Történelmileg legelső nyomát találjuk az állam és nép közötti jogviszonyok szabályozásának a vérszerződés 5 pontjában (l. 32 lap). A vérszerződésen kivül következők lehetnek az alaptörvények: 1) II Endre aranybullája (l. 122 lap); — 2) Werbőczy Hármas Könyve I R. 9-dik, és II R. 3-dik czimei. Amaz a nemesség sarkolatos jogait, hogy t. i. a nemesek csak rendes idézés és elmarasztás után ítéltethetnek el, hogy csak törvényesen megkoronázott fejedelem hatalma alatt állanak, hogy birtokaik minden jövödelmeit s jogait szabadon használhatják, hogy csupán honvédelemmel tartozván menttek minden adótól, szolgaságtól, adományoktól, vám- s harminczadoktól, hogy ha a fejedelem a nemesek szabadságait megtámadni merné, joga van mindegyiknek hütlenségi bünbe esés nélkül ellenállni, és ellenmondani, foglalja magában. Ez azt határozza meg, hogy miután a magyarok keresztyénekké lettek, a törvényhozás, birtokadományzás, és birói hatalom jogai a fejedelemre ruháztattak, de ki törvényeket csak a nép hozzájárulta és megkérdezése mellett alkothat. E szokásjogok az 1723; 6, és 1741: 8 által törvényleg is megerősitteltek.— 3) Az 1606-diki bécsi békekötés (l. 600 lap), és az ezt megerősitő, s bővitő 1608: koronázás előtti 1—17 czikkek (626 lap). — 4) Az

Lap

1608: k. u. 1 (l. 627 lap). — 5) Az 1615-i linczi béke (675 l.), és az ezt megerősitő 1647: 5 (685 l.). — 6) Az 1687: 2, 3, 4 (868 l.). — 7) Az 1715: 3 (939 l.). — 8) Az 1723: 1, 2 (942 l.). — 9) Az 1723: 6 (939 l.). — 10) Az 1741: 8 (1013 l.). — 11) Az 1741: 11 (1014 l.). — 12) Az 1791: 3 (1106 l.). — 13) Az 1791: 10, 12, 13 (1107 l.), mellyek az 1827: 3 által megerősitetnek. — 14) Az 1791: 19 (1115 l.). — 15) Az 1791: 26 (1109 l.). Joghasonlatnál fogva ide tartozik az 1791: 27 (1112 l.) is. — 16) A koronázási hitlevél 5 pontját magában foglaló 1715: 2 (938 l.). — 17) Az 1848: 3, 4, 5 (1427 l.) és 20 (1432 l.). — 18) Az 1867: 12 (1652 l. *f* pont). — Erdélyben: 1) A 3 t. i. magyar, székely, és szász nemzetnek 1437-ben Kápolnán. B. Szolnokmegyében kötött uniója (352 l.). E szövetség az 1542-i és 1544-i tordai gyülésen ujra megerősittetett, s 1653-ban az Approbata constitutióba igtattatott, sőt 1741 és 1791-ben is a bevett vallások törvényes szabadságával együtt ujra meg lőn erősitve. — 2) Az Approbata constitutiók (690 lap) s az ezek folytatásaúl alkotott Compilata constitutió (864 l.) — 3) Az 1691-diki leopoldi hitlevél (774 l.). — 4) Az 1744: 2, 3 (1020 l.). — 5) Az 1791: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, és 53, 60 (1115 és 1117 l.). — 6) Az 1848. 1 (1441). — Horvátországban az 1868: 30 (1660 lap *l* pont.

3 §. Az ország földterülete a török foglalások előtt, alatt, és után s jelenleg a vazallországok nélkül 321, 872, 1689

4 §. A néposztályok jogi állása az 1-ső korszakban a) nemesség, — b) várjobbágyok, — c) várpolgárok, — d) udvarnokok, — e) szabadosok, s jobbágyok 151

5 §. A néposztályok jogi állása a 2-dik korszakban a) nemesség, — b) b) parasztság, — c) sz. k. városok, — d) várjobbágyok sat. . . 330

6 §. A néposztályok jogi állása a 3-dik korszakban 1703

a) nemesség 48 előtt, és 48 után 1703

b) egyházi nemesek, — sz. gáliak 1707

c) sz. k. és bányavárosok; — koronai, püspöki, szabadalmazott v. 1708

d) szabad kerületek , , , , , , , , , , , . 1709

e) Erdélyben , , , , , , , , , , , , , , , 1711

f) Horvát- Tót- Dalmátországokban , , , , , , , , 1712

g) szabadosok , , , , , , , , , , , , , , 1713

h) jobbágyok , , , , , , , , , , , , , , , 1713

7 §. Az államalak általában az 1—2—3-dik korszakban . , 155, 335, 1715

8 §. Törvényhozó hatalom az 1-ső korszakban , , , , , , , , 155

9 §. Törvényhozó hatalom a 2-dik korszakban , , , , , , , , , 335

10 §. Törvényhozó hatatom a 3-dik korszakban

a) Az ezt gyakorló országgyülések alkrészei, összehivatása, tárgyai, tanácskozás- és határozásmódja, nyelve, ülései, helye 1848 előtt 1715

Lap

b) Az országgyülés Erdélyben , , , , , , , , , , 1720
c) A tartománygyülés Horvátországban , , , , , , , 1721
d) Az országgyülés 1848 után. Házszabályok , , , , , 1722
11 §. A végrehajtó hatalom az 1-sö korszakban , , , , , , , , , 157
12 §. Végrehajtó hatalom a 2-dik korszakban a) trónbetöltés s koronazás, — b) nőöröködés s királyi család, — c) czim, czimer, pecsét, eskü, sérthetlenség, — d) a fölségjogok, — e) kir. jövedelmek 341—348
13 §. Végrehajtó hatalom a 3-dik korszakban , , , , , , , , , , 1725
a) a királyi szék betöltése, öröködés, koronázás Magyar-Erdély- Horvátországban . . , , , , , , , , , , , , , , 1725
b) a fejedelem czime, czimere, pecsétje, lakása, vallása , 1728
c) a királyné, és kir. család tagjai , . , , , , , . 1730
d) a fejedelmi vagy fölségjogok a) a törvényhozást illetőleg 1732
e) a fölségjogok b) a kormányzó és végrehajtó halalmat illetőleg az egyházi, polgári, hadi, s külügyekben , , , , , , 1733
f) a fejedelmi s országjövedelmek 48 s 68 előtt, és után 1740
14 §. Kormányzó hatalom az 1-sö korszakban a) legfőbb hivatalnokok vagy király jobbágyai, — b) Erdély, székelyek, szászok földe, — c) Szlavonia, — d) megyék, — e) kun- szepesi- túrmezei kerületek, — f) városok, — g) egyházi testületek, — h) haderő . . . . , , 161
15 §. Kormányzó hatalom a 2-dik korszakban a) nádor, — b) udvarbiró, — c) cancellár, — d) tárnok, — e) vajdák, bánok, megyeispánok, zászlósok, — f) Erdély, — g) Horvát- Dalmátország, — h) macsói bánság, — i) megyék, — k) kun- szepesi- turmezei kerületek, — l) városok, — m) egyházi testületek, — n) soltészok, — o) haderö 348
16 §. Kormányzó hatalom a 3-dik korszakban 1747
a) nádor, országbiró, tárnok, országzászlósok, koronaőrök 1748
b) a kir. cancellária, kir. helytartó tanács, kir. kamara . . 1750
c) kir. curia vagy királyi s hétszemélyes táblák, s váltófeltörvényszék, kerületi táblák, váltótörvényszékek 1753
d) a kormányzat a megyékben 1756
e) sz. k. városok- és szabadalmas mezővárosokban . . . 1759
f) szabad kerületekben 1761
g) jobbágyközségeknél 1763
h) egyházi testületeknél 1764
i) Erdélyben 1767
k) Horvát- Tót- Dalmátországban 1770
l) a végvidék- vagy határőröknél 1771
m) had- és külügyi kormányzat 1772
n) Az 1848 és 1867/8-i intézkedések által megállapitott kormányzat 1775
17 §. Külügyi viszonyok (lásd a XII lapon)

B) Magánjog.

Lap
31 §. A magánjog vázlata az 1-ső korszakban 170
52 §. A magánjog átnézete a 2-dik korszakban 368
132 §. A magánjog rendszeresb alakja a 3-dik korszakban 1781

4. Müveltség.

A) Anyagi müveltség.

31 §, Az anyagi müveltség (gazdászat, ipar, kereskedés) az 1-ső korszakban 177
52 §. Az anyagi müveltség (gazdászat, ipar, kereskedés) a 2-dik korszakban 375
132 §. Az anyagi müveltség fejlődése a 3-dik korszakban 1783

B) Szellemi müveltség.

31 §. A szellemi müveltség (müvészet, tudomány, tanodák) az 1-ső korszakban 181
52 §. A szellemi müveltség (müvészet, irodalom, tudomány) a 2. korszakban 380
132 §. A szellemi müveltség fejlődése a 3-dik korszakban 1787

5. Vallás és egyház.

31 §. A vallás és egyház az 1-ső korszakban 185
52 §. A vallás és egyház a 2-dik korszakban 392
75 §. Vallás és egyház, különösen a római cath.- görög- és husszita egyházak a 16-dik században 570
76 §. Vallás és egyház, különösen a reformatio kezdete, s terjedése a 16-dik században 575
132 §. Vallás és egyház a 3-dik korszak két utolsó alkorszakában . . . 1795

6. Külviszonyok.

31 §. Az ország külviszonyai az 1-ső korszakban 188
52 §. Az ország külviszonyai a 2-dik korszakban 399
132 §. Az ország külviszonyai a 3-dik korszakban 1799

7. Történelem.

31 §. Történelem az 1-ső korszakban 189
52 §. Történelem a 2-dik korszakban 401
132 §. Történelem a 3-dik korszakban 1802